

## **Szerkesztőbizottság**

Szepessy Péter (elnök)  
Szabó-Tóth Kinga  
Horváth Zita  
Kotics József  
Nyíró Miklós  
Graholy Éva (olvasószerkesztő)

## **Kiadó**

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar  
ATTI Szociológiai Intézeti Tanszék



Alkalmazott  
Társadalomtudományok  
Intézete

## ***A szerkesztőség címe:***

Miskolci Egyetem BTK  
Alkalmazott Társadalomtudományok Intézet  
3515 Miskolc-Egyetemváros  
Graholy Éva  
Telefon: (46) – 565111/21-84  
E-mail: [btk.att@uni-miskolc.hu](mailto:btk.att@uni-miskolc.hu)

ISSN 2062-204X

*A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.*

# **Szellem és Tudomány**

a Miskolci Egyetem Alkalmazott  
Társadalomtudományok Intézetének folyóirata

**2022/3-4. szám.**

**Miskolc-Egyetemváros**

# Tartalom

## *Láttelel*

<b>Bányai Emőke - Kelemen Gábor:</b> Családok a lakhatás peremvidékén.....	5
<b>Szirbik Gabriella:</b> A lemorzsolódás elleni magyar oktatáspolitikai stratégia minőségbiztosítási rendszerének bemutatása.....	21
<b>Nagy Gábor:</b> Egy mennyország – és az addig vezető út (Romák, Svédország, történelem, demokrácia).....	39
<b>Ted Bailey:</b> “Zombies, TV, and the Apocalypse: Reconfiguring the American Family” .....	66
<b>Kozma Judit:</b> Szociális hangulatjelentés 2022.....	77

## *Kitekintő*

<b>Paksy Tünde:</b> Zenekritika és irodalom kettős szövege. E. T. A. Hoffmann Don Juan című elbeszélésének műfaji sajátosságairól.....	96
<b>Vraukó Tamás:</b> A csikáno az amerikai népszerű kulturában 1850 és 2000 között.....	105
<b>Kürti László:</b> A táncház és a Gyöngyösbokréta, visszatekintés két nemzeti művészeti mozgalomra .....	133
<b>Kotics József - Gulyás Klára:</b> Gasztronómiai örökség és turizmus Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Egy alkalmazott antropológiai projekt eredményei.....	161

## *Elmélkedő*

<b>Nyíró, Miklós:</b> Incommensurability and Culture. Doubts about Rorty’s Whiggish Ehtnocentrism.....	175
<b>Robin Lee Nagano:</b> Aiming for international publication: strategies in titles and abstract of research articles .....	190
<b>Zsolt Péter:</b> Játékelméleti dilemmák és megoldásaik a közigazgatásban.....	201

<b>Makai Péter:</b> Lelkület és eredmény – Hivatásetikaialapvetés – II. rész: Mediatív feleleősség.....	220
<b>Molnár Ágnes:</b> Premodern, preindusztriális vagy modern család? Elméleti megfontolások egy lokális társadalom vizsgálatának tanulságai alapján.....	233
<b>Dobos Csilla:</b> Néhány gondolat a tudománykommunikáció és az intringvális fordítás összefüggéseiről .....	247
<b>Csizmadia Ervin - Kiss Péter:</b> Politikai fejlődés: a múlt fogalma vagy jelen alternatív magyarázata.....	263
<i>Módszertani kalandozás</i>	
<b>Mokrainé Orosz Angéla:</b> The Cultural Standard Method for the analysis of cross-cultural interactions.....	287
<b>Szirbik Gabriella:</b> Jelentés a SKAD-ról A diskurzus tudásszociológiai megközelítése - Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD).....	302
<i>Creative Region</i>	
<b>Havasi Virág:</b> A helyi közösségek állapota és a hely megtartó ereje közti összefüggések az abaúji térségben .....	321
<b>Mihályi Helga:</b> Az Észak-magyarországi régió társadalmi folyamatai, helyzete a statisztikák tükrében különös tekintettel a „Creative Region” projektben érintett Edelényi- és Encsi Járásban I. –Népesség, népmozgalom, egészségügyi ellátórendszer, a lakosság egészségi állapota– .....	347
<b>Szepessy Péter:</b> Ziliz az észrevétlen falu .....	362
<b>Barna László:</b> „Őseim csontjával megáldott, szent föld ez” – Szűcs Ilona, a hegymegi kortárs író- és költő.....	369

---

*Bányai Emőke – Kelemen Gábor*

## Családok a lakhatás peremvidékén<sup>1</sup>

### Absztrakt

A családok átmeneti otthonaiban élő családok kevésbé láthatók a társadalom többsége számára. Ez az intézmény-típus 1997-ben a gyermekvédelmi törvény hatálya alá került családok átmeneti otthona néven. Célja a lakhatási krízisbe került családok átmeneti elhelyezése; indokolt esetben a gyerekekkel együtt nemcsak az anya, hanem az apa elhelyezését is lehetővé teszi. Tanulmányunkban 6 családdal és 4 szociális munkással készült, félig-strukturált interjúk alapján mutatjuk be a családok átmeneti otthonába (a továbbiakban csáo) történő bekerülés folyamatát, illetve azt, hogy miként árnyalódik a szociális munkásokban a családról, illetve a családban az intézményről alkotott kép az intézményben tartózkodás során; a családokkal és a velük foglalkozó szociális munkásokkal a felvételi beszélgetés után, valamint a család beköltözését követően.

**Kulcsszavak:** gyermekvédelem, családon belüli erőszak, sokproblémás családok

### Abstract

Families live in temporary hostels for families are usually invisible for the mainstream society. These type of shelters became part of the child protection system in 1997 and since then have been subject of Child Protection Law. Family shelters provide temporary accommodation for families with underage children that have lost their previous accommodation. Before a family is being admitted to a temporary family shelter, family members and social workers carry on an intake interview. In case of admission participants of the previous intake interview will meet almost every day that provide a chance for developing more elaborated picture of each other, that change permanently. In our presentation we analyze this process based on 10 semi-structured interviews with families (6) living temporary family shelters and social workers (4) who had carried out intake interviews and since then they have been working with these families.

**Keywords:** child protection, domestic violence, multiproblem families

---

<sup>1</sup> A tanulmány alapját képező előadás Láthatatlan családok címmel elhangzott a Magyar Szociológiai Társaság 2022. október 14-15-én tartott vándorgyűlésén, Miskolcon.

## I. Elöljáróban

Magyarországon 1989-ben nyíltak meg az első olyan intézmények, melyekben hajléktalanná vált anya és gyereke együttes elhelyezésére volt lehetőség, ekkoriban ezeket anyaotthonoknak nevezték (ZOMBAL, 2014). Ez az intézmény-típus 1997-ben a gyermekvédelmi törvény hatálya alá került családok átmeneti otthona néven. Célja a lakhatási krízisbe került családok átmeneti elhelyezése lett, és indokolt esetben a gyerekkel együtt nemcsak az anya, hanem az apa elhelyezését is lehetővé tette. Ma minden 30000 lélekszám feletti település törvényi kötelezettsége családok átmeneti otthonát fenntartani. 2021-ben 6604 gyermek volt elhelyezve családok átmeneti otthonában szülőjével együtt (KSH 25.1.1.10. *Gyermekjóléti alapellátások*); ez a szám 2010 és 2021 között alig változott. A családok átmeneti otthonaiban élő családok kevéssé láthatók a társadalom többsége számára. Korábbi lakóhelyüket el kellett hagyniuk, gyakran változtatnak lakóhelyet, maguk az intézmények is sokszor külső településrészen, a társadalom szeme elől rejtve helyezkednek el.

Azok a családok, melyek felvételt nyernek a családok átmeneti otthonába, folyamatos felügyelet alatt élnek (FOUCAULT, 1990). Sok esetben a konyhát és a fürdőszobát együtt használják más családokkal, beosztás szerint mosnak a közös mosógépekkel. A felnőttek nem fogyaszthatnak alkoholt, ami az együttélés érdekében fontos szabály, ugyanakkor sokkal szigorúbb elvárás, mint amit a társadalom a nem intézményben élő szülőkkel szemben támaszt. A szülők autonómiája csorbul, miközben az együttműködés célja épp a megerősítésük, a szaknyelven az *empowerment* kifejezéssel emlegetett, lényegében lefordíthatatlan tartalmú megerősítési folyamat lenne.

A családok átmeneti otthonában a törvény szerint 12 hónapig tartózkodhatnak családok, ami egy alkalommal 6 hónappal, vagy a tanév végéig meghosszabbítható. A munkajövedelemmel rendelkező szülők ezalatt összegyűjthetnek annyi pénzt, ami pl. albérleti kaució kifizetéséhez elég, azoknál az egyszülős családoknál azonban, melyekben csak szociális transzferek jelentik a bevételeket, erre többnyire nincs lehetőség. Ilyenkor általában másik családok átmeneti otthonába költöznek, így alakul ki a vándorló családok jelensége (BOGÓ [at. al], 2017), így a második generáció

születik intézményben. A családok átmeneti otthonába való beköltözést felvételi interjú előzi meg. Célja annak kiszűrése, hogy a gyermek legfőbb érdeke érvényesülhet-e az intézményben, illetve hogy a család vélhetően képes lesz-e teljesíteni az intézményben élés feltételeit.

A felvétel előtt, illetve a beköltözés utáni időszakban készülő interjúk sokban hasonlítanak a szociológiai mélyinterjúra (SOLT 1998a; GYÓRI 2012), néhány vonatkozásban azonban el is térnek tőlük. Tudjuk, hogy az elbeszélő szerkeszti a narratívát: bizonyos dolgokat hangsúlyoz, más részleteket háttérben hagy (FEHÉR, 2010). A felvételi interjú a családi, rokoni kapcsolatokat, a családi életutat, a lakásutat, a munkaerő-piaci életutat kérdezi általában, de mivel ezen múlik, hogy felveszik-e, a felvételiző alapvető érdeke, hogy előnyös oldalával mutakozzon be, a nehézségeket elhallgassa, vagy kisebbitse. A szociológiai interjú általában egy alkalommal készül, a kérdező és az elbeszélő a továbbiakban nem tart kapcsolatot egymással. A családok átmeneti otthonába kerülő családok azonban kapcsolatban maradnak a szociális munkásokkal, így az elhangzottak új információkkal egészülnek ki, a korábban alkotott kép módosul.

Tanulmányunkban 6 családdal és 4 szociális munkással készült, félig-strukturált interjúk alapján mutatjuk be a családok átmeneti otthonába (a továbbiakban csáo) történő bekerülés folyamatát, illetve azt, hogy miként árnyalódik a szociális munkásokban a családról, illetve a családban az intézményről alkotott kép az intézményben tartózkodás során; a családokkal és a velük foglalkozó szociális munkásokkal a felvételi beszélgetés után, valamint a család beköltözését követően.

### *1.1. A jelentkező családok közös vonásai*

A családok átmeneti otthonába felvételüket kérők többnyire olyan sokproblémás családok, melyeket jól ismernek a gyermekvédelemben, szociális ellátórendszerben dolgozók, de többnyire láthatatlanok, vagy alig láthatók a többségi társadalom számára. Sokszor több generációjukkal foglalkozott már a gyermekjóléti szolgálat, esetleg a szülők is gyermekkoruk egy részét gyermekvédelmi szakellátásban töltötték (BÁNYAI, 2015). Előfordul, hogy adósság, családi konfliktusok, vagy éppen a gyerek(ek) védelembe vétele miatt rejtőzködésre, menekülésre kényszerülnek. Mivel a lakóhelyüket

gyakran kellett változtatniuk, ezeknek a családoknak kevés lehetőségük volt a helyi lakóközösségekben támogató kapcsolatokat kialakítani. Az élettörténetüket jellemző sok törés miatt általában kevés gyenge kötéssel (GRANOVETTER, 1991) rendelkeznek. Rendszerint kevés kapcsolatuk van a társadalom többi részével; a helyi lakosok, intézmények oldaláról sokszor előítéletek érik őket. Sokszor feszültséget okoz, hogy a köznevelési intézményekben középosztályi viselkedési normákat várnak el a szülőktől és a gyerekektől, miközben ezek a gyerekek a szegénység kultúrájában (LEWIS, 1968, SOLT, 1998b, KOZMA, 2003) szocializálódtak.

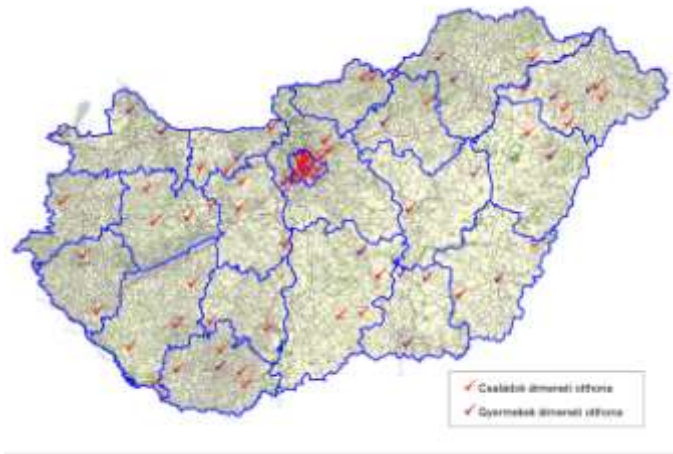
## *1.2. Törvényi háttér*

A családok átmeneti otthonának működését a 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény szabályozza. E törvény szerint ezt az ellátási formát az otthontalanná vált szülő kérelmére az egész család, egyes családtagok és gyermekeik max. 21, ill. 24 éves korig, valamint a válsághelyzetbe került várandós anya és születendő gyermeke veheti igénybe, 12 hónap időtartamban, ami 6 hónappal, szükség esetén a tanítási év végéig meghosszabbítható. A csáó-ban tartózkodás ideje alatt a családok szociálismunka-szolgáltatást, szükség szerint pszichológiai és jogi tanácsadást vehetnek igénybe. A törvény szerint egy intézményben 12 család, legfeljebb 40 fő együttes elhelyezésére van lehetőség. 2021-ben a KSH adatai szerint (KSH 25.1.1.10. *Gyermekjóléti alapellátások*) 6604 gyermek jutott ellátáshoz családok átmeneti otthonában, 127 intézményben.



### I.3. Az intézmények területegyszlása

A következő térképen piros pipák jelölik azokat a helyeket, ahol családok átmeneti otthona található. Budapesten viszonylag sok ilyen intézmény működik, azonban az országban számos olyan település van, ahonnan meglehetősen nehéz eljutni a legközelebbi csáó-ba, főként kisgyerekekkel, olykor ritkán járó tömegközlekedési eszközökkel.



**1. ábra:** Az intézmények területegyszlása

**Forrás:** Változások a gyermekjóléti alapelátás területén – pdf. free Download (docplayer.hu)

## II. A kutatás módszertana

Kutatásunkat két családok átmeneti otthonában készítettük, melyeket ugyanaz a civil szervezet tart fenn. Az egyik csáó Budapest külső kerületében, a másik a budapesti agglomerációban működik. Interjúalanyaink részben a csáó-k lakói voltak, akiket az ott dolgozó szociális munkások segítségével kértünk fel; részben a velük foglalkozó munkatársak. A félig-strukturált interjúkat a felvételt nyert családok esetében a szociális munkások megfigyelései egészítették ki. A bentlakásos intézményekben a családok és a velük foglalkozó szakemberek jelentős mennyiségű időt töltenek együtt, így utóbbiaknak számos alkalmuk nyílik résztvevő megfigyelésre, amit aztán visszaforgatnak mindennapi praxisukba. A szakmai nyelv ezt a jelenséget hívja reflektív gyakorlatnak. Mivel a különböző szakemberek különféle helyzetekben találkoznak a családokkal, más-más fénytörésben látják a családot, sokszor egyfajta prizma-hatás érvényesül.

Az interjúk 2022 szeptemberében, zoomon, GDPR-kompatibilis tájékoztatás után készültek, a feldolgozás után a felvételeket megsemmisítjük.

### *II.1. A bekerülés folyamata, a szolgáltatások igénybevétele*

A csáó-ba kerülést minden esetben felvételi interjú előzi meg, melyen a családtagok, valamint az intézmény munkatársa(i) általában személyesen vesznek részt. (Kivételt képeztek az elmúlt időszakban a járványügyi korlátozások miatt telefonon folytatott interjúk.) A felvételi interjúk célja a jelentkező helyzetének felmérése, az ellátás indokoltságának vizsgálata, motivációk és erőforrások, megoldandó problémák feltérképezése, területi illetőség/illetékesség megállapítása (a vizsgált két intézmény helyi és országos befogadású intézmény). A szociális munkások számára az interjún kívül rendelkezésükre állnak még a felvételiző családról az online gyermekvédelmi rendszerben (GYVR) megtalálható információk; ha a család korábban más csáó-ban lakott, akkor az ottani kollegáktól is rendszerint tájékoztatást kérnek a felvételi interjút készítő munkatársak. A döntéshozatal a vezető hatáskörébe tartozik, de azt a szakmai stábbal történő egyeztetés előzi meg. A felvételi döntésben esetenként intézményi kényszer is szerepet

játszik (fel kell tölteni az intézményi férőhelyeket ahhoz, hogy a normatív finanszírozás lehívható legyen.) A családok elvben autonóm módon, önkéntes alapon döntenek a beköltözésről illetve a kiköltözésről, ezt azonban számos kényszer mozgathatja. Néhány esetben ez az egyetlen lehetőség arra, hogy a család együtt maradjon; ha nem nyernek felvételt, vagy nem vállalják a beköltözést, a gyermek családból való kiemelésére is sor kerülhet.

A továbbiakban dőlt betűkkel néhány olyan interjú-részletet közlünk, melyek azzal kapcsolatosak, hogy a családok, illetve a szociális munkások hogyan élték meg a folyamatot.

*„Feljöttem a családommal, a gyerekeimmel, nagyon szívélyesen fogadtak. Nagyon fáradtak voltunk, mert korán kellett kelni, K-ból jöttünk. (...) Beszélgettünk a régi életünkről, a feleségemet, illetve az élettársamat kérdezték sok minden téren, kérdezték, hogy mit dolgozok, hogy a családba van-e ez a féltékenység. Sok mindent kérdeztek a gyerekekről, hogy mi van, meg sok szituációba, hogy ha történne, hogy reagálnánk rá, meg ilyeneket. Felmérték az idegállapotunkat, gondolom így pszichológiailag... Ránéznek egy emberre, elbeszélgetnek velem, látják hogy milyen természetű...” – szülő*

## II.2. A felvételi interjú

A felvételi beszélgetés folyamatában rendszerint szóba kerül, hogy az adott család honnan tudott a családok átmeneti otthonáról. Néhány megkérdezett család korábban másik családok átmeneti otthonában élt, ott letelt a maximális tartózkodási idő, az intézmény segített neki másik csáót találni (sokszor az ellátottak is informálják egymást).

*„Nagyon régóta csáóban laknak, nagyon sok minden nyomasztja őket, de alapvetően egy jól működő család. Náluk lehangoltabb, szomorúbb, depresszívebb interjút én a nyolc év alatt, amióta itt dolgozom, nem láttam. Az a két felnőtt és a gyerek úgy ültek nálunk a fotelben, hogy tényleg csak az igen, nem, a jó és a tőmondatok... És látszott rajtuk, hogy nem azért, mert nem tudják felfogni a helyzetüket, vagy mert nem akarnak együttműködni, nem akarnak bekerülni, hanem olyan reálsan látják a kilátástalan helyzetüket, amiben csak egy következő lépés, hogy felvesszük-e őket, vagy ki veszi fel őket.” – szociális munkás*

Szintén minden esetben kérdés, hogy – amennyiben nem másik csáóból érkezik – milyen élethelyzetben van a felvételi interjú időszakában a család?

Az interjúkban többek között a következő helyzetek jelentek meg:

- Anyai szülőknél éltek, ahol sok konfliktus volt. *„Eldurvult a helyzet. Hívtam ezt az átmeneti otthont, elpanaszoltam a helyzetemet. Otthon anyósomnak a házában laktunk, meg a mostohaapósomnak, időközben úgy eldurvult a helyzet, hogy nekünk onnan jönni kellett elfele.”*
- Az anya a férjével élt, aki bántalmazta őt. Kapcsolati erőszak áldozataként menekült el otthonról a gyermekeivel. Az internetről tájékozódott, telefonon vette fel a kapcsolatot a csáo-val.
- A család közműdíj tartozás miatt vesztette el korábban az önkormányzat lakását, szétköltöztek (vidékre családtagokhoz és külföldre munkát vállalni), majd onnan jelentkeztek az átmeneti otthonba.
- Az anya testvérének nevelőszülője ajánlotta a figyelmébe a csáo-t, kapcsolati erőszak miatt költözött el otthonról.

A csáo-ba felvételét kérő családok általában nagyon kiszolgáltatott, szorongatott helyzetben vannak. Néha messziről, fáradtan érkeznek az interjúra, a beszélgetésben elsősorban arra a helyzetre koncentrálnak, amiből el kell jönniük. Krízishelyzetben vannak, beszűkült tudatállapotban, csak azzal tudnak foglalkozni, hogy hol fognak lakni ezután.

*„Előfordul, hogy a család saját maga se tudja felmérni jól a helyzetét. A krízishelyzetnek magának van egy olyan lélektani sajátossága, hogy beszűkül a figyelem, hogy nem biztos, hogy minden szempontot mérlegelni tud. Ő maga is úgy látja, valóban, de ez nem reális és akkor az interjún lehet visszajelezni neki.”* – szociális munkás

A csáo-k nem elsősorban a kapcsolati erőszak áldozatok segítésére szakosodott intézmények, ennek ellenére a lakók közül sokan voltak már valamilyen kapcsolati erőszak áldozatai.

*„Vannak ilyen védett házak, nem csak kapcsolaton belüli erőszak miatt, hanem prostitúcióból, csicskáztatásból kimenekített embereknek van ott egy ház, oda vegyesen kerülnek be az áldozatok.”* – szülő

A védett házakban eltölthető idő véges, ugyanakkor az áldozatok egyszülős családként ennyi idő alatt nem tudnak önálló egzisztenciát teremteni.



*mert rögtön tudja a családgondozó, hogy mi az, amin el lehet indulni, megismerem a munkám során, hogy mi az, ami rejtett a család működésében és mi az, amin még kell és szükséges segíteni. Ugyanakkor a rendszerhasználó család, ahol már a gyerek is a rendszerben nőtt fel, pontosan tudja, hogy mit akarunk hallani. Vagy az esetleírásból lehet tudni, hogy ez már az ötödik csáó, és akkor pontosan lehet tudni, hogy ők ezeket a paneleket fogják hozni” – szociális munkás*

### **II.5. A beköltözés után: mézeshetek/újabb intézményhez alkalmazkodás**

Azoknak a szülőknek, akik korábban maguk is gyermekvédelmi szakellátásban voltak, komfortos intézmény a családok átmeneti otthona; főleg, ha halmozottan hátrányos helyzetű településen, erőszakkal teli körülmények között éltek. Az intézményi lét, számukra nem idegen, a szabályok inkább fogódzókat jelentenek.

*„Közölték velünk, hogy mások is szeretnének beköltözni, de nagyon bizakodtunk, hogy hátha kapunk egy lehetőséget, munka szempontjából is nekem sokkal jobb itt. Kérdezték is, hogy mit várunk ettől, ha ide felköltözünk. Én akkor is mondtam, hogy nyugodalmat szeretnék, nem kell ez a – hogy is mondják – stressz, nincs ott se anyósom, se apósom, mert én költöztem oda a feleségemhez, nincsenek ott a testvérei, nyugodtságban élünk, itt már csak mi vagyunk. Nekem ez megfizethetetlen. (...) Már hétfőn telefonáltak, hogy mikor tudnánk költözni. Annyira örülünk az élettársammal, nekünk ez egy megszabadulás volt. Nagyon nagy segítség volt, amit kaptunk. Százszor jobb itt, mint ott volt. Sokkal nagyobb helyünk van itt, mint ott volt, kétszer annyit keresek. Itt akik vannak, a nevelők (sic!), rengeteget segítenek.” – szülő*

Akik korábban nem voltak állami neveltek, ott az autonómia elvesztése dominál inkább, ami mind a szülőtől, mind a gyerek(ek)től kényszerű alkalmazkodást követel.

*„Itt azért kötöttebb minden, szabályok vannak. Ezzel nincs semmi bajom, csak ebbe megint bele kellett szokni a gyerekeknek is, nekem is. Itt másabbak a szabályok, szigorúbbak, mint ahonnan jöttem. Leginkább a*

*gyerekeken láttam, hogy nekik nehéz átállni. Most tudom azt mondani, hogy ez félig-meddig sikerült is.” – szülő*

## **II.6. A homlokzat mögött: a szociális munkás, mint résztvevő megfigyelő és beavatkozó**

A homlokzat Goffman (2008) szerint egy olyan kép, melyet mások felé szeretnénk mutatni, azokat az aspektusokat hangsúlyozva, melyeket előnyösekknek vélünk.

*„Vannak olyan játszmák a családon belül is, amikor egy ilyen homlokzatot mutat a család, nem engednek belátást mögé, esetleg maguk sem mernek szembenézni az igazsággal. „Sokszor van az az érzésem, mikor felvételi interjút csinálok – ez egy ilyen nyomasztó érzés –, hogy szorult helyzetben van a család, nem látszik más megoldás, mint az átmeneti otthon, vagyis neki oda valahogyan be kell jutnia, mert hogy nincs más megoldás. Ettől van egy nyomás, egy presszió az egész interjú-helyzeten. Vannak családok, akik ismerik az ellátórendszert, van, aki először találkozik velem, sokféle forgatókönyvet látok. Valamiféle megfelelési kényszer is megszokott jelenni. Nekem az a tapasztalatom, hogy van, hogy ez megfogható, felismerhető, van amikor nem, és van, amikor a jelentkező elkezd olyan panel-szerű válaszokat adni, ami feltételezése vagy tapasztalata szerint az intézmény elvárása lesz. Van, amikor az történik, hogy ők bármit vállalnak, csak bejuthassanak. Időnként túlzó ígéreteket tesznek, gondolva, hogy minél pozitívabban mutatják be magukat, motivációjukat, lehetőségeiket, annál pozitívabb lesz az elbírálás.” – szociális munkás*

A homlokzat viszonylag könnyen tartható egy interjú idejére, de a beköltözés után a család életének nagy része más családok, szociális munkások jelenlétében, utóbbiak folyamatos szakmai megfigyelése alatt zajlik. A családi veszekedés a zárt ajtók mögül is kihallatszik; a közös helyiségekben mindenki látja, ha a szülő nem elfogadható módon beszél a gyermekével. A szociális munkások ebben a helyzetben nem csak résztvevő megfigyelők, hanem a társadalom által rájuk ruházott felelősség miatt a gyermek számára nem kívánatos helyzetben be is kell avatkozniuk a szülő-gyerekek interakcióba.

*„Rémesen, borzalmasan beszél a gyerekeivel, szinte kitűnik az összes mocskos beszédű lakó közül azzal, hogy a gyerekeivel megnyilvánul. Tudja ő, hogy mit csinál, mivel a fülünk hallatára csak nagyon ritkán veszíti el az önuralmát, elsősorban a kisebbikkel kapcsolatban. A kicsi aktivitása kifejezetten frusztrálja, és nem tud vele mit kezdeni. Nincsenek eszközei sem a kicsihez, sem a kamaszhoz. Úgy vagyunk fültanúi, hogy kihallatszik a szobából. A családgondozó beszélt vele, hogy ez nem elfogadható. Mind a két gyereknek mondta, hogy kiverem a fogadat, meg hogy miért született nekem ilyen gyerekek, ilyen kretén? A gyerek ezt nem adja ki, de gyakorlatilag az anya verbálisan bántalmazza a gyerekeit folyamatosan. Egy jól működő hármasnak tűnt az interjún, de nem tud sem a kicsi gyerekével foglalkozni, sem a naggyal. Felénk mosolyog, hogy édes szívem, szerelmem, a négy fal között pedig ez történik.” – szociális munkás*

### III. Lehetséges kimenetek

Eredetileg az volt a cél, hogy a családok átmeneti otthona átmenetileg segítse a családokat, ezzel szemben a jelenlegi realitás épp a fordítottja: a családok átmenetileg tudnak az intézmény segítsége nélkül élni, aztán újra rászorulnak. 25-30% a vándorló családok aránya, de ez nem mutatja azokat az eseteket, akik közben több évig önállóan élnek. Ebből a helyzetből kevés a rendszerszintű, garanciákat tartalmazó kiút, aminek rendszerbe kellene épülnie. Jelenleg azonban hiányos, sokszor kódos, átláthatatlan feltételek mellett kell élni és dolgozni. Az egy keresetből vagy csak szociális transzferekből élő családnak szinte nincs esélye kijutni a rendszerből. A lakhatási perspektívák terén is egyre szűkülő lehetőségeket látunk.

*„Hiába dolgozunk, nem tudunk ebből a helyzetből kikeveredni. Annyira nehéz, hogy az nem emberi. Egy albérletet nem tudunk fizetni, hiába dolgozunk mind a ketten, mert nagyon sokba kerül, meg három gyerekkel ki se adják. Próbálkozunk mindenfele, ahol be lehet adni a lakáspályázatot, hátha valami sikerülne, de nem, semmi. Teljesen kilátástalan a helyzet. De ez se lehet sokáig, hogy egyik otthonból megyünk a másikba – ideiglenes megoldás. A gyerekek is csak így nőnek felfele.” – szülő*



### *III.1. Szakmai dilemmák: Felvételi szempontok, intézményi elvárások, kizáró okok*

Mit is jelent ma az átmeneti gondozás? Mitől átmeneti, mikor tudjuk, hogy a családok több mint egynegyede bennragad a rendszerben? Az otthonokba felvételüket kérő szülők – jelentkezéskor – egy dologban vitathatatlanul motiváltak: fedelelet akarnak szerezni maguk és a gyermeke(ik) feje fölé, lehetőleg azonnal. Az intézményvezetők azonban másként értelmezik a motiváltság fogalmát: a céltudatosságra és az „én erőre” vonatkoztatják. Ez alapján a felvételnél kiszűrik a leghátrányosabb helyzetű, jövőképpel nem rendelkező, az együttműködéstől leginkább elzárkózó szülőket. Ez ebben a stádiumban azt eredményezheti, hogy épp a legelesettebb, legrászorultabb családok maradnak ki az ellátásból. Ugyanakkor racionális okai vannak a szigorú szűrésnek, mert nagyon nagy a túljelentkezés, és a társadalmi beilleszkedésre több eséllyel rendelkező családok együtt maradására is gyakran az utolsó lehetőség, ha bekerülnek a családok átmeneti otthonába. Sajnálatos módon nincs kialakult gyakorlata annak, hogy hogyan lehet mérni és értékelni az intézmények munkáját. Ezért az otthonok a „hatékonyság” bizonyítása érdekében inkább olyan családokat választanak, akiknek valamivel több esélyük van a gondozási idő letelte után a kiköltözésre, és az önálló életkörülmények megteremtésére.

### *III.2. A csáo hozzáadott értéke az intézményben élő családok életéhez*

A családok átmeneti otthonában eltöltött időszak kétségtelenül lehetőséget teremt arra, hogy a családtagok egy krízisekkel teli időszak után megnyugodjanak, védett körülmények között rendezni tudják életük legalábbis bizonyos részeit. Sokféle szolgáltatást vehetnek igénybe, mivel a csáo-k a törvényi kötelezettségen kívül gyakran biztosítanak korrepetálást, játszóházat, gyerek-programokat, fejlesztő foglalkozásokat, családterápiát és számos egyéb lehetőséget, anyagi lehetőségeik függvényében. Az intézményi holding nem csak a munkatársak révén valósul meg, hanem sokszor hasonló helyzetű, sorstárs családok is intenzív segítséget nyújtanak.

*„A szülők között is előfordul, hogy egy fiatal anyuka az idősebb szülők közül egy kvázi nagymamát talál. Van olyan, hogy két hasonló korú anyuka összebarátkozik és nagyon jól segítik egymást gyerekfelügyelettel, egyebekkel. A hozott anyagon múlik, a motiváción, egyebeken. Aki ki akar kerülni belőle és látja a saját eszközeit és tudja, hogy milyen kölcsön-eszközökre lenne szüksége, annak jó, az segítséget fog találni bennünk is, meg a másik lakóban is; aki pedig kihasználja a rendszernek, annak rossz, mert az a negatív példából fog egyre inkább leépülni. (...) Van olyan család, aki látja a problémáját, tudja a problémáját, csak éppen időre van szüksége fellélegezni. Ők ki tudnak lépni belőle, sok ilyen családuk volt, ezek a sikersztorik. Erre találták ki a csáo-t, csak már rég nem így működik.” – szociális munkás*

### *III.3. Negatív mellékhatások*

A csáo-k tagadhatatlan előnyei mellett azonban az intézménnyel kapcsolatban számos szakmai dilemma is felmerül. Azok a lakók, akiket gyakran rendszerhasználóknak, lakásturistáknak neveznek a kollegák, már maguk is beleszülettek a rendszerbe, abban szocializálódtak, így számukra az intézményben való lét válik természetessé.

*„A másik része, akit már rendszer-használónak, vagy rendszerbe születettnek nevezünk, aki úgy használja az intézményt, mint lakhatási lehetőséget. Van a magánlakás, az önkormányzati lakás, az albérlet és a csáo. Ez egy életforma. Ha meg nem, akkor csak azért, mert itt nagyon szűkös a helyzet és sokkal jobb lenne egy önkormányzati lakás, mert ott van saját vécé. A családtervezésnél, ha megszületik a baba, és Úristen, hova vigyem haza a kórházból, tők evidens, hogy akár csáo-ba is mehetek. És akkor abból nem valószínű, hogy lesz valami.” – szociális munkás*

Különösen élesen merülnek fel ezek a szakmai dilemmák azoknál a családoknál, akiknek mindenképpen csáo-ba kell költözniük, különben a gyerekeket kiemelik a családból.

### III.4. Ha mindent megteszünk, akkor se teszünk jót?

A csáo-kban dolgozó szociális munkások sokszor legjobb szándékuk, legkorrektebb és szakmai szempontból megalapozott beavatkozásaik ellenére olyan visszásságokkal szembesülnek, melyek kimerítik a rendszerabúzus fogalmát: maguk is, klienseik is az intézményrendszer jelenlegi működési sajátosságaiból eredő kiszolgáltatottság elszenvedői. Ennek egyik összetevője a szolgáltatások térbeli kapacitáeloszlása, annak ellenére, hogy a törvény kimondja: „a gyermeknek joga van a lakóhelyéhez legközelebb eső helyen megkapni az ellátást” (1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról). Szintén szerepet játszik a családi erőforrások tartós tervezhetetlensége (költözésekből eredő változások menedzselésének nehézségei), az átmeneti otthoni rendszer finanszírozásának kérdései: a létszám alapú finanszírozás, mely olyan kényszereket teremt, melyek gyakran felülírja a szakmai szempontokat. A legnagyobb gond azonban a kilépési lehetőségek hiánya és az ezzel járó hospitalizáció, amit sokszor súlyosbítanak a jelzőrendszeri adatszolgáltatás hiányosságaiból eredő problémák.

Kutatásunk egyetlen fenntartó két intézményében, néhány családdal és szociális munkással készített interjún alapul, sokkal szélesebb körben rendelkezünk azonban releváns tapasztalatokkal a tárgyalt területen. Úgy gondoljuk, hogy az előbb felsorolt nehézségek mielőbbi megoldására lenne szükség ahhoz, hogy a csáo-k a törvényalkotó eredeti szándéka szerint, az átmeneti lakhatási krízisbe jutott családoknak segítséget nyújtva tudjanak működni.

### Irodalom

- Bányai Emőke (2015): Intenzív családmegtartó szolgáltatás – a koragyermekkori intervenció egy lehetséges változata. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*, 3(2), 176–186. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2015.2.176.186> Utolsó megnyitás: 2022. november 18.
- Bogó Emilia [et.al.] (2017): Az átmeneti gondozás 20 éve. In: LAKNER Zoltán Lehel, GULYÁSNÉ KOVÁCS Erzsébet, CSÓKAY László (szerk.) „... nem csak szív kell, de kell tudás is!” *20 éves a Gyermekvédelmi Törvény*. SZOSZAK. EU Nonprofit Kft, Szemle Könyvek 2., Budapest. 126-146.
- Fehér Boróka (2010): A narratív segítő beszélgetés. *Esély*, 3.,66-88. <04fehér.indd> (<esely.org>) Utolsó megnyitás: 2022. november 18.

- FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés*, GONDOLAT KIADÓ, Budapest
- Granovetter M.(1991): A gyenge kötések ereje - in: Angelusz, R. – Tardos, R. (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet, 371-400.
- Győri Péter (2012(ó): *A segítő beszélgetésről*. Microsoft Word - A segítő beszélgetés.doc (bmszki.hu) Utolsó megnyitás: 2022. november 18.
- Kozma Judit (2003): A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *Esély*, 2. 15-30. kozma.chp:Corel VENTURA (esely.org) Utolsó megnyitás: 2022. november 18.
- KSH, 25.1.1.10. *Gyermekjóléti alapellátások*, 25.1.1.10. Gyermekjóléti alapellátások (ksh.hu) Utolsó megnyitás: 2022. november 18.
- Lewis, O. (1968): *Sánchez gyermekei*. Európa Kiadó, Budapest
- Solt Ottilia (1998a): Interjúzni muszáj. In: Méltóságot mindenkinek, Összegyűjtött írások I. Beszélő Politikai és Kulturális Folyóirat, 29-35.
- Solt Ottilia (1998b): A hetvenes évek budapesti szegényei. In: Méltóságot mindenkinek, Összegyűjtött írások I. Beszélő Politikai és Kulturális Folyóirat, 242-288.
- Zombai Tamás (2014): Dilemmák, lehetőségek. Szociális munka a családok átmeneti otthonaiban. *Esély*, 4. szám, 100-126., 2004-4 5-1 zombai dilemmak.pdf (esely.org) Utolsó megnyitás: 2022. november 18.

*Szirbik Gabriella*

## **A lemorzsolódás elleni magyar oktatáspolitikai stratégia minőségbiztosítási rendszerének bemutatása**

### **Absztrakt**

A bizonyítékon alapuló oktatás, illetve gyakorlat (evidence-based education practice) nemzetközi trendjeinek megfelelően, Magyarországon is kiépítésre került az oktatáselemzés- és irányítás bizonyítékon alapuló gyakorlata, mely szándéka szerint oktatáspolitikát is jelent (evidence-based education policy). Ennek a gyakorlatnak kiemelt szerepe van a lemorzsolódás, végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni magyar oktatáspolitikai stratégiában. Az oktatáselemzés- és irányítás e felülről vezérelt (top-down) modellje, konkrétan meghatározott átfogó – és részcélok mentén, több alrendszerrel magába foglaló, kvantitatív adatgyűjtést, s arra épülő beavatkozások elemeit tartalmazza. Rövid cikkünkben ennek a rendszernek, s részben kontextusának, a bemutatását készítettük el.

**Kulcsszavak:** bizonyítékon alapuló oktatás, bizonyítékon alapuló oktatáselemzés - és irányítás, magyar közoktatási rendszer, lemorzsolódás

### **Abstract**

In accordance with international trends of the evidence-based education and practice, the evidence-based practice of the educational analysis and management is also developed in Hungary as well, which according to its intention, also means education policy. This practice has a prominent role in the Hungarian education policy strategy against dropping out and leaving school without a degree. This top-down model of the educational analysis and management, along concretely defined comprehensive and sub-goals, including many subsystems, quantitative data collection and elements of interventions based on it. We present this system and partly its context in this short article.

**Keywords:** Evidence-based education, evidence-based education analysis and management, Hungarian public education system, early school leaving

## I. A társadalmi kontextus

A szociálpolitika és az oktatáspolitikai együttműködése alapvetően a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok oktatási lemaradásának csökkentésében, felzárkóztatásában, s az iskolai lemorzsolódás megakadályozásának érdekében történik. A lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók oktatási esélyegyenlősége, a méltányosság, az esélyegyenlőség feltételeinek kialakítása, a köznevelési rendszer jogszerű működésének biztosítása, a két szakpolitika közös metszetébe esik. Ez a metszet a társadalmi kohézió erősítése és a társadalmi/gazdasági versenyképesség növelése szempontjából, olyan fontos foglalkoztatáspolitikai kérdésekben csúcspontot ki, melyek mind az EU hosszútávú fejlesztési stratégiáiban, mind az ezzel összhangban lévő magyarországi társadalom- és gazdaságpolitikai célkitűzések középpontjában állnak.<sup>1</sup> A magyar oktatási rendszer demokratizáló, esélyteremtő teljesítményét, több évtizede, számtalan kritika éri mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban, mivel az elfogadhatatlanul alacsony iskolai tudásszint és a végzettség nélküli iskolaelhagyás között nagyon erős kapcsolat áll fenn. A vonatkozó PISA-mérések és az országos kompetenciamérések adatai indokolják a végzettség nélküli iskolaelhagyás tekintetében veszélyeztetett tanulók számának csökkentését. A foglalkoztatási szerkezet versenyképes innovációja szempontjából kritikus társadalmi problémát jelent, ha egy társadalom iskolázottsági deficittel küzd. Az a tény pedig, hogy Magyarországon az iskolai teljesítmény, s a sikeres iskolai életút a tanulók szocioökonómiai státuszával különösen szoros összefüggést mutat,<sup>2</sup> az iskolai szelekció kérdését a területi oktatási egyenlőtlenségek, az

---

<sup>1</sup> Lásd bővebben pl.: Európa 2020

[https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1\\_HU\\_ACT\\_part1\\_v1.pdf](https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf) (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

Európa 2021-2027 Új Kohéziós Politika

[https://ec.europa.eu/regional\\_policy/hu/2021\\_2027/](https://ec.europa.eu/regional_policy/hu/2021_2027/) (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

Magyarország 2020.évi Nemzeti Reform Programja (2020.április)

[https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european-semester-national-reform-programme-hungary\\_hu.pdf](https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european-semester-national-reform-programme-hungary_hu.pdf) (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

<sup>2</sup> Lásd bővebben pl.: Zöld könyv. A Magyar Közoktatás Megújításáért (Ecostat Bp. 2008. Szerk.: Fazekas K.-Köllő J.-Varga J.), vagy PISA 2018 Összefoglaló jelentés (Oktatási Hivatal, 2019.), vagy Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról (Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 2018. Szerk.: Fejes J.-Szűcs N.)

iskolarendszerben zajló szegregációs folyamatok és a közoktatási rendszer szerkezeti megosztottsága irányába helyezi.

A különféle mérési eredményeknek van egy nem elhanyagolható társadalmi vetülete. A jól és a rosszul teljesítő tanulók nem arányosan oszlanak el a különböző iskolákban. Jellemzően a „rossz tanulók” zárt tömbökben, szegregátumokban koncentráltan vannak jelen, ők a hátrányos szociális helyzetű családok gyerekei, többnyire hátrányos helyzetű településeken. 2000 óta minden PISA-mérésnél kiderül, hogy Magyarországon a családi háttér az egyik legnagyobb mértékben határozza meg a gyermekek iskolai teljesítményét. Ennek a területi társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek, az oktatási rendszer szerkezeti sajátosságai és a rendszerben zajló szegregációs és szelekciós folyamatok mellett, szakpolitikai/oktatáspolitikai okai is vannak. További nem elhanyagolható sajátosságként kell kezelnünk azt a helyzetet is, miszerint a rendszerváltás óta Magyarországon a szakpolitikák, így az oktatáspolitikai is, jól meghatározott ideológiai telítettség (neoliberalizmus) által vezéreltek. (SCHEIRING-SZOMBATI 2020.) A neoliberalizmus alapelvei, a kevesebb állam, több piac és nagyobb egyéni felelősség, mely alapvetően deregulációt, privatizációt, és flexibilizációt jelent. (LORENZ, 2008) A neoliberális értéket közvetítő szakpolitikák, jellemzően individualista szemléletű intézménycentrikus modellekben gondolkodnak, a közvetlen problémamegoldásra fókuszálva. Ez a megközelítés a problémák megoldását az egyesek hibáinak kijavításában látja (deviáns egyének, rosszul teljesítő iskolák), ideálképe a cselekvő, problémáit megértő, a változásban motivált egyén, aktor. A társadalomban elismert szükségleteket (pl. a betegséggel, munkanélküliséggel, alacsony jövedelemmel, oktatással, vagy a gyermekneveléssel kapcsolatos problémákat) az intézményeken keresztül elégitik ki, a szakember csupán ennek a zárt érték-, érdek- és normarendszernek a végrehajtója. A neoliberális modellben működő intézmények kimenetorientáltak, munkájukat kvantitatív mutatók alapján építik fel (az oktatás kapcsán pl.: érettségit adó intézményben továbbtanulók száma, bukottak száma, hátrányos helyzetű tanulók száma, atipikus tanulók száma, minimumszintet el nem érő tanulók száma, etc.) hiszen állandó beszámolási és elszámolási kötelezettséggel tartoznak az őket fenntartó politikai szereplők felé. Jellemző továbbá a szabályozottság, a felülről vezérelt protokollok, sztenderdek alapján történő

beavatkozások gyakorlata. Tipikusan ilyenek a bizonyítékon alapuló gyakorlatok (*evidence based practice, EBP*) felülről szervezett ((*top-down*) modelljei. (TEMESVÁRY,2018.)

A fentiekkel összhangban –a magyar köznevelési rendszer-, négy sarkalatos jellemző mentén írható le.

1. **Alulteljesít**, iskolázottsági deficitet „termel” (a teljesítményhiány szoros összefüggést mutat a korai iskolaelhagyással, az iskolai lemorzsolódással)
2. **Szerkezetileg** rendkívül **széttagolt**
3. **Szegregál**
4. Akadálytalanul újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket, gond nélkül fordítja át a társadalmi hátrányt iskolai hátránnyá (**szelektív**)

E *#nagy négyes* -sel leírható magyar iskolarendszer bizonyos problémái nem újkeletűek. Az iskolai *szelekció* (származás, szülők társadalmi státusza alapján történő válogatás, a kulturális tőke reprodukciós funkciójának az érvényesülése), illetve a szegény és/vagy roma gyerekek *szegregációja* régi, jól bevett gyakorlatok, kifinomult technikákkal (LADÁNYI-CSANÁDI,1983., HUSZÁR,1981., SZABÓ,1988.). A rendszerváltozás után ezek a folyamatok csak felerősödtek, kiegészülve a *szerkezeti széttöredezettséggel*,<sup>3</sup> illetve a méréseken és a kötelező adatszolgáltatáson alapuló (*evidence-based practice*) *teljesítményértékelés*, látszólag objektív rendszerére épülő *klasszifikációs rendszerrel*.

Szociálpolitikai szempontból az oktatásra úgy tekintünk, mint a jóléti politika eszközére, s ennek megfelelően az *iskolát* társadalmpolitikai szintéreként értelmezzük. A kívánt társadalmi változások előidézésének eszközeként értelmezett oktatás /oktatási rendszer célja, a társadalmi tervezés (társadalom-mérnökség) gondolatáig terjed. Ez egy vitatott gondolat ugyan, de ismeretelméletileg pontosan kijelöli az iskoláról/oktatásról való gondolkodás kereteit. Ez a gondolkodási keretrendszer a pozitívizmus.

---

<sup>3</sup> Iskolatípusok és fenntartók szerint. Lásd pl.: Ercse Kriszta - Radó Péter (2019). A Magyar közoktatásban zajló privatizáció és annak hatásai. In: Iskolakultúra, 2019/29(7),pp: 8-49.



## II. Az oktatás evidencia-alapú gyakorlata

A pozitívista ismeretelméleti keretbe pontosan illő evidencia-alapú oktatási gyakorlata, a XX. század 90-es éveitől, elsőként Nagy-Britanniában, illetve az Egyesült Államokban, majd a világ számos országában térhódító útjára indult. Az evidence-based education jegyében született legismertebb, nemzetközileg is mértékadó, kutatássorozatok a PISA és a PIRLS,<sup>4</sup> melyeket az iskolai oktatás eredményességének elemzésére, s a kutatásban résztvevő oktatási rendszerek összehasonlítására használnak.

A nyugati típusú társadalmak oktatási rendszereivel szembeni elvárások, a társadalmak számtalan szegmense, alrendszere felől megfogalmazódnak. A modern tömegoktatásnak demokratizáló funkciót tulajdonító jóléti politikák, a XX. század 60-as éveitől, különösen kritikusak az oktatást érintő elvárások tekintetében. Az oktatás vitathatatlanul fontos társadalmi és gazdasági célok szolgálatában áll. Az eltérő érdekek és szükségletek keresztüztében azonban, gyakran nem világosan elkülönültek az elméleti, ideológiai-politikai és gyakorlati célok, s az azokhoz rendelt eszközök sem. S főleg nem világos az, hogy e célok hogyan tudnak találkozni, koherens módon egy irányba mozdulni. Oktatáspolitikai nézőpontból jogosnak tűnik az, az igény, mely elvárja az oktatáskutatástól, hogy szisztematikus, pontos, megbízható és érvényes vizsgálatok és kutatások rendszere határozza meg, hogy mi az, ami *működik* az oktatásban.

Oktatásszociológiai szempontból is sokan és régóta érvelnek az oktatás ún. evidencia-alapú gyakorlatának szisztematikus kiépítése és alkalmazása mellett, az oktatási rendszerek relatív stabilitása és autonómiája védelme érdekében. Kérdés persze, hogy az oktatás/ egy oktatási rendszer, természetéből adódóan, lehet-e egyáltalán relatíve stabil és autonóm?

---

<sup>4</sup> Programme for International Student Assessment (PISA): Az OECD által végzett globális tanulmány a tagországokban, s azokon kívül is, amelynek célja az oktatási rendszerek értékelése a 15 éves tanulók iskolai teljesítményének mérésével, matematikából, természettudományokból és olvasásból.

Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS): A negyedik osztályosok olvasási (szövegértési) teljesítményét mérő nemzetközi kutatássorozat. 2001 óta ötévente végzi a Nemzetközi Oktatási Vizsgálati Szövetség (IEA).

Az evidencia alapú gyakorlat az orvostudományból, illetve az orvosképzésből ered, ennek példájára került át az oktatásba, s elsősorban az oktatáskutatás elkülönült területét jelenti. De nem jelenti feltétlenül az elmélet (kutatás), a gyakorlat (tanítás) és a tervezés (politika-ideológia) közötti szakadék betemetését, a koherencia-hiány felszámolását. Magát a gyakorlatot több szempontból éri kritika. Társadalompolitikai, oktatáspolitikai szempontból lényeges, hogy az oktatáskutatás eredményeinek következetes és kizárólagos döntéshozói gyakorlatát sokan támogatják úgy, hogy az iskola belső világának működési sajátosságait eliminálják, azok részleteit figyelmen kívül hagyják. Erős a törekvés arra is, hogy az oktatást érintő kutatások tartalmi és módszerei is központi irányítás alá kerüljenek, ugyanis „...a bizonyítékokon alapuló oktatás hívei szerint, ez az egyetlen módszer, amely képes biztonságos bizonyítékot szolgáltatni arról, hogy *mi működik*”<sup>5</sup> Mindez komoly demokrácia-deficitet idéz elő az oktatási rendszerben.

A „mi működik” orientációjú oktatáskutatás- és irányítás, az oktatást egyfajta technokrata modellbe helyezve, hozzájárul ahhoz a jelenséghez, amely az oktatással szembeni elvárások új szintjét jelenti, s melyet „oktatásításnak” nevezünk (RADÓ, 2017.).

---

<sup>5</sup>Gert Biesta: Why “what works” won’t work: evidence-based practice and the democratic deficit in educational research (Educational Theory 2007. 57/1) <https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.2006.00241.x>

### III. A végzettség nélküli iskolaelhagyáselleni küzdelem

Az oktatási színvonal emelésének közös európai szempontja a lemorzsolódás megelőzése. A negyedik kormányzati ciklusát kezdő magyar kormány az uniós törekvésekkel összhangban - az EU 2020 stratégia céljainak hazai megvalósítását szolgáló Nemzeti Reform Programjában<sup>6</sup> rögzítve vállalta, hogy a végzettség nélküli iskolaelhagyók arányát az évtized végére 10%-ra csökkenti. A korai iskolaelhagyás elleni küzdelem, fontos hazai dokumentuma *A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia*.<sup>7</sup> A stratégia leszögezi, hogy „A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem kizárólag szektorközi együttműködésben lehet sikeres, ezért szükségszerű egy, a hatékony szektorközi együttműködést középpontba állító, a probléma megoldására irányuló, szektorokon átívelő, átfogó stratégia megalkotása.”<sup>8</sup>

A fent említett kormányhatározatban<sup>9</sup> „Az egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának keretstratégiája”, a „Köznevelés-fejlesztési stratégia” és a „Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia”, egymást részben átfedő koncepciói készültek el, melyek azt az átfogó keretet alkotják, amelyre az uniós finanszírozásra épülő operatív programban, az EFOP-ban, megjelenő konkrét fejlesztési beavatkozások épülnek (NEMZETI STRATÉGIÁK, 2015). A végzettség nélküli iskolaelhagyás területe „(...) az Európai Unió oktatási stratégiájának talán a legfontosabb, legnagyobb figyelemben részesülő eleme.”(Nemzeti Stratégiák, 2015. p.9.)

„Az Uniónak ma erre a területre különösen aprólékosan kidolgozott, a megvalósítás eszközrendszerét is pontosan meghatározó akcióprogramja van,

---

<sup>6</sup> Magyarország Nemzeti Reform Programja – A Széll Kálmán Terv Alapján (2011.április) p.26.-p.30. [https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti\\_Reform\\_Program\\_2011\\_aprilis.pdf](https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf) (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

<sup>7</sup> A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia (1603/2014 (XI. 4.) Korm.határozat) <http://eslplus.eu/documents/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCli%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf> (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

<sup>8</sup> Ibid p.4.

<sup>9</sup>1603/2014. (XI. 4.) Korm. határozat

és az előrehaladást mérő mutatók alakulását a közösség minden egyes tagország esetében szorosan nyomon követi. Ez megjelenik azokban az ún. országspecifikus ajánlásokban is, amelyeket az Unió az egyes tagországok, így Magyarország számára is évről évre meghatároz, és amelyek figyelembevételére feltétele az uniós fejlesztési támogatásokhoz való hozzájutásnak. A közösség elvárja tagjaitól, hogy erre a területre olyan önálló nemzeti stratégiát dolgozzanak ki, amelyben tükröződnek az európai szinten elfogadott megközelítések, és amely annak az eszközrendszernek az alkalmazására épül, melyet a tagországok oktatási miniszterei által éppen a magyar elnökség idején, 2011-ben elfogadott ajánlás tartalmaz.” (NEMZETI STRATÉGIÁK, 2015. p.10.).

A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelemről szóló magyar dokumentum, azoknak az országoknak a szakpolitikai gyakorlatáról szerzett tapasztalatokat és kutatási eredményeket tartalmazza, amelyek különösen sikeresek a korai iskolaelhagyás visszaszorításában. Ezekre az országokra többek között a korai iskolaelhagyás által érintett tanulókról történő *rendszeres adatgyűjtés* jellemző. Országos, regionális, települési és intézményi (sőt egyéni) szintű idősoros adatokkal rendelkeznek, ami lehetővé teszi a kiváltó okok differenciált feltárását, illetve a célzott és időben történő beavatkozásokat. A hazai stratégia elsősorban ilyen adatgyűjtési és elemzési rendszerek létrehozását irányozza elő. Emellett a *prevenziót*, a szükség esetén történő *közvetlen beavatkozást* és – ha már megtörtént a korai iskolaelhagyás vagy lemorzsolódás – a *kompenzáló* eszközök alkalmazását.

Erre a stratégiára építve Magyarország elkészítette cselekvési tervét is 2016-ban.<sup>10</sup> „A Cselekvési Terv első beavatkozási területe: *a Korai iskolaelhagyással kiemelten érintett intézmények azonosítása, fejlesztése* az oktatáspolitikai eszközrendszerének mozgósítását igényli, kiemelten az iskolarendszer térségi fejlesztését, a komplex pedagógiai módszertani programok bevezetését.” (CSELEKVÉSI TERV, 2016. p. 4.). Tehát olyan eszközrendszer fejlesztése a cél, amely lehetővé teszi – a lemorzsolódás korai jelző- és pedagógiai támogató rendszerének adatai alapján – a szükséges

---

<sup>10</sup> Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem. Cselekvési terv 2014-2020. Köznevelésért felelős államtitkárság, 2016. <https://eslplus.eu/documents/V%C3%A9gzets%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCli%20iskola%20elhagy%C3%A1s%20.pdf>

pedagógiai-szakmai beavatkozások támogatását. A beavatkozási terület célkitűzései a következők:

„– Az egységes minősítés alapján alulteljesítő iskolák azonosítását követően célzott és differenciált fejlesztésük támogatása helyi szinten (tankerületi központ, szakképzési centrum szintű valamint intézményi szintű lemorzsolódás elleni beavatkozási terv végrehajtását segítő képzések, modell értékű programok kiterjesztése).

– Köznevelési intézményekben a heterogén tanulócsoportok nevelés-  
oktatását segítő módszertani fejlesztések és általános elterjesztésük.

– A iskolarendszer térségi fejlesztése, intézményeinek kijelölése,  
módszertani és infrastrukturális fejlesztésük.

– Fenntartói és intézményi minőségirányítási rendszernek, az intézményi  
önértékelés/tanfelügyelet standardjának, eszközrendszerének  
továbbfejlesztése a végzettség nélküli iskolaelhagyás területére vonatkozó  
tartalmakkal. – A korai jelző- és pedagógiai támogatórendszer működési  
feltételeinek megteremtése.” (IBID., 2016. p.13)

## IV. A KIR ESL, illetve a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulókra és intézményekre vonatkozó szabályozás

Magyarországon az oktatáselemzés- és irányítás 2012-től bizonyítékon alapuló gyakorlatra épül (*evidence-based education practice*), a *Köznevelési Információs Rendszer (KIR)* létrehozása és annak szabályozását elrendelő kormányrendelet értelmében.<sup>11</sup> Ez a gyakorlat szándéka szerint oktatáspolitikát is jelent (*evidence-based education policy*). Minden elemzést, s a beavatkozásokat is, Magyarországon az Oktatási Hivatal végez. Oktatáskutatás, mint független, szakmai artikuláció, mely eredményeket, javaslatokat, ajánlásokat készít a megalapozott oktatásirányításhoz, szűk erőforrással, s csak „a pálya szélén” működik (LANNERT, 2013.).

---

<sup>11</sup> 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról

A KIR egy „(...) hatósági és szakmai tevékenységeket kiszolgáló, az Oktatási Hivatal (...) által működtetett elektronikus alkalmazások, adatállományok, dokumentációk adatbázisa, valamint országos statisztikai és jogosultság alapú adatszolgáltatási rendszer. A KIR szakmai rendszerekből, azokat kiszolgáló, támogató segédprogramokból és alrendszerekből, továbbá a köznevelésért felelős miniszter (...) által használt alkalmazásokból épül fel.” (KORM. RENDELET, 229/2012.) Az oktatáselemzés- és irányítás evidencia-alapú gyakorlata jegyében, a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról rendelkező 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet 1 § (2) bekezdés 21. pontja értelmében a köznevelési információs rendszer (KIR) részeként elindult a *korai jelző- és pedagógiai támogató rendszer* (KIR ESL, az *early school leaving* rövidítéseként) működtetése,<sup>12</sup> amelynek célja, hogy a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók számának csökkentése érdekében pedagógiai-szakmai támogatást nyújtson az érintett tanulók, pedagógusok, intézmények és fenntartóik számára. A korai jelző- és pedagógiai támogató rendszer, a többi uniós tagállamhoz hasonló indikátorokkal dolgozik. A hazai elképzelések - összhangban az uniós ajánlásokkal -, a jelzőrendszer jelzéseire épülő, komplex intézményfejlesztési támogatással segítenék/segítik a köznevelési rendszer szereplőit.<sup>13</sup> A *korai jelző- és pedagógiai támogató rendszer* az iskolák adatszolgáltatására épül. A jelzőrendszer célja olyan adatok gyűjtése, amelyek eredményesen segíthetnek az intézményeknek helyzetük értékelésében, s a megelőzés érdekében kifejtett tevékenységeik elemzésében. Az adatok központi gyűjtése és feldolgozása után az *adatok értelmezése* az intézmények vezetői és a megyei hatáskörű pedagógiai oktatási központok (POK) munkatársai közös munkájával történik. A cél, a jelenleginél eredményesebb és hatékonyabb oktató-nevelő munka. A fent említett kormányrendelet pontosan szabályozza a KIR ESL rendszerben nevelési-oktatási

---

<sup>12</sup> Hatályos: 2016. XI. 19-től

<sup>13</sup> 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet 26/A. (4) bek. 2021. január 1-jétől az alábbiak alapján módosul: „A támogató rendszer segítségével azonosított figyelmeztető jelek alapján és a pedagógiai-szakmai szolgáltatás javaslatainak figyelembevételével a nevelési-oktatási intézmény olyan, az iskolai lemorzsolódás megelőzését támogató pedagógiai rendszerben megvalósuló pedagógiai intézkedéseket alkalmaz, amelyek keretében korszerű, tanulóközpontú nevelési-oktatási eszközökkel, az iskolai sikerességet támogató együttműködésekkel segíti a tanuló előrehaladását, kiemelt figyelemmel a képességek, készségek kibontakoztatására, az esélyteremtést szolgáló tevékenységekre.” (EFOP- 3.1.5-16-2016-00001 projekt: Intézményi lemorzsolódás megelőzését támogató pedagógiai rendszer – ILMT PR)

intézményenként, telephelyenként és évfolyamonként a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók vonatkozásában a kötelezően gyűjtendő statisztikai adatokat.

#### *IV.1. Az adatszolgáltatási és az elemzési szempontjából definiált fogalmak tára*

- Lemorzsolódás

Jelenthet egy képzési programból való kimaradást, évismétlésre bukást, egy alacsonyabb presztízsű programra való váltást, egy adott intézményből való kimaradást, vagy az iskolarendszerekből való, középfokú végzettség nélküli kimaradást; nem egzakt fogalom.

- Korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás (kimeneti indikátor, nemzetközi)

A korai iskolaelhagyó (early leaver from education and training, korábban early school leaver) megnevezés az Eurostat által bevezetett statisztikai kategória,<sup>14</sup> mely a nemzetközi gyakorlatban általánosan elfogadott és nálunk is meghonosodott.

Definíció szerint azok tartoznak ebbe a csoportba, akik:

- 18–24 év közöttiek
- nem rendelkeznek középfokú végzettséggel, a legfeljebb ISCED 2-es szintű, vagy rövid 3C szintű végzettséggel rendelkezők<sup>15</sup>
- a megkérdezés pillanatát megelőző négy hétben nem vettek részt oktatásban, képzésben<sup>16</sup>

A végzettség nélküli iskolaelhagyás fogalma a következményekre utal (az alacsony képzettség, a hiányos végzettség együtt jár a munkaerőpiacról való kiszorulás veszélyével, ami jelentős kockázatot jelent mind az egyének, mind a társadalom számára).

<sup>14</sup> Az uniós definíció az alábbi linken olvasható: [http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-11-52\\_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-52_en.htm)

<sup>15</sup> Az ISCED az International Standard Classification of Education kifejezésből alkotott betűszó. Magyarországon az alsó tagozat az 1-es szintre van sorolva (alapfok), a felső tagozat a 2-es szintre (alsóközépfok), a szakiskolai és a középiskolai végzettség a 3-as szintre (felsőközépfok), az érettségi utáni szakképzés a 4-es szintre (posztszekunder szint), és a felsőoktatás az 5-6-os szint. Korai iskolaelhagyó az, aki a 0., 1., 2. vagy rövid 3c. szintű végzettséggel rendelkezik az egységes nemzetközi oktatási osztályozási rendszerében (ISCED)

<sup>16</sup> Az adat az Eurostat által koordinált évente felvett, nagymintás Munkaerő Felmérésből (Labour Force Survey, LFS) származik, felvételét itthon a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) végzi.

- Lemorzsolódással veszélyeztetett tanuló

Az a tanuló, akinek az adott tanévben a tanulmányi átlageredménye közepes teljesítmény alatti, ha az alapfokú nevelés-oktatásban vesz részt, illetve 2,5 szint alatti, amennyiben a középfokú nevelés-oktatásban vesz részt, vagy egy félév alatt legalább 1,1 mértékű romlást mutat és esetében komplex, rendszerszintű pedagógiai intézkedések alkalmazása válik szükségessé<sup>17</sup>

- Lemorzsolódott tanuló

Lemorzsolódott tanulónak azt a tanulót tekintjük, aki az előző év azonos napján a tanulói nyilvántartásban szerepelt, a tárgyév október 1-én már nem volt a tanulói nyilvántartásban (megszűnt a tanulói jogviszonya), és nem szerzett középfokú végzettséget.

- NEET-fiatalk (kimeneti indikátor, nemzetközi)

A NEET betűszó a Not in Employment, Education or Training kifejezés kezdőbetűiből áll, és azokra a fiatalokra utal, akik sem foglalkoztatásban, sem oktatásban, sem képzésben nem vesznek részt.

- Hátrányos helyzet

(HH) az a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre (RGYK) jogosult gyermek, nagykorúvá vált gyermek vagy fiatal felnőtt, aki esetében az alábbi körülmények közül egy fennáll: a szülő vagy a családba fogadó gyám alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, alacsony foglalkoztatottságú, vagy a gyermek elégtelen lakókörnyezetben, illetve lakáskörülmények között élő gyermek vagy fiatal felnőtt.

- Halmozottan hátrányos helyzet

(HHH) az, aki esetében a HH-ként meghatározott körülmények közül legalább kettő fennáll, továbbá a családjából kiemelt, szakellátást nyújtó intézményekben elhelyezett, nevelésbe vett gyermek, valamint az utógondozói ellátásban részesülő, tanulói, hallgatói jogviszonyban álló fiatal felnőtt.

2013. szeptember 1-jétől a gyermekvédelmi törvény szabályozza a HH-s és a HHH-s gyermek (ill. fiatal felnőtt) fogalmát, tekintettel e fogalomnak a köznevelés területénél általánosabb, gyermekvédelmi szempontú jelentőségére. A *minősítés* megállapításáért az adott település

---

<sup>17</sup> A komplex, rendszerszintű intézkedés alkalmazása a 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet 44./J. § (2) bekezdés értelmében meghatározott tények fennállására utal a fentiekben túl – Rendszeres Gyermekvédelmi Kedvezményben való részesülés, hiányzások száma, bukás évismértéssel, vagy évismértéssel nélkül, elégséges magatartás és/vagy szorgalom értékelés.



önkormányzatának jegyzőéhez kell *folyamodni*, aki hatóságilag igazolja a *szegény (hátrányos helyzetű) státuszt*.<sup>18</sup>

A 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet 2018. áprilisától előírja a tankerületek számára az ún. esélyegyenlőségi intézkedési terv (Tankerületi Esélyegyenlőségi Intézkedési Terv – TEIT) elkészítését. A tankerületi szintű esélyegyenlőségi intézkedési tervet az *állami köznevelésialapfeladat-ellátás*<sup>19</sup> vonatkozásában kell elkészíteni, s azt legalább háromévente felülvizsgálni. Amennyiben az adott települési önkormányzat esélyegyenlőségi programjának módosítása három éven belül megtörténik, úgy ahhoz igazítva, harminc napon belül szükséges a TEIT módosítása. A TEIT alapján a tankerületeknek intézkedési tervet kell készíteniük intézményenként, illetve feladatellátási helyenként.

- A TEIT

Célja, az oktatási szegregáció, illetve az iskolai lemorzsolódás megelőzését, csökkentését célzó intézkedések tervezése, ezzel hozzájárulva a tanulók iskolai karrierjének sikerességéhez. Az iskolák közötti szegregáció csökkentését célzó fenntartók közötti egyeztetések megszervezése és az esélyegyenlőségi intézkedések kidolgozása elsősorban a tankerületi központok feladata. Az eredményességi mutatókon alapuló intézményfejlesztés tervezése pedig elsősorban intézményi feladat. A TEIT-ben szereplő adatok természetesen a KIR és alrendszerei (KIR STAT, KIR ESL, KIR OKM) által rögzített adatok alapján készül. A TEIT az esélyegyenlőségi helyzetük alapján kategóriákba sorolja az intézményeket annak érdekében, hogy egyszerűbb legyen az esélyegyenlőségi intézkedések tervezése.

*A kategória:* olyan településen működő intézmények, ahol az iskolák között jelenik meg az oktatási szegregáció veszélye

*B kategória:* olyan településen működő intézmények, ahol nem jelenik meg az intézmények közötti oktatási szegregáció veszélye, ugyanakkor minden intézményben viszonylag magas a hátrányos helyzetű (HH, HHH, vagy RGYK) tanulók aránya

---

<sup>18</sup> A két világháború közötti ún. produktív magyar szociálpolitika, az ezzel analóg minősítést *szegénységi bizonyítványnak* nevezte.

<sup>19</sup> Tehát a nem állami fenntartású és nem általános iskolai feladatot ellátó intézményekre ez a rendelkezés nem terjed ki.

*C kategória:* egyiskolás településen működő intézmények, ahol 50%-ot meghaladó a hátrányos helyzetű tanulók aránya

*D kategória:* a fenti kategóriákból kimaradó olyan intézmények, ahol megjelenik az intézményen belüli oktatási szegregáció veszélye

*E kategória:* olyan intézmények, amelyek a megelőző kategóriák egyikébe sem tartoznak, ugyanakkor megjelenik az eredményességi mutatók által jelzett kedvezőtlen helyzet

*F kategória:* olyan intézményeket tartalmaz, amelyek – függetlenül az előző kategóriáktól -, peres eljárásban,<sup>20</sup> vagy a helyi esélyegyenlőségi program alapján speciális esélyegyenlőségi intézkedésben érintettek.

## *IV.2. A kedvezőtlen intézményi helyzetet jelölő mutatók*

Az intézmény továbbtanulási mutatói, az intézmény lemorzsolódási mutatói, az intézmény hiányzási mutatói, az intézmény kompetenciamérési mutatói

- *Kedvezőtlen továbbtanulási mutatókkal érintett feladatellátási hely:* Olyan általános iskolai feladatellátási hely, melyre igaz, hogy a tovább nem tanulók aránya 0-nál magasabb, vagy a gimnáziumban továbbtanulók aránya 21%-nál alacsonyabb, vagy a szakgimnáziumban továbbtanulók aránya 15%-nál alacsonyabb, vagy a szakközépiskolában továbbtanulók aránya 51%-nál magasabb.
- *Kedvezőtlen lemorzsolódási mutatókkal érintett feladatellátási hely:* Olyan általános iskolai feladatellátási hely, melyre igaz, hogy az évismértlések arányára vonatkozó adat nagyobb, mint 4%, vagy a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók aránya nagyobb, mint a megyei átlag 150%-a.

---

<sup>20</sup> Peres eljárás alatt a maximumértékű, vagy ahhoz közeli szegregációs indexel rendelkező iskolák állhatnak. A szegregációs index a különböző jellemzőkkel bíró tanulók iskolai elkülönülésének mérésére használt egyik mutató. „Azt mutatja meg, hogy a kisebbséghez és a többséghez tartozó tanulók közötti lehetséges kontaktusok hány százaléka hiúsul meg az iskolai elkülönülés következtében.” (A közoktatás indikátorrendszere 2021. p. 195.) Minél magasabb az index mértéke, annál jelentősebb mértékű az iskolai elkülönülés. Magyarországon a hátrányos helyzet, a halmozottan hátrányos helyzet és az sajátos nevelési igény dimenzióin keresztül állítják elő ezt az indikátort.

- *Kedvezőtlen hiányzási mutatókkal érintett feladatellátási hely:* Olyan általános iskolai feladatellátási hely, melyre igaz, hogy az alábbi kritériumok közül legalább kettő teljesül., - a 10–29 órát igazolatlanul hiányzó tanulók aránya meghaladja a tankerületi átlagot, - a 30–50 órát igazolatlanul hiányzó tanulók aránya meghaladja a tankerületi átlagot, - a több mint 50 órát igazolatlanul hiányzó tanulók aránya meghaladja a tankerületi átlagot, vagy - a legalább 250 órát hiányzó tanulók aránya - meghaladja a tankerületi átlagot.
- *Kedvezőtlen kompetenciamérési eredményekkel érintett feladatellátási hely:* Olyan általános iskolai feladatellátási hely, melyre igaz, hogy 6. és/vagy 8. évfolyamon, valamelyik kompetencia területen, a minimumszintet el nem érők aránya eléri, vagy meghaladja az 50%-ot, vagy a 6. és/vagy 8. évfolyamon a feladatellátási hely kompetenciamérési eredménye valamelyik kompetencia területen (statisztikai értelemben, a standard hiba mértékének kétszeresét figyelembe véve) kisebb, mint a tankerületi eredmény.

A TEIT intézményekre, feladatellátási helyekre vonatkozó helyzetértékeléseket készít, ami pontosan előírja az elvégzendő beavatkozásokat, feladatokat.

## V. Összegzés

A rendszer működését tesztelő hatásvizsgálat még nem készült. A rendszer kialakítására, működtetésére és a veszélyeztetettséget elhárító beavatkozások/programok kidolgozására, uniós finanszírozásban megvalósuló fejlesztési program keretében került sor. A kormány által elfogadott stratégia értelmében a korai iskolaelhagyás elleni küzdelem második szintje az ún. *ágazatközi együttműködés fejlesztése ágazati, területi és helyi szinten*, melynek megfelelően 2018. szeptember elsejétől **kötelező új feladatellátás, az óvodai és iskolai szociális segítő szolgáltatás**<sup>21</sup> teljes körű bevezetése történt meg.

### *Irodalom*

Ercse Kriszta - Radó Péter (2019): A Magyar közoktatásban zajló privatizáció és annak hatásai. In: Iskolakultúra, 2019/29(7), 8-49.

Gert Biesta (2007): Why “what works” won’t work: evidence-based practice and the democratic deficit in educational research (Educational Theory 57/1)  
<https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.2006.00241.x>

Huszár T. (1981.): „Nem középiskolás fokon...” (Magvető Kiadó, Bp.)

Ladányi J.-Csanádi G. (1983.): Szelekció az általános iskolában (Magvető Kiadó, Bp.)

Lannert Judit: A magyarországi oktatáskutatás ágensei és problémái  
(Neveléstudomány 2013/2)

Lorenz, W. (2008): Paradigms and Politics: Understanding Methods Paradigms in an Historical Context: The Case of Social Pedagogy. The British Journal of Social Work 38(4):625-644-

Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról (Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 2018. Szerk.: Fejes J.-Szűcs N.)

PISA 2018 Összefoglaló jelentés (Oktatási Hivatal, 2019.)

Radó Péter(2017.): Az iskola jövője (Noran Libro, Bp.)

---

<sup>21</sup> 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről 25.§ és 26.§ (Hatályos: 2018. IX. 1-től.)

Scheiring Gábor-Kristóf Szombati (2020.): From neoliberal disembedding to authoritarian re-embedding: The making of illiberal hegemony in Hungary (International Sociology Vol 35, Issue 6.)

Szabó L. T. (1988.): A „rejtett tanterv” (Magvető Kiadó, Bp.)

TEMESVÁRY ZSOLT (2018.) A szociális munka és a szociálpedagógia modern elméletei. Szemle Könyvek 3. (L' Harmattan SZOSZAK Budapest)  
<http://www.szocialpolitikaiszemle.hu/temesvary-zsolt-a-szocialis-munka-es-a-szocialpedagogia-modern-elmeletei-szemle-konyvek-3.html>

## *Könyvek, monográfiák, jogszabályok*

Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról (Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 2018. Szerk.: Fejes J.-Szűcs N.)

PISA 2018 Összefoglaló jelentés (Oktatási Hivatal, 2019.)

Zöld könyv. A Magyar Közoktatás Megújításáért (Ecostat Bp. 2008. Szerk.: Fazekas K.-Köllő J.-Varga J.)

A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia (1603/2014 (XI. 4.) Korm.határozat)<http://eslplus.eu/documents/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCl%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf> (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről

229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról

Európa 2020 [https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1\\_HU\\_ACT\\_part1\\_v1.pdf](https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf) (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

Európa 2021-2027 Új Kohéziós Politika  
[https://ec.europa.eu/regional\\_policy/hu/2021\\_2027/](https://ec.europa.eu/regional_policy/hu/2021_2027/) (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem. Cselekvési terv 2014-2020. Köznevelésért felelős államtitkárság, 2016.  
<https://eslplus.eu/documents/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCl%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf>

Magyarország Nemzeti Reform Programja – A Széll Kálmán Terv Alapján (2011.április)  
[https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti\\_Reform\\_Program\\_2011\\_aprilis.pdf](https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf) (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

# LÁTLELET

---

Nemzeti Stratégiák (2015) Oktatóskutató és fejlesztő Intézet  
<https://ofi.oh.gov.hu/kiadvany/nemzeti-strategiak>

A közoktatás indikátorrendszere 2021. Varga Júlia (szerk.) Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-Tudományi Intézet, Bp., 2022.

Nagy Gábor

## Egy mennyország – és az addig vezető út (Romák, Svédország, történelem, demokrácia)

### Absztrakt

Írásom Svédország ötszáz éves roma történetével foglalkozik. Először bemutatom az ország öt nemzeti kisebbségét, köztük a romát, amely maga is öt fő csoportból áll. Felidézem a regiszter-ügyet (egy dél-svédországi rendőrség két listát állított össze csaknem 5000 emberről, akiknek egyetlen közös tulajdonsága: romák) 2013 őszéből. A folytatás könnyen leírható: rule of law. A történetek azt is mutatják, a társadalom demokratává válása, a liberális demokrácia esélyt teremt az inklúzióra, másként: nélküle nincs inklúzió. A feltehető kérdések egyike, miként jutott ide Svédország. A saját roma népeiségéhez való viszonyát tekintve a válasz: üldözésen, megkülönböztetésen, kirekesztésen, meglázáson stb. keresztül, el egészen az 1960-as évekig. Ami a kb. félszáz évvel későbbi helyzetet illeti, Rosa Taikon szavai idézhetők: Az 1960-as évekhez és más országokhoz viszonyítva Svédország „mennyország” (idézőjel az eredetiben). Írásom második fő részében 16–18. századi forrásokat idézek fel, amelyek megmutatják, miként bánt a királyság a leginkább tattare, zigener néven illetett népeiséggel. (Svédország 19–21. századi roma történelmét külön írásban fogom bemutatni.)

**Kulcsfogalmak:** roma, törvénytelen romalista, liberális demokrácia, Svédország, kisebbségek, kora újkori történelem

### Abstract

This paper discusses some parts of the 500-year-old history of Sweden's Roma population. First it outlines the five ethnic minorities of Sweden, which have been living with certain special rights since 2000, and gives an overview of one of them, the Roma minority, which itself consists of five main groups. Then my article recalls some events that occurred in Sweden in Fall of 2013 and afterwards and which can be called 'registergate': a journalist unearthed and the biggest daily paper (DN) published (first in its online-edition) that a regional police district had compiled two lists of nearly 5000 people who appeared to have only one common denominator, namely that they were of Roma ethnicity. It is easy to describe the whole process that followed: rule of law. As demonstrated by the events too, a society undergoing democratisation, a liberal democracy does create a chance to include, without it there is no inclusion. One of the questions one can ask is: how did Sweden get to this point? Regarding its relation to its own Roma population, the answer is: via persecution, discrimination, exclusion, humiliation, etc. until about the 1960s. With regard to the situation half a century later,

Rosa Taikon's words can be cited: Compared to the 60's and to other lands, Sweden is a „heaven” (quote in the original). The second main part of my paper reviews some sources from the 16th–18th centuries illustrating how the kingdom treated people called mostly tattare and zigenar. (The Roma history of Sweden in the 19th–21st centuries will be dealt with in a separate article.).

**Keywords:** Roma, illegal Roma register, liberal democracy, Sweden, minorities, history of the early modern period.

„Tudjátok! És senki nem fogja nekem azt mondani, hogy nem tudjátok, hogy ezek az emberek a származásuk miatt üldözöttek. A ti kötelességetek ennek megértése.” E gyakran idézett szavakat, amelyek egyebek között a *Forum för levande historia*<sup>1</sup> 2019. évi adventi naptárának 16. ablakában olvashatók a Facebookon,<sup>2</sup> 1967-ben mondta Katarina Taikon (1932–1995).<sup>3</sup> Katarina Taikon iskolába nem járhatott, tizenhárom évesen férjhez adták, tizenévesen tanult meg írni is – mégis ő lett az első, aki romaként<sup>4</sup> ábrázolta svédországi romák életét,<sup>5</sup> kora roma polgárjogi küzdelmei ikonikus alakja.

Az Európai Unió legnagyobb etnikai kisebbsége a romáké, 2020-ban a 10–12 millióra becsült európai roma népesség kb. fele, 6 millió valamely tagállam polgára vagy lakója.<sup>6</sup> A hajdani harmadik Magyar Köztársaság elnökének, Göncz Árpádnak több tekintetben is pályatársa, 1990–1992 között a hajdani Csehszlovákia államfője, térségünk kevés demokratáinak egyike, Václav Havel, egyebek között e szavakkal nyitotta meg 2008. január 24-én az Etnografiska museet (Stockholm) „A holocaust és a romák” című kiállítását: „Az, ahogy egy ország bánik roma népességével, a civil társadalom és

---

<sup>1</sup> A Kulturális Minisztérium alá tartozó állami hatóság, amelynek feladata egyebek között elősegíteni „a demokráciával, toleranciával, emberi jogokkal kapcsolatos munkát a holokauszttal, mint kiindulóponttal” (*Forum för levande historia - Regeringen.se*). Folyamatosan gazdagodó honlapja svéd és angol nyelven: [Forum för levande historia](http://forumforlevandehistoria.se) |

<sup>2</sup> Facebook

<sup>3</sup> 1982-ben kómába esett egy agyvérzés következtében, többé nem tért magához. Lásd hozzá például: [taikon.se](http://taikon.se)

<sup>4</sup> E szó Svédországban csak a 2000-es években jött használatba, az alább olvasható *tattare* és a *zigenare* helyett. Ma ezek az elnevezések épp úgy kerültek, mint a néger vagy a lapp.

<sup>5</sup> Például a híres Katitzi-könyvekkel (a címszereplő neve a Katarina becézett roma alakja). Ezekből az önéletrajzi ihletésű gyermek- és ifjúsági könyvekből 13 jelent meg 1969–1980 között, létezik televíziós feldolgozásuk is.

<sup>6</sup> [https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu\\_en](https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en)



demokráciája lakmusztesztje.”<sup>7</sup> A romák svédországi történelme számomra egy példája annak, hogy a többségi társadalom demokratizálódása és a jóléti állam kialakítása – a 20. századi Svédország két nagyszerű teljesítménye – együttesen esélyt teremtenek az inklúzióra. A mondat fordítva is igaz: a többségi társadalom demokratává válása és a jóléti állam kialakítása nélkül nincs inklúzió.

Az alábbiakban<sup>8</sup> először röviden szó lesz a Svéd Királyság nemzeti kisebbségeiről, majd felidézem a demokrácia svédországi működését, miután 2013 szeptemberében nyilvánosságra került: egy dél-svédországi rendőrségen létezik roma-regiszter.<sup>9</sup> Az emberi jogok védelmezésének az eseményekből kibontakozó, önmagában is szívet melengető e történetéből adódó kérdések egyike az, hogy hol a helye ennek a romák svédországi történetében. Ebben az írásomban e történetből a kora újkori, a 16–18. századra eső részt idézem fel, amely az általam megismert, az állam nézőpontját mutató források alapján a kirekesztettség és üldöztetés története is. Külön írásban szándékozom felidézni a 19–20. századi szakaszt, amely forrásokban bővebb, szintén nem szűkölködik embertelen rendelkezésekben, ám nagyszerű példája annak is, milyen az, amikor liberális állam lát neki szembenézni a múltjával.

---

<sup>7</sup> SOU 2010:55, 17. SOU (Statens offentliga utredningar): a kormány megbízásából 1922 óta készített jelentések, amelyeket főleg olyan ügyek tárgyalása előtt állítanak össze, amelyek hosszú távon hatnak a társadalomra. A demokrácia svédországi alapjai egyikét képező *offentlighetsprincip* miatt a SOU anyagai a kormány honlapján is megtalálhatók ([Statens offentliga utredningar - Regeringen.se](#)). (*Offentlighetsprincipen*: az 1765–1766. évi országgyűlés végzéseiből ered, ma része a Svéd Királyság gránitszilárdságú négy alaptörvénye egyikének [*Tryckfrihetsförordningen, TF*], egyebek között azt jelenti, hogy az egyének is joga van hozzáférni az állam és az önkormányzatok működésére vonatkozó anyagokhoz. Részletesen, további linkekkel: [Offentlighetsprincipen - Regeringen.se](#))

<sup>8</sup> Az anyag egy részét 2015-ben gyűjtöttem a „Történelmi műveltséggel az előítéletek, a rasszizmus és az antiszemitizmus ellen” projekt keretében, amelynek a ME BTK TTI oktatójaként voltam részese.

<sup>9</sup> Az írásom szempontjából mindegy, és az egykorú közbeszédben sem volt hangsúlyos a tény, hogy valójában két lista létezett (a nagyobb neve *Kringresande*, a kisebbé *Konflikt, Staffanstorp romer*).

## I. Svédország kisebbségei

2000. április 1. óta a Svéd Királyság öt csoportnak biztosít kisebbségi jogokat.<sup>10</sup> Ilyen a számiaké (*samer*), őket az állam 1977 óta őslakosoknak ismeri el. Az ezredfordulón a svédországi lélekszámukat kb. 15–20 000-re becsülték,<sup>11</sup> ám élnek Norvégiában, Finnországban, valamint az Oroszországhoz tartozó Kola-félszigeten is. A svédországi finnek (*sverigefinnar*) a kormány tudomása szerint<sup>12</sup> 1994-ben kb. 450 000-en éltek az országban első vagy második generációsokként, többségük a világháború után költözött be, főleg 1970 körül, és kb. a felük beszélt finnül. (A mai Finnország területe 1809-ig a Svéd Királyság része volt. Finnül már a középkor egy részében beszéltek az akkori nyugati országrészben, azaz nagyjából a mai Svédország területén. Stockholmban feltehetően 1533-ban tartottak először finn nyelvű istentiszteletet, egy korábbi domonkos templomban.) A harmadik kisebbségi csoport a Torne-völgyieké (*tornedalingar*), létszámukat a törvényjavaslat 50–60 000-re tette.<sup>13</sup> Eredetük homályba vész, a középkor előtt létesülhetett a területen finnül beszélő telep. Miután az Orosz Birodalom az 1808–1809-es, hadüzenet nélkül indított háborújával elvette a királyság keleti felét, a Torne folyó nyugati partja Svédországé maradt. A svédországi zsidók (*judar*) létszámát az ezredfordulón 25 000-re tették. Történetük lényegében a korai újkorban kezdődött, némi 16–17. századi előzmény<sup>14</sup> után a német földről érkező Aaron Isaac lett az első, aki zsidóként (azaz kikeresztelkedés nélkül) telepedhetett meg, mégpedig 1774-ben, vagyis III. Gusztáv idején. A felvilágosult abszolutizmus e svédországi képviselője utóbbi rendeletben szabályozta a zsidók lehetőségeit: egyebek között megtelepedhettek Stockholmban, Göteborgban és Norrköpingben, zsinagógát építhettek, részleges kereskedelmi engedélyt

---

<sup>10</sup> A kormányelőterjesztés ([p9899\\_143.PDF \(regeringen.se\)](#)), amelynek célja volt, a törvény elfogadásával Svédország csatlakozhassék az Európa Tanács kisebbségvédelmi keretegyezményéhez, 1999. június 10-én kelt.

<sup>11</sup> [p9899\\_143.PDF \(regeringen.se\)](#), 22.

<sup>12</sup> [p9899\\_143.PDF \(regeringen.se\)](#), 23.

<sup>13</sup> uo., 24.

<sup>14</sup> Például Gusztáv király (1523–1560) orvosai között 1557-ben volt zsidó nevű, a királyság kontinentális terjeszkedésével nőtt az érintkezési felület is. Egy XI. Károly korában, 1685-ben kelt rendelkezés szerint, ha egy zsidó le akart telepedni, ki kellett keresztelkednie.

kaptak.<sup>15</sup> E szabályozást 1838-ban másik váltotta, ekkortól például már házasodhattak kereszténnyel, 1862-től választójoguk volt a helyhatósági választásokon, 1870-től jogegyenlőségben éltek. A romákról (*romer*) mindjárt lesz szó, ez az öt csoport tehát, és nyelvük, a számi (minden változatával),<sup>16</sup> a finn és a meänkieli („a mi nyelvünk”),<sup>17</sup> a jiddisch és a romani chib („a roma nyelv”, minden változatával)<sup>18</sup> a svéd kulturális örökség részei.<sup>19</sup>

A svédországi romák ma legerjedtebb csoportosítása az országba jövetelük (ennek körülményeiről alább részletesen lesz szó) szerinti. Annak a csoportnak, amelynek a felmenői a legkorábban érkeztek, *resande* avagy *resandefolk* (kb. utazó, vándorló nép) az elnevezése. Időrendben a második a *finska romer* (finn romák), ma jellegzetes ruháikról e csoport női igen könnyen felismerhetők, ami a diszkrimináció könnyű célpontjává teszi őket.<sup>20</sup> E két csoport 16. századi eredetű, a harmadik – ha úgy tetszik, Katarina Taikon csoportja – 19. századi, ez a svéd romáké (*svenska romer*), eredetük elválaszthatatlan a rabszolgaszabadítás havasalföldi és moldvai történetétől. A negyedik az Északon kívüli romáknak (*utomnordiska romer*) nevezetké, ezt döntően olyanok alkotják, akik az 1960–70-es években érkeztek, elsősorban Lengyelországból, Csehszlovákiából, Magyarországról, Jugoszláviából, munkaerőnek vagy üldözötten. A svédországi romák utolsó, ám legnagyobb csoportjába az újonnan – főleg a délszláv háborúk következményeként – érkezettek (*nyanlända romer*) tartoznak.

<sup>15</sup> *Judereglementet*, 1782. E szabadságoknak azonban ára volt: oltalomlevéllel kellett rendelkezniük, ilyet viszont csak az kaphatott, akinek legalább 2000 tallér vagyonnal rendelkezett.

<sup>16</sup> A számi nyelv Norvégiában és Finnországban is kisebbségi nyelvként elismert az 1990-es évek óta. Változatai Svédországban például az északi (*nordsamiska*), a Lule folyó mentén használt (*julesamiska*), a déli (*sydsamiska*). A közöttük levő különbség egy analógiája a norvég, a dán és a svéd nyelv eltérése egymástól. További ismeretek: <https://www.isof.se/lar-dig-mer/kunskapsbanker/lar-dig-mer-om-nationella-minoritetsprak/samiska/de-samiska-spraken>

<sup>17</sup> Egyebek között Kiruna vidékén beszélik, lásd hozzá <https://www.isof.se/lar-dig-mer/kunskapsbanker/lar-dig-mer-om-nationella-minoritetsprak/meankieli>.

<sup>18</sup> Északon a romani chib nemzeti kisebbségi nyelvként elismert Norvégiában és Finnországban is.

<sup>19</sup> Mivel a számi, a finn és a meänkieli történetileg egy-egy területhez kötődik, beszélői azon a területen – azaz nem kizárólag az azon a területen lakók ([p9899\\_143.PDF](https://www.regeringen.se/p9899_143.PDF) (regeringen.se), 43.) – az iskolai előkészítőt (*Förskola*: igénybevételének a feltételei változóak, például 4 éves gyerek évi 525 óra ingyenes tartózkodásra jogosult) és az idősgondozást részben vagy egészben igénybe vehetik az anyanyelvükön, azzal az igazságszolgáltatás, az igazgatás különböző szintjein részben vagy egészben élhetnek, tehát például a számi nyelvvel Jokkmokk területén.)

<sup>20</sup> Romer i Sverige – tillsammans ... 28.

Az „a svédországi romák” kifejezés már csak azért is veszélyes, mert túl az eltérő hagyományokon stb. vannak természetesen közöttük is például ateisták és hívők, a hívük között katolikus, pünkösdisták, evangélikusok, a legújabban érkezettek jelentős része muzulmán,<sup>21</sup> a romani chibnek pedig bő hús változata létezik az országban.<sup>22</sup>

A svédországi romák lélekszámára vonatkozó ezredfordulós becslések eltérők.<sup>23</sup> Az említett, 1999. évi kormányelőterjesztés 15–20000 megtelepedett romával számolt, megkülönböztette tőlük az *utazókat* (avagy vándorlókat, *resande*), hozzátéve, hogy ők is a romani chib egy változatát beszélik, épp oly régóta vannak az országban, mint a romák, és a számuk kb. 20000. Egy, a *Socialstyrelsen* által 2006-ban készített jelentés, amely roma gyerekek gondozásba vételével foglalkozott, megállapította, nincs biztos adat, a becslések 40 és 100 ezer közé esnek.<sup>24</sup> A papír nélkül az országban tartózkodók száma aligha becsülhető meg, azonban a lélekszámtól függetlenül tény, hogy a svédországi romák helyzete sokat javult az ezredfordulóra. Ebben elévülhetetlen érdemeket szerzett Katarina nővére, az ezüstműves Rosa Taikon (1926–2017) is. Ő 2010. március 18-án vette át a kormánytól a még III. Gusztáv által alapított *Illis quorum meruere labores* királyi érdemérmét<sup>25</sup> (amelyet egyebek között Selma Lagerlöf, Raoul Wallenberg, Ingrid Bergman, Greta Garbo, Tage Erlander, Astrid Lindgren is megkaptak).

---

<sup>21</sup> Egy részük a könnyebb bejutás érdekében muszlimnak mondhatta magát, becslések szerint a boszniai menekültek 10%-a roma.

<sup>22</sup> Bijvoet, Fraurud 2007, 15. (Néhány példa: chaladitki, gurbeti/djambazi, kaale, kelderash, lovári, manusch, romungri, sinti, svensk resanderomani.) Az Uppsalai Egyetemen oktató Bijvoet jelentése több helyütt megtalálható a neten, például: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:676649/FULLTEXT01.pdf>

Bár általánosan elfogadott felosztás nincs, a hagyományos szerint az oláh és a nem oláh a két főcsoport. Az előbbi (ide tartozik például a kelderash, a lovári) azok között alakult ki, akik a 14–19. században Havasalföldön és Moldvában maradtak. Az utóbbi olyanok között, akik a középkor végén Európa más részeibe vándoroltak, alegységei az északi csoport (a kaale), a központi (a romungri), a balkáni (például az arli). Mások a romani chib variánsait 5–6 csoportba (további alcsoportokkal) rendezik: balkáni, oláh, központi, északi, egyéb. (Bijvoet 2007, 11–13., részben ennek alapján SOU 2010:55, 113–115.) Mindez a csoportosítás szempontjaitól is függ.

<sup>23</sup> [p9899.143.PDF](http://p9899.143.PDF) ([regeringen.se](http://regeringen.se)), 25.

<sup>24</sup> „Det finns inga sakra uppgifter om antalet romer i Sverige, och skattningarna varierar från cirka 40 000 upp till 100 000.” (*Omhändertaganden av romska barn [Omhändertaganden av romska barn - PDF Gratis nedladdning (docplayer.se)*, 42.]). *Socialstyrelsen*: hatóság, feladata az egészség, a jólét védelme, öröködi azon, hogy mindenki jó gondozáshoz és ellátáshoz jusson.

<sup>25</sup> A díjat ma már a kormány adományozza, és a kulturális miniszter adja át.

Kevéssel később arra a kérdésre, milyennek látja a romák helyzetét, így válaszolt: – Összehasonlítva az 1960-as évekkel és más országokkal, egy „mennyország”.<sup>26</sup>

## II. Egy mennyország...

2013. szeptember 23-án éjjel egykor Svédország legnagyobb reggeli napilapja, a *Dagens Nyheter* (DN) internetes felületén megjelent, hogy a skånei<sup>27</sup> rendőrségen regisztrert vezetnek több mint négyezer emberről, akiknek az egyetlen közös tulajdonságuk, úgy tűnik, a roma származásuk. Egy részük már elhunyt, van közöttük 1894-es születésű, és van 2011-es. (Nem csupán svéd, uniós törvény is tiltja etnikai alapú regisztrert készítését. Ennek egy történeti előzménye, hogy romákról készített listák hozzájárultak a romák ellen a Harmadik Birodalom és kollaboránsai által elkövetett népirtáshoz, a porajmoshoz<sup>28</sup> is.)

A rendőrség órákon belül megerősítette a lista létezését, majd nyolc után (a munkaidő általában kilenckor kezdődik) az Országgyűlés Igazságügyi Bizottságának elnöke közölte: a Bizottság maga elé rendelte a rendőrség tevékenységéért politikailag felelős igazságügyi minisztert. A következő órákban más illetékes hivatalok (SäkInt, Datainspektionen)<sup>29</sup> is munkához láttak, az integrációs miniszter nyilatkozott arról, hogy az egész államot kár érte, az országos rendőrfőkapitány erősen ingerült lett, amiért órák alatt sem

---

<sup>26</sup> Az idézőjel az eredetiben, [Livslång kamp - Minoritet.se](#)

<sup>27</sup> Dél-Svédország, a roskildei békéig (1658) Északkelet-Dánia.

<sup>28</sup> Ma az erre való emlékezés egy meghatározó eleme, hogy 1944. augusztus 2-áról 3-ára virradóan fejeződött be az auschwitzi *Zigeunerlager* felszámolása, miután – a koncentrációs táborok történetében rendhagyó módon – a rabok egy korábbi kiűrtési kísérlet alkalmával ellenálltak. A Porajmosban életüket veszttettek számáról lásd például Barany 2002, 107–110., illetve az Előszót és a Bevezetőt a *The Roma – a minority in Europa*. Edited by Roni Sauber and Raphael Vago, CEU Press, 2007. kötetben, továbbá ugyanitt a tanulmányok közül Michael Zimmermannét, Erika Thurnerét és Katalin Katzét. További tájékozódáshoz kiindulásul: [European Holocaust Memorial Day for Sinti und Roma \(roma-sinti-holocaust-memorial-day.eu\)](#), [Home – English \(romasintigenocide.eu\)](#) stb.

<sup>29</sup> Säkerhets- och integritetsskyddsmyndigheten (<https://www.sakint.se/>), állami hatóság, fő feladata, hogy felügyelve a bűnüldözés menetét oltalmazza az egyén jogait. A Datainspektionen nevű testület ma Integritetsskyddsmyndigheten (<https://www.imy.se/>), feladata a személyes adatok védelme.

tudta meg, mi végre készült a lista. Már dél is elmúlt, amikor a DO<sup>30</sup> közölte: az újság leleplezése nyomán vizsgálatot indított.

A következő napon, 24-én a DN „Szégyen Svédországnak” című vezércikkében foglalkozott az esettel,<sup>31</sup> nyilatkozott a New Yorkban tárgyaló kormányfő, megszólalt az illetékes rendőrség, és a lista összeállítója.

Ötvenöt óra telt el a törvénytörés nyilvánosságra kerülése óta, amikor 25-én a közszolgálati – azaz a köz szolgálatára a köz adójából fenntartott – televízió (SvT) hívására a legnézettebb, a reggelizés idejére eső műsorban (Jó reggelt, Svédország!) megjelent az igazságügyi miniszter. Beatrice Ask a beszélgetés során – az egyik műsorvezető erre irányuló kérdése után – a másik meghívott, a roma Hans Caldaras<sup>32</sup> felé fordulva Svédország részéről bocsánatot kért a romáktól,<sup>33</sup> egyebek között az ügy teljes kivizsgálását ígérve.

Hamarosan az egyebek között az állammal szembeni kártérítési igényekben illetékes JK<sup>34</sup> a listázottaknak 5-5 ezer korona fizetéséről döntött, merthogy a jogaik sérültek. Mivel azonban vitatta a lista etnikai jellegét, végül egy nemzetközi emberjogi szervezet, a Civil Rights Defenders svédországi tagozata<sup>35</sup> 2015. március 5-én tizenegy, a regiszterben szereplő stockholmi – tehát az említett dél-svédországi rendőrség illetékességi körébe nem tartozó – polgár képviselésében pert indított<sup>36</sup> a svéd állam ellen. A bíróság 2016 júniusában elmarasztalta az államot, megállapítva egyebek között, hogy a tizenegy személy csak etnikai hovatartozása miatt került a listára, ami egyebek között az említett európai uniós tilalommal is ellentétes. A bíróság arra is kötelezte az államot, hogy fizessen a felperesek mindegyikének 30 ezer korona kárpótlást. A JK fellebbezett, mert szerinte más okai is voltak a lista összeállításának, a fellebbviteli bíróság az ítéletet

---

<sup>30</sup> A megkülönböztetés elleni ombudsman hivatala ([Diskrimineringsombudsmannen | DO](http://www.dn.se/ledare/huvudledare/en-skam-for-sverige/)).

<sup>31</sup> <http://www.dn.se/ledare/huvudledare/en-skam-for-sverige/>

<sup>32</sup> 1948-ban született énekes, író, debattőr.

<sup>33</sup> <https://www.youtube.com/watch?v=v2jiPr52i-w8> (a bocsánatkérés 4,31–4,34 között). Az esetről magyarul: [Galamus.hu](http://Galamus.hu) - Svédország és a romák: Katitzi, avagy a demokrácia három napja

<sup>34</sup> Justitiekanslern (nem tévesztendő össze sem a kormány igazságügyminiszterével, sem az Országgyűlés igazságügyi ombudsmanjával), a kormány alá rendelt felügyeli a hatóságok működésének a jogszerűségét, feladatai közé tartozik a vád képviselője a sajtó- és véleményszabadságot érintő peres ügyekben. A tisztség 1713-ban létesült, honlapja (több nyelven): [Justitiekanslern - Välkommen till Justitiekanslern \(jk.se\)](http://Justitiekanslern - Välkommen till Justitiekanslern (jk.se))

<sup>35</sup> [Civil Rights Defenders \(crd.org\)](http://Civil Rights Defenders (crd.org))

<sup>36</sup> [Microsoft Word - Stämningansökan avidentifierad.docx \(crd.org\)](http://Microsoft Word - Stämningansökan avidentifierad.docx (crd.org))

2017. április 28-án helyben hagyva a fellebbezést elutasította. Az erről való tájékoztatás azonnal megjelent a Svédország kisebbségeivel és kisebbségi nyelveivel az állam megbízásából foglalkozó honlapon.<sup>37</sup> Ezt követően a svéd állam úgy döntött, hogy a listaállításban érintett romák mindegyikének – csaknem 5000 személynek – kifizeti a 30 ezer koronát, korabeli árfolyamon tehát fejenként kb. egymillió forintot. Soha korábban ekkora összeget a svéd állam kártérítésként nem fizetett ki.<sup>38</sup>

A regiszter létezésének leleplezését felháborodás, vita, a demokráciáért való aggodalom sokrétű kifejezése követte. Rosa Taikonnak például Magyarország jutott róla az eszébe (a nyilatkozatát a SvT a honlapján tette közzé),<sup>39</sup> az ország EU-biztosának, Cecilia Malmströmnek pedig a 30-as évek büze.<sup>40</sup>

Egyebek között a média függetlensége, a hatóságok önállósága, a jogkövető magatartás, az egymástól elválasztott hatalmi ágazatok, például a bírói, rendeltetésüknek megfelelő működése ez esetben biztosították tehát a demokráciához méltó végkifejletet. Másként fogalmazva: az általuk biztosított végkifejletet csak demokráciában lehetséges.

---

<sup>37</sup> [En vinnande dom - Minoritet.se](#)

<sup>38</sup> [Civil Rights Defenders vann historisk seger i Hovrätten - Civil Rights Defenders \(crd.org\)](#)

<sup>39</sup> [Polisens romregister gör mig sömlös | SVT Nyheter](#)

<sup>40</sup> [Cecilia Malmström: "Det stinker 30-tal" | Nyheter | Expressen](#)

## III. ... és az addig vezető út. A 16–18. század

Az inklúzió egy feltétele az állam önreflexiója is, amelynek egy példája a Svéd Királyság Etnikai megkülönböztetés elleni ombudsmanjának egy jelentésében olvasható: „Romák megkülönböztetése Svédországban a 16. századig nyúlik vissza. Az arra vonatkozó tudatlanság, hogy maga az állam az, amely nagyrészt felelős saját állampolgárai átfogó etnikai megkülönböztetéséért, még a mi időnkben is jelentős. Még ha az államilag jóváhagyott megkülönböztetés és kihágások véget is értek, a romák elleni negatív előítéletek annyira átfogók, hogy továbbra is beszélhetni a svéd társadalomban kiterjedt ellenérzésről romákkal szemben, anticiganizmusról.”<sup>41</sup>

Nem így indult. IV. Jakab, Skócia királya Linlithgowban 1505. július 3-án kelt levelében<sup>42</sup> egyebek között e szavakkal ajánlott egy csoport utazót Hans, a három skandináv királyság által alkotott kalmari unió királya (1483–1513) kedvezésébe: „Anthonius gagino,<sup>43</sup> gróf Kis-Egyiptomból,<sup>44</sup> és kísérete egyéb szerencsétlen és nyomorúságos népe, miközben apostoli, amint mondják, parancsra bebolyongják a keresztény világot, történetesen királyságunk határához érkeztek meg... ..néhány hónapot már jól és derekasan itt forgódván hozzád sietnek, kedves király nagybátyám,<sup>45</sup> Daciába.”<sup>46</sup>

---

<sup>41</sup> *Diskriminering av Romer i Sverige. Rapport från DO:s projekt åren 2002 och 2003 om åtgärder för att förebygga och motverka etnisk diskriminering av romer i Sverige*, 2. A szöveg a neten: <https://www.do.se/download/18.277ff225178022473141e28/1618941270115/rapport-diskriminering-romer-sverige.pdf>

<sup>42</sup> Kiadása: Wegener 1852–1855, 52–53.

<sup>43</sup> A kiadásban kis kezdőbetűvel. Ha nem írás- vagy nyomdahiba (amiként Egypto helyett is egypto található), akkor lehet a gádzsó (eredeti jelentésében: fiatal roma férfi) valamely megfelelője? Az e szövegközlésre hivatkozó, általam ismert svéd és dán munkákban Gagino található, azaz az alak a név része.

<sup>44</sup> A hely meghatározása vitatott, a javaslatok között a Peloponnésos, Izmir és Antalya is megtalálható.

<sup>45</sup> A kalmari unió királyának, Hansnak (Svédországban: Johannak) a testvére, Margrete 1469-ben lett III. Jakab felesége, 1473-ban született fiuk, a későbbi IV. Jakab.

<sup>46</sup> Dánia egy neve a középkori latinban.



A stockholmi városkönyv 1512. évi egyik bejegyzése<sup>47</sup> bizonyára rájuk vonatkozik: „*Thaatra*. Szent Mihály arkangyal napján jöttek a *tatra* ide a városba, akik állítólag Kis-Egyiptom földjéről valók. Feleségeik és gyerekeik is velük voltak, némelyik csecsemő gyerekkel. A Szent Lőrinc-gille épületében kaptak szállást, vagy harminc pár. A vezetőjük Anthonius úr, egy gróf, együtt a grófnőjével. (...) A város adott nekik húsz márkát.”<sup>48</sup> Csaknem két évtizeddel később Olaus Petri<sup>49</sup> is megemlékezett erről a krónikájában: „Ugyanabban az évben, amelyikben Sten úr vezető lett,<sup>50</sup> jött egy csapat abból a népből, amelyik körös-körül utazik egyik országból a másikba, és akiket *tatarenek* hívnak, ide az országba, mégpedig Stockholmba. Előzőleg nem voltak itt.”<sup>51</sup> Ők tehát az ősei a svédországi romák legősibb, ma vándorlónak, utazónak (*resande, resandefolk*) nevezett csoportjának. A széles körben elterjedt *tat(t)are* névalak alapja a tatárokkal való téves rokonítás, azonosítás. A későbbiekben e nevet sokan megkapták, akiket a közfelfogás idegennek tekintett, a romákra pedig más neveket is kezdtek alkalmazni, a legismertebb a *zigenare* lett.

1512-ben tehát a város gondoskodott az ellátásukról, talán csakugyan zarándokként<sup>53</sup> fogadva őket, ám a barátságosság hamar elutasítás váltotta fel. A városkönyv 1515-ben a Szent Mihály utáni első hétfőn, október 1-jén kelt bejegyzése szerint „[t]ovábbá egyidejűleg arról is egyetértés született, hogy a *taator* sehol se legyenek itt a város földjein huncutságuk és tolvajlásuk miatt.”<sup>54</sup> Az általam ismert következő adat a lázadóból uralkodóvá emelkedett Gusztáv királyhoz kötődik: a Stockholmban 1525. április 3-án kelt rendeletében megengedte a *thaatarenek*nek, hogy „szabadon és akadálytalanul

47 Almquist 1931, 272–273. Egy kép a bejegyzésről: <http://www.stockholmskallan.se/Soksida/Post/?nid=27743>

48 Ez 2019-es értéken 20 000 SEK-nek felel meg (Kotljarchuk 2019).

49 Eredeti nevén Olof Pettersson (1493–1552), reformátor, jogfilozófus, kancellár, drámaíró.

50 Sten Svantesson, ismertebb nevén az ifj. Sten Sture 1512 nyarán lett kormányzó († 1520). Az úr titulus kijárt mindenkinek, akit lovaggá ütöttek, ez vele hatéves korában esett meg.

51 Klemming 1860, 305.

52 Dániában például a törvénytövegekben a *tater* és a *sigøyner* a 19. század végéig szinonimák voltak (Minken 2009, 112., 261.)

53 Európában másutt is említett, hogy zarándokúton vannak.

54 „Jtem samme tiid samtyktes, at thee taator ingelunde wara heer paa stadzins marcher effter fför theris skalkhet skull och tyweri skuld.” (Almquist 1933, 74.)

kiutazhassanak az országból mindazzal, amit ide hoztak, egy hónapon belül.”<sup>55</sup> 1543-ban, az uralma ellen támadt legnagyobb felkelés (a Niels Dacke-féle) idején, azaz országrészeket érintő polgárháborús helyzetben, így írt róluk: „áruló társaság, amelyet azért küldtek ide az országba, hogy ismereteket szerezzenek rólunk.”<sup>56</sup> 1550-ben még fenyegetőbb: a *tattare* időt kapnak a távozásra, „akik pedig ezen idő után itt az országban akadnak, akkor őket halállal és javaik vesztésével kell büntetni minden kegyelem nélkül.”<sup>57</sup>

Aki engedelmeskedni akart, azaz távozott volna Svédországból, Dániába (és Norvégiába) nem mehetett. A *Grevens fejde*<sup>58</sup> lezárásának tekinthető, Koppenhágában, 1536. október 30-án egy dániai rendi gyűlésen kelt, a reformáció dániai és norvégiai történetében korszakalkotó egyezség (*Københavnske reces*) ugyanis kitiltotta a romákat a királyságból:<sup>59</sup> „az összes *Tatere* is, aki itt van vagy az országban található, az ország elhagyására utasíttassék, mostantól számított három hónapon belül.”<sup>60</sup> Az Odensében, 1554. szeptember 29-én kelt pátensében III. Krisztián már a kiirtásukat rendelte el, érdekeltté is téve másokat a vadászatukban. Felidézve, hogy befogadásukat, tartásukat korábban megtiltotta, megállapította, hogy mégis sokan tartanak romákat, ezért kéri ismét és szigorúan utasítja minden kedves alattvalóját, egyházit és világit, aki az országában lakik, hogy e naptól ne tartson vagy fogadjon be semmiféle *thattert*, akik csak vonulnak és becsapják az együgyű népet. „Azoknak pedig, akik ilyen *thatterere* bukkanhatnak,

---

<sup>55</sup> „Finge the thaatare breff Ath the motthe ffrij och obehindrade ressza her wthur landit med hwess the med siigh hiit haffdhe innan een maanath.” GIR 1864, 65.

<sup>56</sup> Az április 28-án kelt levélből idéz Etzler 1944, 47. Etzlernek a svédországi romákkal kapcsolatos tevékenysége ma részben áltudományosnak, részben kártékonynak ítélt (lásd például: Kotljarchuk 2020), ám az általa összegyűjtött forrásokra továbbra is gyakran hivatkoznak (például Minken 2009). A levél keltezéséről olykor 1548 olvasható.

<sup>57</sup> „skall man dhå them till lifff och godz uthan all nådher”, idézi Etzler 1944, 48.

<sup>58</sup> Az 1534–1536 között zajló háborúskodás a Keleti tenger keleti medencéjében, amelynek elsődleges jellemzője az, hogy Dánia történetének legnagyobb (és máig utolsó) polgárháborúja.

<sup>59</sup> Ugyane gyűlésen dán királyként megegyezett a dán országtanáccsal arról, hogy Norvégia mostantól nem önálló királyság, hanem a dán része. E híres, Norvégia-paragrafus néven említett szöveg értelmezése máig vitatott, de ettől még tény, hogy ekkortól romák a király uralma alá tartozó területeken nem tartózkodhattak.

<sup>60</sup> „Schulle oc alle Thaterer, som her ere eller findes udi Riigett, forwises att drage herudaff Riiget, inden tree Maaneder hernerst efterfølgendis” (Kolderup-Rosenvinge 1824, 170.) A teljes dokumentumot nem, csak ezt az egy elemét idézi: Dyrlund 1872, 290., szerinte a három hónap előképe az 1530. évi birodalmi tiltás. Dyrlund és e műve egy értékelése: Minken 2009, 112. skk.

teljességgel hatalmukban legyen őket halállal és javaikkal büntetni, és úgy bánni velük, mint más törvényen kívüli emberrel...”<sup>61</sup>

E kíméletlenség sem bizonyulhatott eredményesnek, ugyanis II. Frigyes a Koppenhágából, 1561. november 18-án kelt pátensében megemlékezve édesapja tilalmáról megismételte: *tattare* egyáltalán nem tartózkodhatik az országban. Ám a fredriksborgi várból 1570. szeptember 6-án kelt parancsában ismét megemlékezve az atyai tilalomról és ismét megtiltva, hogy az országában legyenek, mégis nagy csapat romáról tájékoztat, akik Fyn szigetén bóklászva károsítják az alattvalókat „*mett thieris tyffuerij oc skalckhedt*”,<sup>62</sup> azaz kb. lopásukkal és huncutságukkal, csibésztségükkel – a stockholmi városkönyv 1515. évi bejegyzését idéző szavak. Természetesen ez sem használt, 1574. április 28-án egyebek között azt írta az udvarmesternek,<sup>63</sup> hogy az összes sjælland *tattaret* vigyék mukára, vasban gályára vagy máshová.

A Svéd Királyság nyugati feléből tehát délre és nyugatra nem távozhattak azok, akiket az állam ellenségnek tekintve kiutasított. Talán ezért fordult elő, hogy 1559-ben Ålandon tartóztattak fel a nyugati országrészből érkezett romákat, és küldtek vissza, elkobozva tőlük lovakat<sup>64</sup> is – mivel a sziget 1556 óta részét alkotta János hercegségének,<sup>65</sup> lehetséges, hogy az ő utasítására. A romák Åbo, azaz a királyság keleti részének – egyszersmind a hercegségnek – a központja felé tartottak, arra pedig csakugyan van adat, hogy az 1580-as években dolgoztak romák az åboi várnál. Ott vannak tehát a keleti országrészben (feltehetően kényszermunkán, más források majd bányáknál említik őket), kapcsolatba kerültek a hadsereggel (Svédország 1561-ben kezdődött terjeszkedésével együtt e kapcsolat

<sup>61</sup> „Och huem som ... thattere kannd offuerkomme, tha schulle thee haffue fuldmagtt at straffe thennom paa theris lifff och goeds och fare mett thennom som mett andre fredløs mendt...” Az oklevél: Dyrland, 366–367.

<sup>62</sup> Közli Dyrland, 368–369.

<sup>63</sup> Az udvarmester (*hofmesteren* avagy *rigshofmesteren*) ekkor a királyság legrangosabb tisztségviselője, a király nevezte ki, lényegében a helyettesítője.

<sup>64</sup> Azt, hogy romák lókereskedelemmel is foglalkoztak, számos 15–16. századi forrás említi (Minken 2009, 268–270.).

<sup>65</sup> Gusztáv király a trónhoz nem jutó fiai számára örökíthető hercegségeket alakított ki, az elsőt János kapta, ő Finland hercege lett. A hercegségül kapott adomány nem azonos a királyság ekkor már szintén Finlandnak nevezett keleti részével (Finland eredetileg csak az Åbo körüli terület neve volt).

erősödött).<sup>66</sup> A tehát a valamikor a 16. században a királyság nyugati részéből a keleti országrészbe átmenők a mai svédországi romák második, *finn romáknak* nevezett csoportja ősei. Az országrészt, amint említettem, Oroszország 1809-ben elvette, Finnország 1917-ben független lett – ám romák 1914–1954 között gyakorlatilag nem léphettek be Svédországba, így e *finn romák* döntően az 1960-as években kezdtek visszatérni, amint erről a 19–21. századi részben lesz szó.

Visszatérve a 16. századhoz, az egyház Északon a világi hatalom hű szolgálója lett. A már említett Olaus Petri testvére, Laurentius, a Svéd Királyság első evangélikus érseke 1560-ban kijelentette: „*tartarekel* a lelkésznek nem szabad foglalkoznia, sem holttestüket elföldelnie, sem megkeresztelnie gyermekeiket”.<sup>67</sup> Azt, hogy nem fogadott mindenki szót neki, abból az indulatos levélből<sup>68</sup> is tudhatni, amelyet 1573. augusztus 24-án írt Johannes sigtunai lelkésznek, megfeddve, hogy az *tattare* gyerekeket keresztel, amivel szerinte gyöngyöt szór disznók elé („*kastandes således perlor för swijn*”). Nincs nálunk kereszténység, nem ismerik, nem is akarják ismerni a katekizmust, sem keresztény házasság, nincs rendes, azaz jogszerű megélhetésük („*retuis näringh*”), hanem hazugsággal és csalással, lopással és rablással, varázslással élnek stb. „Németországban nincs helyük, hanem ahol az ember valamelyiküket megfoghatja, akasztja fel ítélet nélkül.” Az, amit előadnak, hogy Kis-Egyiptomból valók, hazugság, soha sem látták Egyiptomot, a nagy részük „*skottar, jwtar, baggar*”, és még svédek is, akik hozzájuk adták magukat (jw: a Jyllandnak is nevet adó nép, a *bagge* norvég emberre használt [gúny]név a svédben). Az érsek szerint a sigtunai lelképásztor keresztény népé, nem a *tattare* és effajta keresztényietlen kóborló főhazug népségé, részesévé tette magát azok bűneinek, ezért magához rendeli. (Az ügy folytatásáról nincs tudomásom.)

Ekkor már a féltestvére, XIV. Erik megbuktatásával trónra jutott hajdani herceg, III. János uralkodott. Ő ismételten adott parancsot *tattare* kiutasítására, mégpedig Norvégiába, 1577-ben például azzal a kiegészítéssel, hogy, amikor átküldik őket a határon, „keményen adják értésükre: ha

---

<sup>66</sup> Lásd ehhez részletesen Etzler 1944, 130–154. Romák korai újkori hadi szolgálatáról: Minken 2009, 278–287., számos északi példával.

<sup>67</sup> Idézi Etzler 1940, 3.

<sup>68</sup> A szövegét közli Etzler 1944, 58–59.

valamikor idejönnek az országba, akkor mindannyiukat felakasztják.”<sup>69</sup> Ám romák III. Krisztián és utódai országaiban, láthattuk, nem tartózkodhattak – IV. Krisztián például az 1589. május 31-én kelt pátensében tartotta fenn a tiltást: bár apja is, nagyapja is tiltotta, mégis vannak az alattvalói között, akik együttérzők és megengedték, hogy a birtokukon legyenek, ám mostantól fogva *tattare* jelenléte nem tűrhető.<sup>70</sup>

A romákat tehát itt vagy ott, előbb vagy utóbb, de felakaszthatták, a helyzet ugyanis Svédországban sem változott. A hitvalló svédországi evangélikus egyház létrehozása (Uppsala, 1593) után egy évvel egy Linköpingben tartott lelkésztalálkozó megerősítette eltasztásukat: „A körös-körül vándorló *tartarusok*kal minden érintkezés megtiltatik, „minden szentegyházi szolgálattól tartassanak távol, csecsemőik ne kereszteltesse meg, halottaik ne temetessenek el, gyengélkedői ne kerestessenek fel általunk, házassággal a mi révünkön ne köttessenek össze, mégpedig azért, mert a természet törvénye ellen rendkívül vétkeznek.”<sup>71</sup> Az államegyház e hivatalos hozzáállása az egyeduralom koráig nem változott.

Egyedi oltalmazásra e korból is akadnak példák, ide értve a megvesztegetett tisztségviselőt is, amilyen Joen profosz is volt. Őt a stockholmi városkönyv 1591. május 17-i bejegyzése<sup>72</sup> szerint Klas Fleming egy szolgálója azzal vádolt meg, hogy ura pecsétjével visszaélve adott passzust egy csapat *tattare*nek. A történet folytatása számomra nem ismert, feltételezem, nem a megvesztegetettség lett a legnagyobb gondja a profosznak, hanem a Fleming<sup>73</sup> pecsétjének használatára vonatkozó vád (a vesztegetést nem is tagadta, sőt, évekre visszamenőleg elismerte). Oltalmazót a király szűk családjában is találni, Cecilia Gustavsdotter királykisasszony arra utasította a birtokain az illetékeseket, hogy Anders Faa („*egiftiern*”, „*tattare*”) és a vele levők jó fogadtatásban részesüljenek,<sup>74</sup> a legkisebb királykisasszony, Elisabeth arról értesítette testvérei egyikét, Károly herceget (a későbbi IX. Károlyt), hogy sikerrel használt a férje köszvényére olyan gyógyszert, amelyet egy

<sup>69</sup> Idézi Etzler 1944, 50.

<sup>70</sup> Ismertetését lásd Dyrland, 295–296.

<sup>71</sup> Idézi Etzler 1944, 60.

<sup>72</sup> Almqvist 1948, 286–287., az esetet említi Etzler 1944, 57. is.

<sup>73</sup> Többen is voltak ekkor, a fogalmazásból („*welborne herre, her Claes*”) vélem, hogy itt a híres, finlandi születésű arisztokrátáról, az országtanács-tag hadvezérről (†1597) van szó.

<sup>74</sup> Idézi Etzler 1940, 5.

*tattare* nő készített. Karl Sture gróf (az említett kormányzó unokája, Károly herceg bizalmasa) 1593 júniusában passzust bocsátott ki<sup>75</sup> Christoffer Larson roma kapitány („*tattare hövitzman*”) és kísérete számára, tájékoztatva mintdenkit, hogy nem akadályozhatják nevezetteket, akik a stockholmi várnál és másutt is dolgoztak, hasznára a koronának, most útra kívántak kelni, hogy gondoskodjanak önmagukról.

Ezek azonban a kivételek, 1604-ben – a királyság túl van egy polgárháborún, a hatalom már Károlyé, aki hadban áll a Rzeczpospolitával és dán támadás veszélye fenyegeti – szóba került a *tattare* vándorlásának megtiltása, mert „nem csupán kémelek a keresztények királyságait és országait, és megismerik azokat, amerre vonulnak, amit aztán tudtára adnak a töröknek és másoknak, akik a keresztények országait akarják pusztítani, hanem, amerre vonulnak, sok tolvajlást és más hamisságot művelnek városokban is, vidéken is, rászedve sokakat, ifjat és öreget, a kóklerségükkel, bűvölésükkel és más ilyen haszontalanságaikkal.”<sup>76</sup> A tervezetből nem lett törvény, de IX. Károly ismételten utasította különböző tisztségviselőit mindkét országrészben *tattare* feltartóztatására stb.

Tíz évvel később II. Gusztáv Adolf utasította uppsalai helytartóját: az ott felbukkanó *tattare* csoportot fogja el, a lovakat a korona javára foglalja le, a férfiakat küldje kényszermunkára, a nőket és a gyerekeket ossza szét munkaerőül a parasztok között.<sup>77</sup> Az 1617 elején tartott országgyűlésen, amely az országgyűlés első szabályozásával<sup>78</sup> írta be magát Svédország jogtörténetébe, és egy, a katolikusokat üldöző királyi rendelettel az egyháztörténetébe,<sup>79</sup> a második rend, azaz az államegyház képviselői alkalmat találtak arra is, hogy a romák kiutasítását kérik a királytól. Panaszukat négy pontba foglalták: a *tattare* az alattvalók üdvössége akadályául vannak a maguk bálványimádásával, nagy terhet jelentenek az országnak a másoknál való megszállással és a lopással, hamis és hazug történeteket terjesztenek az országok között és ismernek minden utat meg ösvényt, amelyeken aztán az

---

<sup>75</sup> A levél egy részét közli Etzler 1944, 56–57.

<sup>76</sup> Idézi Etzler 1940, 8.

<sup>77</sup> A december 29-én kelt levelet ismerteti Etzler 1944, 61.

<sup>78</sup> *Riksdagsordningen* (RO), a ma érvényben lévő változat a Svéd Királyság négy alaptörvényének egyike.

<sup>79</sup> Az 1617. február 17-én kelt, *Örebro-stadgaként* említett rendelet.

ellenséget elővezethetik, a királyság bukására, végezetül pedig a csoportjuk minden hamis, gyilkos, tolvaj, kurafi, kurva, eretnek és henye menedékhelye.<sup>80</sup> Isten méltatlan bár, de elhivatott szolgálai kérésére a király kegyesen rábólintott (ám a törvényt nem követte cselekvés).<sup>81</sup> Kevéssel később így írt jönköpingi helytartójának: „Rátérve arra a *tattarere*, aki szétcapta a másikat, hagyja Ön, hogy megkapja ítélet szerinti büntetését, ám az összes többi *tattarenek*, akárhol legyenek is találhatóak, veressen béklyót a nyakába, és ezen a nyáron dolgoztassa őket Bergslagenben,<sup>82</sup> ételt pedig annyit adjon nekik, hogy életben maradjanak, ősz felé aztán hajtsa át a tolvaj és hamis bandát a határon.”<sup>83</sup>

Az 1630-as években az országtanács foglalkozott az országban kóborló *tattarevel*, miután pedig a tartományfőnökök utasítást kértek arra vonatkozóan, miként álljanak a nagy kárt okozó kóborlókhoz, a gyámkormányzat radikális döntést hozott:<sup>84</sup> a Krisztina neve alatt, még kiskorúsága idején, 1637. július 28-án kiadott rendelet („*Placat om Tatrarnes fördrifvande av landet*”) kiűzte a romákat a svéd imperiumból. Mivel a királyságban „nagy kupac cigány avagy *tattare* létezik” („*finnas en stor hoop Sikeiner eller Tartare*”),<sup>85</sup> akik csalásukkal, hazugságukkal, lopásukkal, varázslásukkal becsapják és megrövidítik az alattvalókat, nagy ellenérzést váltva ki feslett étellel és más istentelenséggel „rossz szokásuk szerint” („*effter deres sleme sedwanne*”), ezért kedves országtanácsával egyetemben elhatározta, „minden ilyen *tattare* férfi és nő, egész kíséretükkel, mind nőekkel, mind férfiakkal együtt, aki a mi és Svédország határain belül tartózkodik, köteles legyen a következő utáni [azaz 1638.] november 8. előtt elmenekülni királyságunkból és az összes alárendelt provinviájából, és kitérni belőlük.”<sup>86</sup> Főhelytartótól és főkormányzótól *fjärdingsmanig*<sup>87</sup> minden vezetően feladata

<sup>80</sup> Közli Etzler 1944, 60.

<sup>81</sup> Villstrand 2011, 105.

<sup>82</sup> A királyságnak a középkorban kialakult bányavidéke.

<sup>83</sup> Idézi Etzler 1944, 62., a határ a norvégiai.

<sup>84</sup> Villstrand 201, 106.

<sup>85</sup> Természetesen Etzler is említette e rendeletet, szerinte ez az első szöveg, amely szinonimákként használta a *sikeiner* és a *tattare* kifejezést. Mág vitatott a viszony a kettő között, illetve, hogy a *tattare* társadalmi csoport, vagy a 16. században bevándorolt romáké.

<sup>86</sup> Idézi Etzler 1944, 69.

<sup>87</sup> *Överståthållare*, azaz főhelytartó az 1634. évi RF (az Axel Oxenstierna kancellár által az az évi országgyűlésen elfogadott berendezkedés [1634 års *regeringsform*], ma érvényes változata a

lett erre figyelni, nem engedhetnek senkit a nevezett *tartare* közül a határnapon túl az országban tartózkodni. „Akik az előbb írt november 8. után, legyenek kevesen vagy sokan, kinyomozhatók, lelhetők és találhatók, akkor ... helytartóink stb. azonnal fogassák meg őket, ami javakat azok magukkal hoztak, attól fosszák meg őket, ahány férfi pedig van közöttük, azt további kérdezősködés, eljárás és bírósági tárgyalás nélkül akasszák fel, azaz halállal lakoltassák, a feleségeiket azonban és a gyerekeiket járásról járásra menve hajtassák ki az országból.”<sup>88</sup>

E rendelet a kegyetlensége miatt páratlannak tekintett az ország jogtörténetében, de nem bizonyult hatásosnak, legalábbis nem tett róla említést a kéregetőkre és szegényekre vonatkozó, a királyné neve alatt a stockholmi országgyűlésen 1642. február 28-án kiadott. Ennek a 16. pontja szerint az olyat, aki csak könnyelműségből vándorolva koldul, nem szabad túrni, hanem megfogva vasban dolgozzék a következő várnál addig, amíg meg nem javul. „*Zigeuner eller Tattare*” a következő pontban jelennek meg, mindenféle istentelenséggel, egyebek között jövendőmondással okoznak nagy nehézséget az alattvalóknak. Ha ilyet megfogtak, és kiderül, hogy lopott vagy más rossztéteménye volt, minden további nélkül végezzék ki, a többieket rakják ki az országból. Ha visszatérvén elfogták őket, vasba verve dolgozzanak a legközelebbi várnál kenyéren és vízen újabb utasításig. Ha városba ment „*Zigeuner eller Tattare*”, a polgármester és a tanács kötelessége megfogni őket és a tartományfőnöknek átadni.<sup>89</sup> Utóbb felmerült, hogy a Delaware torkolatánál alapított, munkásokban szűkölködő Új Svédországba deportálják a fellelhető romákat és csavargókat – a(z állam számára) hasznos polgárrá alakításra törekvés.

A gyámkormányzat<sup>90</sup> működése idején XI. Károly a neve alatt Stockholmban 1662. május 14-én kiadott rendelet megállapította: bár már

---

Svéd Királyság négy alaptörvénye egyike) értelmében Stockholm polgári igazgatásának az élén állt, *generalgouverneur* például Estland élén, mindkettőt a király nevezte ki, a *fjerdingsman* pedig kb. negyed járásnyi területen élők választott elöljárója.

<sup>88</sup> „...och så många karlar der ibland äre, uthan någon wiidare förfrågan, process och rättgång ophängia och til liifvet straffa, men alle deres kånor och barn skola de låta häradt ifrån häradt sin koos uthur landet uthdrifwa.” (A stöveg kiadása: Stiernman 1750, 104–106.)

<sup>89</sup> Stiernman 1750, 327–334.

<sup>90</sup> X. Károly Gusztáv 1660 februárjában meghalt, XI. Károly pedig csak 1655 novemberében született.



korábban elrendeltetett, hogy „*Tartare och Zigeuner*” ne mászkálhassanak kedvük szerint ide-oda az országban, kedvetlenül értesül arról, hogy a tilalomra nem figyelnek. Megint olvashatni istentelenségről, jövendölésről, hazugságról lopásról, az alattvalóknak okozott nagy nehézségről, a pátens megint főhelytartótól *fjårdingsmanig* minden értintettnek parancsba adja, aki ilyet megfognak, és kiderül, hogy lopott stb. – azaz ismétlődik az 1642. évi rendelet –, az az életével lakoljon, a többieket rakják ki az országból. Az újdonsága a rendeletnek a három hónapos haladék: azt követően („*effter tre månaders tiidh effter thette datum*”)<sup>91</sup> tilos az országban tartózkodniuk.

Közben új nevek is feltűntek a *tattare*, *zigenare* mellett, helyett: *häktmakare*, *trå(d)dragare*. Az előbbi eredetileg olyat jelölt, aki horgokat, kampókat, kis csatokat készített, értékesített, az utóbbi drótosokat. Uppsalában, 1669-ben két, Dalarnából érkezett férfi jegyzőkönyvbe mondta, hogy egy idegen szállást ajánlott nekik, majd az otthonában sörözés közben rájuk támadt. Előzetesen nem tudták, hogy az illető hóhér (*skarprättare*), közölték továbbá, hogy az asztalnál a családjával legtöbbször idegen nyelven beszélt, amelyet a horogkészítők nyelvének szokás nevezni.<sup>92</sup> Egy *skarprättare* ekkoriban a társadalom igen alacsony rangú, lenézett, de törvényes státusú tagja, előzőleg akár maga is rab, vagy éppen vándor, aki herélésből élt. A megtelepedett társadalom által lenézett, nem tisztességesnek tartott munka végzése természetesen nem köthető etnikumhoz, Minken is említi, hogy lappok (ahogy akkor a számikat nevezték) foglalkoztak az elhullott lovak megnyúzásával, heréléssel, Svédországban finnek erdőirtással (ők a *skogfinner*, elsősorban Savolaxból érkeztek a nyugati országrészbe), és orosz hadifoglyokat is dolgoztattak így.

Az 1662-es rendelet után is léteztek egyéni megoldások. Például Axel Olufsson tizedes – *corporal*, azaz altiszt – 1671-ben Gränna tanácsa előtt megjelenve igazolta, hogy a drots<sup>93</sup> és a Krigskollegium<sup>94</sup> engedélyezte neki és

<sup>91</sup> A rendelet kiadása: Stiernman 1753, 69–70.

<sup>92</sup> „*som man pläger kalla häktmakarespråke*”, az eset: Minken 2009, 419.

<sup>93</sup> A középkori eredetű tisztség ekkor a királyság öt fő hivatala közül a legrangosabb, 1641–1680 között éppen a Grännát megalapító ifjabb Pehr Brahe viselte.

<sup>94</sup> Az 1634. évi RF (lásd a 87. jegyzetet) az államszervezet irányítását végső soron öt testület kezébe adta, az egyik az egyebek között a szárazföldi haderőért felelős *Krigskollegium*, élén a *riksmarskkal*.

néhány más *tattare* számára az országban tartózkodást. Olufsson egyéves ideiglenes tartózkodás után le is telepedhetett a városban.<sup>95</sup> XI. Károly 1675-ben elrendelte, hogy a *tattare* (akár az egyéb csavargók) közül a fiatalokat és egészségeseket gyalogosnak kell vinni (1675–1679 között zajlott a skånei háború), egyéb romákat, ha feltűnnek, pénzbírsággal kell sújtani, ha nem tudnak fizetni, akkor két hétre el kell őket zárni vasban, kenyéren és vízen. A bánásmód tehát továbbra sem volt egységes, a katonáskodás pedig a túlélőknek emelkedést hozhatott.

Az 1680-as években kialakított egyeduralom enyhülést is hozott az üldözöttek számára. Az 1686-ban az egyházra parancsolt törvénykönyvben egyebek között ez olvasható: „ha a csavargók, akiket nálunk *tattare*nek hívnak, tilalmunk ellenére belopódnának ide a mi királyságunkba és némely gyerekeket szülnének vagy újszülötteket hoznának magukkal, akiknek a számára keresztelést igényelnének, akkor az ilyet meg kell engedni, a szülőket pedig alkalmasint arra kell inteni, hogy telepedjenek le itt bizonyos helyeken, hagyják magukat oktatni a keresztény tanításban, és csatlakozzanak Isten gyülekezetének közösségéhez, vagy, ellenkező esetben, hagyják hátra a gyereket, akiről tisztviselőink viseltessenek gondot.”<sup>96</sup> Az, hogy ez ellentétes az 1662. évi tiltással, nyilván kevésbé foglalkoztatott egy egyeduralmodót. Szánalma tükröződnék e törvényben? Tény, hogy a zsidóság iránt például csakugyan komolyan érdeklődött,<sup>97</sup> az 1685. évi, a letelepedni kívánó zsidók kikeresztelkedését említő rendeletet már említettem. Gränna sem az egyetlen település volt egyébként az engedékenységekben, beengedett *tattare* személyeket, amint ez országtanácsi jegyzőkönyvekből tudható, a 17–18. század fordulóján, és adott ilyeneknek polgárságot Vimmerby, Hjo, Falkenberg stb. is, vagy éppen Södertälje<sup>98</sup> – az ily módon polgárrá vált *tattare* tehát legálisan változtathatott helyet is. Az eseteket vizsgálva Minken megállapította azt is, az elnyert polgárjog sok esetben rövid életűnek bizonyult, a kalmari tartományfőnök egy 1732-ben kelt leveléből például úgy

---

<sup>95</sup> Az esetet említi, néhány további példával: Minken 2009, 291. Más, szintén Brahe grófhoz kötődő letelepítési példák Etzler nyomán: Minken 2009, 281.

<sup>96</sup> Idézi Etzler 1944, 78. A gyerek szülőtől való elválasztásának ötlete a 20. században futott be nagy karriert.

<sup>97</sup> Lásd erről példákkal Valentin 1964, 39–40.

<sup>98</sup> Minken 2009, 290–296. A szerző a kisvárosok engedékenységének okát a korabeli svédországi városfejlődés sajátosságában látta.

tudható, hogy Vimmerbyben akkor már nem voltak, azt írta ugyanis, hogy, bár Vimmerby „teljességgel megtisztult és megszabadult a cigányoktól és más meg nem telepedett társaságtól” („aldeles ränsad och frigiord från Zigener och annat löst partie”), ismételten megtörténik, hogy különböző csavargók kérnek maguknak passzust azt állítva, hogy odavalósiak.<sup>99</sup>

Áttérve ezzel a 18. századra, XII. Károly uralmához, azaz a szakadatlan háborúk (a nagy északi háború, 1700–1721) korához népi emlékezet ismételten kötött roma beköltözést is: a romák „[á]llítólag Oroszországból jöttek, XI. vagy XII. Károly idején kerültek fogságba” (Grolanda, Västergötland), „XII. Károly hozta be a *tattaret*, aztán rokonságba kerültek a *zigenarevel*. XII. Károly előtt nem voltak itt ilyenek.” (Rölanda, Dalsland), „[ú]gy mondják itt, hogy XII. Károly hozta be a *tattaret* Svédországba, hogy legyen jó hadinépe.” (Broaryd, Småland), „[r]égen volt, amikor a svédek háborúban álltak más hatalmakkal. A svéd király tárgyalta a *tattare* királlyal, és kapott kölcsönbe nagy tömeg *tattaret* segítségül a háborúban. Nekik kellett elől menniük a háborúban, merthogy a svéd király kímélni akarta a saját népét. A háború után Svédország királya vissza akarta adni a maradék *tattaret*, de az lett a válasz, hogy megtarthatja őket, és hadakozhatik velük együtt a tetszése szerint. Így maradtak itt a *tattare* Svédországban.” (Älghult, Småland)<sup>100</sup> Az, hogy a svéd királynak a kontinensen éveken át ideoda vonuló hadseregéhez sokféle ember csatlakozhatott, életszerű. A népi emlékezettől függetlenül a tartományfőnökök 1713-ban – a király a poltavai katasztrófa után továbbra is messze Svédországtól – kaptak egy köriratot, amely megismételte ugyan az 1662. évi kitiltást, ám kivette a hatálya alól az olyanokat, akik letelepedtek valamely városban és ott tisztességes megélhetésük van (Minken 2009, 308–309.).

Az egyeduralom felszámolása és a nagy északi háború elvesztése után, a (nemesi) szabadság korában (*frihetstiden*, 1719–1772), 1723-ban Frigyes király megerősítette: a *tattarevel* és a *zigenarevel* szemben követendő eljárás az 1662. évi szabályozás, úzzék ki őket, sehol se tűrjék meg. A törvény a *häktmakaret* és a *trå[d]dragaret* megkülönböztetve tőlük a

<sup>99</sup> Minken 2009, 293.

<sup>100</sup> Idézi Etzler, 1944, 81.

zsidókkal és a csavargókkal együtt elfogni és a korona javára dolgoztatni rendelte.<sup>101</sup>

Romák természetesen Norvégiában vagy Dániában sem tartózkodhattak, így, amikor 1728-ban egy csapat *tattare* (döntően Per Jönsson Hellbom és családja) került az örebroi tartományfőnök elé, ő keleti irányba küldte volna őket, át az orosz határon, ám a maga szempontjából ügyesen a döntést Stockholmra bízta, azonnal útnak is indítva a csoportot. A kihallgatásuk során kiderült, egyetlen kivétellel tiszta svéd nyelvet beszéltek. A hatóság számára elsősorban az volt tisztázandó, cigányok-e (*Zigüener*), sötét bőrűek, hajúak és szeműek-e – a fehér, mint norma egy megjelenése? –, a rájuk vonatkozó iratokban „*Tattare och Zigeuner*” alak is előfordul. Ügyüket az országtanács ismételten tárgyalta, az urak egy része 1662, mások 1686 szellemében akartak eljárni velük szemben, kemény munka révén hasznos alattvalókká nevelve őket, letelepedésüket is megengedve, hogy gyermekeik az evangélikus tanok szerint cseperedjenek fel, megint mások szerint különbséget kell tenni a külföldiek és a svéd születésűek között. Hellbom, aki azt állította magáról, hogy régebben 11 évet katonáskodott, de elbocsátották, mert cigány – e közlését hadügyi források megerősítették –, végül néhányadmagával választhatott: megtelepedés, azaz addigi életvitele feladása, vagy kiutasítás Norvégiába. Az előbbit elutasította, így átkísérték a határon, ijesztésül felhívták a figyelmét arra, ha visszatér, felakasztják (ez az 1662. évi rendeletben már nem szerepelt). A(z 1687-től) hatályos norvég törvények nem engedték meg *tattare* tartózkodását az országban, Hellboméknak hamar, egy igazoltatás alkalmával fogságba estek. Kihallgatásuk, majd egy hónapnyi trondheimi börtön után átrakták őket a svéd határon. Itt egy részüket, köztük Hellbomot, szinte azonnal elfogták. A kérdésre, hogy merészelték visszajönni, Hellbom elmondta, maradt volna Norvégiában, de nem engedték meg. Frigyes király 1729. január 15-én elrendelte, amint a tenger járható, toloncoltassanak ki Svéd-Pomerániába. (Minken 2009, 307–328.)

A megtelepedtek egy, az 1727. évi országgyűlésen elfogadott határozat kedvezményezettjei lettek: polgári foglalatосkodást űzhetnek, piacra is mehettek, ám a birtokról birtokra vándorlás tilos volt.<sup>102</sup> Uppsalában

---

<sup>101</sup> Említi Etzler 1944, 88.

<sup>102</sup> Említi Etzler 1940, 16.

1730-ban megjelent az első értekezés a romákról, a nyelvükre vonatkozó legrégebbi északi feljegyzés (*Dissertatio academica de Cingaris*), amelyhez a szerző, Samuel Björckman negyvenhét szóból álló jegyzéket is mellékel. Keletkezéséről ezt írta: „Mindezekről [a szavakról] egy Jacobus Helsing<sup>103</sup> nevű, az uppsalai karcerbe zárt cigány azt nyilatkozta, valódiak. Csakugyan, a most eltelt hét előtt tanúk jelenlétében, akiket magammal vittem, svédül általam megkérdeztem, hogy miként van *atya, anya*, aztán *tűz* stb. az ő saját nyelvén, rögvest és azonnal, miközben folyamatosan kérdeztem, előadta az itt fentebb hozott minden egyes szót, amelyeket Vulcanius állítása<sup>104</sup> szerint núbiai nyelvűnek hisznek.”<sup>105</sup>

1748. március 24-én Adolf Frigyes király „az úgynevezett *tarterer* és *ziguener*”-re vonatkozóan elrendelte: „akárhol vannak, miközben körbe vándorolnak, és járnak faluról falura vidéken, azonnal meg kell őket fogni és alkalmas módon a tartományfőnök székhelyére beküldeni. Ha az akkor a parancsolás jogát birtokló a vizsgálat után, amelyet erről végez, megbizonyosodik arról, hogy e *tartare* csapat, egy vagy több, külföldről újonnan érkezett ide az országba, valamint, hogy sehol nem telepedtek le, hogy valami dicséretes foglalkozást üzzenek, akkor azonnal vezettesse vissza őket biztos őrizet alatt a határra, azon a helyen, amelyiknél bejöttek az országba, és így üzesse ki őket, miután értésükre adta, hogy, ha ők ezután arra merészkednek, hogy valahol ismét belopódnak az országba, pálcával vagy vesszővel fogják őket megbüntetni..., valamint ismét kivezetik őket. (...) Ha azonban ezek az úgynevezett *tartarek* valamennyi időt eltöltöttek itt az országban, és a kisebb városok valamelyikében megtelepedtek, valamint valami dicséretre méltó foglalkozást üznek, akkor kötelesek, amiként más lakók, ott tartózkodni, és nem vándorolni körbe az országban vagy csalárd lókereskedelemmel vagy... akármilyen más... módon a községnek

<sup>103</sup> Volt lovaskatona, deportálták Svéd-Pomerániába (ide, amint Hellbomék esete is tanúsítja, szívesen küldtek romákat a királyságból). Helsing apja svéd lovaskatona, anyja állítólag dániai születésű, neki magának legalább két feleségtől lett gyereke, a második feleség és közös fiuk egyházi anyakönyvi forrásokból is ismert stb. (Etzler 1944, 101–102.)

<sup>104</sup> Bonaventura Vulcanius 16. századi németalföldi humanista. A Björckman által felhasznált műve: *De literis et lingua Getarum sive Gothorum...* (Leiden, 1597). Ennek *Index vocabulorum linguae Nubianorum erroneum* című fejezete (a 102–105. oldalon) után Vulcanius egy német nyelvű könyvből újabb néhány kifejezést másolt ki, amelyek állítólag bolyongók nyelvéből valók, akik kevésbé különböznek a núbiaiktól).

<sup>105</sup> Idézi Etzler 1944, 178.

alkalmatlankodni. Azok számára azonban, akik ekképp letelepedtek, nem tilalmas piacokra utazni, csak ne vándoroljanak birtokról birtokra vidéken. Ha pedig az előbb mondott módon vándorolnak körbe az országban, akkor azonnal meg kell őket fogni és védőőrizetben a tartományfőnök székhelyére vezetni, valamint ott a korábbi rendelkezéseknek megfelelően némely ideig közmunkákra tartani, vagy, ezek hiányában, pálcával vagy vesszővel büntetni, ... ami után aztán vezetessenek vissza állandó lakhelyükre.”<sup>106</sup> (A második és az összes többi alkalommal egyre súlyosabb verés következett.) E rendelet kiegészítéseként a felvilágosult abszolutizmus svédországi alakja, a már említett III. Gusztáv 1772. november 17-én a tartományfőnököknek küldött köriratában hat hónapot adott a *tattare* és a *zigenare* népnek, hogy telepedjék meg városokban vagy vidéken, és válasszon tisztos foglalkozást, bizonyos piacokat is felkereshetnek, de a vándorlás tilos marad. A szófogadatlanokat a legközelebbi királyi erődhöz kellett küldeni, ahol először egy év kényszermunka várt rájuk, a második alkalommal kettő, harmadjára az 1748. évi rendelkezés szerinti eljárás. Pár évvel később, 1779-ben a Kungliga Vitterhetsakademien<sup>107</sup> pályázatot hirdetett „Vizsgálat az úgynevezett tattarekról avagy ziguenarekról, cingárokról, bohémekről, a származásukról, életmódjukról, nyelvükről stb., valamint arról, hogy mikor és hová telepedett le némelyikük Svédországban”.<sup>108</sup> Egyetlen dolgozat érkezett, ezt a finn művelődéstörténet utóbb jeles alakja, Christfrid Ganander (1741–1790) írta. A KVA nem adta ki a díjat, de őt ezüst éremmel jutalmazta. A kiadatlan művet Etzler megtalálta, a benne található szó- és mondatjegyzéket a könyvében újraközölte. Szerinte Gananderé a legfontosabb romákról készített tudományos alkotás Északon a 19. század közepe előtt.<sup>109</sup> A pályamű, amelyet

---

<sup>106</sup> „Kungliga Majästets ytterligare nådige förordning angående hämmande af the så kallade tartares och yigeuners samt annat löst folks och lättingars strykande omkring landet” Modée 1754, 2668–2670.

<sup>107</sup> Lovisa Ulrika királyné alapította 1753-ban, az 1739-től létező Kungliga Vetenskapsakademien humanista párjának szárnva.

<sup>108</sup> „Undersökning om de så kallade tattare eller yigeuner, cingari, bohemiens, deras härkomst, lefnadssätt, språk m. m. samt om när och hwarest några satt sig ner i Swerige”. A pályátételt idézi Selling 2013, 20.

<sup>109</sup> 1850-ben jelent ugyanis meg első alkalommal Eilert Sundt „Beretning om Fante- eller landstrygerfolkene i Norge. Bidrag til Kundskab om de laveste Samfundsforholde” című könyve, Christianiában (ma: Oslo). Lásd hozzá Minken 2009, 93–110.

nem állt módomban olvasni, arról is tájékoztat, hogy a Finlandban élő romák között katonák, tisztek, polgárok egyaránt találhatóak (Minken 2009, 298.).

A 18. századot már nem jellemezte kisvárosok alapítása, amely az előzőben oly erős erős volt,<sup>110</sup> márpedig, amint erről volt szó, az ilyenekben lehetett példákat találni arra, hogy *tattare* polgárjogot szerzett. E státusz gyakran csak „genantborgerskap”, „kontingentborgerskap” volt, azaz az illető nem rendelkezett teljes polgárjoggal, ám illetéket fizetve részesül annak előnyeiből. Minken szerint e „félpolgárok” nagy része utazó üveg- és porcelánkereskedéssel foglalkozott – 1781-től azonban megtiltották az üveggéztőknek, hogy árusításra *tattare* szolgálatát vegyék igénybe.

A romák svédországi történetének a 18. századra vonatkozó részét Laurentius Rabenius értekezésével (*Observationes historiam Ziguenorum illustrantes*) érdemes zárni.<sup>111</sup> Az Uppsalai Egyetemen (amelynek később rektora lett) készítette el 1791-ben. Úgy vélte, romák már a 13. században érkeztek Svédországba. Feltételezte, hogy egy középkori oklevél bizonyos kóborlókra alkalmazott *sculuara* kifejezése<sup>112</sup> a *skojare* torzult változata. (E szó egyik jelentése 'vándorló'. Ma gyakran használt ige az azonos gyökű 'skoja', *Skojar du?* Tréfálsz, viccelsz?) A ma mindenki számára hozzáférhető oklevél szerint e kóbor, leginkább idegen és uratlan népség terhére van az ország lakóinak, és bizonyosan súlyos bűnököt követett el. Ma nem dönthető el, hogy Rabenius elgondolása helyes volt-e, ha igen, akkor a romák svédországi története csakugyan nem 1512-ben kezdődött, az oklevél ugyanis Birger Magnusson királyé,<sup>113</sup> 1303. március 13-án kelt.

<sup>110</sup> 1605–1680 között 28 város alapul, például Luleå (1621), Åmål (1643), Eskilstuna (1659).

<sup>111</sup> Nem állt módomban elolvasni, foglalkozik vele Selling 2013, 20–21.

<sup>112</sup> „querulosa nobis insinuatione monstrarunt, quod ipsius Regni incolae, propter clientum et cursorum ac Garcionum vagorum dictorum sculuara, et praecipue ac maxime extraneorum nulli servientium crebros transitus, pregravantur, qui in multis locis homicidia occulta Mord dicta, furta et latrocinia, ac alia plurima fore facta dinoscuntur intollerabilia commisisse” (SDHK 2007.; SDHK: Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev, az Országos Levéltár gyűjteménye a neten: <https://riksarkivet.se/sdhk>)

<sup>113</sup> A Svéd Királyság tényleges megalapítójának is tekintett Birger jarl unokája, Magnus Birgersson (Ladulås) király legidősebb fia, uralmának polgárháború vetett véget 1318-ben, a trónon egyik néhai öccsének fia, a hároméves Magnus Eriksson norvég király követte.

## *Irodalom*

- Almquist, Johan Alexander (1931): Stockholms stads tänkeböcker 1504–1514. Utgifna af Kungl.[iga] Stamfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Johan Alexander Almquist, Stockholm
- Almquist, Johan Alexander (1933): Stockholms stads tänkeböcker 1514–1520 jämte utdrag ur de förlorade årgångarne 1520–1524 samt stadens kopiebok 1520–1522. Utgifna af Kungl.[iga] Stamfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Johan Alexander Almquist, Stockholm
- Almquist, Johan Alexander (1948): Stockholms stads tänkeböcker 1589–1591. Utgifna af Kungl.[iga] Stamfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Johan Alexander Almquist, Stockholm
- Barany, Zoltan (2002): *The East European Gipsies. Regime Change, Marginality and Ethnopolitics.* Cambridge: Cambridge University Press
- Bijovet, Ellen – Fraurud, Kari (2007): *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige 2007* [s l, s a]
- Dyrlund, Folmer (1872): *Tatare og natmansfolk i Danmark.* København, 1872.
- Etzler, Allan (1940): *Zigenarna i Sverige.* In: RIG – Kulturhistorisk tidskrift, 1940:1, 1–21.
- Etzler, Allan (1944): *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk.* Uppsala: Almqvist et Wiksells Boktryckeri AB
- GIR (1864): *Konung Gustaf den förstes registratur. II. 1525.* Stockholm, 1864. (Handlingar rörande Sveriges historia. Första serien.)
- Mansén, Elisabeth (2011): *Sveriges historia 1721–1830.* Stockholm, Norstedts
- Minken, Anne (2009): *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller.* Universitetet i Tromsø
- Modée, Reinholt Gustaf (1754): *Utdrag utur alle ifrån 1747. års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer...* Stockholm
- Klemming, Gustaf Edvard (1860): *Olai Petri Svenska krönika utgifven af G[ustaf] E[dvard] Klemming,* Stockholm, 1860.
- Kolderup-Rosenvinge, Janus Lauritz Andreas (1824): *Danske Reccesser og Ordinantser af Kongerne af den Oldenborgske Stamme, med Indledning og Anmerkninger udgivne af J[anus] L[auritz] A[ndreas] Kolderup-Rosenvinge,* Kjøbenhavn, 1824.
- Kotljarchuk, Andrej: *State, Experts, And Roma: Historian Allan Etzlerand pseudo-scientific racism in Sweden.* In: *Scandinavian Journal of History*, 45(5) [2020]: 615–639.
- Selling, Jan (2013): *„Zigenaren som Zigenare” En facklitterär konstruktion i långt perspektiv.* *Scandia* 79 (2013):1, 11–37.
- SOU 2010:55: *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige.* Stockholm



- Stiernman, Andreas Anton von (1750): Samling utaf Kongl[iga] bref, stadgar och förordningar etc angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie ... gjord af ... Andreas Anton von Stiernman. Andra del. Stockholm, 1750
- Stiernman, Andreas Anton von (1753): Samling utaf Kongl[iga] bref, stadgar och förordningar etc angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie ... gjord af ... Andreas Anton von Stiernman. Tredie del Stockholm, 1753
- Valentin, Hugo (1964): Judarna i Sverige. Stockholm
- Villstrand, Nils Erik (2011): Sveriges historia 1600–1721. Stockholm: Norstedts
- Wegener, Caspar Frederik (1852–1855): Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv, indeholdende bidrag til danske historie af utrykte kilder udgivne af C. F. Wegener. Første bind. Kjöbenhavn

*Ted Bailey*<sup>1</sup>

## “Zombies, TV, and the Apocalypse: Reconfiguring the American Family”

### Abstract

While films and literature focusing on zombies have variously been used to explore themes such as race, war, class, and consumerism, this paper looks at how the AMC television series *The Walking Dead* comments on changes in the modern family. It looks first at the history of family portrayals on US television before locating the series in this tradition.

**Keywords:** Zombies, Television history, American families

### Absztrakt

Míg a zombikra összpontosító filmeket és irodalmat többféleképpen is felhasználták olyan témák feltárására, mint a faj, a háború, az osztály és a fogyasztói szemlélet, ez a cikk azt vizsgálja, hogy az AMC *The Walking Dead* című televíziós sorozata hogyan kommentálja a modern család változásait. Először az amerikai televízióban bemutatott családábrázolások történetét tekinti át, mielőtt a sorozatot ebben a hagyományban helyezi el.

**Kulcsszavak:** televíziós történelem, amerikai családok

Does television programming in the United States reflect the dominant social patterns in the country or is it influencing society in a particular direction? While the answer to this chicken-and-egg question may seem obvious to many—it almost certainly works both ways—it remains a political football to this day, with conservatives often claiming that the left is trying to practice social engineering and the liberal media insisting that it is presenting the public what it wants. Florida’s passing of a so-called “Don’t Say Gay” bill in 2022, legislation that prohibits instruction about gender identity or sexual

---

<sup>1</sup> Ted Bailey has been teaching courses in American literature, American Studies, and writing at the University of Miskolc since 1994. He earned a PhD from the University of Debrecen in 2009 with a dissertation on 19<sup>th</sup> century African American fiction.

orientation in public schools, is but one manifestation of how fears that we can be “led astray” by knowledge of differing norms now permeates American society.

This paper will not take a position on this specific debate but rather proposes to examine how one recently successful TV series, AMC’s *The Walking Dead* (2010-22), represents a change in how the American family is portrayed on the screen. To do so, the paper will first provide a historical overview of how families have evolved on the TV screen in the roughly 75 years of the medium’s commercial history before moving on to look at how *The Walking Dead* is re-imagining the American family. Underlying this investigation is the assumption that, at the very least, the changes in values and norms of the larger society are present as well in the productions coming out of North American TV studios.

The early days of television as a medium of mass entertainment showed a rather varied panorama of how adult Americans lived. In addition to the traditional two-parent, single-earner family of the times, *Our Miss Brooks* (1952-56) starred a young Eve Arden as a single working woman. The era’s racial attitudes, however, remained prominently on display, with only one representation of black Americans, *Amos and Andy*, and that done in blackface so as to elide the need to bring actual African Americans onto the screen in white American living rooms.

By the end of the 50s, however, the dominant pattern for the next 15 years was taking shape in the form of *Leave It to Beaver* (1957-63), *Ozzie and Harriet* (1952-66), and the aptly titled *Father Knows Best* (1954-60). As the title suggests, it was a paternalistic family model that came to represent the mid-20<sup>th</sup> century American way of life. Almost invariably, the family consisted of a father who worked at a nine-to-five job, a stay-at-home mother, and two or three children around whose hijinks or problems the individual episodes would revolve, but who by the end would fall in line with the solutions propagated by the parents, in particular, the father. The families were always white, the socioeconomic status usually middle to upper-middle class, and the father’s profession—doctor, lawyer, businessman—meant to plant the public and social authority of the job into the family itself. Neighbors could be working class, as with Eddie Haskell in *Leave It to Beaver*, but their

intermingling with the middle-class children at school only reinforced the ideology of the American Dream—that no real class barriers existed in the US and that anyone could rise up the socioeconomic ladder.

While American society in that era was approximately 85% white (“Historical”) and the institution of the family dominated by two-parent households (“American Family”), social changes were underway throughout the 1960s that ended official segregation, increased awareness of the country’s diversity, and began to swell the ranks of working women and raise the number of single-parent families. Major factors in this last category were the increase in children out of wedlock and a dramatic rise in the divorce rate (“American Family”). These changes, however, were quite controversial, and although the TV industry needed to somehow reflect these new realities in order to keep both viewers and sponsors happy, directly mentioning these root causes would have alienated a significant portion of the public. Hence, when single-parent families were portrayed, such as in *My Three Sons* (1960-72) or *Family Affair* (1966-71), the cause was inevitably traced back to an accident or illness that left one or both parents dead and a widower or bachelor uncle the caretaker of the children.

Another break in the tradition of the patriarchal TV family came with the portrayal of a blended family in *The Brady Bunch* (1969-74). Again, divorce is never mentioned and the mother has no set career, but the focus on the specific problems of integrating two separate families into one reflected the social realities that TV had not yet dealt with. But the series otherwise kept in the tradition of showing upper-middle class families and avoiding explicit mention of other social or political problems. It was *All in the Family* (1971-79) that two years broke new ground in these departments. Here, the issues that were threatening to tear the country apart—womens’ liberation, the Vietnam War, abortion, racism, deep changes in generational attitudes, etc.—became the focus of entire episodes. Borrowed from a BBC series, the sitcom also broke class barriers by placing the family in a working-class Queens, New York neighborhood, thus addressing the class realities of American life as well. A later spinoff, *The Jeffersons* (1975-85) depicted the father of a black family as an upwardly mobile black entrepreneur, owner of a chain of dry-cleaning stores.

The changing status of women became the center of a comedy series in 1970 with the launch of *The Mary Tyler Moore Show* (1970-77), which revolved around a working woman for whom career and not marriage was the focus of her life and who did not need an older male caring for and protecting her (Press). This series, I would also argue, marks a turning point in the portrayal of what constitutes a family. No longer is the nuclear family in a detached suburban home the center stage of action but rather the office workers and their interactions at the workplace began, in effect, to make a family of its own. To be sure, each of the office workers has their own private life and partners, yet it is the workplace which unites all the threads of the series. Earlier, *The Dick van Dyke Show* (1961-66)—interestingly enough featuring Mary Tyler Moore as the wife—had brought workplace characters into the homelife of the family; now, the direction of social interaction was being reversed. Moore's show reflected a new social reality in the US: as women moved out of the home and into the workplace and divorce rates eroded the traditional concept of family life, the workplace was becoming more and more the center of many people's lives and eclipsing the importance of homelife. Combined with the importance of a large Baby Boom demographic that was now moving out into the workplace and marrying later than before, a demographic that TV sponsors were keenly interested in (the 19-49 age group), these two factors helped to shape how TV portrayed family life. High stress professions such as police or medical work became focal points for TV series such as *Barney Miller* (1975-82), *St. Elsewhere* (1982-88), and later *Law and Order* (1990-2010). Two of the most popular sitcoms of the 1980s and 90s—*Cheers* (1982-93) and *Friends* (1994-2004)—no longer focused on traditional one-family settings, with the former even openly conflating the idea of a pub as a home with the tagline "Where Everybody Knows Your Name."

Traditional families still appeared on TV throughout the 80s and 90s but with the twist that black families were now generally shown as living in a traditional white upper-middle class lifestyle, while whites living this way—such as *The Simpsons* (1989-present) and *Married with Children* (1987-97) were parodying the old shows of the 50s and 60s. The former phenomenon, portrayed most famously in *The Cosby Show* (1984-92) and *The Fresh Prince of*

*Bel-Air* (1990-96), was alternately praised for presenting positive images of African Americans on the TV screen and criticized for an unrealistic portrayal of black life in the US and that ultimately suggested to white Americans that racism was a thing of the past. What all these series, both black and white, had in common was the power that the image of upper-middle class, single-earner, nuclear family homes held in the American imagination and, conversely, the slowly growing unease that this way of life was becoming a thing of the past.

The rise of cable TV and the Internet in the 1990s appeared for a while to threaten the national networks' stranglehold on broadcasting this monolithic image of the American dream into millions of households, undercutting it with a diversity of images and entertainment options that could make network TV obsolete. But a new pay format for cable TV funded a TV programming renaissance and opened up viewing formats well beyond the traditional 22-minute length for most sitcoms and 42-minute length of most dramas. The family-centric focus, however, was a key element that remained. The show generally acknowledged to have ushered in this second Golden Age of Television (Leslie) was *The Sopranos* (1999-2007), featuring a protagonist situated between two families, the traditional one of which he was husband and father, and the mafia family of which he was a boss. While *The Sopranos* is not the first dramatic narrative which examines the American dream by comparing outer appearances with illegally obtained gains to finance a wealthy lifestyle, the sheer length of its seven seasons allows it to do much more than any two-or three-hour length film ever could. Other series, such as *Breaking Bad* (2008-13) or *The Americans* (2013-present)) similarly portray outwardly ideal American families that secretly behave or possess ideals dramatically opposed to mainstream American values and patriotism. Indeed, the story of the barely-making-ends-meet high school teacher Walter White and his drug-cooking alter ego Heisenberg dramatizes the angst of millions of white middle-class Americans seeing the American dream slip away from them.

The workplace-as-family scenario continued on, not only in the many crime dramas and police procedurals of the first decade of the new millennium but also in the long-running sitcom *The Office* (2005-13), a series idea borrowed from the BBC which then struck a nerve with American

audiences, lasting much longer than the original's fourteen episodes. Even the action-thriller series *24* (2001-10) starts out as in its opening episodes of the first season as a family drama of two parents worried about their daughter staying out late. After the wife is killed off at the end of the first season and the daughter strikes out on her own, the protagonist, Jack Bauer, finds the only people he can confide in are a few close colleagues, in essence, the only family left to him.

As the threat of terrorism seemed to recede and *24*'s long run came to a close, the threat of social collapse portrayed on television screens moved into the realm of dystopias, such as the zombie apocalypse portrayed in *The Walking Dead*. Although originally developed as a comic book in 2003, the series, interestingly enough, encapsulates the history of the TV family throughout the course of its first couple of seasons. The first episode follows the early protagonist of the series, Rick Grimes, as he wakes up from a coma and finds the hospital deserted of humans and under siege by zombies. He eventually reunites with his family, his wife Lori and roughly ten-year-old son Carl, who have both found shelter with his partner on the small-town police force he works for. Rick is thus established as the head of a traditional nuclear family; he is white, a devoted husband and father who ceaselessly wishes to be protective and keep the family together, and the breadwinner for the three. However, the family drama shifts quickly to a workplace drama as it emerges his partner is having an affair with his wife. The emotional trauma of the betrayal helps carry the series over several episodes until Rick kills his partner in self-defense in season two, and his wife dies in season three giving birth to a daughter conceived with Shane, the former partner.

The shift from nuclear family to workplace family is supplemented by the larger family that develops as people begin banding together into groups in order to better survive the collapse of the larger society. These initial groups of ten to twenty individuals—less than the bands of fifty to five hundred that anthropologists claim was the norm for human groupings for millennia in pre-historical times (Dunbar) but ideal for developing characters in a TV series—exhibit parallel phenomena of collapsing relationships and dysfunctional or abusive couples. Examples include Carol Peletier and her violent husband, as well as Daryl Dixon and his older brother Merle, with Carol and Daryl both

emerging as focal points in the series development. With the inclusion of these and many other individuals into the various groupings that wander through *The Walking Dead's* postapocalyptic East Coast landscape, the series very quickly begins exploring alternate forms of small families. Many of these break the boundaries of race, gender, sexual orientation, and class norms that have developed in American television since the 1970s.

Simultaneous to the shift away from nuclear families is the development of strong female figures in the series. Carol Peletier is the earliest and most starkly developed figure in this context: she evolves from a meek housewife who is frequently berated and beaten by her husband into a leader of the group. The transition is slow and deliberately shown over a series of seasons, from the death of her husband and her mutilation of his corpse in rage at past injustices in the first season, through the witnessing of her young daughter's transformation into a zombie that has to be shot in the second season, and a myriad of score settling amongst the living and business-like slaughter of zombies afterward. She grows along the way into both an Amazon warrior and a nurturer of youngsters from other families along the way. Parallel to Carol's development is the appearance of Michonne, a sword-wielding black woman, at the close of season two. She similarly proves to be equally versatile with her katana and with later becoming a mother to Rick's half-orphaned daughter Judith. In this post-apocalyptic world, women must learn to become as violent as men when needs be in order to survive.

While the appeal of zombie films may seem to lie solely on the gore and horror presented in them, *The Walking Dead* goes well beyond this and in later seasons focuses primarily on the problems and difficulties in reconstituting human communities after the general collapse of society. In doing so, the series remains clearly embedded in the cultural discourses of the early 21<sup>st</sup> century. One of the first boundaries to fall is racial, as the white farmer's daughter Maggie falls in love with a young Korean who had been a pizza delivery driver before the social collapse. This, of course, is not the first interracial romance in TV history, with examples from sci-fi series such as *Star Trek* (1968) or the medical drama series *Grey's Anatomy* (2006), but it is the beginning of a trend in the AMC series. Season four introduces two new characters, Abraham, an aggressive white man, and his Latina girlfriend



Rosita; by season six the two have broken up and a new relationship with a black woman, Sasha, appears in the making for Abraham. This coupling is thwarted, however, by Abraham's murder. Interracial romances move front and center to the one of the main characters when, in the same season, the now-widowed and white Rick Grimes begins a relationship with Michonne, the black woman of whom he had first been suspicious. The series does not stay simply with white males as the one side of interracial relationships but later has a white woman, Carol, enter into a romance with Ezekiel, a black man. By season nine, what has developed is a web of interracial relationships with many of the ethnicities that have survived in post-apocalyptic America.

*The Walking Dead* moves beyond the heterosexual traditions of American television as well, introducing both a gay couple, Aaron and Eric, the latter of whom emerges as a resourceful community member, and two lesbian couples, Tara, whose first partner dies within two episodes before she gets together with the community's doctor, Denise, and Yumiko and Magna, thus providing a couple who is both interracial and not heterosexual. These are, of course, not the first LGBTQ relationships shown on television: *Buffy the Vampire Slayer* (1997-2003), for example, contains an openly lesbian character, Willow, while *Will & Grace* (1998-2006, 2017-20) was ground-breaking as one of the first successful TV series to feature an openly gay main character. Nonetheless, *The Walking Dead* again takes matters a step further by showing so many LGBTQ couples and allowing the gay couple to openly adopt and care for a young child. Some have criticized the series for killing off some of these gay and lesbian characters (Bonomolo), yet in a world of zombies where death is seemingly everywhere it would have been strange to have anyone magically excluded from becoming brain food simply because of their sexual orientation.

Rick Grimes' community and those they encounter also represent different ways of understanding what non-romantic bonds are entailed in a family. If *The Brady Bunch* began the exploration of how blended families stick together, *The Walking Dead* goes beyond the blood ties that usually keep children with one or the other parent. Divorce is no longer an issue, nor is the death of a parent euphemized away as the randomness of killings strikes almost everywhere. Children watch their parents die and vice versa, only to be forced to continue on in some way or another. Inevitably, this requires like to find

like, and the glue to bring people together and hold them there is compassion and basic humanity. No longer is blood the bond it was between siblings, as one orphaned girl, Lizzie, kills her own sister in the belief that a zombie is still a person, and in turn is killed by her surrogate mother, Carol, who recognizes the danger the girl's mental illness presents in this new world. For his part, Rick takes in the child his wife gives birth to, not being completely sure whether he is the father or not. As the characters struggle to survive and meet new people, they reconstitute and re-form the family ties within their communities: sometimes this works out positively, other times it can end in violence, enslavement, or exploitation. All of it depends on the fundamental nature of the characters, which is seen as either changeable, as it appears to be with Negan, or irredeemable, as it is with the Governor.

The crucial factor in bringing about all of these changes is the Zombie Apocalypse and the virus which unleashes it, stripping away the veneer of civilization which had existed before. Only after all the social bonds and conventions have been destroyed—in particular those that formally held families together, such as the nuclear family portrayed in early television programming—can new forms be allowed to constitute themselves. Most of season two is, in fact, just this, a long good-bye to the bucolic family life on Herschel Greene's farm, which is eventually overrun by "walkers," the living dead. With no need any longer to follow the social and religious dictates of earlier life, the series seems to suggest that people will reorganize their families lives more along the lines of an innate "true self," should such an entity actually exist. Curiously enough, these "true selves" shown on *The Walking Dead* resemble the forms that dominate the social and political discourses of the early 21<sup>st</sup> century: they erase boundaries of race and class, question gender roles, open up possibilities for alternate sexual preferences, and allow women equal footing in personal and social relationships.

While social conservatives may find the mere mentioning of such "true selves" to herald the real apocalypse, they can take heart the characters in the series themselves have not completely severed all links to the now bygone social order. Despite all the destruction around them, most still cling in their minds in one form or another to the old way of doing things. In addition to frequent discussion about "how it used to be," they settle into the

single-family dwellings of the planned community of Alexandria, abandoned shells of the past order, call each other “mom” and “dad;” they hunt for siblings lost track of and grieve for those truly gone. They seek solace in dependent relationships, though these are usually in larger communal, almost political structures, such as semi-fascist Woodbury, the quasi-religious cult of the Whisperers, a parasitic criminal band of bullies called the Savivors, and a seemingly democratic Commonwealth that relies on a stormtrooper-like police force to enforce its vaguely liberal social order. But in all of these groupings they are still looking to reorganize individual family life in new forms.

Much like science fiction or other forms of dystopic fiction, a zombie apocalypse can explore possible futures. Just as some interpreted one of the first popular zombie movies, *Night of the Living Dead* (1968), as a critique of American society and a parable about the Vietnam War (Azevedo), others have seen in *The Walking Dead* a response to the 9/11 terror attacks (Simpson) or read the series as new version of the American Western and its stereotypical Western Hero (Young). Indeed, by unleashing sheer chaos on human society and literally wiping the slate clean, the zombie apocalypse allows us to re-write and re-imagine the possibilities of human society and interpersonal relationships.

## *Bibliography*

- “The American Family Today” Pew Research Center. 17 Dec. 2015. <http://www.pewsocialtrends.org/2015/12/17/1-the-american-family-today/>. Accessed 11 November 2022.
- Azevedo, Rafael Alves. “Fighting Two Wars: George A. Romero’s *Night of the Living Dead* as a Critique of 1960s American Society.” *Sequart*. 15 April 2015. <[sequart.org/magazine/56503/fighting-two-wars-george-a-romero-night-of-the-living-dead/](http://sequart.org/magazine/56503/fighting-two-wars-george-a-romero-night-of-the-living-dead/)> Accessed 1 September 2017.
- Bonomolo, Cameron. “The *Walking Dead* Criticized for Killing Another Prominent Gay Character.” *Comic Book*. 10 April 2019. <<https://comicbook.com/thewalkingdead/news/the-walking-dead-season-9-criticized-killing-off-gay-character-tara-alanna-masterson/>> Accessed 18 November 2022

- Dunbar Robin IM and R Sosis. "Optimising Human Community Sizes." *Evolution and Human Behavior*. 2018 Jan. 39(1):106-111.
- "Historical racial and ethnic demographics of the United States." Wikipedia. <[https://en.wikipedia.org/wiki/Historical\\_racial\\_and\\_ethnic\\_demographics\\_of\\_the\\_United\\_States](https://en.wikipedia.org/wiki/Historical_racial_and_ethnic_demographics_of_the_United_States)>
- Keetley, Dawn. Ed. "We're All Infected": Essays on AMC's *The Walking Dead* and the Fate of the Human. Jefferson, NC: McFarland, 2014.
- Leslie, Ian. "Watch It While It Lasts: Our Golden Age of Television." 13 April 2017. <<https://www.ft.com/content/68309b3a-1f02-11e7-a454-ab04428977f9>>. Accessed 11 November 2022.
- Simpson, Philip L. "The Zombie Apocalypse Is Upon Us? Homeland Insecurity." Keetley 35-49.
- Young, P. Ivan. "Walking Tall or Walking Dead? The American Cowboy in the Zombie Apocalypse." Keetley 65-76.

Kozma Judit

## Szociális hangulatjelentés 2022

*Ha tudnám is, hogy holnap  
elpusztul a világ,  
még akkor is ültetnék egy  
almafát.*

Luther

### Absztrakt

Az utóbbi év eseményei alapján megállapítható: a kormány elsődleges célja, hogy meneküljön az állampolgárokkal szembeni kötelességeitől. Ezt akkor teszi, amikor a válság mélyül, és egyre többen fordulnak segítségért a szociális szolgálatokhoz. Ez a szociális munkás szakma ellehetetlenülését jelentheti, hiszen az állam megvonja azokat az eszközöket, amelyekkel segíteni tudnák a bajba jutott embereket. Magyarország megvalósítja az inverz jóléti állam koncepcióját, akkor von el a legtöbbet, amikor a legnagyobb szükség lenne a segítségre. A szociális munkás szakma úgy tudja megőrizni társadalmi hivatását a válság körülményei között, ha hagyományos értékrendjének alapján erősíti a hivatás mozgalmi jellegét. Ez világos értékválasztást jelent. A szociális munkás szakma nem érthet egyet azzal a politikával, amely azokat az intézményeket – a kulturális és szociális intézményeket – fosztja meg forrásaiktól, amelyek segíthetnek az embereknek a válság következményeivel való megküzdésben, illetve a társadalom legsérülékenyebb tagjait tekinti „járulékos veszteségnek”.

**Kulcsszavak:** szociális munka, szociálpolitikai intézkedések, gazdasági-társadalmi válság

### Abstract

Based on the events of the last year, it can be established that the primary goal of the government is to escape from its obligations towards the citizens. It does this at a time when the crisis is deepening, and more and more people are turning to social services for help. This could mean that the social work profession becomes impossible, as the state takes away the recourses that could be used to help people in trouble. Hungary implements the concept of the inverse welfare state, withdrawing the most when help is most needed. The social work profession can preserve its social mission in the circumstances of the crisis if it strengthens the movement character of the profession based on its value system. This means a clear choice of values. The social work profession cannot agree with the policy that deprives those institutions - cultural and social institutions - of their resources that can help people cope with the consequences

of the crisis and considers the most vulnerable members of society as "collateral losses".

**Keywords:** social work, social policy measures, economic-social crisis

## I. Bevezetés

Mozgalmas volt a szociális munkások számára 2022-es év, sok reménnyel az elején, csalódással és fenyegető jelenségekkel, botrányokkal, útkereséssel a közepén és végén. Leginkább a hazai ügyeinkkel voltunk elfoglalva, de nem tudtunk elfelejtkezni a globális problémákról, melyek fenyegető árnyékként tornyosultak hazai ügyeink fölött. A globális válság jelenségeivel fogom kezdeni ezt az esszét, majd sorba veszem az év eseményeit és a szociális munkás szakma aktív tagjainak válaszait a kihívásokra. Az összegzésben igyekszem levonni a tanulságokat, egyrészt a kormány szociálpolitikájának értékelésével, másrészt a szociális szakma lehetőségeinek számba vételével.

## II. A háttér: gazdasági-társadalmi válság világszerte és Magyarországon

A válság jelenségeinek sorolásából nem lehet kihagyni a klímaválságot, bár az ezzel való foglalkozás háttérbe szorult az utóbbi időkben. A klímaválság okozta szélsőséges időjárásnak viszont vannak olyan következményei, amelyek hozzájárulnak a gazdasági-társadalmi válság mélyüléséhez. Ilyen például a páratlan aszály, amelyet az idén tapasztaltunk, és ami szükségessé teszi, hogy Magyarország alapvető élelmiszereket importáljon, olyan élelmiszereket, amelyeket az elmúlt évszázadokban magunk megtermeltünk.

Amiben ez a válság különbözik az eddigiektől, hogy egymásra rakódó, összefüggő válságok sorozatát tapasztaljuk. Az IMF<sup>1</sup> vezetője, Kristalina

---

<sup>1</sup> Martin Farrer: Global recession risk rising as economic outlook 'darkens significantly', IMF says. Cost-of-living crisis 'only getting worse' says IMF chief Kristalina Georgieva, predicting a tough 2022 and 'even tougher 2023'. Guardian, Thu 14 Jul 2022. <https://www.theguardian.com/business/2022/jul/14/global-recession-risk-rising-as-economic-outlook-darkens-significantly-imf-says> (2022. 11. 24.)

Georgieva már júliusban elmondta egy interjúban, hogy nagyon nehéz hónapok várnak az emberiségre 2022-ben, és 2023-ban még ennél is rosszabb helyzet várhat ránk. A legsúlyosabb probléma a megélhetési költségek emelkedése, melynek oka, hogy az infláció magasabb a vártnál. Az Egyesült Államokban is megközelíti az infláció a 10%-ot, amire már nagyon régen nem volt példa.

Az Ukrajna elleni orosz invázió<sup>2</sup> tömeges menekülthullámot okozott, valamint a nemzetközi kereskedelem és az energiaellátás, valamint az élelmiszer-ellátási láncok megszakadását eredményezte. Az élelmiszerválság<sup>3</sup> oka, hogy Oroszország és Ukrajna biztosítja a világ gabonaimportjának egyharmadát. A fegyveres konfliktus megzavarta mindkét fél exporttevékenységét, így a globális élelmiszerárak az egekbe szöktek. Ez súlyosan érinti a közel-keleti és afrikai országokat. Az Ukrajna elleni orosz invázió másik következménye, az energiahordozók behozatalának bizonytalansága számos országban okozhat recessziót, és globális energiaválságot idézhet elő. A válság legsúlyosabban a fejlődő és feltörekvő országokat érinti.

Az Európai Unió határozott politikai, pénzügyi és humanitárius segítséget ajánlott Ukrajnának, és kemény szankciókat vezetett be Oroszországgal és a háborúban bűnrészesekkel szemben. Ezzel kapcsolatban a magyar kormány, egyedülként az Európai Unióban az orosz álláspontot védi, bár az Oroszország elleni szankciókat megszavazta, de annak következményeiért a magyar médiában folyamatosan az uniót („Brüsszelt”) vádolja. A háborúért sajátos módon az ukrán vezetést is felelősnek nyilvánította, amikor a béketárgyalásokat sürgette. A magyar kormány ragaszkodik az orosz vállalatokkal való szoros kapcsolathoz, és a velük tervezett nagyberuházáshoz, a Paks2 tervhez.

---

<sup>2</sup> Eurostat: Statistics on the impact of the war in Ukraine. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/ukraine> (2022.11. 24.)

<sup>3</sup> ENSZ: világszerte jelentősen nőtt az éhezők száma. euronews.com 2022.07.06. <https://hu.euronews.com/2022/07/06/ensz-vilagszerte-jelentosen-nott-az-ehezok-szama> (2022. 11. 24.)

Az infláció mértéke Magyarországon<sup>4</sup> 2022. októberében 21,1% volt, ezen belül az élelmiszerárak 40%-kal, a háztartási energia, fűtés 64,4%-kal növekedtek. A magyarországi infláció<sup>5</sup> lényegesen rosszabb, mint az Európai Unió átlaga (10% októberben), az Unió tagállamai közül szeptemberben csak a balti államokban volt magasabb az inflációs ráta és további romlás várható. Az inflációt növelte az idei súlyos aszály, ami miatt az ország alapvető élelmiszerekből behozatalra szorul. A probléma mélyüléséhez hozzájárult a kormány pénzszorása az áprilisi választás előtt (a 25 év alatti gyermekesek jövedelemadójának visszatérítése, a 13. havi nyugdíj, a nyugdíjprémium, a fegyveres erők tagjainak a fegyverpénz, a választási kampány költségei). Az inflációt sajátos módon növelte az egyes termékekre kirótt ún. „ársapka”,<sup>6</sup> valamint a forint 23%-os árfolyamvesztése. Évvégére Magyarországon lehet az Európai Unió legmagasabb inflációs mutatója.<sup>7</sup> A balti országokban volt a legrosszabb a helyzet októberben, de náluk már tetőzött az infláció, míg Magyarországon legalább az év végéig további emelkedés várható, akár 25 százalék közelébe. Az államadósság már túl van a GDP 75%-án.<sup>8</sup> A fenyegető recesszió elhárítására égető szükség lenne az európai uniós forrásokra, a jogállami problémák miatt az Európai Unióból nem jönnek a Felzárkóztatási és Helyreállítási Alapból megítélhető támogatások. A válság a legsúlyosabban az alsó és a középosztályt érinti, mivel csökken a reáljövedelem, és a hitelkamatok emelkedésével a középosztályt fenyegeti az adósságcspada.

---

<sup>4</sup> Infláció Magyarországon 2022. Bankmonitor 2022 október. <https://bankmonitor.hu/inflacio/> (2022. 11. 25.)

<sup>5</sup> Az Eurostat szerint a magyar a negyedik legrosszabb inflációs adat az EU-ban. Telex, 2022. szeptember 16. <https://telex.hu/gazdasag/2022/09/16/statisztika-eurostat-inflacio-magyarorszag-europai-unio-romlas-ksh> (2022. 11. 27.)

<sup>6</sup> Palócz Éva: Mesterségesen előállított infláció tombol. Jelen, 2022.11.14. <https://jelen.media/kozelet/palocz-eva-mestersegesen-eloollított-inflacio-tombol/> (2022. 11. 25.)

<sup>7</sup> Magyar Ádám: Az év végére Magyarországon lehet a legmagasabb az infláció az Európai Unióban. Euronews, 2022.11.10. <https://hu.euronews.com/2022/11/09/az-ev-vegere-nalunk-lehet-a-legmagasabb-az-inflacio-az-europai-unioiban> (2022. 11. 25.)

<sup>8</sup> Az Economist az uniós-magyar csatáról: Ha nincs reform, nincs pénz. hvg360, 2022.11.25. [https://hvg.hu/360/20221125\\_Az\\_Economistmagyar\\_helyzetosszefoglalója\\_Ha\\_nincs\\_reform\\_nin\\_cs\\_penz](https://hvg.hu/360/20221125_Az_Economistmagyar_helyzetosszefoglalója_Ha_nincs_reform_nin_cs_penz) (2022. 11. 25.)



### III. A magyarországi szociális szakma működési területét érintő jelenségek és a szociális munkás egyesületek válasza

A szociális szakma számára a kihívást jelentő történések a választási előkészületekkel és az ún. *gyermekvédelmi népszavazással* kezdődtek. A népszavazás határozott támadás volt az LBMTQ közösség ellen kihasználva a közvéleményben meglehetősen elterjedt homofóbiát. A hirado.hu leírása szerint „A mostani népszavazás négy kérdésből áll. A szavazók arról dönthetnek, hogy a gyermekeknek a szülő hozzájárulása nélkül tartsanak-e szexuális irányultságokat bemutató foglalkozást a köznevelési intézményben. De arra is választ várnak, hogy lehessen-e nemi átalakító kezeléseket népszerűsíteni, vagy az ilyen médiatartalmakat bemutatni, illetve a gyermekek fejlődését befolyásoló szexuális médiatartalmakat korlátozás nélkül megjelentetni.” A Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete a következő nyilatkozatot adta ki az ügyben:

#### **A Szociális Munkások Magyarországi Egyesületének közleménye a 2022. április 3-i népszavazásról.**

*A szociális munka az emberi méltóság, az emberi értékek és az emberi jogok tiszteletére épül, előmozdítja az emberek szociális, szellemi és erkölcsi jólétét, valamint fizikai és szellemi egészségét. A szociális munkás elismeri és tiszteletben tartja a társadalom sokszínűségét, figyelembe veszi az egyének, családok, csoportok és közösségek különbségeit. A szociális munka arra törekszik, hogy a hatalmon lévők és az egész társadalom figyelmét felhívja a társadalmi igazságtalanságokra.*

*Hivatásunk képviselői egyre növekvő aggodalommal figyelik az elmúlt években az LBMTQI emberek ellen irányuló politikai kampányok sorozatát, melynek következtében ezeket az embereket egyre fokozódó hátrányos megkülönböztetés, társadalmi megbélyegzés éri. A morális pánikot keltő politikai akciók, nemzetközi jogi elvekkel, szakmai irányelvekkel ellentétes jogszabályalkotás összességében alkalmas a társadalomban élő LBMTQI személyek elleni jogsértő és etikátlan fellépésre, és arra, hogy őket a mindennapi életben hátrányosan, bántalmazóan megkülönböztetésre.*

*Hasonlóan aggasztónak tartjuk, hogy a magyar társadalom gondolkodását napjainkban még mindig előítéletek és hamis információk határozzák meg, s erre alapozva a lakosság egy része kifejezetten támogatóan viszonyul a polgártársaik jogait sértő intézkedésekhez. Az*

elmúlt időszakban nem csak az alapjogokat védő szervezetek korrekt tájékoztatási tevékenysége volt akadályozott, hanem az előítéleteket megerősítő üzenetek is jelentek meg az állami szervek részéről.

A 2022. április 3-ára kitűzött népszavazás kérdései gyermekjogi és szociális szakmai szempontból értékelhetetlenek és értelmetlenek. Hamis politikai premisszákra épülnek, ellenségképet gyártanak, súlyosan torzítják a szexuális és egyéb neveléssel kapcsolatos elképzeléseket, eközben elterelik a figyelmet a gyermeki jogok biztosításának és a gyermekek védelemének valódi problémáiról. A népszavazás a politikai haszonért

- feláldozza a társadalmi békét;
- feláldozza a gyermekek fejlődéséhez és neveléséhez szükséges nyugodt, biztonságos társadalmi környezetet;
- felerősíti az előítéleteket és a társadalmi feszültségeket;
- negatív színben tünteti fel a társadalom egyes tagjait, összerosva az LMBTQI jelenségeket a pedofíliával.

## **Ezt hivatásunk etikai értékei alapján elutasítjuk.**

Szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a korábban elfogadott Alaptörvény-módosítás és a 2021. június 15-én elfogadott 2021. évi LXXIX. törvény olyan rendelkezéseket tartalmaz, mely negatív hatást gyakorol a társadalom számos csoportjára, a gyermekektől az egyszülős családokon át az élettársi kapcsolatban élő párokig.

Az elfogadott jogszabályok további fontos hatása, hogy **minden felvilágosító tevékenységre korlátozást jelentenek**: a szexuális kultúrával, nemi étellel, nemi irányultsággal, szexuális fejlődéssel, a kábítószer fogyasztás káros hatásaival, az internet veszélyeivel és egyéb testi és szellemi egészségfejlesztéssel kapcsolatos foglalkozásokra egyaránt vonatkoznak. A gyakorlatban látható, hogy az intézkedés általános félelmet, a segítő szakemberekben bizonytalanságot keltett, fokozta a feszültséget azok között, akiknek a gyermekek és fiatalok érdekében együtt kell működniük.

És ami a legfontosabb: a tinédzser korban identitási és orientációs fejlődési krízisben lévő fiatalok számára **korlátozza a szakmailag megalapozott, valódi segítséget jelentő szakemberek és információk elérését**. Tudatában kell lenni annak, hogy a téren a felelősség óriási: a tizenéves fiatalok mindenképpen megszerzik az információkat azokról a jelenségekről, amelyek felkeltik érdeklődésüket, de ha nem állnak

*rendelkezésre a megfelelően felkészített, fiatalokkal szót érteni képes szakemberek, akkor marad az internet és a kortársak által közvetített információk – melyek gyakran tévesek vagy félreértelmezhetők.*

*A Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete a fentiek szellemében*

- *elítéli a társadalmi kisebbségek, ezen belül a szexuális kisebbségek elleni, téves képzeteket és előítéletek erősítő és azokat felerősítő politikai akciókat;*
- *követeli, hogy az állam ne akadályozza a szakmailag megalapozott információk elérését, ne korlátozza a szakemberek segítségnyújtását a köznevelési intézményekben és más színtereken sem;*
- *követeli, hogy a kormányzat biztosítsa az életkornak megfelelő szexuális és egyéb testi és szellemi egészségfejlesztéssel kapcsolatos, illetve prevenció foglalkozások működési feltételeit, ne korlátozza az ezen a téren kiemelkedő szakmai munkát folytató civil szervezetek munkáját;*
- *elvárja, hogy a magyar állam a modern jogállami követelményeknek megfelelően vallási – és lelkiismereti kérdésekben semlegesen működjön és működtesse közintézményeit, hagyja érvényesülni a lelkiismereti és vallásszabadságot;*
- *követeli, hogy az állam tegyen meg minden intézkedést az LMBTQI személyek valódi esély- és jogegyenlősége biztosításáért, számolja fel a jelenleg érvényben lévő diszkriminatív intézkedéseket és az azokat megalapozó jogi és egyéb tényezőket;*
- *kinyilvánítja csatlakozását a civil szervezetek azon felhívásához, mely szerint az április 3-i népszavazáson az érvénytelen szavazat a szakmailag és etikailag elfogadható szavazási mód.*

A következő komoly kihívást jelentő intézkedés az augusztusi *rezsimmelési döntés* volt, ami a szociális intézmények és szolgáltatások fenntarthatóságát fenyegeti. A Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete<sup>9</sup> 2022 július végén készített egy felmérést a rezsimelés várható hatásairól,<sup>10</sup> amiből kiderült, a

<sup>9</sup> Gulyás Erika: Egymillió ember gondozása válik lehetetlenné a megemelt rezsi- és üzemanyagárak miatt. Népszava, 2022.08.01. [https://nepszava.hu/3165000\\_gondozas-rezsi-uzemanyag-ar-magyarorszag](https://nepszava.hu/3165000_gondozas-rezsi-uzemanyag-ar-magyarorszag) (2022. 11. 25.)

<sup>10</sup> Muhari Judit: Rezsiválság: Bezárhatnak a szociális intézmények, hajléktalanná válhatnak sérültek. Népszava, 2022.08.28. [https://nepszava.hu/3167443\\_rezsivalsag-bezarhatnak-a-szocialis-intezmenyek-hajlektalanna-valhatnak-a-serultek](https://nepszava.hu/3167443_rezsivalsag-bezarhatnak-a-szocialis-intezmenyek-hajlektalanna-valhatnak-a-serultek) (2022. 11. 25.)

szociális intézmények munkatársai a jelen helyzetben külső segítség nélkül nem látják fenntarthatónak az általuk nyújtott szolgáltatásokat. A rezsiköltségek emelkedése előre láthatóan kisebb ellátóknál már 2022 év végéig is több milliós, a nagyobb intézményeknél több tízmillió forintos költségvetési hiányt generál. Ez azt jelenti, hogy utcára kerülhetnek az otthon nyújtó ellátásra szoruló emberek, megszűnhetnek a falugondnoki, az utcai szociális munkás és támogató szolgálatok, melyek gépkocsi fenntartásához kötöttek. A fenntartási költségek emelkedésének ellensúlyozására pedig sehol sem található forrás a költségvetésben. Főleg a civilek látták kilátástalannak a helyzetüket. A szociális, gyermekvédelmi és gyermekjóléti szektorban százezer ember dolgozik, az ellátottak száma pedig meghaladja az egymilliót. A Szociális Szakmai Szövetség (3Sz) és Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete nyílt levélben követelte Fülöp Attila korábbi szociális, ma „gondoskodáspolitikai” államtitkártól, hogy ezekről a kérdésekről egyeztessenek velük, de addig is feleljenek három kérdésükre:

- Végez-e hozzájuk hasonlóan valamilyen adatgyűjtést a Belügyminisztérium a rezi- és üzemanyag áremelés szociális ellátókra gyakorolt hatásairól?
- Tervez-e a kormány bármit, ami jobb helyzetbe hozná a szolgáltatókat?
- Hogyha közülük valóban csődbe megy valamelyik, mi lesz a sorsa azoknak az embereknek, akiket eddig ők láttak el?

És a semmitmondó, a miniszterelnök kommunikációs paneljeit soroló, Csízi Péter helyettes államtitkár által aláírt válasz,<sup>11</sup> amelyben szó sincs sem a hatásvizsgálatról, sem az egyeztetésről:

*Fülöp Attila gondoskodáspolitikáért felelős államtitkár úrnak a rezsiköltség növekedése tárgyában írt megkeresésére az alábbi választ adom.*

*Az elhúzódó háború és a brüsszeli szankciók gazdasági válságot, háborús inflációt, áremelkedést és bizonytalanságot okozott egész Európában. Az elhúzódó háború gazdasági hatásaira a Kormány álláspontja szerint egyetlen megoldás a béke.*

---

<sup>11</sup> Válasz érkezett. SzMME Blog, 2022. szeptember 14. <https://szmme.hu/2022/09/14/valasz-erkezett/?fbclid=IwAR0s7rf805z5F51wNHEK-kMYafEWMwtzYSaHEb2rxGE6HwqnlBfjrvCjgxs> (2022. 11. 25.)

*A magyar energiaellátás biztonsága, valamint az energiaárak elviselhető szinten tartása és a rezsicsökkentés eredményeinek megvédése érdekében a Kormány hét pontból álló akciótervet hirdetett és operatív törzset állított fel, amely a kialakult energiaválságra keresi a megoldásokat.*

*A Kormány minden döntésénél szem előtt tartja a szociális és gyermekvédelmi ellátás működőképességének megőrzését, és ahogy eddig is, a továbbiakban is folyamatosan egyeztetést folytat a terület képviselőivel.*

*A Gondoskodáspolitikáért Felelős Államtitkárság ezen kívül a Schlachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet (a továbbiakban NSZI) keresztül felmérte a szociális szakosított ellátást biztosító, gyermekvédelmi szakellátást, valamint a gyermekek átmeneti gondozását biztosító intézmények működésének feltételrendszerét.*

Mindezek után a szociális szolgáltatók jórésze arra készül, hogy be kell zárnia. A miskolci Szimbiózis Alapítvány<sup>12</sup> lakóotthonokat és támogatott lakhatást működtet fogyatékosággal élők számára. 5 házban 60 lakót, nappali intézményeikben 150 embert segít. Több mint 500 fogyatékosággal élő személyt lát el különböző szociális és terápiás szolgáltatásokkal. Több mint 250 fogyatékos/megváltozott munkaképességű embert foglalkoztat. Az áremelkedés 74 millió többletkiadást okozott, amit kigazdálkodni nem lehet. A házak egy részét átmenetileg be kellett zárniuk, az állatállomány jórészt el kellett adniuk, beadtak minden lehetséges pályázatot, az alkalmazottak egy részét elbocsátották. Ennek ellenére az intézmény végveszélybe került. Végül a bennlakók szüleinek egyike kifizette a többletköltséget, ami egy évre biztosítja az intézmény működését. A Mozgássérültek Somogy Megyei Egyesülete<sup>13</sup> 1600 sérült emberről gondoskodik bentlakásos és nappali szociális intézményeivel, foglalkoztatóival, támogató szolgáltatás működtetésével: akadálymentes busszal történő szállítással, lakáson történő személyi segítséssel, megváltozott munkaképességű munkatársak foglalkoztatásával, köznevelési intézményként sajátos nevelési igényű gyermekek korai fejlesztésével, gyógypedagógiai,

---

<sup>12</sup> A válságok ürügyén a Fidesz a közösségi intézményeinket rombolja le. Mindennek a teteje.Nehéz helyzetben a Szimbiózis Alapítvány. Minap, 2022. szeptember 19. <https://minap.hu/cikk/nehaz-helyzetben-szimbiózis-alapítvány> (2022. 11. 25.)

<sup>13</sup> <https://msme.hu/>

óvodai nevelésével, fejlesztő nevelés-oktatásával, egészségügyi intézményével, otthoni szakápolással, gyógyászati segédületével, igali üdültetéssel, rehabilitációs és szabadidő központ működtetésével, gyógyászati segédeszköz kölcsönzésével, cipőjavító szolgáltatással és üzletével. A rezsijük húszmillióról a hétszeresére, százharmincötmillióra növekedett. Több miniszteriumot megkerestek<sup>14</sup> segítségért, de egyik sem méltatta őket válaszra. Ebből az a következtetés adódik, hogy a Fidesz a válságok ürügyén pont azokat a közösségi intézményeket rombolja le, amelyek a válságok idején képesek támogatni, segíteni az embereket a válsággal való megküzdésben.<sup>15</sup> A válságok idején folytatott politika értékválasztás kérdése.

Az állampolgárok jólétéhez nélkülözhetetlen intézmények forrásainak csökkentése azt jelenti, hogy a kormány nem tekinti értéknek az állampolgárok jólétét. Ahogy Meleg Sándor,<sup>16</sup> a Szociális Munkások Magyarországi Egyesületének elnöke a Népszavában kifejtette: Magyarország megvalósítja az inverz jóléti állam koncepcióját, akkor von a legtöbbet, amikor a legnagyobb szükség lenne a segítségre.

Az önkormányzati fenntartású alapellátást és szakellátást végző szolgálatok a tapasztalatok szerint szintén nehéz helyzetbe kerültek. Az idősothonokban dolgozó szociális szakemberek arról számolnak be, hogy növekszik a jelentkezők száma, a kórházi szociális munkások folyamatosan érdeklődnek, felszabadult-e férőhely, és milyen jellemzőkkel tudnak beteget elhelyezni. A családsegítő szolgálatok munkatársai is az esetszámok növekedéséről beszélnek. Növekszik a családi erőszak esetek száma, ami a feszültség növekedéséről tanúskodik.

Ugyanakkor jó gyakorlatokat, a szolidaritás megnyilvánulásáról is beszámoltak kollégák. A falvakban az idősek összeköltöznek, hogy megspórolják a rezsiköltséget, a családsegítő szolgálatok folyamatos ügyeletet

---

<sup>14</sup> Spirk József: Válaszra sem méltatta a kormány az 1600 fogyatékkal élőt ellátó egyesületet, hétszeres lett a rezsijük. 24.hu, 2022.11.06. <https://24.hu/belfold/2022/11/06/rezsivalsag-mozgasserult-egyesulet-1600-fogyatekkal-elo/> (2022. 11. 26.)

<sup>15</sup> Partizán: A válságok ürügyén a Fidesz a közösségi intézményeinek rombolja le. Mindennek a teteje #10. <https://www.youtube.com/watch?v=Y3kf4sAKokI&t=926s> (2022. 11. 26.)

<sup>16</sup> Gulyás Erika: Magyarország megvalósítja az inverz jóléti állam koncepcióját, akkor von a legtöbbet, amikor a legnagyobb szükség lenne a segítségre. Népszava 2022.10.20. <https://nepszava.hu/3173077-magyarorszag-megvalositja-az-inverz-joleti-allam-koncepciojat-akkor-von-el-a-legtobbet-amikor-a-legnagyobb-szukseg-lenne-a-segitsegre> (2022. 11. 26.)

tartanak, felméri a szükségleteket és a kockázatokat, az önkormányzatok átmeneti melegeket és népkonyhákat hoznak létre.

Még kezdtek kiderülni a rezsiemelések következményei,<sup>17</sup> amikor a Magyar Közlönyben 2022. szeptember 12-én megjelent a *magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény mellékletének módosítása*,<sup>18</sup> melynek értelmében terhesség megszakítását kérő állapotos nők a jövőben be kell mutatnia egy olyan szülész-nőgyógyász által kiállított leletet, amely rögzíti, hogy az egészségügyi szolgáltató a magzati életfunkciók működésére utaló tényezőket egyértelműen azonosítható módon bemutatta neki. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy meg kell hallgatnia a magzat szívverését. A belügyminiszter rendelete szeptember 15-én már hatályba is lép. A 3Sz Etikai Kollégiuma erről a következő nyilatkozatot adta ki:

*A kormány jelen intézkedésével összefüggésben egy érzékeny társadalmi kérdésben ismételten elhagyta a döntést megelőző társadalmi vitát. Nem került sor sem a szakmai szervezetekkel való konzultációra, sem társadalmi egyeztetésre. A rendelet lényegében csak tovább bonyolítja az abortusz megvalósítását, megerősíti a terhességmegszakítást választó nők megbélyegzését, érzelmileg manipulatív helyzetbe kényszeríti a krízishelyzetbe került nőket. Különösen méltánytalan ez az előírás a kényszerhelyzetben lévő nők, a szegények, az erőszak áldozatai, valamint a kiskorú terhesek számára.*

*A szakmai szervezetek szerint az abortuszok számának csökkentésére hatékonyabb módszer lenne, ha a fogamzásgátlás szélesebb körben, a szegénységben élő nők számára ingyen válna elérhetővé, ha a kormány preventíven gondoskodna a széleskörű, korszerű, életkori sajátosságoknak megfelelő szexuális edukációról, illetve, ha az állam biztosítaná a szülészeti, a nőgyógyászati és a szociális ellátórendszer folyamatos fejlesztését.*

---

<sup>17</sup> A Telex 2022.szeptember 2-i számában számolt be arról, hogy a szociális intézmények országsszerte a megszűnés veszélyével néznek szembe, és az egyházak is tárgyalásba kezdtek a kormányval, mivel a megnövekedett rezsi költséget ők sem tudják kifizetni. Mizsur András: Havi 27 milliós gázszámlával nagyon nehéz a hajléktalanokon is segíteni. Telex, 2022.09.12. <https://telex.hu/belfold/2022/09/02/szocialis-intezmenyek-rezsi-maltai-szeretetszolgalat-bmszki-fovaros-menedekhoz-alapitvany-baptista-szeretetszolgalat> (2022. 11. 26.)

<sup>18</sup>A szívhang meghallgatásához kötik az abortusz elvégzését. Euronews, 2022.09.13 <https://hu.euronews.com/2022/09/13/a-szivhang-meghallgatasahoz-kotik-az-abortusz-elvegzeset> (2022. 11. 26.)

*A Szociális Szakmai Szövetség és az Etikai Kollégium jelen helyzetben fontosnak tartja megerősíteni a szociális munka szakmai értékeit, ezért felhívja a szociális területen dolgozókat, a szakmai és egyéb érdekvédelmi szervezeteket, valamint a döntéshozókat figyelmét arra, hogy „A szociális munka a humanitárius és demokratikus eszmékből fejlődött, és az emberi méltóság tiszteletben tartásán alapszik.” Továbbá arra, hogy „A szociális munkás tiszteletben tartja minden ember méltóságát, értékét és jogait, védelmezi testi, lelki, értelmi, erkölcsi és érzelmi jólétét.”*

*Mindezek alapján a Szociális Szakmai Szövetség és az Etikai Kollégium nem ért egyet az említett belügyminiszteri rendelettel, s kéri annak visszavonását. Továbbá felhívja a szociális szakemberek figyelmét arra, hogy munkájuk során mindenekelőtt a terhelemegszakítást kérő nők segítségét, méltóságuk megtartását és önrendelkezésük elősegítését helyezték előtérbe.*

Ennél többet erről a törvénymódosításról nem lehet mondani, a rendelet amúgy végrehajthatatlan, úgy tűnik, csak az volt ezzel a politikai cél, hogy elvonja a figyelmet az éppen nagy feszültséget kiváltó társadalmi-gazdasági jelenségekről.

A szociális munkás szakmát értékrendje és alapelvei szempontjából mélyen érintő legutóbbi kormányakció a szociális törvény módosítási javaslata volt. Mindenképpen figyelembe kell vennünk ennek megértéséhez azt, hogy az év augusztusában kezdődtek az oktatással kapcsolatos megmozdulások, amikor Pintér Sándor minisztériuma egy rejtélyes, orosz hátterű honlap IQ-vizsgálatának elvégzésére kötelezte az állami gondoskodásban élő gyerekeket. A tanárok, diákok és szülők tüntetései, már szeptember első hetében elkezdődtek, mivel a pedagógusok szakszervezetei a pedagógusok képviselőjében – a rezi emelkedéssel összefüggésben – béremelést kezdtek követelni, és nyilvánosságra hozták az olyan botrányos tényeket, mint például volt olyan iskola, ahol a takarítót a kezdő pedagógus bérénel magasabb bérért keresték, a tanévkezdés idején tízezer pedagógus állás volt betöltetlen, és a tanárok korösszetétele világosan mutatta, hogy jövőre még több állás lesz betöltetlen. A máig is tartó pedagógus tüntetések, sztrájkok, polgári engedetlenségi akciók sajátossága, hogy a diákok, a szülők és a rokon szakmák – így a szociális munkások is – kiálltak a pedagógusok mellett. Az október 23-i tüntetésen legalább nyolcvanezer fő vett részt, és a tüntetéshullám november végéig sem szűnt meg.



Ez alkotta a háttérteret a szociális törvény megváltoztatásáról szóló javaslatnak, melyet az országgyűlésnek Pintér Sándor egy salátatörvény részeként október 18-án éjszaka nyújtott be. A törvényt módosítás első verziója elképesztő volt. arlament elé került eredeti javaslat:

*Címzett: Kövér László, az Országgyűlés elnöke*

*Tárgy: Törvényjavaslat benyújtása*

*Benyújtó: Dr. Semjén Zsolt, miniszterelnök-helyettes*

*Előadó: Dr. Pintér Sándor, belügyminiszter*

*Törvényjavaslat címe: Magyarország biztonságát szolgáló egyes törvények módosításáról*

*5. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosítása*

*13.§*

*A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 2.§-a helyébe a következő rendelkezés lép:*

*„2.§*

*(1) Az egyén szociális biztonságáért elsősorban önmaga felelős.*

*(2) Ha az egyén a szociális biztonságának megteremtésére önhibáján kívül nem képes, abban – anyagi lehetősége és személyes képessége arányában – a hozzátartozó kötelessége segíteni.*

*(3) Ha az egyén megélhetése önmaga és a hozzátartozók által nem biztosítható, a lakóhely szerinti települési önkormányzat gondoskodási kötelezettsége áll fenn.*

*(4) Az állami támogatásban részesülő karitatív szervezetek feladata a szociális biztonságban nem élők felkutatása és – erejükhöz mérten történő – segítése.*

*(5) Ha az egyén szociális biztonsága a (4) bekezdésben foglaltak ellenére nem teremthető meg, annak biztosítása az állam kötelezettsége.”*

Ami ebben a dokumentumban a legfeltűnőbb, az elképesztő dilettantizmus. Nem véletlenül nevezték át a szociálpolitikát gondoskodáspolitikának, aminek nincs párja a modern államok történetében. A háttérben az a gondolat van, hogy a szociális ügy az egyházakra és ezzel a jótékonyosság témakörébe tartozik. Ezért adta át a kormány a szociális ellátás nagy részét az egyházaknak. Az egyházak lényegesen magasabb normatívát kapnak a szociális ellátás finanszírozására, mint az állami és önkormányzati szolgálatok.

A szociális biztonság megteremtése a társadalombiztosítás keretében valósul meg, a biztosítási logika szerint. A társadalombiztosítás meghatározott kockázatok (gyermekszületés, öregség, betegség, fogyatékoság, munkanélküliség, árvaság/özvegyesség, szegénység) bekövetkezése esetére hoz létre olyan közösségi tőkealapot, mely az érintettek befizetéseiből (járulék) gyűlik össze, a járulékfizetés pedig jogosultságot teremt arra, hogy a kockázatok bekövetkeztekor, amikor a biztosított keresőképtelenné válik, jövedelemfenntartó járadékban részesül. A nem biztosítottak segélyben részesülnek, ami vagy a társadalombiztosítás keretében állami hozzájárulással történik, vagy külön gondoskodik erről az állam az adóbevételekből.

A törvényjavaslat másik legfeltűnőbb sajátossága az önhiba elve. Az kap segítséget, aki „önhibáján kívül” kerül nehéz helyzetbe. Az önhiba elve („aki szegény, maga tehet róla”) az immár száz éve elavult szegénytörvény szellemének megjelenése a 21. századi Magyarországon.<sup>19</sup>

A harmadik sajátosság, hogy az állam végső szereplőként van csak jelen a szociális ellátásban, amikor már végképp nincs több szereplő, akire át lehetne hárítani a felelősséget. Ha megnézzük, hogy a szociális munkásokra milyen feladat várna, ha ez a törvény hatályba lép, és valóban érvényesül annak betűje és szelleme, akkor a szociális munkások elsősorban azt fogják keresni, hogy kinek lehet elküldeni a számlát, ki tud fizetni, illetve az önhiba feltételezéséből kell kiindulni a feltárásnak, ami a szociális ellátáshoz stigmát kapcsol. Ez eleve konfliktust támaszt a kliens és a szociális munkás között. A szociális munkások az állam és állampolgár viszonyát közvetítik, így a két fél közötti konfliktusokat is, ami miatt a szociális munkások igen könnyen válnak bűnbakká. Ez egyébként eddig is így volt, hiszen, ha nem tudnak segítséget találni a szociális munkások a kliens számára, akkor ezt nekik kell közölniük, miközben nem ők utasítják el a kérelmezőt, hanem a források őrzői.

Az ellenzék minden tőle telhetőt megtett a törvényjavaslat elfogadása ellen, sikertelenül. Csak az egyházak közbenjárása volt sikeres, az egyházak képviselői ugyanis egyáltalában nem akarták magukra venni a nélkülözők

---

<sup>19</sup> Hegyesi Gábor – Kozma Judit: Általános szociális munka – áttekintés. In: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 2002, 2006.

felkutatásának és segítésének felelősségét. (Ez utóbbi esetben ők lennének a bűnbakok.) A végül elfogadott szöveg a következő:

*„2.§ (1) Mindenki felelős önmagáért. (2) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, őt – a képességeik és lehetőségeik szerint, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) rokontartásra vonatkozó szabályai szerinti sorrendben – a hozzátartozók segítik. (3) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes és a hozzátartozók (2) bekezdés szerinti gondoskodásra vonatkozó kötelességüket nem teljesítik, az egyén lakóhelye szerinti települési önkormányzat jogszabályban meghatározott feltételek szerinti gondoskodási kötelezettsége áll fenn. (4) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, és a hozzátartozók a (2) bekezdés szerinti, a települési önkormányzat pedig a (3) bekezdés szerinti gondoskodásra vonatkozó kötelességet nem teljesítik, az államnak jogszabályban meghatározott feltételek szerinti kötelezettsége áll fenn. (5) Az állam és a települési önkormányzat a szociális gondoskodás feltételeinek biztosításával összefüggő feladatainak ellátása során együttműködik az egyházi és civil szervezetekkel. (6) A szociális intézmények és intézkedések rendszerének kialakítása és működési kereteinek biztosítása az állam és a települési önkormányzat feladata e törvényben meghatározott módon.”*

Bár a szöveg határozottan finomodott, a lényeg azért maradt: az állam és az önkormányzatok a felelősök között az utolsó helyre kerültek. A törvény méltán nevezhető „lex megdöglesznek”, mivel az önmagukról gondoskodni nem tudó emberek, akikről a családjuk sem tud gondoskodni, általában otthont nyújtó ellátásra fognak szorulni. Az otthonok viszont a gyermek- és idősellátásban is annyira túltelítettek, hogy még az életveszélyben lévő gyerekeknek is várniuk kell az elhelyezésre. Azok az idősek pedig, akik nem tudják kifizetni a magán időotthonok költségeit, rendszerint a várakozás közben távoznak az élők sorából.

A szociális törvény módosítási javaslatának tárgyában az **Utcáról Lakásba Egyesület** írta meg azt a nyilatkozatot, amelyet harminc szociális civil szervezet írt alá, melyek utcai demonstrációt<sup>20</sup> is rendeztek, és petíció aláírására szólítottak fel.

---

<sup>20</sup> aHang: Nem kérünk a szociális törvény alkotmányellenes módosításából! 2022.11.23. [https://www.youtube.com/watch?v=Mb4\\_-70GDMI&t=2s](https://www.youtube.com/watch?v=Mb4_-70GDMI&t=2s) (2022.11.26.)

A jövő hét kedden tárgyalja a Parlament a szociális törvény módosítását is tartalmazó T/1620-as számú salátatörvény-javaslatot. Tegnap a Törvényalkotási bizottság T1620/13 szám alatt nyújtott be hozzá módosító javaslatot. A módosítás célja továbbra is az, hogy az állam minden korábbinál kevesebb felelősséget vállaljon rászoruló állampolgáraiért, és kivonja magát a szociális szolgáltatások biztosításának kötelezettsége alól. Eddig is érzékelhetőek voltak a kormány ez irányú lépései, a mostani módosítás erre csak ráerősít.

A salátatörvény a szociális törvényt érintő változásai az alábbiak:

- Az állam a szociális biztóságot nyújtók sorában továbbra is utolsó helyre sorolná magát. A tegnapi módosító szerint is elsősorban egyéneknek, majd a családoknak (magánszemélyeknek), utánuk pedig az önkormányzatoknak vannak szociális ellátások biztosítására vonatkozó kötelezettségei — miközben az adóbevételekkel továbbra is az állam rendelkezik, és egyenlőtlenül osztja el a további szereplők között.
- A szociális juttatások megállapításához az öregségi nyugdíjminimum alkalmazása helyett bevezeti a szociális vetítési alap fogalmát, leválasztva a szociális segélyek összegét a nyugdíjminimumról, ezzel előkészítve vagy biztosítva azt, hogy egy egyébként régóta szükséges minimumnyugdíj-emelés a segélyek összegét ne érintse.
- A tervezethez benyújtott 1620/7-es számú módosító javaslat a nevelőszülői ellátmány mértékét méltatlanul — az infláció mértékét sem figyelembe véve — szabja meg, mely a nevelőcsaládokat tovább sodorja az anyagi ellehetetlenülésbe. Ezt a módosítót a Törvényalkotási bizottság elvetette, így még ennyi kompenzációra sem számíthatnak a nevelőcsaládok.

Emellett az egészségügyi törvény T/2031-es módosítása is a szociális ellátások rendszerére hat ki: ez a fekvőbeteg-szakellátás ápolási osztályain fekvő ellátottakat a szociális ágazat hatáskörébe utalja, az ellátás igénybevételét térítési díjfizetéshez köti, melyet az ellátott jövedelem- és vagyonyilatkozat alapján fizetne.

Az alulírott szociális szolgáltató, érdekképviselői és civil szervezetek úgy gondolják, hogy a szociális törvény tervezett módosításai alkotmányellenesek, és szembe mennek az európai joggal is. Az Alaptörvény XIX. cikke szerint ugyanis (1) "Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztóságot nyújtson.", az 1999. évi C. törvénnyel

---

kihirdetett Európai Szociális Karta 13. cikke szerint pedig az államok "... biztosítják, hogy mindenki, aki nem rendelkezik megfelelő anyagi eszközökkel (...), megfelelő segítségnyújtásban részesüljön".

Az aláíró szervezetek szerint elfogadhatatlan, hogy a jelenlegi komplex és elhúzódó válsághelyzetben, amikor egyre többen szorulnak segítségre, a kormány nem bővíti, hanem tovább szűkíti a szociálpolitika eddig is csekély eszköztárát, a szociális szakemberek segítői szerepét torzítja és magára hagyja saját állampolgárait.

**A törvénymódosítás ellen közleményben és helyszíni akcióval is tiltakozunk. A helyszíni tiltakozás részleteit hétfőn közöljük.**

Bővebb információért és szakmai kérdésekben keressétek a szervezetek nyilatkozóit:

**Utcaról Lakásba! Egyesület:** Kovács Vera, kontakt: +36-30-601-7694  
kovacs.vera@utcarollakasba.hu

**Kontúr Egyesület:** Mihály Bulcsú kontakt: +36-70-629-7623  
mihalybulcsu80@gmail.com

**Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete:** Meleg Sándor kontakt:  
+36-30-292-8432 szmme.2022@gmail.com

**Szociális Ágazatban Dolgozók Szakszervezete:** Köves Ferenc kontakt:  
+36-70-4103-294 kovesfer@gmail.com

**Csatlakozók:** aHang, Akadályok nélkül csoport, Amnesty International Magyarország, Artemisszió Alapítvány, Autonomia Alapítvány, A Város Mindenkié, Civil Bázis, Civil Közoktatási Platform, Civil Kollégium Alapítvány, EJHA – Emberi Jogi Nevelők Hálózata, Elte Tátk Szociális Munka tanszék oktatói, Emberség Erejével Alapítvány, Esély Labor Egyesület, Gyerekesély Közhasznú Egyesület, Habitat for Humanity Magyarország, Humán Platform, InDaHouse Hungary Egyesület, Jogriporter Alapítvány, Kiút Egyesület, Kontúr Egyesület, Lépjünk, hogy léphessenek! Közhasznú Egyesület, Levegő Munkacsoport, Magyar Köztisztviselők Közalkalmazottak és Közszolgálati Dolgozók Szakszervezete (MKKSZ), Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület, Nyugodt Szív A Lakhatásért közhasznú alapítvány, Önállóan Lakni- Közösségben Élni, Ökotárs Alapítvány, SZIKRA Tehetséggondozó Egyesület, Szociális Ágazatban Dolgozók Szakszervezete (SZÁD), Szociális Munkások Demokratikus Szakszervezete, Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete (SZMME), Szociális Területen Dolgozók Szakszervezete, Szociális Szakmai Szövetség, Társaság a Szabadságjogokért (TASZ), Új Szemlélet Csoport, Utcajogász Egyesület, Utcaról Lakásba! Egyesület, Városkutatás Kft.

## IV. Tanulságok

A kormány elsődleges célja nyilván az, hogy meneküljön az állampolgárokkal szembeni kötelességeitől. Ami a legijesztőbb, hogy ezt akkor teszi, amikor a válság mélyül, és egyre többen fordulnak segítségért a szociális szolgálatokhoz. Ez a szociális munkás szakma ellehetetlenülését jelenti, hiszen az állam megvonja ezzel a törvénymódosítással azokat az eszközöket, amelyekkel segíteni tudnák a bajba jutott embereket.

Nyilván van másik ok is. Ahogy a kormány megpróbálja az egyházakra nyomni a felelősséget, úgy másrészt a piac hatáskörébe igyekszik áttolni mindazoknak a szociális ügyeit, akik az ellátásért fizetni tudnak. Erre utal az állami és önkormányzati ellátórendszer leépítése, ami már magában is a piac felé tolja a fizetőképes keresletet. Csak végső lehetőségként marad az állami ellátás, amit vidéken már eddig is a „szegényháznak” neveznek.

A szociális jellegű ügyeket a kormány akkor veszi elő, amikor valami komoly feszültség ölt mozgalmi formát a társadalomban. Az ún. „gyermekvédelmi” törvény ügyében a népszavazás gondolata akkor került elő, amikor az előválasztás sikere azt mutatta, hogy az ellenzéknek lehetősége van a győzelemre, vagy legalábbis politikai súlyának növelésére. Az LMBTQ közösség ügye megosztja a társadalmat, így megfelel a kormány kommunikációs céljainak, a közösség elleni igaztalan vádak révén ki lehet emelni a kormánypártok és az ellenzék közötti különbséget.

Kérdés, hogy mit tehet a szociális munkás szakma a válság körülményei között. A pedagógusok és a diákok, szülők tüntetéseinek nyomán mi is úgy gondoltuk, hogy utcára kell szólítanunk azokat, akik érdekeltek a szociális ellátások megfelelő minőségének, működésének fenntartásában.

Hogy mit jelent ez a „megfelelő” minőség és működés, arra választ ad a szociális munka globális definíciója:

*„A szociális munka olyan gyakorlat alapú szakma és tudományág, amely elősegíti a társadalmi változást és fejlődést, a társadalmi összetartozást, valamint az emberek hatalommal való felruházását és felszabadítását. A társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a közös felelősségvállalás és a*

*különbözőségek tiszteletének elvei központi helyet foglalnak el a szociális munkában.*<sup>21</sup>

Ez világos értékválasztást jelent. És azt is jelenti, hogy a szociális munkás szakma nem érthet egyet azzal a politikával, amely azokat az intézményeket – a kulturális és szociális intézményeket – fosztja meg forrásaitól, amelyek segíthetnek a válság következményeivel való megküzdésben, illetve a társadalom legsérülékenyebb csoportjait hagyja az út szélén, és tekinti „járulékos veszteségnek”. A definíció a szociális munkát mozgalomként írja le. (A definíció következő bekezdése írja le tudományos alapú tevékenységként a szociális munkát.) A mozgalmat az állampolgárok szociális jogaiért fel kell építeni. Szövetséget kell kötnünk a szociális szolgáltatások ellátottjainak egyesületeivel. Magunkban ugyanis nem tudunk eredményt elérni. Ez hosszú és sok munkát igénylő feladat.

---

<sup>21</sup> A szociális munka globális definíciója. IFSW és IASSW, 2014. <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/szocmunkadef> (2022.11. 26.)

*Paksy Tünde*

## **Zenekritika és irodalom kettős szövete.**

### **E. T. A. Hoffmann Don Juan című elbeszélésének műfaji sajátosságairól**

#### **Absztrakt**

E.T.A. Hoffmannat ma elsősorban irodalmi elbeszélőként tartják számon és talán kevésbé közismert, hogy először zenei karriert célzott meg. Irodalmi munkásságát megelőzik és részben megelőlegzik zenei szaklapokban publikált írásai. Ezek közül néhány sajátosan közelít az irodalmi elbeszélés műfajához, ugyanakkor irodalmi elbeszélései is számos tematikus és formai szállal kötődnek a zenéhez. Jelen tanulmányban Don Juan című zenekritikát és irodalmi elbeszélést ötvöző novellája vizsgálata során arra keresem a választ, hogyan fonódik össze és hat kölcsönösen egymásra a két műfaj.

**Kulcsszavak:** E.T.A. Hoffmann, Don Juan, műfaji kettősség, Don Giovanni recepció, német romantika

#### **Abstract**

E.T. A. Hoffmann is primarily regarded as a writer. It is less known that he initially aspired to be a musician. His writings on music preceded his literary activities, which were published in musical journals and already bear some of the characteristics of his literary narratives. They approach the genre of literary narratives, while his literary texts are thematically and formally related to music in many ways. In this paper, I explore the short story Don Juan to describe how music review and literature are interwoven and interact.

**Keywords:** E.T.A. Hoffmann, Don Juan, a duality of genres, reception of Don Giovanni recepció, German romanticism



## I. Hoffmann és a zene

E.T.A. Hoffmann a német romantika egyik legsokoldalúbb szerzőjeként tartja számon az irodalomtörténet. Rajz és zenei tehetsége már korán megmutatkozott, gyermekkorától kezdve folyamatos képzésben részesült ezeken a területeken. Gyakorlati és elméleti ismeretei alapozták meg egész életén át tartó intenzív foglalkozását a zenével karmesteri, zeneszerzői, zenetanári, kritikusi és recenziós minőségében. Zenei témájú írásai, kritikái és recenziói 1809-től jelentek meg többi között Lipcsében, az *Allgemeine Musikalische Zeitung* (AMZ, azaz *Általános Zenei Lap*), Berlinben töltött éve alatt pedig a *Dramaturgisches Wochenblatt* (*Dramaturgiai Hetilap*) hasábjain. Ezen jellegű írásainak száma mintegy ötvenre rúg (v. ö. STEINECKE 1997:189). Hoffmann zenei írásaival kapcsolatban STEINECKE kiemeli, hogy azokat általában szakmai közönségnek írta és ennek megfelelően egyrészt kitért a szakmai részletekre és a technikai kérdésekre, másrészt átfogó zenetörténeti összefüggéseket is megrajzolt bennük. Hoffmann ezen írásaiban azonban sok esetben meghaladja a konvencionális zenei recenzió szokásos tartalmi kereteit, hiszen „az írásmódok és az elbeszélő forma tekintetében ezen szövegei a fikatív elbeszélésihez közelítenek, illetve át is váltanak azokba.” (1997:189) Részben ez az oka annak, hogy Hoffmann egyes zenei írásait később nagyobb változtatások nélkül is integrálni tudta irodalmi elbeszélésgyűjteményeibe. Így történt ez első irodalmi elbeszélésként jegyzett novellája, a *Ritter Gluck* (*Gluck lovag*) esetében is, amely 1808-ban vagy 1809 elején keletkezhetett, és először az AMZ 1809. február 15-i számában jelent meg, majd Hoffmann első és életében legsikeresebb elbeszélésgyűjteményébe is bekerült, amely a *Fantasiestücke in Callots Manier* (*Fantáziadarabok Callot modorában*) címet viseli. Az is Hoffmann sokrétű művészeti kötődését mutatja, hogy első irodalmi kötete címében egyszerre utal a zenére, hiszen a fantáziadarabokat zenei műfaji megjelölésként is használja és a képzőművészetre, a középkori rézmetsző művészetének jellegzetességeire hivatkozva. A *Gluck lovag* nyitja meg az elbeszélések sorát és az első rész záró darabja a *Don Juan*. Ez pár évvel később, 1812-ben keletkezett és 1813. március 31-én szintén az AMZ-ben jelent meg először.

## II. A Don Juan műfaji kettőssége

A *Don Juan* Hoffmann a későbbiekben többször is visszatérő elbeszélőalakjának, az utazó rajongónak különleges beszámolója egy kiváló *Don Giovanni* előadásról, amelyben a fikcionális elbeszélés és a zenekritika ötvöződik. A három szakaszra tagolt elbeszélés első részében az előadásról, az eredeti nyelven előadott opera élvezetéről és Donna Annával folytatott beszélgetéséről számol be az utazó rajongó, aki váratlanul megjelent a páholyában az előadás alatt. A különleges élmény ellenpontja a színházlátogatók fecsegése a vacsoránál, egyben az első szakasz zárata. A második szakaszban a vacsora után visszatér a páholyba az elbeszélő és Theodor barátjának címzett levelében az opera elemzését olvashatjuk, amelyben elsősorban Don Juan és Donna Anna alakját és kettőjük viszonyát elemzi. Ez egyben az akkori értelmezési gyakorlattal szemben azt is jelenti, hogy Donna Annát tekinti az opera női főszereplőjének. A szerepek fontossági sorrendjének átértékelését a szöveggönyv és a zene közötti eltéréssel indokolja.

Ha úgy szemléljük a költeményt (*A Don Juant*), hogy nem tulajdonítunk neki különösebben mély értelmet, és csak a történeti eseményeket vesszük figyelembe, akkor aligha érthető, hogyan gondolhatott el és költhetett Mozart ehhez ilyen zenét. (HOFFMANN 2007: 92)

Éjjel kettőkor az elbeszélő úgy véli, Donna Anna parfümje illatát érzi és „Mintha messzi távolból, egy légius zenekar dagadozó hangjai szárnyakon sodornák felé[...] Anna szavait: „Non mi dir bell’ idol mio!” (HOFFMANN 2007:97), ami elragadtatott kiáltásra ösztönzi az elbeszélőt, mielőtt álomra tér. Az utóiratként aposztrofált harmadik szakasz, *Déli beszélgetés a vendégszalnál*, amely során az „Okos férfi”, a „Mulattarcú” és a „Jelentéktelen alak” szánakoznak a Donna Annát alakító énekesnő művészi túlkapasán és megszállottságán, melynek következtében egyhamar nem lesz módjuk ilyen remek előadást látni. Az utazó rajongó aggódó kérdésére a Mulattarcú adja meg a közönyös választ, amely szerint „a signora ma hajnalban pontosan két órakor elhalálozott.” (HOFFMANN 2007: 98) Részben ez a hirtelen és meglepő zárlat, amelyet Meier után „Realitátsschock” az az a valós tények által okozott sokk-ként emleget a szakirodalom és nem szolgál felvilágosítással arról, vajon

az utazó rajongó beszélgetése Donna Annával valós vagy képzelt esemény a fiktív történeten belül, tartja fent az érdeklődést a mű iránt. (V.ö. MEIER 1992)

FRENZEL Tirso de Molina Don Juan történeténél (*Er burlador de Sevilla y convidado de piedra* 1613/1630) Molier Don Juanján át (*Don Juan ou le Festin de Pierre* 1665) Da Ponte librettójáig (*Il dissoluto ossia il Don Giovanni* 1787) az irodalmi anyag változatait vizsgálva rámutat, hogyan helyeződött át a történetek során a hangsúly a vallási problematikáról fokozatosan Don Juan intellektusára (FRENZEL <sup>10</sup>2005:193-195).<sup>1</sup> Ezt a tendenciát viszi tovább Hoffmann, amikor az utazó rajongó Don Juant, aki tehetsége folytán a legmagasztosabb dolgokra lett volna hivatott, olyan alaknak látja, aki keresése során a gonosz által megtévesztve „azt remélte, hogy a szerelemben gyógyírt talál a keblét szaggató vágyakozásra” (HOFFMANN 2007: 93).<sup>2</sup> Don Juan így Hoffmann, illetve az utazó rajongó olvasatában fausti vonással gazdagodik.<sup>3</sup> A Don Juannal egyenrangú félként szemben álló Donna Anna, aki ebben az értelmezésben az egyetlen, aki képes lett volna csillapítani Don Juan vágyát, szintén felértékelődik. Ő az „isten nő, kinek lelkét az ördög meg sem érinthette.” (HOFFMANN 2007:95) Ugyanakkor ez az értelmezés csak nagyobb kihagyások árán hozható létre, az utazó rajongó főként a nyitányra, a nyitó jelenetekre, valamint Donna Anna és Don Ottavio duettjére koncentrál, amelyet Don Juan pokolra szállása után énekelnek.<sup>4</sup> Ezen kihagyások miatt egyesek a Mozart opera sajátos, vagy akár félreértelmezésének tekintik ezt az olvasatot.<sup>5</sup> Ennek ellenére, mint arra a kutatásokban több helyen is rámutatnak, Hoffmann Don Juan értelmezése hosszútávon is meghatározónak bizonyult az opera színpadi koncepcióiban.<sup>6</sup> A Hoffmann korabeli bemutatók gyakorlatáról és az akkori közönség elvárásairól tanúskodnak az elbeszélésen belül a vacsoraasztalnál folytatott beszélgetések. Ennek résztvevői főként a

<sup>1</sup> v.ö. DOBAT 1984: 144, 147 is.

<sup>2</sup> V. ö. KLÜGLICH, aki számomra kevésbé elfogadható érvelés alapján megtévedt művésznek tekinti Don Juant (2000: 26; 32).

<sup>3</sup> A szakirodalomban az is visszatérő kérdés, hogy az utazó rajongó vajon Hoffmann szöcsövének vagy inkább dilettáns, kissé ironizált zeneszerző figurának tekinthető. V. ö. MEIER 1992:517; 527) és DOBAT (1984:138-139; 142) illetve DETERDING, aki szerint a szerző és az elbeszélő álláspontja teljesen megegyezik (2007: 35).

<sup>4</sup> Ezen kihagyásokat részletesen tárgyalja KAISER (1975: 8 pp.).

<sup>5</sup> KAISER egyenesen a Mozart opera hősének meghamisításaként értékeli (1975:12).

<sup>6</sup> V. ö. FRENZEL (<sup>10</sup>2005:195); STEINECKE (1997:77) és STEINECKE megjegyzése a német kiadásban, (HOFFMANN 2006:679). FODOR Géza egyik kritikájában szintén megemlíti a Hoffmann Don Juan-já által kiváltott fordulatot a Don Giovanni recepciójában (2004: 9).

túlzott szenvedélyességet kritizálják, amivel szemben önmérsékletet és a vidám részek kiemelését, fokozását követelik, vélhetően abból kiindulva, hogy a *Don Giovanni* műfaji megjelölése vígopera. Ugyanakkor ez a jelenet, ha figyelembe vesszük, hogy résztvevői sokkal inkább típusok, mint egyedi szereplők, valamint, hogy az elbeszélő fecsegésnek minősíti, egyben úgy is felfogható, mint az elbeszélő kritikája a nyárspolgári, a zenét csupán kellemes szórakozásnak tekintő művészetfelfogással szemben. Ezt az aspektust az elbeszélés értelmezéseiben is így veszik figyelembe.<sup>7</sup> Másrészt a művészszerelme tipikus hoffmanni ábrázolásaként is szokás értelmezni az elbeszélést, különös hangsúllyal a művész és múzsájául szolgáló szerelme viszonylatában, amely a történet szintjén – különösen, ha énekesnőkről van szó – a női félre nézve általában végzetes.<sup>8</sup>

## III. Az elbeszélés célja és módja

A tény, hogy az elbeszélés zenekritikai intencióját felülírja Donna Anna alakjának fantasztikusnak tűnő megjelenése az utazó rajongó páholyában, számos különböző megközelítést eredményezett.<sup>9</sup> Számomra ebben az összefüggésben úgy tételeződik a kérdés, vajon mi motiválhatta a Donna Anna szál kihangsúlyozását az elbeszélésben?

MEIER ezzel kapcsolatban az énekesnő váratlan halála által kiváltott sokkhatásról beszél, amely véleménye szerint a képzelet és valóság kettősségének kiemelésére szolgál.<sup>10</sup> Az, hogy az énekesnő halálának időpontja egybeesik az utazó rajongó különös érzeteivel, ezúttal is – mint sok más Hoffmann műben – vagy racionálisan értelmezhető és egyszerű véletlennek tekinthető vagy arra utal, hogy létezik a fikción belül egy másik fantasztikus vagy mitikus, csupán néhány különleges személy által elérhető

---

<sup>7</sup> V. ö. STEINECKE megjegyzésével in (HOFFMANN 2006:682).

<sup>8</sup> V. ö. OROSZ (2006:93), MATTLI (2003:44) és PAKSY (2008: 230-232).

<sup>9</sup> Ezek közül egészen sajátos MATTLI álláspontja, aki az énekesnő és az utazó rajongó találkozását a mesmerizmus kontextusában próbálja értelmezni és több téves következtetés után arra az eredményre jut, hogy a rajongó megölte őt (2003:51-53).

<sup>10</sup> MEIER véleménye szerint az elbeszélést nem a tartalomra fókuszálva kell értelmezni, hanem a „poétikai tapasztalat médiumaként” (1992:516; 523). NIEBERLE úgy fogalmaz, hogy a cselekmény azon romantikus eszme köré szerveződik, mely szerint a költészetnek át kell járnia a hétköznapokat (2015:20).

világ is. Ez azonban nem az első fantasztikus esemény az elbeszélés során, sokkal inkább logikus következménye Donna Anna racionálisan megmagyarázhatatlan megjelenésének az utazó rajongó páholyában. Erre maga az elbeszélő is utal, amikor a történet, nyilván utólagos, lejegyzésekor jelzi, eszébe sem jutott megkérdőjelezni a jelenést: „Kétség kívül Donna Anna állt előttem. Eszembe sem jutott, hogy mérlegeljem annak lehetőségét, miként lehetett egyszerre a színpadon és páholyomban.” (HOFFMANN 2007:88). Már Donna Elvira első színre lépésekor úgy véli az utazó rajongó, valaki belépett a páholyába és a ruha suhogása alapján egy nőre gondol, de figyelmen kívül hagyja jelenlétét, hogy teljesen átadhassa magát az opera élvezetének. Különösen fontos ezen a helyen, hogy egyfajta „szomnabulizmus”-ként (HOFFMANN 2007:88) jellemzi állapotát Donna Anna jelenlétében, amely állapot Hoffmann elbeszéléseiben gyakran kíséri vagy vezet be a másik világgal való kapcsolatot, illetve az álom vagy sejtelem formájában történő betekintést, beavatást. Itt is erről van szó:

Miközben Don Juanról és saját szerepéről beszélt, úgy éreztem, mintha csak ekkor tárulkoztak volna fel a mestermű mélységei; tisztán bepillanthattam, világosan felismerhettem egy idegen világ fantasztikus jelenségeit. (HOFFMANN 2007:88-89)

A signora, akit az első szakaszban mindenhol Donna Annának nevez az elbeszélő, és akinek polgári nevét később sem tudjuk meg, ugyan az énekesnő nehézségeiről beszél, mégis úgy tűnik, sokkal inkább a szereppel azonosul. Megjelenik a páholyban „ugyanabban a jelmezben, melyben az imént még a színpadon” (HOFFMANN 2007:87) állt, csak a „legtisztább toszkán nyelvjárásban” (HOFFMANN 2007:88) beszél, a társalgás végén pedig „Boldogtalan Anna”-ként (HOFFMANN 2007: 89) utal önmagára. Másrészt az opera szereplőjének titkaiba való beavatás annak leleplezésével is jár, a beszélgetés végén Donna Anna smink nélküli arccal áll a páholyban, ami az akkori színházi szokásokat tekintve nem túl valószínű és egyrészt metaforikusan értendő, másrészt azáltal, hogy kiemeli sápadtságát az énekesnő váratlan halálát is előrejelzi. A szakirodalomban az énekesnő és szerepe egybeolvadásaként értelmezik ezt a jelentet és a Hoffmann által később megfogalmazott szerepioni elv<sup>11</sup> értelmében az énekesnő halálát

---

<sup>11</sup> Hoffmann nem dolgozott ki önálló romantikus elméletet, viszont számos különböző elbeszélésében tett különböző formában kísérletet saját poétikája megvilágítására. Ilyen a fent

annak a következményének tekintik, hogy megszűnik számára képzelet és valóság kettőssége (V.ö. OROSZ 2006:62). Ugyanakkor annak a lehetősége is fennáll, hogy nem maga az énekesnő, hanem az opera szereplője jelenik meg fantáziaképként a páholyban, illetve meg sem jelenik, csupán az utazó rajongó élénk fantáziájáról van szó.<sup>12</sup> Ebben az esetben még az énekesnő által egy korábban alakított szerepre való utalás sem okoz zavart az értelmezésben. Ezt erősíti az is, hogy az értelmezés szempontjából fontos cselekményelemek mind ugyanabban a térszegmensben játszódnak: a Donna Annával való találkozás, az opera értelmezésének megfogalmazása, a második felvonásában Donna Anna jelenete alatt és hajnali kettőkor az elemzés leírásakor az utazó rajongó különös, részben erotikus érzetei kivétel nélkül a páholyban történnek.<sup>13</sup>

Arra már kitértünk, milyen irodalmi és recepcióesztétikai megfontolások vezethettek a fantasztikus találkozás beágyazásához a történetbe. De vajon mi a hozadéka ennek a szokatlan zenekritika szempontjából? Véleményem szerint különös jelentőséggel bír, hogy ebben a kritikában az opera akkori értelmezéseivel szemben Hoffmann áthelyezi a hangsúlyokat. Az addig mellékszerepként kezelt Donna Anna szerepét tekinti a zene alapján a női főszerepnek (a szövegkönyvvel összevetve, illetve az ének számok terjedelme alapján Donna Elvira is lehetne a női főszereplő). Habár mint fentebb már kiemeltük, ez csak nagyobb kihagyások árán volt lehetséges, ez az újraértelmezés mégis hosszú távú hatással bírt. A szereplő, illetve az énekesnő

---

említett, Jacques Callot modoráról szóló rövid írása is, és ide tartozik a Szerapiontestvérek című elbeszélésűjtemény szent Szerapionról szóló elbeszélése is, amelyben egy a várostól távolabb lakozó magányos remete olyan meggyőződéssel és hittel vallja, hogy ő a több száz éve mártírhalált halt szent Szerapion, hogy a különböző művészekből álló baráti társaság őt választja költői példaképének. A valódi költészettel szemben pedig azt a követelményt fogalmazza meg, hogy a költő legalább annyira higgyen a képzelete által szült világban, mint az őt körülvevő külső világ jelenségeiben. Ez az a kettősség, a német szakirodalomban 'Duplizitát', amelynek elvesztése Szerapion esetében az örülethez vezet. A hoffmanni poétikáról és a duplicitásról bővebben PAKSY (2016), különösen 181-182.

<sup>12</sup> KAISER az énekesnő teljes azonosulásáról beszél (1975:25), MEIER viszont annak a lehetőségét sem zárja ki, hogy a fikción belül valóban megjelent egy nő az utazó rajongó páholyában, aki azonban nem feltétlenül azonos Donna Annával, inkább a fantázia kiváltó okának tekinthető. Mint azt ő maga is megjegyzi, az értelmezés szempontjából ez az eltérés nem releváns. (1992:526). KLÜGLICH arra következtet, hogy nem maga Donna Annával, hanem a szellemével társalog az utazó rajongó (2000:25). Ez utóbbi álláspont áll az enyémhez a legközelebb, véleményem szerint nem az énekesnő, hanem az operaalak képzelete jelenik meg az elbeszélőnek.

<sup>13</sup> A térszemantikával kapcsolatban lásd még KAISER (1975:22-25) és OROSZ (2006: 103-104).

evokációja által egyrészt még jobban kiemeli, hogy őt tekinti főszereplőnek, másrészt maga az értelmezése paradox módon éppen a fantasztikus találkozás által válik még hitelesebbé. Mondhatni hogyan is találhatna olyat, aki többet tud erről, mint a szereplő maga. Ez a metalepszis, vagyis a szereplő megszólaltatása egy jeles előadóművész véleménye helyett, azon kívül, hogy mindeddig nem találtak olyan konkrét előadást, ami közvetlenül inspirálta az elbeszélést azzal is indokolható, hogy Hoffmann nem egy bizonyos, hanem egy ideális, a szerepével teljes mértékben azonosuló énekesnőt akart megjeleníteni.<sup>14</sup> Donna Anna halála így egyrészt megmutatja a következményeit annak, ha sikerül maradéktalanul megvalósítani ezt a művészetfelfogást,<sup>15</sup> másrészt általa visszahat a szöveg fantasztikus elbeszélés rétege a zenekritikaira. Az utazó rajongó értelmezésében azt az álláspontot képviseli, hogy habár Don Juannal szemben győzedelmeskedik Donna Anna, azonban nem fogja megérni a gyászév leteltét. Vagyis ha az énekesnőt felemésztí a szerepével való teljes azonosulás, vagy ahogyan a nyárspolgárok állítják „ez a gyűlöletes túlkapás eredménye” (HOFFMANN 2007:97), akkor halála egyben előre utal a szereplő bizonyosan bekövetkező halálára is. Mindezt úgy érthetjük, hogy Hoffmann az elbeszélés fantasztikus rétegében folytatja és megerősíti az opera értelmezését.

## Irodalom

DETERDING, Klaus (2007): Hoffmanns Erzählungen. Eine Einführung in das Werk E.T.A. Hoffmanns. Würzburg: Königshausen und Neumann.

DOBAT, Klaus Dieter (1984): Musik als romantische Illusion. Eine Untersuchung zur Bedeutung der Musikvorstellungen E.T.A. Hoffmanns für sein literarisches Werk. Tübingen: Niemeyer.

FODOR, Géza (2004): „Che contrasto d’ afetti...” Mozart: Don Giovanni – Magyar Állami Operaház. In: Muzsika 2/2004: 9.

---

<sup>14</sup> KAISER a páholyban megjelenő nőalakot szirénnek tekinti, aki énekével Donna Anna és Don Juan téves értelmezésére vezet az elbeszélőt, ugyanakkor inspiráló múzsaként valódi művésszé avatja őt. (KAISER 1975:25).

<sup>15</sup> KLÜGLICH úgy véli, Donna Anna „a költészet megtestesítőjeként jelenik meg a rajongónak, abban a pillanatban, amikor a művészi ihlet eléri legmagasabb fokát”, ugyanakkor egyben önmagát feláldozó művészként is értelmezi alakját (2000:25-27). DOBAT azt hangsúlyozza, hogy az énekesnő halála nem képes feloldani a duplicitást és semmiképp nem fogható fel Donna Anna megváltásaként. (1984:151).

- FRENZEL, Elisabeth (102005): Stoffe der Weltliteratur. Stuttgart: Kröner.
- HOFFMANN, Ernst Theodor Amadeus (2006): Fantasiestücke in Callot's Manier. Werke 1814. Frankfurt/Main: Deutscher Klassiker Vlg.
- HOFFMANN, Ernst Theodor Amadeus (2007): Fantáziadarabok Callot modorában. Lapok egy utazó rajongó naplójából. Jean Paul előszavával. For. Horváth Géza. Budapest: Cartaphilus.
- KAISER, Hartmut (1975): Mozarts Don Giovanni und E.T.A. Hoffmanns Don Juan. Ein Beitrag zum Verständnis des «Fantasiestücks». In: Mitteilungen der E.T.A. Hoffmann Gesellschaft 21 (1975): 6-26.
- KLÜGLICH, Alexander (2000): Aufstieg zu vollendetem Künstlertum. Ein Beitrag zur Kunstauffassung in E.T.A. Hoffmanns Erzählung *Don Juan*. In: E.T.A. Hoffmann Jahrbuch Bd. 8 (2000): 13-36.
- MATTLI, Christian (2003): Der Tod der Primadonna. Der Mensch als Instrument im literarischen Werk E.T.A. Hoffmanns. Bern u.a.: Lang.
- MEIER, Albert (1975): Fremdenloge und Wirtstafel. Zur poetischen Funktion des Realitätsschocks in E.T.A. Hoffmanns Fantasiestück »Don Juan«, in: Zeitschrift für deutsche Philologie 111 (1992): 516-531.
- NIEBERLE, Sigrid (2015): Don Juan. Eine fabelhafte Begebenheit, die sich mit einem reisenden Enthusiasten zugetragen (1813). In Christiane Lubkoll; Harald Neumeyer (Hrsg.): E. T. A. Hoffmann Handbuch. leben – Werk – Wirkung. Stuttgart: Metzler: 20-22.
- OROSZ Magdolna (2006): „Az utánzott idegen nyelvű kézírás“ Mű és műalkotás E.T.A. Hoffmann elbeszéléseiben. Budapest: Gondolat.
- PAKSY Tünde (2008): "Élő hangszerek" : Tragikus sorsú énekesnő-alakok E.T.A. Hoffmann elbeszéléseiben. In Bodnár, Ildikó; Kegyes, Erika; Simigné, Fenyő Sarolta (szerk.) Sokszínű nyelvészet III.: "Női szóval - női szemmel". Gender-kutatás a nyelvészetben és az irodalomban: Miskolci Egyetem, BTK Modern Filológiai Intézet. Miskolc: Miskolci Egyetem, 229-241.
- PAKSY Tünde (2016): Heterogenitát, Duplizitát und Fantasie als Aspekte Hoffmanns poetologischer Erzählungen. In Werkstatt: Arbeitspapiere zur germanistischen Sprach- und Literaturwissenschaft 2016: 176-183.
- STEINECKE, Hartmut (1997): E.T.A. Hoffmann. Stuttgart: Reclam.



---

*Vraukó Tamás*

## **A csikáno az amerikai népszerű kulturában 1850 és 2000 között**

### **Absztrakt**

A tanulmány megkísérli röviden és rendszerezett formában bemutatni azt a képet, amely a hispán, elsősorban a mexikói-amerikai (csikánó) lakosságról él az amerikai közgondolkodásban, amint azt a mozifilmek, reklámok és egyes zenei műfajok tükrözik. Ez a kép gyakran leegyszerűsített, sztereotipikus elképzeléseken alapul, amelyek makacsul jelen vannak az amerikai közgondolkodásban a Mexikói Háborút megelőző időktől a XX. sz. végéig, és amelyek olykor még ma is felbukkannak. Az időkeret 1850-2000, de némelyik példa ezen a kereten kívül eshet.

**Kulcsszavak:** sztereotípusok, klisék, előítélet, csikánók

### **Abstract**

In this paper an attempt is made to provide a brief and systematic survey of the image of Hispanics, specifically Chicanos, in American public thinking, as reflected in movies, advertising and some genres of music. The images are often simplified, stereotypical ideas that were stubbornly stubbornly present in American public thinking since the times preceding the Mexican War to the end of the 20th century, and sometimes appear even today. The time frame is 1850-1980, but some examples are taken from dates outside that time frame.

**Key words:** stereotypes, clichés, prejudice, Chicanos

## I. Sztereotípiák

A kiváló csikánó prózaíró, Rudolfo Anaya így fogalmaz: „amikor két olyan erősen eltérő kulturális csoport, mint az angolszász [és] a csikánó [...] él egymás mellett, kulturális megosztás zajlik le, de mindkét csoport sztereotípiákat és előítéleteket alkot a másikról.”<sup>1 2</sup>

Anaya természetesnek tartja, hogy a sztereotíp képek, amelyeket a népek egymásról kialakítanak, csak negatívak lehetnek. Hasonló véleményen van Michael Pickering is, aki elismeri ugyan a „nemzeti önazonosság és a nemzethez tartozás érzésének kiépülésével kapcsolatos folyamatok”<sup>3</sup> fontosságát, de úgy véli, hogy a sztereotípiáknak semmilyen pozitív szerepe nem lehet, ezek mindig negatívak és ártalmasak, még akkor is, amikor pozitív tartalommal töltődnek fel:

Láthattuk, hogy a sztereotípiák megtölthetők negatív vagy pozitív értékekkel, de az ezen alapuló különbségtétel pusztán illúzió. A „jó” és a „rossz” sztereotípiák szorosan egybefonódnak, és ugyanannak az [...] értékelési és ítélezési folyamatnak a részei. A sztereotipizálás megkísérli a kulturális különbséget lefordítani „mássággá,” a rend, hatalom és ellenőrzés érdekében.<sup>4</sup>

Azonban azok a sztereotípiák, amelyek a „kulturális megosztás” során jönnek létre, nem mindig negatívak. Amikor az egyes nemzetekhez tartozók elkezdnek tanulni egymásról, mindig, elkerülhetetlenül sztereotípiákat alkalmaznak. A kezdő nyelvkönyvek tele vannak a célnyelvre vonatkozó (pozitív, vagy csak semleges) sztereotípiákkal. A teázás, a bal oldalon való autózás, a Big Ben harangjátéka csak néhány az olyan sztereotípiák közül, amelyekkel az Anglián kívül élők azonosítják a szigetországot. A legtöbb embernek van hasonló, kisebb vagy nagyobb sztereotípiakészlete más országokról. Ezek nélkül lehetetlen volna tudást gyűjteni más kultúrákról, elrendezni, feldolgozni és osztályozni a világról szerzett ismereteinket. Hasonlóképpen nehéz volna meghatározni saját magunkat, nemzeti hovatartozásunkat, a saját helyünket a világban. Az indíték tehát lehet

---

<sup>1</sup> Rudolfo Anaya. „Aztlán.” *The Anaya Reader*. New York: Warren Books, 1995, p. 295.

<sup>2</sup> Az idegennyelvű szemelvényeket a szerző fordította.,0

<sup>3</sup> Michael Pickering. *Stereotyping*. Basingstoke: Palgrave, 2001, p. 9.

<sup>4</sup> Pickering, 204.

értékelés és ítélkezés, de a végső cél nem a domináció mások fölött, hanem ismeretszerzés másokról.

A sztereotípiák kognitív szerepét hangsúlyozza Virágos Zsolt, aki az olyan sztereotípiákat, amelyek a tanulásban segítenek minket, „értéksemleges” – ST1 – sztereotípiáknak nevezi.<sup>5</sup> Az „értéksemleges” sztereotípiák valójában közelebb vannak a pozitív, mint a semleges mezőhöz. Amikor valaki egy másik kultúráról tanul, könnyen jegyez meg pozitív ideákat. A Nagy- Britanniával kapcsolatos, fentebb felsorolt képek, amelyek megtalálhatók számos nyelvkönyvben, és még több idegenforgalmi brossurában, együtt a Big Bennel, a monarchia látványvilágával, az utakon futó régimódi járművekkel, sok ember számára a jómód és stabilitás szimbólumai – azaz pozitív képzetek az országgal kapcsolatban.

Hubert M. Blalock felhívja a figyelmet a sztereotipizálás kognitív elemének egy másik oldalára: „Az előítélet majdnem mindig tartalmaz kognitív elemet is az érzések és az értékválasztás mellett. Az előítéletes személy *sztereotípiákat*, azaz egyszerűsített elképzeléseket alakít ki a kisebbségekről. Bár ezek a sztereotípiák részben tényeken alapulnak, a legtöbbször makacsul rögzülnek, és ellenállnak a tényszerű bizonyítékoknak.”<sup>6</sup> Minthogy a sztereotípiák az igazság kis magvából nőnek ki, kitartóan jelen vannak a társadalomban, és „ellenállnak a tényszerű bizonyítékoknak.” A sztereotípiák makacs volta miatt Virágos is felhívja a figyelmet, és a negatívakat ST2-ként jelöli. Az ST2 sztereotípiák „episztemológiai szempontból gyanús ‚rossz tudást’ ad át és hírdet: téves feltevéseket, mitizált torzításokat, kipróbálatlan előítéleteket és népszerű tévhiteket.”<sup>7</sup>

Viszonylag csekély számú eset is elégséges ahhoz, hogy az előítéletek alapjául, magjául szolgáljon, és táplálja a „rossz tudást és tévhiteket.” Ilyenek voltak az Észak-Amerikáért folyó politikai és katonai küzdelemben az olyan események, mint az Alamo ostroma, a diadalmas amerikai hadjárat a Mexikói Háborúban, majd a viszonylag könnyű amerikai győzelmek a spanyolok fölött a Fülöp-szigeteken és Kubában. Ezeknek az eseményeknek a száma alacsony,

---

<sup>5</sup> Zsolt K. Virágos. “Permutations of Self and the Other: The Mythicized Foundations of Ideologically Attuned Stereotypy in American Culture.” *Happy Returns. Essays for Professor Pálffy*. Eds. Péter Szaifkó and Tamás Bényei. Debrecen: L. Kossuth University, 1999, pp. 110-111.

<sup>6</sup> Hubert M. Blalock. *Race and Ethnic Relations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1982, p. 19.

<sup>7</sup> Virágos, *Permutations...* p. 111.

de a hatásuk messze gyűrűző: Észak-Amerika térképe átrajzolódott. Az Alamo idején, és az azt követő évtizedekben, az ideológia torzító hatása már erőteljesen érvényesült; a támadó mexikóiak számát, a védők által okozott veszteségeket, a végső összecsapás időtartamát a különböző történészek erősen eltúlozták. Ennek célja részben az volt, hogy a mexikóiak harci képességeit a valóságnál gyengébbnek, a vérszomjukat nagyobbak állítsák be, és nem utolsósorban az, hogy az angolszászokat kedvezőbb színben tüntessék fel. A Fülöp-szigeteken és a Kubában lezajlott hadműveletek tükrében az ideológusoknak könnyű dolguk volt.

Miután megszületett az ideológia – az új területek meghódításának Isten adta joga, a civilizáció fenntartása és terjesztése –, mindehhez megtalálták a „jogalapot” az ellenfél állítólagos alacsonyabb-rendűségében, és a végén mindezt lefordították a sztereotípiák nyelvére. Ilyen volt az, hogy a mexikóiak gyávák, és méltatlanok annak a földnek a birtoklására, amely egyelőre még az övék. A sztereotípiák olyan elterjedtek és nélkülözhetetlenek számunkra, könnyű visszaélni velük és manipulálni őket. Lehetséges a sztereotípiákat túláltalánosítani, válogatni közülük a különböző politikai és ideológiai szempontok alapján. Amikor társadalmi, politikai vagy gazdasági okból szűrik őket, és csak negatív képeket engednek át egyik országról a másikba, vagy ugyanazon ország egyik csoportjáról a másikhoz, a sztereotípiák a propaganda-háború veszélyes fegyverévé válik.

Rupert Brown a *Prejudice. Its Social Psychology* című munkájában így ír: „Az előítéletet könnyen felfoghatjuk úgy, mint az ellentétes csoportérdekek termékét. [...] A gyér erőforrásokért versengő közösségek általában elfogultabbak, és nagyobb kölcsönös ellenszenvet táplálnak egymás iránt, mint a közös célokért együttműködő csoportok.”<sup>8</sup> A csoportok versengése nem feltétlenül korlátozódik politikai, vagy katonai tevékenységekre. A történelemben számos példa adódik a politika ideológiai támogatására, mint azt fentebb láttuk. Ám az irodalom és más művészetek sem mentesek az előítéletektől és sztereotípiáktól, amelyek a versengésben és ellentétes érdekekben gyökereznek.

Virágos a sztereotipizálás folyamatát és a veszélyeit a művészetekben az alábbiak szerint festi le: „A sztereotipizálás [...] a természetes emberi

---

<sup>8</sup> Rupert Brown. *Prejudice. Its Social Psychology*. Oxford: Blackwell, 1997, p. 203.

tulajdonságok eltorzítása manipulatív célokból. A restriktív sztereotipizálás talán legnagyobb veszélye az, hogy a kizárja a valóság próbáját, a perspektíva dimenzióját.”<sup>9</sup> Az amerikaiak és a mexikóiak a Rio Grandétól északra fekvő területekért vetélkedtek. A Egyesült Államok által 1848 után megszerzett területek jóval többek, mint „gyér erőforrások,” és az ország rész hatalmas területe és gazdagsága tovább mélyítették a „versengő közösségek” kölcsönös ellenérzéseit. Az új területekért és erőforrásokért folyó harcban az érintett feleknek valamilyen ideológiára volt szükségük, amely megmagyarázta, miért formálnak jogot a kontinens újabb részeire. A mexikóiak számára ez Aztlán mítosza, az azték civilizáció titokzatos bölcsője valahoz északon, és a két földrészen gyökerező gazdag kulturális örökségük. Először a gazdag és ősi kulturális örökség, később, a XX. sz. második felében, Aztlán, az azték civilizáció őshazája nyújtott alapot arra, hogy magukénak tekintsék az országot. Az U.S.A. számára a hódítás ideológiája az erőteljes küldetéstudat volt. A technikai fölényt azonosították a kulturális-civilizációs felsőbbrendűséggel, és ez elég volt a más országok leigázásához. A küldetéstudat alapja a *manifest destiny*, azaz a „kinyilatkoztatott elrendeltetés.” A kifejezést John L. O’Sullivan brit újságíró alkotta meg a viktoriánus Angliában, és nagy hatást gyakorolt Nagy-Britannia és az Egyesült Államok politikájára egyaránt. A Brit Birodalom a XIX. sz. második felében érte el hatalma csúcsát, az Egyesült Államok pedig megduplázta a területét. Reginald Horsman így vélekedik: „Nyugat-Európában és Amerikában a kaukázusi rasszt az összes többenél különbnek tekintették; a germánt a kaukázusi letehetségesebb ágának [...], az angolszászt pedig a germánok legrátermettebb leszármazottainak.”<sup>10</sup>

Így tehát, ahogy Virágos és Varró egyik fejezetük címében megfogalmazták, a sztereotípiák úgy viselkedik, mint „befektetés a politikába.”<sup>11</sup> A „kinyilatkoztatott elrendeltetés,” mint az amerikai hódítás magyarázó ideológiája, felmerül más országokkal kapcsolatban is, de Mexikó esetében a leghangsúlyosabb. Gerster és Cords a következőkre mutat rá: „Talán sehol

<sup>9</sup> Zsolt K. Virágos. „James Baldwin: Stereotype versus Counterstereotype.” *Hungarian Studies in English*. Vol. 11. (1977): 131-141, 131.

<sup>10</sup> Reginald Horsman. *Race and Manifest Destiny. The Origins of American Racial Anglo-Saxonism*. Cambridge: Harvard University Press, 1981, pp. 43-44.

<sup>11</sup> Zsolt Virágos, Gabriella Varró. *Jim Crow örökösei*. [Jim Crow’s Descendants]. Budapest: Eötvös, 2002. Translation mine.

máshol nem támogatták az illúziók, torzítások és mítoszok a kinyilatkoztatott elrendeltetés eszméjét, mint a Texas függetlenségét, bekebelezését az Egyesült Államok által, és az ezt követő Mexikói Háborút körülvevő eseményeknél.”<sup>12</sup> A sztereotipizálás itt illusztrálja Virágos megállapítását, mely szerint „a [sztereotípiá] táplálja, alakítja és megerősíti [...] a társadalmilag motivált tévhitek vagy hamis propaganda rendszerét.”<sup>13</sup> Amikor a hamis propaganda utat talál a történetírásba és irodalomba, aláássa a történetírás és irodalom hitelességét.

Amit a mexikóiak egyik legfontosabb értéküknek tartanak, az európai és indián közös örökségük, sokszor az amerikai propaganda legvadabb támadásait vonta magára. Gyakorta bukkan fel a *korcs* szó, arra utalva, hogy a mexikóiak nem „tisztavérű” emberek. Horsman következő példájában a XIX. századi szenátort, Robert J. Walkert idézi Mississippiből, aki szerette volna biztosítani, hogy „a mi egységes fajunk uralkodjék ebben a szép országban, a színesbőrű, korcs faj és a babonás Mexikó diktatúrája helyett.”<sup>14</sup> A szenátor mondata jó példája annak, hogyan képez a küldetéstudat és az ideológia a pozitív (mi) és negatív (ők) sztereotípiáit. Az ilyen üzenetek sok emberhez eljutottak, akik mind egyetértettek abban, hogy az országnak új területekre van szüksége. Nagyon kevesen emelték fel a szavukat Észak-Mexikó meghódítsa ellen, és az ő hangjuk elveszett a kinyilatkoztatott elrendeltetés diadalmas angolszász kórusában.

A mexikóiakra vonatkozó negatív sztereotípiák nem sokat változtak a XX. sz. második feléig:

1940 végén a Közvéleménykutató Hivatal felmérést végzett, amelyben tizenkilenc jelzőt sorolt fel. Ezekkel a válaszadók leírhatták a közép- és dél-amerikaiakat. 80% választotta a „sötétbőrűt,” amely a latin-amerikai elit számára igen zavaró évszázadok óta. 40 és 50% között választották a „temperamentumost,” „érzelmet,” „babonást,” „elmaradottat,” „lustát,” „tanulatlant” és „gyanúst.” 16% választotta a „progresszív,” a „nagyilelkű,”

---

<sup>12</sup> Patrick Gerster and Nicholas Cords. *Myth in American History*. Encino: Glencoe Press, 1997, p. 105

<sup>13</sup> Virágos... James Baldwin. p. 133.

<sup>14</sup> Horsman, p. 215.

„bátor,” „becsületes,” „intelligens” és „agyafúrt” jelzőket. 5% mondta, hogy „hatékonyak.”<sup>15</sup>

Természetesen lehetséges a listán szereplő bármely jelzőt vitatni, vagy éppen ezt a konkrét összetételt is, de ha a „temperamentumos” és „agyafúrt” szavakat semlegesnek vesszük, a negatív és pozitív kifejezések aránya nagyjából kiegyensúlyozott. Nem a listát összeállítók hibája, hogy a válaszadók 5%-a választotta a „hatékony” jelzőt a hispánok leírására. A „sötétbőrű” kifejezés listára vétele azonban jelzi, hogy a készítőik maguk sem voltak híján némi előítéletnek.

Azonban nem az angolszászok érkeztek először az Újvilágba civilizációs küldetéstudattal, és egyfajta kinyilatkoztatott elrendeltetéssel. A spanyolok, a mexikóiak ősei, éppen ilyen képzeteket tápláltak, amikor hozzákezdtek Amerika gyarmatosításához. Juan Ginés de Sepúlveda elképzeléseit Tadeusz Rachwal idézi az alábbiakban:

Hogyan kételkedhetnénk abban, hogy ezeket az embereket [vagyis az indiánokat], akik olyan civilizálatlanok, barbárok, oly sok bűnnel és obszcenitással szennyezettek [...], joggal hódította meg egy olyan kiváló és szerfelett igazságos király, mint Ferdinánd a Katolikus, most pedig Károly császár, és egy olyan humánus nemzet, amely bővelkedik mindenféle erényekben.<sup>16</sup>

Sepúlveda a spanyol udvar prominens teológusa volt, és ideológiát fabrikálni Amerika meghódításához fontosabb volt számára, mint az elkötelezett történész pontosságával jelteni az eseményeket. Sepúlveda elképzeléseit az indiánok vélt kisebbségéről Saad is idézi a Világhálón: [Sepúlveda] szerint az indiánok éppen olyan módon, alacsonyabb rendűek a spanyoloknál, ahogyan a gyerekek a felnőtteknél, az asszonyok a férfiaknál, sőt, akár kijelenthetjük, hogy a majmok az embereknél.’ Sepúlveda négy okot látott az indiánok elleni hódító hadjáratra. Ezeket azokra az arisztotelészi

<sup>15</sup> World War II and The Zoot Suit Riots. Internet: [www.w3.usf.edu/~lc/MOOS/zootsuit](http://www.w3.usf.edu/~lc/MOOS/zootsuit). Versions of this text, abbreviated and modified in different ways, are also found at other websites.

<sup>16</sup> Tadeusz Rachwal. "Tropes of the Erotic: Amerigo's America and the Question of (Postmodern) History." *Representations of the Erotic*. Eds. T. Rachwal and T. Slawek. Katowice: University of Silesia Press, 1996, p. 93.

koncepciókra alapozza, amelyek szerint az embercsoportok természetes állapota, hogy engedelmessé válnak azoknak, akik magasabb rendűek náluk.<sup>17</sup>

A spanyolok a saját kinyilatkoztatott elrendeltetésükhöz hasonló ideológiának estek áldozatul nem sokkal azután, hogy elhozták a civilizációt a „szennyezett” embereknek. Sepúlveda határozott és erőteljes elképzelései ideák, amelyek a Las Casasszal folytatott vitái eredményeként terjedtek el az amerikai kontinensen, nem csupán a spanyol, hanem az angolszász kinyilatkoztatott elrendeltetéshez is hozzájárultak. Ezt Saad így magyarázza:

Las Casas felkeltette az olvasói őszinte sajnálatát és együttérzését a spanyolok vérszomjas és brutális kínzásainak kitett, védtelen indiánok iránt. Az olvasóknak egyszersmind a spanyolokkal szembeni utálata és megvetése is felébred. Ez hosszan fennmaradó képzeteket hozott létre az európaiak fejében. A spanyolokat népiirtóknak és kizsákmányolóknak tekintették [...]. Ma is könnyű olyan amerikaiakat találni, akiknek az a téveszméjük, hogy az angolok csak *benépesíteni* akarták Amerikát, míg a spanyolok *lerabolni* a földet és lakóit, arany után kutatva.<sup>18</sup>

Így az előítélet és sztereotípiák ciklusa rázáródott a spanyolokra. Mivel a sztereotípiák jó „befektetés a politikába,” Sepúlveda elképzelései a fejleszthetetlen indiánokról makacsabban fennmaradtak, mint Las Casas teóriái az amerikai bennszülöttek civilizált és kedves természetéről.

Mindez alátámasztja Marcienne Rocard érveit arról, hogy a spanyol-ellenes érzések mélyen gyökereznek az angolszász világban: „A mexikóiakra vonatkozó negatív sztereotípiák már az előtt is erősen jelen voltak, hogy az Egyesült Államok hadba lépett Mexikó ellen; ennek a kornak az útleírásai tele vannak ilyenekkel.”<sup>19</sup> David J. Weber a *Foreigners in their Native Land* című könyvében így ír:

Az angolszászok és mexikóiak találkozása a mexikói határvidéken ezekben az években hozzájárult a sztereotípiák kialakulásához Mexikóban és az Egyesült Államokban, és ez a háborút majdnem elkerülhetetlenné tette a két ország közötti háborút már 1846-ban. A háború borzalmai pedig olyannyira

---

<sup>17</sup> Fernando Alberto Rivera Saad. „Bartolomé de Las Casas: The Eternal Guardian of the Indians.” (2001) Internet: [www.loyno.edu/history/journal/Saad.html](http://www.loyno.edu/history/journal/Saad.html)

<sup>18</sup> Saad. Emphasis mine.

<sup>19</sup> Marcienne Rocard. *The Children of the Sun: Mexican Americans in the Literature of the United States*. Trans. from French Edward G. Brown, Jr. Tucson: University of Arizona Press, 1989, p. 9.



felderősítették a negatív sztereotípiákat, hogy ezek némelyike a mai napig fennmaradt.<sup>20</sup>

Horsman a következő példát hozza: „Az utazók örömeiket lelték abban, hogy a mexikóiakat javíthatatlan népnek fessék le, és különösen kíméletlenek voltak Mexikó északi tartományainak lakóival. T. J. Farnham 1840-ben a kaliforniaiakat „imbecillis, pipogya fajnak írja le, akik teljesen alkalmatlanok annak a gyönyörű országnak a birtoklására.”<sup>21</sup>

A Mexikói Háború után, amikor az Egyesült Államok hatalmas területeket kebelezett be Mexikótól, az előítéleteket és a sztereotípiákat alaposan kihasználták a propaganda-hadviselésben. Nem csak a mexikóiakat, hanem más hispán népeket, sőt a fekete bőrűeket is, az újságokban úgy karikírozták, mint gyermekeket, alacsonyabb rendű embereket vagy éppen bűnözőket. Az országaikat ellenben törékeny ifjú hölgyként ábrázolták a klasszikus mitológiából, akik gyönyörűek, kívánatosak, és egy erős partner védelmére szorúlnak – ez esetben Egyesült Államokéra. Michael H. Hunt *Ideology and U. S. Foreign Policy* című könyvében számos ilyen karikatúrát találunk.<sup>22</sup>

Amikor emberi lényeket sztereotipizálnak, a folyamat során a csoportháttér alapján ruháznak fel egyéneket jellemvonásokkal. Az alapvető képek, amelyek automatikusan felidéznek a csikánót az olvasók-nézők fejében, erősen hasonlóak az irodalomban, filmekben, még a reklámokban is. A csikánó férfi sötétbőrű, gyakran túlsúlyos, nem frissen borotvált, a szeme fekete vagy vörösesbarna, a bőre olajos. A viselkedése sem sokkal vonzóbb: gyáva, megbízhatatlan, orvtámadó. A szexuális hódítás fontos sikermérő tényező a csikánó férfiaknál. Bár a csikánók általában nagyra értékelik a családi kötelekeket, ez nem akadályozza meg a férfiakat abban, hogy házasságon kívüli kapcsolatokba bonyolódjanak, és növeljék a trófeáik számát. A mexikói nők gyakran sokkal kedvezőbb színben tűnnek fel: ők az „érzéki señoiriták,” egy másik nép titokzatos, egzotikus, gyönyörű asszonyai. Horsman így ír erről: „Az egzotikus, odaadó mexikói nők és a lusta, esetlen mexikói férfiak sztereotíp képe mélyen beleivódott Amerika faji mitológiájába.”<sup>23</sup>

---

<sup>20</sup> David J. Weber. *Foreigners in Their Native Land-Historical Sources of the Mexican Americans*. Albuquerque, University of New Mexico Press, 1990, p. 52.

<sup>21</sup> Horsman, p. 210.

<sup>22</sup> Hunt, *Ideology...* a hispánokra vonatkozó karikatúrák a 63-68. oldalakon találhatók.

<sup>23</sup> Horsman, p. 234.

Az irodalomban a leegyszerűsített klisék, sztereotípiák alkalmazására némiképp eltér a motiváció a történelemtudománytól, ahol a sztereotípiákat megteremtő ideológia és maga a sztereotípiák közötti kapcsolat szorosabb és közvetlenebb.

Az irodalomban a szerzők nem pusztán saját koruk előítéleit alkalmazzák, hanem igyekeznek a közönségük ízlését és elvárásait is kielégíteni. Az írók ugyan törekedhetnek arra, hogy bővítsék az olvasóik az ismereteit a világról, műveljék az olvasókat, vagy egyszerűen csak szórakoztassanak, de ritkán mentesek annak a kornak az előítéleteitől, amelyben élnek. Még azok a szerzők is, akik ezzel tisztában vannak, és igyekeznek javítani a sztereotipizált személyekhez való hozzáállásukon, nem mindig sikeresek ebben, mert az olvasóik elutasítják az olyan szereplőket, akik nem illeszkednek az általánosan elfogadott sztereotípiákba. Számos szerző számára kényelmesebb alkalmazkodni az elvárásokhoz, mint bonyolult magyarázatokat fűzni a szövegükhöz. A kényszer, hogy alkalmazkodjanak az ügyfél – ez esetben az olvasó – elvárásaihoz, olyan erős, hogy Virágos következtetése szerint „a sztereotípiák fő megalkotója a fogyasztó, és nem annyira az író, annak ellenére, hogy az irodalom döntő szerepet játszhat a karikatúra-szerű ST2 képek terjesztésében, megerősítésében vagy éppen lerombolásában.”<sup>24</sup>

Pickering szerint minden sztereotípiát a Virágos által ST2-vel jelölt kategóriába tartozik, így ő nem tartja szükségesnek, hogy osztályozza a sztereotípiákat, mivel nem fogadja el, hogy az irodalomban, vagy népszerű kultúrában létezhet egyáltalán értéksemleges sztereotípiák.

Úgy véli, hogy minden sztereotípiát szükségszerűen negatív, és az egyetlen funkciója, hogy megteremtse a szakadékot a felsőbbrendű „mi” és az alacsonyabb rendű „ők” között, azaz megteremtse a másság képzetét.<sup>25</sup> Így Pickering, noha megemlíti azt, hogy az önkép többnyire pozitív, ezt nem sorolja a sztereotípiák közé: „A sztereotípiák kőkemény meghatározásokat hoz létre másokról (...) valami módon kisebbrendűnek állítva be őket, éles

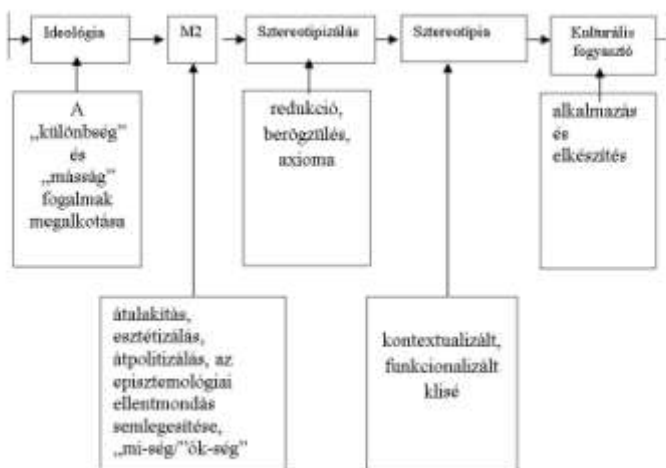
---

<sup>24</sup> Virágos. "Permutations...", p. 126.

<sup>25</sup> Pickering, *Stereotyping and Stereotypes*. p. 1. (Wiley's encyclopaedia does not specify page number to the article within the volume.)

ellentétben azoknak a... pozitív önképével, akik a sztereotípiákat létrehozzák.”<sup>26</sup>

Virágos folyamatábrán szemlélteti a sztereotípiák szerkezetét és működését. Ebből kiolvasható, hogy a fogyasztó befogadja, ugyanakkor befolyásolja és formálja a sztereotípiákat és kliséket létrehozó eredeti ideológiát:<sup>27</sup>



1. ábra: A sztereotípiák szerkezete és működése

Forrás: Virágos: „Permutations...”

Az ábrán az M2 szint a társadalmi mítoszok 2. szintje a három közül, amelyen az „esztétizálás-konkretizálás”<sup>28</sup> zajlik. Virágos elképzelése szerint az elképzelések, sztereotípiák, képzetek és jelképek az M2 külsejére vagy határára tapadnak, oda, ahol elválasztódnak a sztereotípiák és képzetek az ideológiai magtól.

A történetírásban és irodalomban is bőséggel találunk példákat a fenti ábra elemeire. Az átalakítást és átpolitizálást jól példázza az, ahogyan sok történész

<sup>26</sup> Pickering, p. 1

<sup>27</sup> Virágos. “Permutations...” p. 123.

<sup>28</sup> Virágos. “Permutations...” p. 116.

kezeli az Alamo ostromát. A gyáva mexikói makacsul túlélő képe példa a redukciónra.

A kulturális fogyasztó a jobb felső négyzetben azonban nem pusztán fogyasztja az irodalmat. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a kulturális fogyasztó hogyan készül fel annak elfogyasztására, amit feltálnak neki, és miképpen erősíti az eredeti ideológiát azzal, hogy végfelhasználóként keresletet támaszt az ideológia által előállított termékekre.

## II. A csikánó az amerikai népszerű kultúrában

A sztereotípiákat, leegyszerűsített megközelítéseket az irodalomban gyakran a fogyasztók állítják elő, azaz a könyvek olvasói és filmek nézői. Különösen igaz ez a népszerű kultúrára, ahol a szerzőket, filmrendezőket (színházi rendezőket, reklámgyártókat, forgatókönyv-írókat) a közönségük elvárásai még erőteljesebben befolyásolnak, mint a „szépirodalomban.” A magas kultúrában a művészek több autonómiát vindikálnak maguknak a véleményük kifejezésére. A népszerű kultúrát ezért a hivatalos történetírás és a széles körben elfogadott társadalmi és politikai elképzelések „hígított” formájának tekinthetjük. A filmekben és népszerű könyvekben a csikánó gyakorta alacsonyabb rendű, gyáva és cselszövő. Sokszor csatlakozik a többi alapvető ellenséges figurához. Ilyen az arab, aki fanatikus terrorista, vérben forgó szemmel, dinamittal hadonászik és Korán-idézeteket üvölt, mint John J. Nance öböl-háborús sikerkönyvében, a *Scorpion Strike*-ban.<sup>29</sup> Ilyen a német is, aki gyanús módon, például műkincs-csempészéssel szerezte vagyonát, a nemi élete aberrált, és fiatalon az SS-ben szolgált, mint Jack Lemmon Harvey Miller 1996-os filmjében, a *Megúszni egy gyilkosságot*-ban (*Getting Away With Murder*).<sup>30</sup> A mexikói csatlakozik ezekhez az ősellenségekhez, utcai narkónepperként, más kispályás bűnözőként, vagy a sivatag banditájaként, akinek széles karimájú kalapja van, nagy verejtékfoltok a hóna alatt, és aki kész gyilkolni, de ritkán szemtől szemben.

---

<sup>29</sup> John J. Nance. *Scorpion Strike*. New York: Random House, 1992.

<sup>30</sup> Harvey Miller. *Getting Away with Murder*. Savoy Pictures: 1996.

Az ellenségképet rendszeresen „frissítik” az amerikai népszerű kultúrában. A „vad indián,” aki a civilizáció útjában állt már a múlté. Little Bighorn már nem csak Custer tábornok emlékműve, hanem az indiánoké is, akik a csatában meghaltak. Az olyan színészek, mint Sidney Poitier sokat tettek a „veszélyes néger” sztereotípiájának eloszlatásáért, mert olyan tulajdonságokat vett fel, amelyek a fehér, angolszász protestáns hősök számára vonzóak. A japánellenes indulatok legtöbbje is kihúnyt az eltelt évtizedekben, ám kínai és koreai színészeket mégis gyakrabban foglalkoztatnak a rendezők és forgatókönyvírók. Új ellenségek bukkannak fel új helyekről: a Szovjetunió összeomlása után az orosz maffiózók és fegyverkereskedők, a Stasi ügynökök Kelet-Németországból. Amikor a Balkáni Háború kitört az 1990-es évek elején, a szerbek is az ellenség bőrébe bújtak.

## II.1. Filmek

A *Hét mesterlövész* (*The Magnificent Seven*, 1960) című filmben egy földművesek lakta kis falut, valahol az amerikai délnyugaton, egy hordányi mexikói bandita szipolyoz.<sup>31</sup> A film a japán rendező, Kurosava *Hét samuráj* (*Seven Samurais*, 1954) című moziján alapul. A rendező, John Sturges, igyekezett hitelesebb hősöket alkotni, mint amilyeneket a műfaj korábban ismert. Mind a hét mesterlövész könnyen azonosítható egyéniség, hús-vér ember. Amiben Sturges filmje nem hozott újdonságot, az a mexikóiakhoz való viszony. Egy részük lusta bandita, aki nem hajlandó a gyenge talajon robotolni, inkább a többi mexikóin élősködik. Azokon, akik vállalják a nehéz munkát és küszködést. A másik részük, a *campesinos*, azaz parasztok, képtelenek megvédeni magukat. Nem fegyverforgatók, nem tudják megszervezni a saját védelmüket a banditák ellen. Fegyveresek segítségére volt szükségük, akiket felbéreltek, de akik végül erkölcsi indíttatásból álltak melléjük. Végül a mexikói falusiak megtanulták az angolszász pisztolyhősöktől, hogyan harcoljanak és szervezkedjenek. Ezt az ébredést külső források váltották ki; a mexikóiak az állítólagosan magasabb rendű rassztól, a harcban tapasztaltabb, jogaiknak jobban tudatában levő féltől kaptak segítséget. Valójában a mexikóiakat éppen olyan gyakran szipolyozták az angolszászok, mint a többi mexikói. Amint Takaki rámutat, hogy Kaliforniában a külföldi

<sup>31</sup> John Sturges. *The Magnificent Seven*. United Artists: 1960.

aranybányászokra kivetett 20 dolláros adót beszédtek azoktól is, akik ugyan amerikai állampolgárok voltak, de mexikói etnikai háttérből.<sup>32</sup> Az előítélet tehát nem az állampolgárságnak szólt, hanem a rassznak, ami alátámasztja Zandem állítását: „Az állampolgárságról és az etnikumról alkotott fogalom az Egyesült Államokban hasonló a vallásról alkototthoz [...] Amerikaivá válni azt jelenti, hogy elfoglaljuk a helyünket a világban. Ennek hangsúlyozása azonban nem tehet minket vakká a rasszista ideológiákra... amelyek továbbra is jelen vannak, a latencia és a manifesztáció változó fokozataival.”<sup>33</sup>

Joey Romero filmjében, a *Savage Justice*-ban, Kuroszava története újabb (1988-as) változatában a helyszín a Fülöp-szigetek.<sup>34</sup> A kritikusok ezt a filmet valószínűleg kevésbé értékesnek tartják, mint az előző változatokat. Romero filmje nem táplál magasabb ambíciókat, mint hogy bemutassa a jó győzelmét a gonosz felett, sematikus, egyszerű szereplőkkel. A negatív hős ezúttal nem mexikói, hanem spanyolul beszélő filippínó, akinek a neve Sánchez. A helyszín kissé különböző, a forgatókönyv hasonló, és a film végén a ferde szemű, sötétbőrű Sánchez, széles pengéjű *maché*tevel a kezében meghal egy kék szemű, szőke angolszász nő lövéseitől. Érdekes, hogy kevés a valóban hispán szereplő a filmben; még a filippínókat is olyan angolszász színészek alakítják, akiknek a bőre elég sötét ehhez.

Kuroszava kimeríthetetlen története később visszatér az amerikai délnyugatra Brent Huff *Zsoldosok Texasban* (*The Bad Pack*, 1992) című filmjével.<sup>35</sup> A *Los Robles* (Tölgyes) nevű falut, amelyet spanyolajkú földművesek laknak, egy jobboldali, nacionalista, paramilitáris szervezet zaklat. A pisztolyhősök tehát ismét összegyűlnek, hogy megmentsek a falut. Huff nem változtatott Sturges, vagy ami azt illeti Kuroszava eredeti cselekményén, de mivel a történet napjainkban zajlik, hőseink nem musztángtháton, hanem elegáns német autókön érkeznek, és automata fegyvereik vannak, nem az eredeti Colt.45. Egy másik újítás a filmben, hogy a konzervatív angolszászok többnyire a rossz oldalon állnak, köztük egy korábbi vietnami zöldsapkás, ma már szálnalmas alkoholista, aki lassan halálba issza

---

<sup>32</sup> Ronald Takaki. *A Different Mirror. A History of Multicultural America*. Boston: Little, 1993, p. 178

<sup>33</sup> James W. van der Zandem. *American Minority Relations*. New York: Alfred A. Knoff, 1983, p. 118.

<sup>34</sup> Joey Romero. *Savage Justice*. Rod. S. M. Confesor, producer. 1988.

<sup>35</sup> Brent Huff. *Bad Pack*. Sandwedge Films: 1997.

magát poros irodájában. A mesterlövészek vezetőjét Robert Davi alakítja, aki sötét arcával és hajával igen hasonlít azokra a mexikóiakra, akiknek a megmentésére érkezett. Ami továbbra sem változott, az az, hogy a mexikóiak védelemre és gyámolításra szorulnak a jogaikért folyó harcban. Ezt az ötletet több más rendező is feldolgozta. Elmore Leonard *Mr. Majestyk* című rövid regényének filmváltozatában Charles Bronson egyedül van, a többi hat mesterlövész nélkül.<sup>36</sup> A filmben a csikánók és nem-csikánók közötti konfliktus nem kap olyan erős hangsúlyt, mint a könyvben, de azért jelen van. A női főszereplő, Nancy Chávez, csillogó fekete szemével, hosszú, fekete hajával, bársonyos, leburnult bőrrel, megfelel a mexikói nőkről alkotott romantikus képnek, ahogyan az angolszász férfiak leírják és még gyakrabban elképzelik őket. Egy ilyen ifjú hölgy csavarta el a *Hét mesterlövész* egyikének a fejét, aki úgy dönt, felhagy sodródó életmódjával, és letelepszik. Takaki szerint a „kinyilvánított férfiú elrendeltetés” a Mexikói Háború idejéig megy vissza, amikor az amerikai férfiak azzal kérkedtek, hogy összevegyítik a *tisztább* vérüket a spanyol leányokéval.<sup>37</sup>

Leonard több empátiát mutat a csikánók iránt, mint sok más szerző és filmgyártó a II. Világháború utáni időkből, de ő sem tud teljesen elszakadni a mexikóiak elleni előítéletektől. Leonard írta a forgatókönyvet John Surtees westernjéhez, az 1972-ben készült *Joe Kidd*-hez.<sup>38</sup> A helyszín ismét egy mexikói falu a határ amerikai oldalán, a Vadnyugat korában. A *campesinókat* megint kizsákmányolják, mint rendszerint, de ezúttal *gringo* földbirtokosok. A mexikóiak megtették az első lépéseket, hogy megszervezzék magukat, mert van saját vezetőjük. Ez a vezető azonban Luis Chama (John Saxon), nem elég rátermett, és egy *gringo* Joe Kidd, (Clint Eastwood) segítségére van szükség, hogy a helyes úton maradjon. Csak egy *gringo* segítsége teszi lehetővé a mexikóiak számára, hogy megvédjék a jogaikat, és esélyük legyen a bíróságon. A film készítői szilárdan hisznek az amerikai jogrendben, és azt is hiszik, hogy a mexikóiak a *gringok* segítségére szorulnak, hogy felnőjenek és megtalálják a helyüket az amerikai társadalomban. Ám éppen az amerikai jogrendbe vetett bizalmat ásta alá az a bánásmód, amelyben a mexikóiak részesültek a

---

<sup>36</sup> Richard Fleischer. *Mr. Majestyk*. The Mirisch Vorporation: 1974.

<sup>37</sup> Takaki, p.176.

<sup>38</sup> John Sturges. *Joe Kidd*. The Malpaso Company: 1972.

Guadalupe Hidalgo-i szerződés után. A film elkészítésének egyik motivációja lehetett talán, hogy valamennyire visszaállítsa ezt a bizalmat.

Jóval több előítéletet találunk Steve Carver *Magányos farkas (Lone Wolf McQuade)* című, 1983-ban készült filmjében<sup>39</sup>. A film a mexikóiakra vonatkozó negatív sztereotípiák és klisék gyűjteménye. A nyitójelenetben egyetlen *gringo* hős (Chuck Norris) könnyedén elintéz egy egész bandányi, állig felfegyverzett mexikói banditát valahol egy száraz völgyben, délnyugat Texasban. Ketten életben maradnak, hála az irgalmas szívű főhősnek, de csak hogy bizonyítsák gyáva orvtámadó mivoltukat, mert amikor a hős elfodul, megkísérik megölni. Mi sem természetesebb, mint hogy McQuade éppen ilyen magatartásra számít a mexikóiaktól, és nagyszerű harcos lévén, könnyedén megöli mindkettőt. A főhős ezután folytatja keresztes hadjáratát a mexikói bűnözők ellen, és közben alig számíthat mások segítségére. Van ugyan egy helyettese, egy csikánó, de ő teljes kudarc, állandóan angolszász partnere segítségére szorul, így inkább teher, mintsem segítség. A mexikói bandavezér szépséges barátnője végül szerelmes lesz a főhősbe, és segít neki legyőzni korábbi szeretőjét. A lány talán azért találja vonzónak a főhőst, mert az felmutat olyan értékeket, amelyek a latin *machismo* hagyományos elemei: nem túl beszédes, nem túl rendezett külsejű, de kiváló szerető és harcos. Garbowski így magyarázza ezt: „A főhős a filmnek az az eleme, amellyel a néző a legkönnyebben azonosul.”<sup>40</sup> Ez esetben pedig a néző örül, hogy hőshöz szépséges señorita csatlakozik, és segíti őt céljai elérésében. A *la raza* nézőpontjából szemlélve azonban a lány áruló, *vendedor*, aki kiárusítja a sajátjait.

Noha az utóbb említett négy filmben a csikánó szereplőt nem csikánó, hanem elsődlegesen angolszász színész alakítja, ez a gyakorlat ma már nem olyan elterjedt, mint amilyen a múlt század közepén volt.

Antonio Rios-Bustamante, aki elemezte számos hollywoodi film szereplőgárdáját a hangosfilm kezdetétől, az alábbi következtetésre jutott:

A faji sztereotipizálás, és a latin-amerikai meg spanyol történelem torzítása jelen van a kezdetektől. Ezért minden spanyol vezetéknevű személyre

---

<sup>39</sup> Steve Carver. *Lone Wolf McQuade*. El Paso: 1983.

<sup>40</sup> Christopher Garbowski. "Film and Axiology: The Protagonist as a Prolegomenon to Values." *Culture and Identity*. Ed. S. Stern-Gillet, et al. Katowice: University of Silesia Press, 1996, 328-339, p. 328.



bizonyos gyanakvással tekintettek. Az 1920-as évek latin szupersztárjai ritkán, talán soha nem játszottak latin szereplőt.<sup>41</sup>

A helyzet akkor sem változott sokat, amikor európai bevándorlók uralták a hollywoodi filmipart. Annak dacára, hogy sok európai filmes faji vagy vallási intolerancia miatt hagyta el a szülőföldjét, követniük kellett a hollywoodi irányzatot, bár ez nem volt könnyű:

Étizedekbe telt, míg a filmipar nagyrészt európai bevándorló vezetői amerikanizálódtak, és elfogadták a kor amerikai értékrendjét a rasszizmus kérdésében. A nyugat-, közép- és kelet-európaiaknak el kellett fogadniuk a faji előítéleteket a mexikóiakkal, kubaiakkal, puerto rico-iakkal és más latin amerikaiakkal szemben.<sup>42</sup>

Azt a makacsságot, amellyel a mexikóiak iránti előítélet fennmarad, jól példázza a *Hét mesterlövész*-történet sokadik változata: Walt Disney stúdió 1998-as rajzfilmje, az *Egy bogár élete* (*A Bug's Life*). Távolinak tűnik a példa, de jól illeszkedik az előzőrekhez. Az egyik első egész estés számítógépes rajzfilmben a banditák sáskák, akik egy szorgos hangyakolónián élőködnek. Egy rajzfilmben semmi szükség nincs arra, hogy a negatív szereplőket bármely nemzetiséghez kössék, de az *Egy bogár életében* mégis ez történik. A sáskák egy lyukas *sombrero*-ban tanyáznak, ott tartják a haditanácsaikat, onnan rajzanak ki, hogy a hangyákat fenyegezzék. Hogy az üzenet teljesen egyértelmű legyen, van némi mexikói szemét a *sombrero* alatt: mexikói gyufásdoboz és söröskupak. Így biztosítható, hogy az előítélet átöröklődjön egyik nemzedékről a másikra.

## II.2. Reklámok

A reklámok a népszerű kultúra sajátos részét képezik. Akár az autópálya melletti nagy táblákról, újságokról, TV-reklámokról van szó, mindenképpen tömörnek, célratorónek kell lennie, és hatékony, közvetlen és erőteljes módon kell eljuttatnia az üzenetet a célközönséghez. Éppen ezért a reklámok még inkább támaszkodnak a klisékre és sztereotípiákra, mint más műfajok.

---

<sup>41</sup> Antonio Ríos-Bustamante. "Latino Participation in the Hollywood Film Industry, 1911-1945." *Chicanos and Film: Representation and Resistance*. Ed. Chon A. Noriega. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992, 18-29, p. 20.

<sup>42</sup> Ríos-Bustamante, p. 21.

Mosolygó olaszok gyakran reklámoznak fagyasztott pizzát, skótszoknyás férfiak boldogan vigyorognak egy jó ár, vagy különleges ajánlat fölött az újság-, vagy TV-reklámokban. Rendszerint egy nemzet/iség jellegzetes, közismert, de nem feltétlenül negatív vonásait használják fel a reklámokban. A skótokon kívül, akik híresek állítólagos fukarságukról, a csikánók gyakorlatilag az egyetlen nemzetiség, amelyet állítólagos negatív tulajdonságaikért választanak a reklámokhoz. A csikánók ilyen felhasználása az amerikai reklámokban olyan elterjedt volt, hogy Edward Simmen a *The Chicano-From Caricature to Self-Portrait* [A csikánó: a karikatúrától az önarcképig] című könyvének már az elején így ünnepli a csikánók öntudatra ébredését: „A mexikói-amerikai ‚csilis bab’ karikatúrája, Leo Castillo ‚SÍ Señor’ balfácánja a moziban gyorsan helyet ad más szereplőknek.”<sup>43</sup>

Rendon *Chicano Manifestó*jában [Csikánó kiáltvány, 1971] találunk egy sor példát a mexikóiak állítólagos gyarlóságaira alapozott reklámokra. Ezekkel a nem-csikánó lakosságnak kínálnak termékeket és szolgáltatásokat. Rendon mellékeli azt, milyen üzenetet olvas ki a hirdetésekéből, amelyek „humorosan vagy másképp rájátszanak az ismerős mexikói-amerikai sztereotípiákra.”<sup>44</sup> Lentebb látható Rendon néhány példája, a kiolvasható üzenettel:

A hirdető	A médium	Üzenet
Frito-Lay	Frito Bandito	csúszómászó, tolvaj
A. J. Reynolds (cigaretta)	Mexikói bandita	Banditák
Camel Cigaretta	„Tipikus” mexikói falu mindenki alszik, unatkozik	Semmirekellőek, felelőtlenek
Lark (Liggett & Meyers)	Mexican szobafestő, csupa festék	Trehány munkás, megbízhatatlan
Arrid	Mexikói bandita befújja a hónalját, a narrátor ezt mondja: „Ha neki használ, önnek is fog!” <sup>45</sup>	Ő a legbüdösebb

**2. ábra:** reklámokból kiolvasható üzenetek

**Forrás:** Rendon: Chicano manifesto

<sup>43</sup> Edward Simmen. Foreword. *The Chicano-from Caricature to Self-Portrait*. Ed. Edward Simmen. New York: New American Library, 1971, p. 15.

<sup>44</sup> Lynn P. Dunn. *Chicanos: A Study Guide and Sourcebook*. San Francisco: R and E Research Associates, 1975, p. 17.

<sup>45</sup> Armando B. Rendon. *Chicano Manifesto*. New York: Macmillan, 1971, p. 8.

A Rendon által összegyűjtött példák a csikánók vélelmezett negatív tulajdonságaira alapozott reklámok, de ezek természetesen nem töményen, egymás mellett tűntek fel, így a legtöbb ember valószínűleg észre sem vette, milyen kártékony hatással van ez a közgondolkodásra. A Frito-Lay hírhedt a provokatív reklámjairól, amelyek számos nézőt sokkolnak, de a többi cég valószínűleg pusztán szellemesnek és humorosnak tekinti a hirdetéseket, miközben azok a társadalomban élő legvisszataszítóbb előítéleteken alapulnak.

### II.3. Country & Western zene

A country és western zene a hódítókkal és cowboyokkal érkezett délről délnyugatra. Mára népszerű lett az egész világon, de sokat megőrzött eredeti regionális jellegéből és témáiból. Tekintve, hogy ez azoknak a zenéje, akik meghódították a régi Mexikó északi területeit, így tükrözi az amerikaiak tapasztalatait és hozzáállásukat az új területekhez és lakóikhoz.

A műfaj erősen konzervatív, és az előadók túlnyomó többsége fehér, akik a hagyományos angolszász értékeket képviselik. Ilene Melish így ír erről a *The History of Rock* [A rock története] közölt cikkében: „a country általában konzervatív politikai és társadalmi gondolatokat képvisel; a zene, úgy tűnik, nem képes radikális változásokat befogadni, hanem régi mítoszok értékeit mutatja fel harsány realizmussal, daccal és humorral.”<sup>46</sup>

Johnny Cash egy humoros balladájában bánja, hogy nem utasított vissza azonnal egy olyan állásajánlatot, amely „Új Mexikó Isten háta mögötti földjére vetette.”<sup>47</sup> Marty Robbins kivétel volt, mert ő sokat énekelt a csikánókról, dallamos spanyol és mexikói elemekkel gazdagítva a zenéjét. Érzékeny volt arra, amit Takaki „kinyilvánított férfiú elrendeltetésnek” nevezett a señoritákkal kapcsolatban. Az „El Paso,” „Meet Me Tonight at Laredo és sok más dalában Robbins az angolszász pisztolyhősök és fekete szemű señoriták közötti tragikus végű szerelemről dalol. A Billy a kölyökről szóló ballada népdal, és ahogyan Robbins előadja, az hasonlít a *corridó*kra, azaz a hagyományos mexikói balladákra. De Robbins romantikus világa a fehérre

<sup>46</sup> Ilene Melish. “Country Life—Bitter-Sweet Music and Dreams for the Loser and the Little Man.” *The History of Rock*. Vol. 83. (1983) 1641-62, 1641.

<sup>47</sup> Johnny Cash. *Man in Black 1954-1958*. Bear Family Records, Germany: 1990. CD, originally issued as an LP.

meszelt *haciendákról*, férfias pisztolypárbajokról, és sötét szemű mexikói lányokról talán sosem létezett. De annyit tudunk Billyről, hogy az utolsó szavak, amelyeket kiejtett, mielőtt korábbi barátjának, Pat Garrettnak a golyója leterített, spanyolul hangzottak el: ¿Quien es?– azaz Ki van ott?

Vannak csikánó country és western énekesek is, de ők inkább a zene tex-mex ágát művelik, mint például Johnny Rodriguez. A tex-mex, noha a country és western világába tartozik, külön ágat képez a műfajon belül.

### III. Változások, új divatok

A csikánókat övező negatív klisék egy részét sikerült eloszlatni, különösen az 1960-as évek után, nem kis részben a Csikánó Mozgalomnak köszönhetően. A csikánó alsóbbrendűségének a képzete azonban mélyen gyökerezik az amerikai többségi társadalom fejében.

#### III.1. Filmek

A népszerű filmekben a csikánókat már nem mindig túntetik fel negatív színben; sőt, a *machismo* szellemével összhangban egy kis spanyol akcentus segít felkelteni a lányok figyelmét, mint a Rendőrákadémia (*Police Academy*) című filmben.<sup>48</sup>

John Huston az Iguána éjszakája (*Night of the Iguana*) című filmjében, Williams klasszikus drámájának moziváltoztatásban, melyet 1964-ben forgatott, Mexikó legfestőibb helyszíneit választotta.<sup>49</sup> Kevés a mexikói szereplő, és őket az alkotó mindenféle előítélet vagy sztereotípa nélkül ábrázolja. Sőt, némelyik mexikói fizikailag és erkölcsileg az angolszász szereplők fölött áll.

A mexikói-amerikai hátterű hősök, akik csatlakoznak a filmvásznon a makacs ír zsarukhoz, délkelet-ázsiai harcművészekhez, és azokhoz, akik korábban egyedül uralták a vásznat: a fehér, angolszász, protestáns karakterekhez, nagyban hozzájárulnak a csikánók és általában a hispánok imázsának javulásához. Az egyik ilyen hős Lorenzo Lamas.

---

<sup>48</sup> Hugh Wilson. *Police Academy*. The Ladd Company: 1984.

<sup>49</sup> John Huston. *The Night of the Iguana*. MGM: 1964.

Lamasnak, aki maga is egy kaliforniai *barrió*ban született, ma már saját produkciós cége van. A fejevadász (*Renegade*) című sorozatban lett híres, amely elegyíti a hagyományos amerikai mozi értékeit az új csikánó jelenléttel.<sup>50</sup> Minden epizód végén a hős ellovagol a lenyugvó Napba, de nem musztágon, hanem egy Harley Davidson motoron. A kiindulás az, hogy egy kiváló rendőrt hamis vádakkal bemártanak (főleg angolszász zsaruk), és most hadjáratot folytat, hogy a becsületét helyreállítsa. Két összecsapás közben utcán kallódó gyerekeket segít, tanítja őket, hogyan töltsék az idejüket értelmes módon. A multikulturalizmus új szellemében segíti őt egy bennszülött amerikai és egy angolszász hölgy.

Lamas a magánéletében is igyekszik segíteni azokon, akik rászorulnak, akárcsak a hősök, akiket a filmvásznon alakít. Ezzel is javítja a csikánókról kialakult képet, és motorkerékpáros showműsorával segít pénzt gyűjteni a gyermek-transzplantációs alapnak.

Antonio Banderas szintén számottevő mértékben járult hozzá a hispánok képének a javításához. Bár a spanyolországi Malagában született, többet tevékenykedik Amerikában, mint Európában, és örömmel dolgozik együtt csikánó rendezőkkel, mint a *Desperado* című filmben.<sup>51</sup> David Campbell mozijában, A Zorro álarcában (*Mask of Zorro*), Banderas segít feltámasztani Kalifornia spanyol gyarmati múltjának romantikus képét<sup>52</sup>. A *Zorro* első filmváltozata 1920-ban készült, és azóta hat színész játszotta mindenki kedvenc fekete ruhás hősét, köztük Tyrone Power, Alain Delon és George Hamilton, de csak egy volt *latino*: Pedro Armandaríz. Egy újabb latin hátterű színész feltűnése a szerepben segít tovább oszlatni azokat az előítéleteket, amelyekről Rios-Bustamante beszélt.

---

<sup>50</sup> Stephen J. Cannell. *The Renegade*. Stu Sedgall/Cannell Entertainment: 1992-1997.

<sup>51</sup> Robert Rodriguez. *Desperado*. Columbia Pictures, 1995.

<sup>52</sup> David Campbell. *The Mask of Zorro*. TriStar Pictures, 1998.

## III.2. Reklámok

Armando Rendon a Csikánó kiáltványban úgy véli, hogy bár a csikánó és más hispán érdekvédelmi szervezetek igyekeznek nyomást kifejteni a rasszista elemek kiszorításáért a reklámokból, az anyagi forrásaik szűkösek a jogi csatározásokra, és hatékony propaganda-hadjáratokra. De mégis sikeresek lehetnek, ha rá tudják irányítani a közfigyelmet a csikánók iránti rossz bánásmódra a hirdetésekben. Elégséges lehet, ha egyre több nyilvánosságot adnak ezeknek az ügyeknek, és nem kell bíróságra járni; a nagy cégek nem kockáztatják a pereskedést, és a nyilvánosság hatására is készek a reklám-stratégiájukon változtatni. Az afrikai-amerikaiak tekintetben a hispánok előtt járnak. Bár sokáig ők voltak a fehér amerikaiak faji előítéleteinek első számú célpontjai, Lynn P. Dunn a következő megállapításra juthatott: „A fekete sztereotípiák észrevehetően eltűntek a reklámokból ma már.”<sup>53</sup> A „ma már” az 1960-at követő időszakot jelenti. Hozzátehetjük, hogy a Rendon Csikánó kiáltványának megjelenése óta eltelt harmad évszázad általánosságban a negatív csikánó sztereotípiák jelentős erodálódását hozta magával.

Wyatt úgy hiszi, hogy „az Amerikai Autóklub képei a fehérre meszelt, *vaqueró*kkal és szorgoskodó indiánokkal körülvelt missziósházai kizárólag Harte történeteinek köszönhetőek,”<sup>54</sup> mivel harte vezette be az irodalomba, és azon keresztül a reklámokba, a délnyugat romantikus gyarmati múltját.

A „fehérre meszelt, *vaqueró*kkal és szorgoskodó indiánokkal körülvelt missziósház” visszatért egy népszerű csokoládé televíziós reklámába az 1990-es években. Egy fiatalember, aki elveszítette az életkedvét, és be szeretne állni egy misszióba, az utolsó pillanatban a csokoládé visszaadja az életigenlését. A langaléta, szerencsétlen kinézetű pap szomorúan veszi tudomásul, hogy újabb jelöltet fordított vissza a csokoládé a kolostor kapujából. Egy ilyen TV reklámot természetesen nehéz komolyan venni, de az üzenete világos: épelméjű ember nem választja azt az életmódot. Az ember nyilván csak mély kétségbeesésében áll be egy katolikus misszióba. A protestáns etika és életmód nem kap ilyen bánásmódot a reklámokban, még

---

<sup>53</sup> Dunn, p. 17.

<sup>54</sup> David Wyatt. Foreword. *Bret Harte: Selected Stories and Sketches*. Ed. David Wyatt. Oxford: Oxford University Press, 1995, p. xxvi.

humoros formában sem. Ez a reklám jó példa arra, hogyan keveredhet az ST1 és az ST2 sztereotípa egy rövid jeleneten belül. Ott vannak a gyönyörűen művelt, festői ültetvények a missziósház körül, amely így a béke szigete, kulturális-civilizációs előőrs a vadonban, egyben jól szervezett mezőgazdasági telep. Ám ugyanez a katolikus szerzetesek nevetséges életmódjának a helyszíne is. A reklám hasonlóan alkalmas annak bemutatására, hogyan szívárognak át az irodalmi sztereotípiák a népszerű kultúrába; hosszú az út Harte romantikus képeitől az autóklub tájain át a csokoládéreklámig.

### III.3. Country zene

A country és western műfajában A deportáltak (*Deportee*), Woodie Guthrie dala a népszerű country ballada példája, amely mexikói szezonmunkások szomorú sorsát meséli el, akikről Abraham Hoffman is írt. Guthrie elsősorban amerikai népzene gyűjtőjeként és szerzőjeként volt ismert, a dalai közül számos a country énekesek kedvence ma is. Ez a dal nem elsősorban a csikánók támogatására született, hanem a műfajnak azt a jellegzetességét mutatja, hogy az előadó az elesettek mellett áll. A dal ez újabb feldolgozásában a csikánó énekes, Johnny Rodriguez, csatlakozik Johnny Cash-hez, Willie Nelsonhoz és Kris Kristoffersonhoz, együtt énekelnek.<sup>55</sup> Az 1960-as és 1970-es években, amikor Marty Robbins Az Alamo balladáját énekelte, Johnny Cash pedig lemezre énekelte a Ne feledd az Alamót! című dalát, Johnny Rodriguez nem volt jelen.<sup>56</sup> A mexikóiaknak egészen más az álláspontja az Alamóval kapcsolatban, mint az angolszászoknak. Rodriguez és az angolszász country énekesek képesek voltak közös témát találni, együtt dolgozni, ami jól jelzi a csikánókkal szembeni előítéletek változását. A Deportáltak után hosszú idő telt el, mielőtt újabb ballada foglalkozott a mexikói idénymunkások kizsákmányolásával és a lealázó bánásmóddal, amiben részesültek. Billy Joe Shaver Fizikai munka (*Manual Labor*) című dala kevésbé ismert, mint a Deportáltak, de a téma ugyanaz: „ennek az országnak az urai csak a mexikóiban találnak fizikai munkást.”<sup>57</sup>

<sup>55</sup> The Highwayman. *The Highwaymen Album*. Columbia Nashville: 1985. LP

<sup>56</sup> Marty Robbins. *More Greatest Hits*. Sony BMG entertainment: 1991. CD.

<sup>57</sup> Billy Joe Shaver. *Electric Shaver*. New West Records: 1999. NW 6007. CD, originally issued as LP.

Egy másik híres énekes, akit általában nem sorolnak a country és western előadók közé, de aki gyakran tesz kirándulásokat ebbe a műfajba, Bruce Springsteen. A Tom Joad szelleme (*The Ghost of Tom Joad*) igazi áttérés, amely a műfaj figyelmét a csikánókra irányította. Úgy tűnik, a műfajnak mégis megvan a képessége a radikális változások befogadására. De egy közelebbi pillantás azt mutatja, hogy a változás nem is olyan radikális: a műfaj továbbra is az elesettekkel azonosul, mert azok, akik összetűzésbe kerülnek a társadalommal, harcolnak a rendszerrel, mindig a country legenda részei. Ha a mexikóiakat hozzávesszük a hősökhöz, nem kerülünk szembe a C&W zene alapértékeivel. Mark Hulsether úgy ajánlja Springsteen lemezét, mint „a nyilvános, intellektuális munka, amely fontos dolgokat tanít nekünk a nemzetünkről [...] és visszanyúl Woody Guthrie hagyományaihoz.”<sup>58</sup> Az albumon több dal szól a csikánókról. A Balboa park az illegális munkaerőpiac, ahol homoszexuálisok is portyáznak, és igénybe veszik a kiszolgáltatott fiatalok szolgáltatásait. A két Sinaloa cowboy [Sinaloa cowboys] *pinto*, azaz észak-Mexikóból érkezett, munkát kereső fiatal. Hamar megtanulják, hogy az apjuknak igaza van, amikor azt mondja, hogy az észak semmit sem ad ingyen.<sup>59</sup>

A határ [The Line] egy határőr balladája, akinek a kollegája csikánó, és ketten együtt próbálják a migránsokat a határ mexikói oldalán tartani. Egy nap az angolszász határőr lát egy asszonyt egy gyerekkel, és ahelyette, hogy letartóztatná, átsegíti a határon, majd otthagyja az állását, miközben a csikánó partnere félre néz. Így „Springsteen hiteles reményeket énekel meg, amelyek a szolidaritás és ellenállás apró tettein alapulnak, a helyi és konkrét közösségekben.”<sup>60</sup> Ebben a világban az emberek identitása kevert; Hulsether szerint a határőr a „jó példája annak, az embernek, aki lebontja a túlságosan merev nemzeti önazonosságot.”<sup>61</sup>

Az alacsonyabb rendű csikánó képzelet makacsul jelen van az amerikai népszerű kultúra főáramában, mert ez az, amit a hatalmon levő elit régóta súlykol az emberek agyába. Anaya úgy véli, hogy a sztereotípiák kialakulása

---

<sup>58</sup> Mark Hulsether. “Three Challenges for the Field of American Studies: Relating to Cultural Studies, Addressing Wider Publics and Coming to Terms with Religions.” *American Studies*. 38:2, (Summer 1997): 117-146, 131.

<sup>59</sup> Bruce Springsteen. *The Ghost of Tom Joad*. Columbia: 1995. CD.

<sup>60</sup> Hulsether, p. 131-132.

<sup>61</sup> Hulsether, p.132.



szomorú, és „a probléma összetett, mert amikor az egyik csoport szociális, politikai és gazdasági fölényben van a másikkal szemben, a sztereotípa hátrányosan fogja érinteni a kisebbségi csoportokat.”<sup>62</sup> Az angolszászok abban akartak hinni, hogy a mexikóiak alacsonyabb rendűek, és ebben látták annak igazolását, hogy elfoglalták az országukat. Ha az amerikaiak teljesen elismernék, hogy a csikánók egyenlőek velük, és az értékrendbeli különbségek nem jelentenek alá-fölérendeltségi viszonyt, akkor szembesülnének azzal, hogy amit a múltban tettek, egyszerű rablőháború volt, nem pedig kulturális-civilizációs küldetés. Az egyre sikeresebb csikánó érdekvédő csoportok, iskolai programok, a filmgyártók változó hozzáállása segít abban, hogy a csikánókat és más kisebbségi csoportokat övező előítéletek leomoljanak. Nelson és Tienda elsősorban külső tényezőknak tulajdonítja a csikánók életét érintő kedvező változásokat: „Ma a történelmi örökség megmarad ugyan, drámai változások zajlanak le a település-szerkezetekben és a csikánók számára megnyíló lehetőségek terén [...] a szakszervezetek és a diszkriminációs gyakorlat elleni jogi szankciók harcba szállnak a gyarmati munkálatói rendszer ellen, a városi lakhelyek pedig munkalehetőségek szélesebb körét kínálja.”<sup>63</sup>

Azonban a Csikánó Mozgalom hozzájárulása a kedvező változásokhoz szintén jelentős. Az 1960-as évektől növekvő számban jelentek meg irodalmi művek és tanulmányok, nem csak csikánó szerzőktől, hanem olyan angolszászoktól is, akiket érdekel *la Causa*, azaz az *ügy*. A mezőgazdasági munkások színháza, a „parasztszínház” *El Teatro Campesino*, túllépett a Csikánó mozgalom belső önkifejezési formáján. Az 1960-as évektől egyre több ember figyelmét vonta a mozgalomra, a csikánók problémáira, szociológusukét, kritikusokét, írókét és másokét. Carl és Paula Shirley így fogalmaz: Némelyik [angolszász író]nak annyira megteszett a hispán életforma, hogy mexikói-amerikainak tettetik magukat, írói álnéven adják ki a munkáikat. Antonio Márquez rámutatott, hogy, ha bárki úgy dönt, a *literatura*

---

<sup>62</sup> Rudolfo Anaya. „Aztlán.” *The Anaya Reader*. New York: Warren Books, 1995, p. 295.

<sup>63</sup> Candace Nelson and Marta Tienda. “The Structuring of Hispanic Ethnicity: Historical and Contemporary Perspectives.” *Ethnicity and Race in the U.S.A. Towards the Twenty-First Century*. Ed. Richard D. Alba. Boston: Routledge and Kegan Paul, 1985. 49-75, p. 56.

*chicanescát* akarja művelni, annak ismeretgazdagnak, becsületesnek, rettenthetetlennek, rendíthetetlennek, és mindenek felett igaznak kell lennie'<sup>64</sup>

A Campesino színház mellett a sajtó az a terület, amelyben a Csikánó Mozgalom igen sikeres volt. A növekvő számú csikánó sajtótermék, amely a mozgalom kezdete óta napvilágot látott, különösen az 1960-as évek második felétől, fórumot kínál a csikánó élet bemutatására, megtárgyalására, és elemzésére.

Az irodalom is nélkülözhetetlen fegyver a Mozgalom kezében a negatív sztereotípiák monopóliumának megtörésére. Rocard idézi a költőt, Jorge Gonzalezt, aki fegyvereket és tollat akar/*juntos venceremos* (együtt diadalmaskodunk)."<sup>65</sup> Pérez-Torres békésebb: nem akar fegyvereket, csak tollakat. Ő úgy tekint a hispán kultúrára, mint amely „szakadékokon és hidakon halad át számos kulturális helyszín között: Egyesült Államok, Mexikó, Texas, Kalifornia, a vidéki, a városi, a folklór, a posztmodern, a népszerű, az elit, a hagyományos, a tendenciózus, és az avant-garde között.”<sup>66</sup> Ez a nyitott és békés hozzáállás valószínűleg van olyan hatékony, mint a politikai radikalizmus, és biztosan sokkal vonzóbb a többségi társadalom számára.

### *Irodalom*

Anaya, Rudolfo (1995): „Aztlán.” *The Anaya Reader*. New York: Warren Books.

Blalock, Hubert M. (1982): *Race and Ethnic Relations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.

Brown, Rupert (1997): *Prejudice. Its Social Psychology*. Oxford: Blackwell.

Dunn, Lynn P. (1975): *Chicanos: A Study Guide and Sourcebook*. San Francisco: R and E Research Associates.

Garbowski, Christopher (1996): “Film and Axiology: The Protagonist as a Prolegomenon to Values.” *Culture and Identity*. Ed. S. Stern-Gillet, et al. Katowice: University of Silesia Press, pp. 328-339.

Gerster, Patrick and Nicholas Cords (1997): *Myth in American History*. Encino: Glencoe Press.

---

<sup>64</sup> Carl R. Shirley and Paula W. Shirley. *Understanding Chicano Literature*. University of South Columbia: Carolina Press, 1988, p.187.

<sup>65</sup> Rocard, p. 212.

<sup>66</sup> Rafael Pérez-Torres. *Movements in Chicano Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p. 3.

- Horsman, Reginald (1981): *Race and Manifest Destiny. The Origins of American Racial Anglo-Saxonism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hulsether, Mark (1997): Three Challenges for the Field of American Studies: Relating to Cultural Studies, Addressing Wider Publics and Coming to Terms with Religions." *American Studies*. 38:2, (Summer 1997): 117-146.
- Hunt, Michael H. (21987): *Ideology and U. S. Foreign Policy*. Yale University Press: New Haven and London, reprinted with new afterword by the author, 2009.
- Melish, Ilene (1983): "Country Life—Bitter-Sweet Music and Dreams for the Loser and the Little Man." *The History of Rock*. Vol. 83. pp. 1641-62.
- Nance, John J. (1992). *Scorpion Strike*. New York: Random House.
- Pérez-Torres, Rafael (1995): . *Movements in Chicano Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pickering, M. Stereotyping and Stereotypes (2015): *In: Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*. (eds A.D. Smith, X. Hou, J. Stone, R. Dennis and P. Rizova), (Wiley's encyclopedia does not specify page number to the article within the volume.) <https://doi.org/10.1002/9781118663202.wberen046> (Accessed: 11:12, 15 November 2022)
- Rachwal, Tadeusz (1996):. "Tropes of the Erotic: Amerigo's America and the Question of (Postmodern) History." *Representations of the Erotic*. Eds. T. Rachwal and T. Slawek. Katowice: University of Silesia Press.
- Rendon, Armando B. (1971): *Chicano Manifesto*. New York: Macmillan.
- Ríos-Bustamante, Antonio (1992):. "Latino Participation in the Hollywood Film Industry, 1911-1945." *Chicanos and Film: Representation and Resistance*. Ed. Chon A. Noriega. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rocard, Marcienne (1989): *The Children of the Sun: Mexican Americans in the Literature of the United States*. Trans. from French Edward G. Brown, Jr. Tucson: University of Arizona Press.
- Saad, Fernando Alberto Rivera (2001): "Bartolomé de Las Casas: The Eternal Guardian of the Indians." Internet: [www.loyno.edu/history/journal/Saad.html](http://www.loyno.edu/history/journal/Saad.html) Accessed in Sept. 2011.
- Shirley, Carl R. and Paula W. Shirley (1988):. *Understanding Chicano Literature*. University of South Columbia: Carolina Press.
- Simmen, Edward (1971): Foreword. *The Chicano—from Caricature to Self-Portrait*. Ed. Edward Simmen. New York: New American Library.
- Takaki, Ronald (1993): *A Different Mirror. A History of Multicultural America*. Boston: Little.

- van der Zandem, James W. (1983): *American Minority Relations*. New York: Alfred A. Knoff.
- Virágos, Zsolt K (1999): "Permutations of Self and the Other: The Mythicized Foundations of Ideologically Attuned Stereotypy in American Culture." *Happy Returns. Essays for Professor Pálffy*. Eds. Péter Szaifkó and Tamás Bényei. Debrecen: L. Kossuth University.
- Virágos, Zsolt K. (1977): "James Baldwin: Stereotype versus Counterstereotype." *Hungarian Studies in English*. Vol. 11. pp. 131-141.
- Weber, David J. (1990): *Foreigners in Their Native Land-Historical Sources of the Mexican Americans*. Albuquerque, University of New Mexico Press.
- Wyatt, David (1995): Foreword. *Bret Harte: Selected Stories and Sketches*. Ed. David Wyatt. Oxford: Oxford University Press.

## Filmek, CD-k

- Campbell, David (1998): *The Mask of Zorro*. A movie film. TriStar Pictures,.
- Cannell, Stephen J. (1992-1997): *The Renegade*. TV series. Stu Sedgall/Cannell Entertainment.
- Carver, Steve (1983): *Lone Wolf McQuade*. A movie film. El Paso.
- Cash, Johnny (1990): *Man in Black 1954-1958*. Bear Family Records, Germany: CD, originally issued as an LP.
- Fleischer, Richard (1974): *Mr Majestyk*. A movie film. The Mirisch Vorporation.
- Huff, Brent (1997): *Bad Pack*. A movie film. Sandwedge Films.
- Huston, John (1964): *The Night of the Iguana*. A movie film MGM.
- Miller, Harvey (1996): *Getting Away with Murder*. A movie film. Savoy Pictures.
- Robbins, Marty (1991): *More Greatest Hits*. Sony BMG Entertainment:. CD.
- Robert Rodriguez (1995): *Desperado*. A movie film. Columbia Pictures.
- Romero, Joey. *Savage Justice*. (1998): A movie film. Rod. S. M. Confesor, producer.
- Shaver, Billy Joe (1999): *Electric Shaver*. New West Records: NW 6007. CD, originally issued as LP.
- Springsteen, Bruce (1995):. *The Ghost of Tom Joad*. Columbia: CD.
- Sturges, John (1972): *Joe Kidd*. The Malpaso Company.
- The Highwayman (1985): *The Highwaymen Album*. Columbia Nashville: LP.
- Wilson, Hugh (1984). *Police Academy*. A movie film. The Ladd Company.

---

*Kürti László*

## **A táncház és a Gyöngyösbokréta, visszatekintés két nemzeti művészeti mozgalomra<sup>1</sup>**

### **Absztrakt**

A Horthy-korszak kultúrpolitikájának egyik fontos része az irányított népművészet és a fesztiválmozgalom volt. A falusi Gyöngyösbokréta csoportok létrehozása és támogatása a paraszti kultúra revival-mozgalmaként élt 1933 és 1944 között. Az augusztus 20-án szerepeltetett falusi csoportok ünnepelték a kormányt és annak revizionista, össznépi nemzetegyesítő politikáját. Színes népi viseletben és színpadra állított táncokkal ünnepelték vélt-valós hagyományait, amelyeket „szakemberek” segítségével hitelesítettek. És bár a Gyöngyösbokréta kritikája ismertté vált – elsősorban olyan népi írók és mozgalmárok körében, mint Erdei Ferenc –, a mozgalom kiteljesedett, főleg a visszacsatolt határon túli falvak részvételével. Ezzel szemben a kormány agrárpolitikája egy félresikerült földosztást, tömeges elszegényedést és egy kizsákmányolt paraszti társadalmat eredményezett. Az új színpadi néptáncművelés 1945-től a szovjet-típusú és népinek nevezett esztrádműsorok utánzata volt. Ezért újdonságként hatott az 1970-es évek népi mozgalma, és ezen belül az ifjúsági rétegművelés, a táncházmozgalom. A mozgalom Erdély-centrikussága fokozatosan egy nemzeti kulturális mozgalommá fejlődött. Az új ideológiai töltetű népi irányzat az 1989-90-es rendszerváltozás után még nagyobb teret és szimbolikus jelentőséget kapott. Az táncházkultúra elvesztette mozgalmi funkcióját – popularizálódott. Az új színpadi néptáncművelés pedig professzionalizálódott.

**Kulcsszavak:** Gyöngyösbokréta, táncház, ifjúsági mozgalom, örökségvédelem

### **Abstract**

Among the most important policies of the inter-war Horthy government was the centralized folk art and festivals. Between 1933 and 1944, one of the most visible aspects of these was the Pearly Bouquet (Gyöngyösbokréta) festival that aimed to revive traditional dances and music. During the August 20th national holiday festivities, these performances contributed to the government's revisionist and national unity ideology. Dressed in their Sunday best, villagers performed real or imagined dances that were, more often than not, choreographed by professionals. For

---

<sup>1</sup> A tanulmány a Szociológiai Tudás és Közjő vándorkonferencián elhangzott előadás szerkesztett változata, (Miskolci Egyetem, 2022. október 14-15.).

most of the Rákosi and subsequently the Kádár-era, peasants were labeled „socialist”, or „worker-peasant” and their previous traditions were incorporated into staged folk art choreographies according to the cultural policy of international socialism. With massive industrialization and socialist collective farming underway, village youth contributed to the making of the large urban workforce or became collective farm laborers. Elements of traditional peasant culture were a staple of staged pageantry and folk dance performances, fashioned after the Soviet model of performing (ie. Moiseyev, Pyatnitsky). In the early 1970s, this slowly gave way to a new performance style as populist intellectuals increasingly turned their attention to pre-war peasant traditions and folk art. In tandem with this, a new youth culture emerged called 'dance-house', an institution has taken from Hungarian communities in Transylvania, Romania. It is a question of just how this populist movement contributed to the collapse of the socialist system and how since the 1990s the state has elevated into high-art and a sponsored and touristic viable industry. With new institutions and pedagogical infrastructure set up, folk dance teaching has been recognized by UNESCO as a special „Hungarian model for the transmission of intangible cultural heritage”. By discussing this development, I raise important questions about the differences between the inter-war Pearly Bouquet, the dance house, and the UNESCO recognition and argue that we cannot fully comprehend cultural policy and social transformation without analyzing and understanding the concurrent ideological background of the times.

**Keywords:** Gyöngyösbokreta, dance hall, youth movement, heritage protection

## I. Bevezető

A tanulmányom célja, hogy bemutassa azt a hosszú folyamatot, amely a „magyar módszert” jellemezte a Gyöngyösbokrétától a táncházig. Amint arra tanulmányaimban utaltam, az 1970-es évek elejétől erőteljesen ellentétes politikai és irodalmi áramlatok hatottak a magyar nemzeti öntudat formálódásában főként az erdélyi és más határon túli magyarsággal kapcsolatosan, ami az új magyar populizmusnak a magvát alkotta (KÜRTI 2001). Az azóta eltelt idő, és a táncházmozgalom korai majd recens irodalma azonban további gondolatok, sőt mit több, refleksiókra ad lehetőséget, megvizsgálva az 1930-as évekből ismert Gyöngyösbokrétát, valamint a kettő hasonlóságait és eltéréseit. A keretet egy nemrég egy tanulmányomban írottak adják, ahol a táncpopulizmus kifejezést használtam. A táncpopulizmus a politika és az ideológia jelenlétére utal a táncban és a

tánceseményekben, a nemzeti eszme, a nacionalizmus kormányzati vagy állami irányelv támogatásának érdekében (KÜRTI 2019, 2016a).

Bár a táncházmozgalom története kellőképpen ismert, a magyar és a külföldi kutatók más szemszögből értékelték azt, ám fontos, hogy legtöbb magyar munka azok által íródott, akik vagy maguk is részt vettek akár a zenei, akár a táncos oktatásban, vagy pedig, akiknek interjúk sorozatában mondták el sajátos, kissé elfogult véleményüket, ami nagyban torzítja az elemzések kiegyensúlyozottságát (l. pl. ABKAROVITS, 2003, HALMOS, HOPPÁL, HALÁK, 2012, JÁVORSZKY, 2013, QUIGLEY, 2016, SÁNDOR, 2006, SIKLÓS 1977, TAYLOR, 2021). Azonban nem árt arra utalni, hogy míg a Gyöngyösbokréta ma inkább csak egy történelmi kuriózumként jelenik meg, az intézményesült táncmuzika és tánc a kurrens populáris kultúra markáns jelenségeként él mind a mai napig. A kutatás-hagyományőrzés folyamatának kritikai felülvizsgálata azonban még várat magára, ahogyan azt korábban már megjegyeztem és újabban többen is helyeselték (KÜRTI, 1995: 140-141).

Táncháznak nevezték azokat a félig-meddig informális klubokban kialakult intézményt, amelyekben fiatalok kapcsolatot teremtettek más táncolni vágyókkal, és táncoktatók segítségével és népizenekarok kíséretére megtanulhatták a népi táncok válfajait. A korai kutatásokból és szociológiai felmérésekből kiderül, hogy az 1970-es évek közepén a magyar ifjúság érdeklődése nemcsak az általános populáris kultúrát igényelte, hanem attól eltávolodva fordult más irányzatok felé. Ennek a folyamatnak csak egy részét érintette a népi mozgalom és a népzene – a fiatalok többségét a nemzetközi popkultúra ragadta meg-, ami viszont forradalmasította a hivatalos kultúrpolitikát, létrehozva a városi táncházat, majd az 1970-es évek közepétől annak kiterjedésével, a mozgalmát. A táncház a társadalmi befogadóképességén keresztül létesült városi intézményrendszerként bontakozott ki, amelyek irodalmi, paraszti és erdélyi gyökerei egyesültek egy koherens népi (populista) irányzatba segítve ezzel is egy egységes magyar nemzeti érzés és identitás kialakulását. Ez előfutára, fontos mérföldköve volt az 1990-es évek elején nemzeti újraéledésének. A táncház körül kialakult viták és vélemények az 1980-as évektől egyre jobban hozzájárult a hivatalos kommunista ideológia és identitás fellazulásához az elkötelezettek körében, már amennyiben az még egyáltalán élt. Ez a burkolt lázadás a szomszédos országokban élő magyar kisebbségeket helyezte a fókuszba, főleg

Szlovákiában és Románia erdélyi részében, összekötve az ifjúság érdeklődését és kultúráját a nép és a nemzet felfogásának újraértelmezésével, a nemzeti identitás gondolatkörével. Mint az eredmények is mutatják, az identitás megerősödésén túl a táncház intézményesülése és beemelése a nemzeti populáris kultúrába sikeresen beépült az amúgy is zavaros magyarországi és romániai kapcsolatok átértékelésébe.

A táncházmozgalom látszólag egy ártatlan folklór revivalnak, színpadi újjáéledésnek indult, manifeszt célja elsősorban pedagógiai volt: a fiatalság tánctanítása néptáncre, népzenére, népdalra, és a paraszti (népi) tradíciók ismeretére, különösen figyelemmel Erdélyre, és nem az egész romániai magyar közösségre, hanem annak csak egy, a magyar népi kultúrát felvállaló részére. Talán ez a szelektálás lehet az egyik legfontosabb kritikája a mozgalomnak: a rezervátum-mentalitás és a táncos közösségek és egyének piedesztálra emelése. Ugyanakkor nem szabad kétségbe vonni azt a tényt, hogy a többzezernyi fiatal, akik egyébként lehet, hogy eleve nem is rajongtak a nyugati populáris kultúráért, megtalálta helyét egy különleges városi, a népi kultúra elemeivel átítatott miliőben. A táncházaknak köszönhetően népdalokat énekeltek, és gyorsan tradicionális erdélyi viseletet darabjait vették magukra. Az 1980-as évek elején nem volt ritka látvány látni népi hímzéses mellényeket, szoknyákat, és pólókat és tarisznyákat Budapesten és más városban. A gyarapodó táncházas tagság egy nagy része beutazta Románia távoli (vagy legalább is annak tűnő) erdélyi falvakat, hogy megmutassák azt a követendő mintát, hogy hogyan lehet biztonságosan elfogadni magyarságtudatukat vagy annak egyfajta örökségét. Visszatekintve már világos, hogy ez a mozgalom hogyan lehetett több, mint egy futó divatos népművészeti kezdeményezés, és hogyan járult hozzá egyes erdélyi települések tánc kultúrájának a „felfedezéséhez” (KÜRTI, 2014).

A népiség hasonló hangsúlyozása sokban emlékeztet bennünket a Gyöngyösbokrétára vagy „Gyöngyös Bokréta” mozgalomra, amely az 1930 és 1940-es években élte fénykorát, és amelynek vezéralakja a tragikus sorsú Paulini Béla volt.<sup>2</sup> A Horthy-korszak kultúrpolitikájának felkarolta és irányított népművészetet és a turizmusként eladható fesztiválmozgalmat,

---

<sup>2</sup> A Gyöngyösbokréta történelmének dokumentumait lásd <https://folkradio.hu/folkszenle/cikk/28/a-gyongyosbokreta> (letöltve 2022. 10.10.).



amiért egy kis költségvetésű intézményt és szervezőcsapatot hoztak létre.<sup>3</sup> Míg az 1930-as évek populistái közül sokan liberális és baloldali nemzeti irányvonalat képviseltek, hasonlóan az amerikai populista és népi mozgalomhoz, amelyben a farmerek felszabadítása és a szegények megsegítése központi kérdés volt, a magyar populisták többsége jobbra fordult, idegengyűlölet, keresztény fundamentalizmus és a parasztság mitikus, folklorisztikus víziója. A falusi Gyöngyösbokréta csoportok létrehozása és támogatása a paraszti kultúra revival-mozgalmaként kezdődött és virágzott 1933 és 1944 között. Hamarosan saját lapjuk, a Bokrétások Lapja is megjelent. Az mozgalom nem volt magyar találmány. A hagyományokhoz való fordulás és a hagyományörzés fogalma a XIX. század végének és a XX. század elejének német ("Wandervögel", "Freideutsche") és angol (scouts) mozgalmából ered, amikor az eliteket egyre inkább foglalkoztatták a "régí szokások", ami Európaszerte autenticitásra és autonómiára törekvő kulturális és generációs folyamatokat indított el. Az angolok már a 1900-as évek elején Cecil Sharp munkásságával fémjelezve kezdték el a népi kultúra felfedezését. Cecil Sharp (1859-1924) 1905-ban két londoni csatornatisztítótól hallott érdekes dallamokat, és mint kiderült hagyományos férfitánc, a morris-táncok, dallamát fedezte fel fütyülésükben. Sharp lázasan nekikezdett azok gyűjtéséhez, amely munkának köszönhetően hamarosan könyv formájában megjelentette az angol morris-táncok gyűjteményét. Ezzel az is lehetővé vált a táncok iskolai oktatása, a régi táncok tanítása, az angol népi tánc revivaljának a kezdeti szakasza. Hamarosan, 1911-ben megalakult az angol népi tánc és népzenei egyesület (The English Folk Dance Society), amely azután számos európai hasonló intézmény és mozgalom számára követendő példának bizonyult (Abkarovits, 2005, Stavelová and Buckland, 2018).

Nem volt a Gyöngyösbokréta teljesen elszigetelt jelenség Magyarországon sem. A két világháború között a magyar állá támogatta az ifjúsági mozgalmakat a kulturális élet keresztény alapelvek szerinti megszervezését (Soli Deo Gloria, cserkészlet, Regnum Marianum, KALOT, KALÁSZ). A felülről vezérelt keresztény mozgalmakkal szemben Budapesten az augusztus 20-án szerepeltetett falusi Gyöngyösbokréta csoportok látszólag „csak” táncoltak

---

<sup>3</sup> Paulini egyik segítője az Amerikába emigrált Máday Béla volt (1912-1997), aki maga is megerősítette a szervezőmunka fontosságát és bár gyengének, de elismerte a mozgalom politikai hátterét. Máday Béla interjú, Washington DC., 1990. február.

vasárnapi ünneplőjükben, ami a falusi közösségekben sem volt általános gyakorlat. Nem ez volt az első lehetősége a falusiaknak a színpadi szereplésre, ahogyan azt például egyesek megjegyezték – „csak a 20. században történt, hogy a városi polgárok felfedezték az autentikus falusi életet” (DIÓSZEGI, 2008: 3). A korábbi évszázadok dokumentumokban olvasható a bemutató szereplések sorozata, ilyen műsort láthatott az angol utazó Richard Bright is a keszthelyi Georgikonban.

A bécsi divatot követő magyarországi népszínművek és operettek hatását sem szabad lebecsülni, népszerűségük világhírré röppentették a paraszti zsánerfigurákat. Természetesen másfajta reprezentáció volt ez, mint a 20. századi táncház. A bécsi népszínművek mintájára készült darabokban a falusi zsánerszereplők (cigány, kereskedő, zsidó, betyár, drótostót, pandúr, falusi bíró, cselédek, szolgálólányok stb.) nem autentikus alakokként reprezentálták a falvak lakosait, komikus táncaikkal, kétértelmű dalaikkal és esetlen szereplésükkel inkább a nevetség tárgyai voltak. A zsánerszerepeket és a falusiak életét a korai magyar filmművészet még jobban karikírozta. Igaz, készült egy-két rövid bemutatás a Gyöngyösbokréta csoportok szerepléséről, majd Gönyey (Ébner) Sándor (1886-1963) és kicsit későbbben Molnár István (1908-1987) – érdekesen mindkettő Kolozsváron született - rövid némafilmjei páratlan híradásként őriznek meg valamit az akkori viseletekből és táncokból, amelyek valós dokumentumként szolgálhatnak a ma kutatói számára. Ám minden filmes alkotás vizuális reprezentáció és narratíva, és a táncval kapcsolatban is megkerülhetetlenné teszi a szerkesztés, a kontextus, a beállítás és a szerkesztő-rendezői látásmód, a „vizuális kreativitás” „politika” és „esztétika”, kérdésének felvetését (HAGAN, 2017: 104-105). Ahogyan a képi világnak, úgy természetesen a táncnak is van saját narratívája, helyesebben mozdulatnarratívája, ami alkotótól és előadástól legalább annyira függő, mint a kinesztetikus motivációtól, ám ennek elemzése más tanulmányt igényel. A népszínművek mintájára készült játékfilmekkel ellentétben az autentikusnak és realiztikusabbnak mondott Georg Michael Höllering (1897-1980) dokumentarista filmtörténeti sikerfilmje, a *Hortobágy*, azon túl, hogy a jelenetek beállított, megrendezett keretben lettek megörökítve, sem tudott elszakadni a Gyöngyösbokréta népies sztereotípiájától. Például a filmben látható dudás és a pásztorok éneklése bár szép jelenet, dudás a Hortobágyon már évtizedekkel korábban eltűnt, a filmbeli szereplőt a Palócföldről hozták,

mint tudjuk ebben Lajtha László és társa, Balla Péter döntött. Persze elképzelhetjük „gróf” Czinege János (1889-1973) csikósszamadó, aki az 1960-as évek elején még dolgozott gulyásként, jókedvű táncolását kortársai körében egy cserénynél tartott esemény alkalmával hasonlóan ahhoz, ahogyan Höllering filmjében láthatjuk. A csikós „felfedezésével” csak annyi a probléma, hogy kevés információval rendelkezünk karakteres táncolásáról.<sup>4</sup> Gyöngyösbokrétás szereplése ismert, ám erről nincs filmes dokumentum, csak szóbeli gyűjtés (BÉRES, 1983). Izgalmas kérdés továbbá: mi volt Ecsedi István (1885-1936), a Hortobágy kitűnő néprajzkutatójának az őszinte véleménye a Höllering-Lajtha-féle vizuális reprezentációról?

Akár filmben, akár színpadon a parasztemberekből táncos és szereplő lett egy megszerkesztett előadás erejéig, ahogyan azt a Gyöngyösbokréta csoportok színpadi előkészületeit is árgus szemek kísérték. Mindkettő koreografált és szerkesztett díszkülsőség volt és így nem is képviselte, nem képviselhette, a magyar paraszti kultúra szimbolikus és expresszív kifejezőmódjának hű ábrázolását. A hagyományosnak mondott csoportok színpadra állítása egy esszencializált tánckultúra töredékét villantotta fel úgy a magyar, mint a külföldi nagyközönség előtt, amelyhez a nemzeti ünnep és a turisztikai folklórprogramok adták a biztos keretet.<sup>5</sup> Ám ezzel el is szakította a szereplőket a mindennapi létől, és csak távolról villantotta fel a magyar paraszti kultúra mozdulatrendszerét és esztétikáját. Rendesen be is csapta evvel a résztvevő falvak lakóit, mert a kis közösségek tagjai saját magukat is áltathatták: a táncok, amelyeket színpadra vittek egy rég letűnt világ maradványaiként merevedtek álvalósággá, a színes viselet, ha még volt egyáltalán, a ládákból és a szekrényekből kerültek elő a fellépés kedvéért. A „falusit” csak jelmezként vették magukra, főleg, ha egy-egy községi bíró és tanító vagy papi személyt azt megkövetelte. A falusiak már ekkor is inkább a keringőt, szvinget, tangót, foxot, sormagyart, Ritka búzát és más divatos táncokat jártak a helyi bálokban. A régi népdalokat pedig már csak néhányan

---

<sup>4</sup> Ismereteim szerint nem egyszerre, hanem 1934-35-ben történtek a Hortobágy film jeleneteinek felvételei, és jó lenne tudni, hogy Czinege táncolásáról készült-e az első, 1934-ben felvett nyers jeleneten kívül több is, ami alaposabban feltárná neves pásztor táncudását. A film készítésének körülményeiről, lásd Szekfű (2014).

<sup>5</sup> A Gyöngyösbokrétás közösségek történelmének irodalma egyre szaporodik, lásd például a Galga vidékére vonatkozó anyag Ujváry (1981), a Kiskunságról Galambos (1989), és Kürti (2016c), Tápérről Lele (1981-81).

őrizgették, ugyanakkor a népszínművekből és vándorszínészek produkcióiból, majd a rádióból, újabb és újabb dallamokat, szövegeket daloltak. Erre már a kor nagynevű néprajzkutatója, Györffy István is felfigyelt, ezért nevezte a „Gyöngyös Bokréta” szereplést skanzen-jelenségnek és tornagyakorlatokká nyomorította a táncoknak.

A Gyöngyösbokréta által táncsoportokba toborzott emberek vélt-valós hagyomány-morzsákat mutatták-mutogatták, amelyeket „szakemberek” (Gönyey Sándor, Volly István Szendrey Ákos, Fél Edit stb.) segítségével hitelesítettek, és megfelelő módon állítottak színpadra. A társastáncok kiiktatás a programból, a rituális táncok szétdarabolása, a „rossz” népdalok kiszűrése vagy kérdéses szokások mellőzése, esetleg más területről kölcsönzött elemek beemelése, egyes táncok felgyorsítása és esztétikussá tétele – ismert jelenség volt a Gyöngyösbokréta kulisszái mögött (ANDOR, 2020: 221-223). A manifeszt funkcióján túl a Gyöngyösbokréta valójában a Horthy rendszert és kormányait, és az elit – járásbírók, ispánok, nemesek – a rendiség fenntartását ünnepelte, annak revizionista, mélykeresztény és össznépi nemzetegyesítő politikájával együtt. A mozgalom kiteljesedésével, főleg 1938 után a visszacsatolt határon túli falvak részvételével a revíziós küldetés és nacionalista ideológia még jobban nyilvánvalóvá vált. A magyar értelmiség nagyrésze a falvak énekeiben, táncaiban és díszítőművészetében látta az ősi, hamisítatlan és érintetlen hagyomány. A sikerhez a történeti egyházak, főként a Római Katolikus és a Református, támogatóként járult hozzá. Így a Gyöngyösbokréta egyre jobban a szélsőséges populizmus áldozata lett: egyrészt revitalizálta, másrészt idealizálta a paraszti társadalmat, annak egy hitelesített szimbolikus kultúráját.

Ezzel szemben a társadalmi realitás igen sötét, kiábrándító volt. A Horthy-rendszer agrárpolitikája félresikerült földosztást, tömeges elszegényedést és egyre jobban egy kizsákmányolt paraszti társadalmat eredményezett. A feudalista viszonyokba visszakényszerített parasztság kilátástalan helyzetét kellőképpen láthatjuk Szabó Zoltán (*A tardi helyzet*) vagy Erdei Ferenc (*Futóhomok*), mai napig klasszikus szociográfiai munkájában. A hagyományos mezőgazdasági termelőmunka és gazdálkodás tényleg kilátástalan helyzetbe került, hiszen a Nagyatádi-féle földpolitika és földosztás többmillió törpebirtokost eredményezett, akik megélni sem tudtak

másfélholdnyi földjükön, ahogyan még az 5-10 holdasok sem, mindannyiójukra a nyomor és az eladósodás várt. A cifra nyomorúság azt eredményezte, hogy a revival-mozgalmak kulcsszerepet játszottak a civil társadalom szervezetlenségének fenntartásában, természetesen értelmiségi segítséggel, amely vezetői a Gyöngyösbokrétával és a nemzeti egység előmozdításával kívánt szembe szállni a városi és transznacionális tömegkultúrával, annak befolyásával.

A túlfűtött nemzeti egység gondolata és a revizionista törekvés azonban kirekesztő, más nemzetekkel élesen szembe helyezkedő és kisebbségellenes volt. A Gyöngyösbokréta alkalmatlansága nemcsak az álnépi paraszti reprezentációban testesült meg, megfeledkezett a nemzeti kisebbségekről is, ahogyan azt a magyar nacionalizmus előírta, lényegében kizárta őket programjából. Ez azt is elősegítette, hogy a szomszédos horvát, szerb, szlovák, német és román közösségek színpadiasított népi kultúrája csak saját nemzeti kultúrájuk részeként érvényesült. A kisebbségi és többségi revival egymást szította, ahelyett, hogy kiegészítette volna. A szlovák, román és délszláv színpadi népi tánc is ekkor kerül előtérbe, a népzene és néptánc gyűjtése ekkortól válik égető (24. órai) programmá. Az erdélyi szász táncsoportok például nem szerepelhettek a magyar nemzeti kultúra (kisebbségi) alakítóiként, hanem ahogyan az később be is bizonyosodott, a németországi vagy ausztriai nemzeti kultúrában kaptak méltó elismertséget. A Gyöngyösbokréta vezetőinek talán eszébe sem jutott színpadra vinni például a szászok hagyományos, több százéves múlttal rendelkező kardtáncát, pedig az erdélyeni bodnárok abroncstánca mellett értékes párhuzamként igen nagy sikere lehetett volna. A cigánysággal kicsit más volt a helyzet, hogy a zsidóságról ne is beszéljünk, de a perifériára szorított közösség közül inkább csak a zenészeket tartotta a magyar elit „hasznosnak”. A cigány képzőművészek, írók és költők vagy előadóművészek csak jóval később, a szocialista korszak felfedezettjei lesznek.

A Gyöngyösbokrétát tehát nem lehet a két világháború közötti politikai és gazdasági folyamatoktól elszakítva értékelni. Ezért is következhetett be 1945 után a csoportok hirtelen felbomlása vagy átalakulása. A bokréta csoportok egynémelyike kényszerűen, de átalakult és a szocialista kultúrverseny kereteinek megfelelően folytatta munkásságát, többségüket azonban feloszlatták. Egyébként a Gyöngyösbokréta, úgy az elnevezés, mint a

színpadi együttes, egyedül a Délvidéken, a Vajdaságban maradt fenn az egész Kárpát-medencében. A Rákosi- és a Kádár-érában a „szocialista”, „munkás-paraszt”, és „dolgozó paraszt” kifejezések mutatták, hogy az új ideológiai berendezkedés már teljesen más szerepet kívánt a falvak lakosaitól. Lényegében a színpadiasított népművészet szocialista ideológiáját képviselték, az internacionalista szellemiség vezérelte kultúrában. Ez is egy ellentmondásos gazdasági-társadalmi folyamat volt, ahogyan a Gyöngyösbokréta és a Horthy-rezsim agrárpolitikája is. 1948-tól a vidék fiataljait a szocialista nagyipar, a kereskedelem, a volt családi gazdálkodókat pedig a tévészék, szövetkezetek, állami gazdaságok szippantották fel. A Révai-féle „kulturális forradalom” a szocialista ember megteremtését tűzte ki céljául, amely ma már egy torz társadalmi tervezésként egyszerűen nevetségesnek tűnik, ámbar az 1950-es években része volt a puha-kemény terrornak. A táncművészet minél jobban erőltette a műparaszti remekek színpadra állítását – és valljuk be, a táncművészet ennek ellenére hősiiesen ellenállt a simulásként is felfogható politikájával -, annál jobban elfojtotta a korábbi hagyományok felélesztését. A paraszti tánckultúra szelektált és koreografált morzsáit a népi együttesek programjait színesítették. Az új színpadi néptánckultúra a szovjet-típusú és népinek nevezett esztrádműsorok utánzatává vált. A Mojszejev, Pjatnyickij és a Vörös Hadsereg népiegyüttesek szereplése mutatta meg a helyes utat. A követendő példával az Állami Népi Együttes igen bátran megbirkózott, a maga módján egy kicsit szocialista, egy kicsit népies is volt. Rábai Miklós és társai (köztük például olyan alkotók, mint Molnár István, Béres András, Tímár Sándor és mások) még alkottak is egy-két emlékezetes koreográfiát. Az éledező amatőr néptáncsoportok pedig követték a nagy modellt, és a „Háromugrós”, a „Gencsi verbunk”, „Hortobágyi pásztortáncok” vagy a „Kalocsai leánytánc” koreográfiáknak számtalan változatai születtek. Kevés vidéki csoportnál maradt fenn az a törekvés, hogy a helyi hagyományt dolgozzák át a követelményeknek megfelelően. Mindez az 1950-es és 1960-as évtizedek lapjai a *Táncművészet* vagy a *Tánctudományi Tanulmányok* példányaiból igen szépen olvasható.

Ebben a közegben újdonságként robbant be az 1960-as évek végén és az az 1970-es évek elején egy szemléletváltás, az új ifjúsági réteggkultúra, aminek részeként bontakozott ki a táncházmozgalom. A fiatal korosztály többsége a

beat és a rock bővületében élt, az ifjúsági kultúra a Kádár-kormány minden politikai propagandájának ellenére (internacionalizmus, szocialista ifjúsági kultúra, a VIT-ek stb.) stagnált. Aczél Györgynek és a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottság más tagjainak az ifjúsági kultúra nem más, mint a szocializmust, az internacionalizmust és a KISZ által vezérelt szocialista kultúrát jelentette. Hiába hirdette meg a fő ideológus Aczél a szocialista valódi kultúra és művészi érték sürgős megteremtését. Bárhogyan is nézzük, a formális és állami támogatottságú ifjúsági kultúra – tömegsport események, kommunista ifjúsági találkozók, építőtáborok, munkahelyi kultúrprogramok – jelentőségét nem szabad negligálni, még akkor is, ha a párt direktívái ellenére sokan az állami szférán kívül találtak szórakozási lehetőséget (KÜRTI 2002).

Miben adott újat és hogyan változott a tánc házas zene- és táncstílus? Mennyiben volt más, mint az 1931-ben induló Gyöngyösbokréta? Az első tánc házas „hivatalosan” 1972. május hatodikán Budapesten tartották, egy lazán szerveződő rendezvényként zenészek és művészeti vezetők felügyelete mellett. A budapesti táncgyüttesek (Bihari, Vasas, Építők, Vadrózsák, Bartók) adták az első lelkes táncosokat, akik koreográfusok, énekesek és zenészek segítségével szájról-szájra adták a hírt, főleg az élőzene újdonságát. A Gyöngyösbokréta nem így alakult, a mozgalomban a helyi elit ösztönözte a falvak jó táncosait a bokrétacsoport szervezésére. Míg a bokrétás közösségekben a saját tánc hagyomány koreográfiájának az összeállítása volt a cél a budapesti tánc házasban az első három különböző tájegység - Szatmár, palóc és a mezőségi Szék - táncrendje vált uralkodóvá. Az, hogy mindkét mozgalom növekedett hasonlóságot mutat, ám mindkettőnél meghatározó volt a felsővezetés hozzáállása az új mozgalomhoz. A következő két évben számos más városban tartottak tánc házas, ami aztán gombamód szaporodott tovább az egész országban, kevésbé a kis községekben. Bemutatva az egykori falusi paraszti hagyomány értékeit a tánc házas segítette a paraszti múlt elfogadását, és tiszteletét, ami a Gyöngyösbokréta esetében nem is merült fel. Egy kis késéssel ugyan a romániai magyar fiatalok körében is terjedni kezdett, bár a Ceaușescu diktatúra hamar korlátokat szabott a kisebbségi magyar kultúra kibontakozásához (KÖNCZEI – KÖNCZEI, 2004).

Az értelmiség szerepe mindkét mozgalom dinamikáját meghatározta. A tánc házas hitvallását Kodály Zoltán „tisztá forrásból” kifejezéséből merítette.

A Gyöngyösbokréta lényegében egyszemélyes volt, a táncházban több kulcsfigura játszott kiemelkedő szerepet. A két koreográfus Tímár Sándor és Novák Ferenc voltak az első vezéregyéniségek, persze mások is bábáskodtak az indulásnál (Lelkes Lajos, Stoller Antal stb.), Novákot családi gyökerei az erdélyi vegyes magyar-örmény közösséghez kötötte, etnográfiai disszertációját Szék (Sic) település táncszokásaiból írta, így tudását kamatoztathatták. Talán ez az egy esemény alkalmasabb volt, mint bármelyik másik (pl. a III. Nemzeti Népzene Kongresszus 1969-ben, amely Kodály Zoltán fővédnökségét élvezte), hogy egy okos lépéssel életre hívják az új, „vissza a gyökerekhez” mozgalmat. Kodály ötletét támogatta az állam, sőt azt számos fontos népzenei verseny követte. A Magyar Televízió a találó elnevezésű „Röpülj páva” népzenei versennyel állt elő, ami oly sikeres volt, hogy a hamarosan megszaporodtak az országban a „röpülj páva” kórusok, énekegyüttesek és citerazenekarok. Ennek apropóján indult el a kórusok szervezés és szervezete, a KÓTA 1970-ben, ma a **Magyar Kórusok, Zenekarok és Népzenei Együttesek Szövetségeként működik.**

Termelőszövetkezetek, brigádok és szakszervezetek törekedtek arra, hogy részt vehessenek ebben az új helyi-régiós- nemzeti versenyben. Ami hitelt ad ennek a nemzeti mítoszépítésnek az a hangszeres együttesek, a citerazenekarok feltűnése volt. Valójában ezek nagyon távol álltak az autentikus folklórtól, mivel a nagy citerazenekarnak nem volt magyar hagyománya, a szocialista kultúrpolitika eredményeként született meg.<sup>6</sup> Az újjáéledő színpadi mozgalom növekvő népszerűségére a párt irányította média gyors választ adott. Az állam által finanszírozott televízión milliók nézték az énekversenyeket, a Ki Mit Tud-ot, citerazenekarokat és népdalköröket. Egy ilyen televíziós folklóradásban fedezték fel az ifjú énekest, Faragó Laurát, aki díjat is kapott egy Angliában rendezett népzenei fesztiválon. Ez több volt, mint meglepő egy olyan országban, ahol bár kötelező tananyag volt a zene, mégis inkább az internacionalista vagy klasszikus zenei

---

<sup>6</sup> Az alföldi cuhárék vagy padkaporos táncalkalmak sokszor igen szerény körülmények között és csak egy citera kíséretével zajlottak. A Felső-Kiskunság pásztoraik klarinétokra is eltáncolgattak még a 20. század elején (Kürti, 2016c: 376). Az 1940-es években a családi mulatságokban elég volt egy tangóharmonika, esetleg egy-két vonóshangszer. Egy 1952-es ladánybenei tanyasi iskolai bálban a tanító játszott muzsikált egyszerre három hangszeren (szájharmonika, tangóharmonika, dob). Erdélyből is ismerünk hasonló példákat: a 20. század elején készült szemtanú leírása szerint egy kalotaszegi bálban a fiatalság egy klarinétos zenéjére táncolt (Kürti, 2014: 461).



műdalokat tanították. Természetesen az állami média segített abban is, hogy a táncház első alkotói, mint például Sebő Ferenc és Halmos Béla, is nagy nyilvánosságot, népszerűséget kapjanak. Gitározva és népzenei dalokat népszerűsítettek, majd meghívást kaptak a 25. színház rendezőjétől, hogy együtt ünnepeljék József Attila munkásságát. Természetesen a magányos gitáros énekes, aki tiltakozó politikai dalokat ad elő divatirányzatként érkezett Magyarországra, az amerikai Lead Belly és Woody Guthrie története jól ismert. A „szocialista” József Attila mozgalmi verseit a korszak vezetői is elismerték, hiszen a versek a kapitalista kizsákmányolásról szóltak, amit az 1970-es és 1980-as években illet hangoztatni. Persze sem József Attila, sem pedig Ady Endre ún. „Istenes verseit” a Sebő-Halmos duó sem merte színpadra állítani. A páros tehát hamar a rivaldafénybe került, nemsokára játékfilmben is felbukkantak.

Ettől a ponttól a Sebő Együttes kíséerte Magyarország egyik legismertebb amatőr táncegyüttesét, amely nevét a népzenetudós és zeneszerző Bartók Béla után kapta. Bartók és Kodály nevével a folklór mozgalom egy látszólag elfogadott terepé vált: mindkét zeneszerzőt tisztelet és nemzetközi hírnév övezte. A korszak finomított „népi” és „paraszti” kultúrájának a felemelését egyre több hasonló ötlet színesítette, népszerűsítette. 1971-ben a Fiatal Népművészek Tábora, ahol érdeklődő városi fiatalok szóni tanultak, népi kerámia és bőrozés technikáit, fogásait ismerhették meg.

Az 1972-es Zalaegerszegen a 6. Kamarazenei Fesztiválon az első díjat a Bartók Béla népi tánccsoport kapta, az agilis koreográfus Tímár Sándor koreográfiájára. A mozgalom már a kezdetétől fogva hasznosítani tudta Martin György (1932-1983) frissen megjelent könyvét a népi táncok dialektusairól és típusairól, amely hamar néptáncrajongók bibliájává vált.

A Sebő-Halmos zenekar sikeresen alapított egy saját klubot, névadó Kassák Lajos volt. A Kassák név csakúgy, mint a Bartók és a Kodály, a kommunista rendszernek és a neopopulistáknak is elfogadható volt, az előbbi baloldali ideológiája, az utóbbiaknak pedig a zenében betöltött avantgárd és pedagógiai szerepük miatt. Így tehát a Kassák Klub az első hivatalosan is jóváhagyott városi tánc házként vált modellértékűvé az országban. Az első ellenvetések és megfigyelések ellenére (RICHTER, 2015), a klub előmozdította a tánc- és a zeneoktatást. Minden tánc ház a gyermekek tanításával kezdődött, aminek az ötletét közvetlenül a széki közösség által gyakorolt gyakorlatból (aprók tánca)

vették, de nem volt ez ott sem egyedi ötlet, az egész magyar területen így szocializálódtak a falusi gyerekek. A Kassák Klubban ezt az erdélyi intézményt állították mintaként, bár Széket valójában Lajtha László fedezte fel, akinek énekes-hangszeres anyaga (*Széki gyűjtés*) csak 1954-ben, a Rákosi diktatúra csúcán jelent meg, de a hanganyag nyilvánosságra kerülésére még jó ideig várni kellett.

A Kassák Klubban koreográfusok, etnográfusok és táncoktatók gondoskodtak a helyes lépésekről és stílusokról; azoknak, akiknek szükségük volt oktatásra tanulhattak és gyakorolhattak. A táncházakat országsszerte a Kassák Klubban bemutatott minta alapján hozták létre. Hasonlóan a tánchoz és a népzenehez a népi mesterségeket is központi állami irányítás alá vonták. A feladatot rábízták a Népművelési Intézetre bízták, amely kézművesek és népművészek képzését vállalta fel, valamint a folklór megőrzését és a terjesztését. A Gyöngyösbokrétához hasonlóan, a táncházmozgalom is lassan, de biztosan szerveződött, intézményesült, saját sajtótermékekkel, értelmiségi támogatással. A lendületnek köszönhetően megjelent az újságosstandokon egy példányszámú fontos újság a *Síppal, dobbal*, tájékoztatva a táncház rajongókat az eseményekről és a történelmi-tudományos háttérrel. Ugyanakkor egy másik kiadvány is megjelent (*Mozgó Világ*), de a maga módján mindkét kiadvány az ifjúsági szocializáció eszközének tekinthető, az előbbi azért, mert dalokat, táncokat és a hagyományos népművészetről szóló információkat közölt, az utóbbi pedig szócsőként annak, amit az elit gondolt a mozgalomról és az új „szocialista” kultúráról. A mozgalom tagjainak elismerését mutatja a Népművészet Mestere cím, ami 1953-ban még a Rákosi-rendszer vívmánya volt, sőt, 1970-től egy újabb hasonló elismeréssel (Népművészet Ifjú Mestere) jutalmazták az alkotókat.<sup>7</sup> Érdekes, hogy a Rákosi-korszakból csak az Akadémiai Doktor és a Népművészet Mestere elismerések éltek túl a rendszerváltást!

1975 nyarán a fiatal Népművészek stúdiója és a Kulturális Intézet által szervezett nagy létszámú egyetemista csoport két hetet töltött Nyugat-Magyarországon egy kis faluban, ahol tanulmányozták a hagyományos mesterségeket és épületeket. A szakmai segítséget nem kisebb személytől, mint a Néprajzi Múzeum igazgatójától kapták, aki felügyelte a napközbeni

---

<sup>7</sup> A pályázattal és a cím odaítéléséről lásd: <https://hagyományokhaza.hu/hu/nim2022>.

megfigyeléseket, gyűjtéseket, míg az estét tánccal és énekkel töltötték. Gyakran meghívott szakemberek hitelesítették a megtanult anyagokat. Lassan az is nyilvánvaló vált, hogy az állam és a populáris kulturális körök elkezdtek versengeni a fiatalok figyelméért. 1975-ben a Magyar Úttörők Szövetsége ünnepelte a 30. évfordulóját és ebből az alkalomból egy nagy tábort szerveztek, ám volt érezhető különbség, mivel nem a szokásos kommunista jelszavaknak és ideológiának megfelelően folyt, hanem egyszerűen népművészeti tábornak nevezték. Az ország minden részéből érkező 8-14 év közötti gyerekeket megtanították népdalokat énekelni, néptáncokat táncolni és elsajátították a szövés, a faragás, tojásfestés és a kenyérsütés fortélyait. Elkerülhetetlen az azonnali párhuzamba állítás e között a „kommunista” ifjúsági tábor és az 1930-as és a korai 1940-es évek regőscserkészletnek nevezett táborok között. Ezúttal azonban az egészet az újszerű szocialista kultúra egy aspektusaként magyarázták, ám a programokban nyilvánvalóan látni lehetett a népi mozgalom hatását. Nagyszabású publikációk és intézmények és népművészeti műhelyek jelentek meg gyors egymásutánban. Például 1975-ben megalapították Kecskeméten a Kecskeméti Kerámiastúdiót, 1976-ban Etyeken megkezdte működését a szövőház és szövőműhely, Velemben a fafaragó műhely, 1979-ben Magyarlukafán szerveztek népművészeti tábort, 1980-ban Balatonszepezden kosárfonó műhelyt alakítottak, ugyanekkor született meg a Kiskunsági Nemzeti Park jurtaépítő programja is. Mindez a „nomád nemzedék” tagjainak és az őket támogató és ösztökélő szakembereknek volt köszönhető.<sup>8</sup> Ahogyan például Gönyey és Györfly néprajzi szemlélete legitímálta a Gyöngyösbokrétát, úgy támogatták a népzene kutatók, folkloristák és néprajzosok a táncházat. A magyarlukafai tábor például a néprajzkutató Andrásfalvy Bertalan támogatásával valósulhatott meg.

1977-re a táncházmozgalom már tényleg megállíthatatlan folyamatként az állami médiát is befolyása alá vonta, táncház zenét és énekeseket szerepeltetett, továbbá az országszerte zajló táncház programokról szóló riportokat közölt. Ebben a szellemben 1977-ben egy televíziós sorozat kezdődött „Aprók Tánca” néven, a zenéről a Sebő-Halmos együttes gondoskodott, oktatónak Tímár Sándort kérték fel. A páros kivételes

---

<sup>8</sup> A táncházmozgalom fejlődését híven mutatja be Bodor (1981).

tehetségű muzsikusa a hegedűs Halmos Béla (1946-2013) volt, aki talán éppen vidéki származása révén érezte a népzenet közelinek. További két említésre méltó névről érdemes röviden írni: az énekes Sebestyén Márta, akit a Kassák Klubban fedeztek fel, és a Muzsikás Együttes, akik hozzájárultak a táncházi stílusú zene és éneklés népszerűsítéséhez, nemzetközi hírnevéhez. Elismertségüket az is mutatja, hogy az 1980-as években sorozatosan kaptak állami díjakat, ami ellentmond annak, hogy a táncházi rendszerellenes tevékenység vagy ideológia lett volna. Az úttörő személyiségeket a későbbiekben számos zenekar és énekes követte, mintegy reprodukálva és egyben megújítva a táncházi zeneműfajt. Megjegyzendő azonban, hogy a ma élményt adó énekes plusz zenekar felállítás, a cigányos individualisztikus szájböngözés vagy a szólótáncos és páros bemutatók, mind ennek a korai hagyománynak, és nem a valamikori falusi közösségek gyakorlatának felel meg.

Ezeknek az új tevékenységeknek és csoportoknak a feltűnésével új intézmények, és civilszervezetek (az ANOT 1980-ban, 1982-ben Néptáncosok Szakmai Háza) születésének vagyunk a tanúi. Azonban a populista elit tagjai tudták, hogy a városi táncklubok legitimációját nemcsak a vezéregyenységek adják, annak egy autentikus közösségből kellett jönnie. Egyre több falusi működő együttes alakult és mutatkozott be különféle regionális és nemzeti fesztiválokon. A Gyöngyösbokrétával ellentétben, most már Magyarországon élő kisebbségek is kaptak esélyt, hogy a táncháziak által létrehozott mintát kövessék. Pár éven belül a románok, szlovákok, szerbek, horvátok, cigányok és a németek alakították meg saját táncklubjaikat, amely intézmények csekély nemzeti, inkább helyi sikereket hoztak. 1980-ban szervezték az első cigányfesztivált, ahol több, mint tíz cigány együttes lépett fel. Amikor egy együttes sem volt, akkor az értelmiségiek, különösen lelkes folkloristák és etnográfusok gondoskodtak arról, hogy alakítsanak ilyen együtteseket.

Tény, hogy 1972 előtt csak egy cigány együttes működött Magyarországon és 1980-ra több mint egy tucat együttes adott elő „hiteles” cigány zenét és táncot. Az első két kiemelkedő cigány származású táncos, akiket a rendszer elismert Balogh Béla és Balázs Gusztáv volt, a cigány autentikus népzene a Kalyi Jag együttes kezdte népszerűsíteni.

Az etnikai különbözőség a táncklubokban, különösen a román és a cigány népzenei és néptánc előadások tulajdonképpen megerősítették a táncklubok

legitimációját. Természetesen az a korabeli kritika nem állja meg a helyét, hogy a táncklubok jelentőséget tulajdonítottak a nacionalista felhangoknak, hiszen több szinten is kiemelték a látszólag internacionalista beállítottságot. Továbbá tükröt is tartották a szomszédos Románia vezetői elé, hogy lám-lám így is lehet pozitív diszkrimináció, így is lehet népi és nemzetközi egy mozgalom, bár ez a diktatúra vezéralakját inkább csak dühítette.

## II. Táncklubok, kisebbségek és a neopopulizmus

Mik voltak a társadalmi változások Magyarországon, amelyek bátorították a neopopulizmust, és főleg az erdélyi valóság megismerésére való törekvést? Véleményem szerint a legfontosabbnak a társadalmi struktúrát és gazdasági változását, a puha diktatúrát szükséges említeni. A „Ratkó gyerekek” ahogyan őket hívták felnőttek, befejezték a középiskolát, dolgozni kezdtek és bekerültek a felsőfokú oktatási intézményekbe. A felnőtteknek ezt a korú csoportját „nomád generáció” elnevezéssel kezdték emlegetni, a népi író Csoóri Sándor szóhasználata után. Ez volt az a réteg, amely lassan kezdte érezni a kádárista Új Gazdasági Mechanizmus általános kudarcát és a kormányzat instabilitását.

A neopopulista művészetnek ez a formája nem maradt meg a városi táncházklubok berkeiben, transznacionálissá vált. A filmiparban való felemelkedése is sokatmondó, mivel a korai 1970-es évek filmjei egy ártatlan történelmi hűrt pengetett: mitikus és irodalmi alakok jelentek meg a vásznon (Csínom Palkó, Petőfi '73, Kakuk Marci). Az új szemléletű filmirányzat, amelyek ugyan nem érik el a *Hortobágy* szintjét, inkább a nemzeti és kisebbségi kérdéseket boncolgatták. Különösen a Gulyás testvérek és Schiffer Pál (1939-2001) dokumentarista filmjei koncentráltak az eltűnő paraszti múltra. A Gulyás testvérek, Gyula és János (1946-1921) - két filmjét az erdélyi Széken forgatták (*Szék télen*, 1970, *Széki lassú*, 1970), hozzájárulva annak meglévő mitologizált státuszához. Egyéb filmekben végig kísérték a falusiak mindennapi életét és megindító módon tisztelegtek a paraszti, illetve a szövetkezeti életmódról és kiemelkedő egyéniségeiről (*Ne sápadj*, *Vannak változások*). Schiffer Pál, aki egyébként távol állt a populizmustól és a

Szabad Demokrata Párt tagja volt, készítette a *Földi paradicsom* című filmet, amely olyan földműveseket mutatott be, akik folyamatosan küszködnek a mindennapok nehézségeivel - esélytelenül. Azonban a Gulyás testvérek filmjei előtérbe helyezték a neopopulista témákat és ezzel egyidőben elkezdték megmutatni nézők millióinak a paraszti életmódot és a szomszédos Romániában élő magyar kisebbség sorsát. A Gulyás-testvérek tették országvilág előtt ismertté az erdélyi kutatót Kallós Zoltánt (1926-2018). A játékfilmiparban is jelentkezett a népi vonal Szomjas György (1940-2021) „vadkeleti” filmjeivel, például a *Talpak alatt füttyül a szél* (1976), és a *Rosszemberek* (1978-79), mindkettő alkotás sikeresen ötvözte a történelem, néprajz és a westernfilm adta lehetőségeket. A két film zenei rendezője Sebő Ferenc volt, és a *Rosszemberek* táncosai Zsuráfszky Zoltán és Farkas Zoltán, a tánccházmozgalom két oszlopos koreográfusa-táncosa, volt.<sup>9</sup>

Az első néhány meghatározó budapesti táncklubot követően a vidéki városokban is népszerű és meghatározó alternatív szabadidős intézménnyé vált a tánccház. Felértékelődött a népdal és néptánc szerepe, ahogyan egyre több dalt tanultak, elsajátították az újonnan felfedezett erdélyi magyar települések táncait, miközben zsíroskenyeret majszoltak. A klubok egyre jobban politikai töltetű és kevésbé ártatlan tevékenységet végző szórakozóhelyei voltak, ahol az időtöltés egyben pedagógiai és kulturális missziós célt is szolgált. A valóságban a dal, a zene és a tánc paradigmátikus üzenete nemcsak Magyarországon érvényesült, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia magyarlakta részein jelentett szimbolikus fogódzót és nyilvánvaló kulturális identitást a többségi társadalommal szemben. Ceaușescu romániai államnacionalizmusa az egységes és ipari-modern román állam megteremtését tűzte ki célul - lényegében ezt szolgálta a *Megéneklünk Románia!* populizmusa is - amelyben minden állampolgárnak egyformán illetet bekapcsolódnia (Filippi, 2019: 55-56). Bár tény, hogy az erdélyi magyar falvak együtteseinek szerepeltek a *Megéneklünk Románia!* amatőr fesztiválok programjaiban, egyesek még díjakkal is büszkélkedhettek. Annak ellenére, hogy településről-településre másként állították össze programjaikat és

---

<sup>9</sup> Szomjas György tánccház elkötelezettségét jelzi még a Hosszú Búcsú Halmos Bélától (2014), Járd ki, Zsiga! (2001), amely lőrincrévi táncos Karsai Zsigmond életútját és művészetét örökíti meg; további filmjei még Keleti szél (2010), A szászcsávási banda (2001), Netti Sanyi (2000), Kicsi multság (1999), Rabja vagyok az életnek (1996), Pista bácsi, dudáljon kend! (1996), Tánccház (1994), A szívben még megvan (1994). Szomjas munkásságáról lásd Jávorszky (2021).

koreografálták újra hagyományos táncaikat (NOVÁK, 2017:45-46), ezek a fellépések számukra nem pusztán jelmezes fellépéseket jelentettek: a nemzeti és egyben kisebbségi hagyományukat tartották életben a többségi (és elnyomó) kultúrával szemben. Mert valójában az 1976-ban kezdeményezett elit-és nyugatellenes *Megéneklünk Románia!* propagandaintézmény a román kommunista párt által meghirdetett szocialista kultúra és oktatás átszervezésének az eszköze volt (MIHĂILESCU, 2008:61). Arra nézve nem találtam elemzéseket, csak saját erdélyi terepmunka-tapasztalatomra támaszkodhatom, de az a véleményem, hogy *Megéneklünk Románia!* megteremtésében a megerősödő magyar táncművészet is szerepet játszott. A magyarellenes román vezetés így próbálta ellensúlyozni a táncművészet nemzet- és Erdély-központúságát.

A kritikai hangok, alternatív közvélemény és művészeti irányzatok Magyarországot a szovjet blokk országainak egyik legliberálisabb tagjává tették, ezért is kaphatta a gulyáskommunizmus vagy a legvidámabb barakk címkéket. A késő neopopulista mozgalomnak ironikus módon sikerült elérnie pontosan azt, ami a Gyöngyösbokrétának és a szocialista oktatásnak nem: tanítani a népzene és a néptáncot a nemzeti identitás erősítésével együtt, amit Kodály Zoltán korábban olyan erőteljesen ösztönzött. Csoóri Sándor írta költőien és kicsit romantikus felhanggal, hogy a múltban az emberek elfelejtettek énekelni, és gondolkodni.<sup>10</sup> A táncművészet az 1980-as évektől mindezt megváltoztatta. A mozgalom összegyűjtött akkora támogatottságot, hogy képes volt a magyar nemzeti identitás dinamikáját egy erős kulturális és politikai erővé fejleszteni. Ezekben az években vált központi kérdéssé a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek helyzete. Ennek nyíltan először az 1970-ben Budapesten rendezett Magyarok Világkongresszusának vitáin lehettünk szemtanúi. Ezt az eseményt követte Janics Kálmán Szlovákiában élő magyarokról szóló cikkének megjelenése, Csoóri Sándor és Illyés Gyula kiállása, majd olyan pánmagyar intézmények, mint a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság (1979) és a Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (1981) szervezése, amelyek nyíltan a tudományos diskurzus szintjére emelték a nemzeti identitást és egységet. Így az erdélyi paraszti hagyományokból kölcsönzött finomított folklór elemek a táncklubok

---

<sup>10</sup> Csoóri Sándor a Magyar Rádió irodalmi osztályának „Hegedős ének” műsorában, közölte a Síp-pal-Dobbal, 1974, 3-5. old.

egy erős dinamikus kormányellenes és antikommunista tudomány érdeklődéssel párosultak. A kezdetben óvatosan, de a táncház értelmiségének, íróknak, művészeknek és közéleti személyiségeknek a nyomására, a magyar kormány kénytelen volt engedményeket téve megváltoztatni a Ceaușescu romániai rezsimjével szembeni politikáját. Az is világos, hogy ezzel a magyar kormány az ellenzék jó részének követeléseit magáévá tudta tenni. A táncház mozgalom, mint egy markáns kulturális-politikai erő a populista Magyar Demokrata Fórum pártpolitikai céljainak embrionális megtestesítője volt. Az MDF 1990-ben meg is nyerte az első szabad választásokat.

### III. Összegzés: A táncháztól a neopopulista tánciparig

A táncházmozgalom sajátosságos magyar neopopulista intézmény volt, amelynek történetét olyan illusztris nevekkel lehet felidézni, mint Halmos Béla, Kallós Zoltán, Sebő Ferenc vagy Martin György. Fontos azt kijelenteni, hogy a táncház, mint pedagógiai program és művészei irányzat, az 1980-as évek közepétől mozgalmi jellegét elvesztve átalakult. Ennek belső és külső okai voltak: a professzionalizálódás és a nyílt politikai nemzeti egységben való kiteljesedés. Az 1989-90-es rendszerváltozás után még nagyobb üzenete és szimbolikus jelentősége lett azáltal, hogy a népiség ötvöződött a nemzeti művészettel és a politikummal, a mitológiai zsánerképekkel színesített új történelemszemlélettel. A nemzeti egység megvalósítása az 1990-es évek közepétől egyre kézzelfoghatóbbá vált, ami a táncház popularizálódásához, iparszerűvé válásához vezetett. Az amatőr alkotók vállalkozóvá válása, az iskolai programokba való beépülés és a kialakított intézményrendszer (Hagyományok Háza, Fonó, táncegyüttesek, előadók stb.) megváltoztatott mindent. A népzene beépülése a mainstream rockzenébe hivatalossá vált: a népzene rockosított változatai és rock népiesített műfajai egymást éltették. A korábbi autentikus előadók és énekesek a világzenei stílust követték, bár ez sok műfaji kérdést vet fel (van világtalan zene is?). A népi előadóművészet részévé vált a mai Magyarország kulturális életét meghatározó fesztiválosdinak, a Disney-szerű falunapoknak és a kitalált hagyományvilágnak (KÜRTI, 2011). A ma ismert performanszok - Budapest



Folkfőváros, néptánc flashmob, cigány mahala, örömszene, digitális néptánc és mások -, számos újdonságot jelentő fúziókat eredményei és igen messze esnek az eredeti táncfolklorisztikai rendszertől (dialektus, tánc típus). A korábbiakkal ellentétben, a 2000-es évektől egyre inkább a kormányzati politika és a médiapopulizmus, valamint a nemzetközi elvárások vették át az irányítószerepet (KÜRTI, 2020). Az ANOT (Amatőr Néptáncosok Országos Tanácsa) és a Néptáncosok Szakmai Háza eltűnt, szerepüket új intézmények töltik be (Martin György Néptáncszövetség, Hagyományok Háza, Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság stb.). 2011-ben a tánc ház módszert az UNESCO jegyzékbe került, mint modellértékű gyakorlat; 2013-ban a Hungarikum Bizottság döntése alapján a „Tánc ház módszer, mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje” szerepel, lényege, hogy „alulról szerveződve, spontán módon jött létre” és a hagyományt a „helyi közösségek élő gyakorlatából”, azaz a „hagyományos kultúrából” meríti.<sup>11</sup> Mint ezek a rövid idézetek is mutatják az eredeti UNESCO dokumentációban olyan sok a félreértelmezett és felszínes néprajzi adat, a zavaros megfogalmazás, hogy külön tanulmányt kellene szentelni tisztázásukhoz. Elegendő itt annyit említeni, hogy egy kutató sem gondolja komolyan a spontaneitást ilyen egyszerűen és felszínesen, ám a kritikus gondolkodás nem erőssége a mozgalmak vezetőinek. Ha tudományos és kiegyensúlyozott érdeklődésük nem is az erősségük, elszántságuk és patriotizmusuk révén a szellemi örökségnek nevezett új hagyomány sikeresen intézményesült, törvény által előírt állami feladattá emelkedett. Minisztériumok és kormányzati programok (NKA, EMMI, Bethlen Gábor Alap, Tiszta forrás település) a legfőbb támogatói az új valójában nem teljesen „civil” szervezkedésnek és nemcsak Magyarországon, hanem a szomszédos országokban és a tengerentúli.

A megújulási mozgalmak nem értékmentesek, inkább sajátos értéktermelők. A múlt századok paraszti kultúrájának a reprezentációja az elit számára mindig egy komplex és vitatott eredményt szül. A Gyöngyösbokréta és a tánc ház letisztított parasztság kép soha nem létezett. A tánc házak egyébként sem voltak képesek a paraszti kultúrában ismert sajátos táncok (főleg rituális, pásztor- vagy eszközöstáncok) megismertetésére. Mindkét mozgalmat a politikai elvárásoknak való megfelelés vezérelte, az eredmény a

---

<sup>11</sup> A teljes anyagot lásd: a <http://szellemikulturalisorokseg.hu/doks/Tanchaz-method.pdf> (letöltés 2022. 10. 5.).

szelektálás és a színpadi esztétika törvényeinek megfelelően alakult. Az újítás-hagyományörzés felveti annak kérdését, hogy a 19-20. századi néprajzi adatok egyáltalán képviselhetik-e letűnt idők kultúráját. Mint E. B. Tylor óta tudjuk a kulturális elemek megmaradása vagy túlélése (cultural survival) nem általános és főleg nem természetes folyamat, a változás és változtatás az. A mozgalmak eszmeiségében kánonná vált az az érvelés, hogy minden felnövő generáció megtanulhatja a régi és autentikus táncokat. Akármint is jelent a két kifejezés, a tény az, hogy a táncok sem nem ősiek, sem pedig érintetlenek, mivel a gyűjtések, amelyek alapul szolgálnak, az 1950-1960-ban vagy jóval azután készültek, sok „adatközlő” maga sem gyermekkori élményként tanulta meg a táncokat, és a tánctanítók (koreográfusok) az alkalomnak megfelelően alakították a bemutatásra szánt tánclépéseket. Ez a zenére is igaz, mivel a falusi zenészekkel és énekesekkel való közös szereplés izgalmas performansz, ám csak egy konstruált valóságkép eredménye. Az az érv sem helyes, hogy az a táncművészet, ami megmaradt a 20. század végére az archívumokban és egyes településeken, a közös magyar (értsd: nemzeti) hagyomány. Bartók Béla 1931-es gondolata, hogy csak „tisztá”, „friss” és „egészséges” forrásból érdemes táplálkozni kevés bizonyosságot találna a mai világhangok és táncművészet gyakorlatban.

Jóllehet a táncfolklorisztika típusokat állított fel, ezzel sugallva azonosságuk és eredetük lehetőségét, ám mindez nem mást, mint a tudományos rendszerezést, és egyben annak logikáját és visszáságait fedi fel. A falusi közösségek hagyományainak változatosságát bemutató tanulmányok éppen az eltéréseket és a különbözőségeket írják le, vagy – ellenkezőleg – azok ismétlődését, felfedezését. A közös tánc mítoszával, az ősi örökségű tánc elképzelésével a nemzeti egység és tudomány nyer csak újabb muníciót, az összehasonlító és interdiszciplináris tudomány vesztes marad. Nyilvánvalóvá, hogy egyes erdélyi férfitáncokat a falusi közösségekben sem mindenki tudta bemutatni, inkább kiváltságos táncformaként éltek egy-egy jó táncos vagy táncos dinasztia féltve őrzött kincseként (KÜRTI 2015a,b, 2014, MARTIN, 2004). A mára intézményesült és professzionalizálódott táncművészet már attól is eltávolodott, ami az 1970-es években még olyan tisztának, naivnak és nyilvánvalónak tűnt (BATH, 2017, HOOKER, 2013, LANG, 2008). A nagy revival-jelenség ellenére ma már nincs olyan pásztoreMBER, legyen az kiskunági vagy hortobágyi, aki bemutatná hagyományos táncművészetét. A falunapok vagy

pásztornapok szomorú valósága a nótázás, a bográcsolás és az amatőr vagy díjazott néptáncosok szerepeltetése. A mai verbunk-legényes-pásztortánc „versenyeket”, minősítő megmérettetéseket és tömegmegmozdulásokat (táncháztalálkozó stb.) nyugodtan említhetjük a nemzetközi folklórfesztiválokkal és táncversenyekkel egyetemben, amelyeket például az European Association of Folklore Festival szervez (UNESCO támogatással).<sup>12</sup> Színességük és változatosságuk mellett az ilyen seregszemlék replikálják a szocialista kultúrversenyek hangulatát vagy az 1920-as évek amerikai táncmaratonok „bütyökderbijét” („bunion derbies”, „walkathons”), ahol a kitartó párok megállás nélkül több száz óráig voltak képesek táncolni.<sup>13</sup> Lehet, hogy csupán idő kérdése és jelentkezik majd egy szervező, aki éppen ebben lát majd fantáziát.<sup>14</sup>

Pedig nem kétséges: a magyar táncházmodell sikere éppen a történelmi paraszti kultúrából kreált szimbolikus tudományos és művészeti program konstruálása volt, aminek eredményeként legitim állami és nemzeti eszme részév vált. Mindez megerősíti Max Weber állítását, miszerint a hiedelmek vagy a populáris gondolkodás elemei második természetűvé válhatnak, amelyek a hagyományos cselekvést irányítják ott, ahol az autentikusság vagy a modernitás már fel sem merül csak bizonyos prejudikáló értelemben. Természetes azonban más is, mégpedig, hogy a hagyomány és az örökség eredményei nem csak a korábbi életmódok egyszerű másolatai, nem tényleges hamisítványok a szó legszorosabb értelmében. Ezt a gondolatot mutatja be szépen bár kritikátlanul a magyarszármazású angol filmrendező Esther Ronay utolsó 1991-es filmje a *Beyond the Forest: Hungarian Music in Transylvania* (Az erdőn túl: erdélyi magyar népzene).<sup>15</sup> A másolatokat vagy azok másolatait, szimulákrum és a hiperrealitás ahogy J. Baudrillard használta, nem az állandóság és megmerevedés, hanem ellenkezőleg a törés-megújulás-innováció jellemzi. Így érvelve tehát a színpadi vagy táncművészi előadások, ahogy a könyvek és a leírások, is egy korábbi másolatok másolatai, egy olyan hiperrealitás, ami pillanatnyi örömet és élményt ad. Nem egyértelmű a Gyöngyösbokréta és a táncház revival funkciója, ugyanis csak azt lehet újra

---

<sup>12</sup> A szervezet honlapja: <https://eaff.eu/en>.

<sup>13</sup> A táncmaratonok irodalma igen terjedelmes, lásd pl. Martin (1994).

<sup>14</sup> Az 1980-as évek „hajnalig tartó” Almássy téri vagy Téka tábor táncháza közel járt ehhez.

<sup>15</sup> Esther Ronay filmrendező az angol vendéls Egon Ronay (1915-2010) lánya.

feléleszteni (hiszen ez az angol szó jelentése), ami valamikor megvolt. Az a színpadi zenélés és éneklés, amit ma táncház vagy világzene néven reprodukálnak nem létezett falusi közösségek kultúrájaként. Az autentikusnak mondott táncolás, még akkor sem, ha film vagy Lábán-táncírás után készült, nem archaikus örökség (ki tudja, hogy volt és hogy olyan volt), csak színpadiasított táncművészeti és pedagógiai hagyomány. A revival-elképzelésben nemcsak a minnek a felélesztése a kérdéses, hanem hogy kinek valójában, mert nem a folyamatosan változó és modernizálódó közösségek nyúltak vissza valamikori hagyományaikhoz, hogy abból valami újat kreáljanak, amivel megerősíthetik önazonosságukat. Itt válik el a magyar modell például a természeti társadalmak, mint például az amerikai vagy ausztrál kontinens őslakosai, mozgalmaitól.

A folklorista Barbara Kirschenblatt-Gimblett mutat rá arra a visszás fejleményre, hogy az örökségmozgalmak elértek arra a szinthez, hogy azt a hagyományt éltetik és táplálják, amit létrehoztak, nem azt, amit meg kellene védeniük (2006).<sup>16</sup>

A magyar Gyöngyösbokréta és a táncház a városi értelmiség vezéralakjainak munkásságát dicséri. Ők ragaszkodtak elsőként a falusi közösségek múltbeli színes hagyományainak felújításához, és emelték azokat magas populáris kultúrává. Az kétségtelen, hogy ebben a transzponáló (felfedezés-felélesztés-átadás) folyamatban újszerű, sokszor igen izgalmas, változatos és csodálatra méltó zenei és koreográfiai interpretációk születtek, ami természetesen méltán kapott és kap elismerést idehaza és külföldön egyaránt. Ezért lehetséges bemutatók vagy koncertek után aha-érzéssel távozni. Sajnos, eddig kevesen vizsgálták meg, hogy a parasztság reprezentációja, színpadiasítása mennyire a romantikus nemzeti ideológia képlékeny művészeti formájaként fejt ki rövid, illetve hosszútávú hatást a táncművészetre (KÜRTI, 2011). Ez az egyik legfontosabb tanulság, amely más hasonló mozgalmak elemzéséből kiderül: az örökség-hagyomány és az újítás-modernitás tengelye nem állandó, a közösségek sem egyformán élik meg ezt a folyamatot, sokszor elutasítóan reagálnak a revival-mozgalmakra. Továbbra is válaszra kell adnunk arra a kérdésre, hogy a hazai és nemzetközi piacközpontúság (világzene, fesztiválok, UNESCO szellemi kulturális örökség,

---

<sup>16</sup> További hasonló kritikákat lásd Bendix, Eggert and Peselmann (2012).

Hungaricum) milyen mértékben befolyásolja (színesíti? torzítja?) egyrészt az örökségvédelemre és hagyományoktatásra specializálódó tudományt, másrészt a járulékos társadalmi folyamatokat és a politikai legitimitációt. Mert ahogyan egy holland kutató frappánsan megfogalmazta: a szellemi javak őrzésének az egyik legnagyobb veszélye éppen „a mimetikus átalakító természetében” rejlik, azaz abban a normativitást jelentő keretben, amelyet csak „saját elképzelt reprezentációiból épített fel” (LAARSE, 2019: 101). A fentieknek megfelelően lehet tehát a Gyöngyösbokréta és a táncház magyar nemzeti érték.

## Irodalom

- Abkarovits Endre (2005): The revival of traditional music and dance in Ireland and Hungary. *Eger Journal of English Studies* V: 145-171. [https://hagyomanyokhaza.hu/sites/default/files/2020-02/the\\_revival\\_of\\_traditional\\_music\\_and\\_dance\\_in\\_ireland\\_and\\_hungary.pdf](https://hagyomanyokhaza.hu/sites/default/files/2020-02/the_revival_of_traditional_music_and_dance_in_ireland_and_hungary.pdf) (letöltés 2022. 11. 22.).
- Abkarovist Endre (2003): *Táncvárosi portrék*. Budapest: Hagyományok Háza.
- Andor Anna Klára (2020): *A Gyöngyösbokréta és az örökségvédelem. Egy két világháború közötti kulturális mozgalom örökségvédelmi elvei és hatása.* In Lászlófi Viola et al. szerk., *Atelier 30. Műhelytanulmányok*. Budapest: ELTE Atelier Interdiszciplináris Történelmi Tanszék <https://www.academia.edu/> (letöltés 2022. okt. 10.).
- Bath, Naomi (2017): The Contemporary Folk Music Scene in Budapest: Explorations of Revival and Post-Revival. Unpublished Phd dissertation, Royal Holloway, University of London. [https://pure.royalholloway.ac.uk/ws/portalfiles/portal/28302296/2017BathNPH\\_D.pdf](https://pure.royalholloway.ac.uk/ws/portalfiles/portal/28302296/2017BathNPH_D.pdf) (letöltés 2022. okt. 9.).
- Bendix, Regina F., Eggert, Aditya, and Peselmann, Arnika eds. (2012): *Heritage Regimes and the State*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Béres András (1983): *Arra van egy kőhid rakva*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó.
- Bodor Ferenc szerk. (1981): Budapest: Népművelési Intézet.
- Diószegi László (2008): Historic moments of hungarian folk dance: From the Gyöngyösbokréta to the dance house movement. *Hungarian Studies*, 22, 1-2: 3-8. <http://epa.oszk.hu/01400/01462/00038/pdf/Gy%C5%B1t%C5%911.pdf> (letöltés 2022. okt. 10.).

- Filippi, Gabriela (2019): Representing Modern Romania in the Musical of the State Socialist Period. In E. Mazierszka and Zs. Győri eds., *Popular Music and the Moving Image in Eastern Europe*. New York: Bloomsbury Academic, 45-62.
- Galambos Sándor (1989): A Kunszentmiklósi „Bokréta” története. Bács-Kiskun megyei honismereti közlemények, 11-12: 19-36. Kecskemét.
- Haga, Cara (2017): Visual Politics in American Dance Film: Representation and Disparity. *The International Journal of Screendance* 8: 104-112. <https://screendancejournal.org/article/view/5360/4632> (letöltés 2022. 11. 22.).
- Halmos Béla, Hoppál Mihály, Halák Emese, szerk. (2012): *„Meg kell a búzának érni”. A magyar táncházmozgalom 40 éve*. Budapest: Európai Folklor Intézet.
- Hooker, Lynn. (2013): *Redefining Hungarian Music: From Liszt to Bartók*, Oxford: Oxford University Press.
- Jávorszky Béla Szilárd (2021): *80 Szomjas év*. Budapest: Kossuth.
- Jávorszky Béla Szilárd (2013): *A magyar folk története. Népzene, táncház, világzene*. Budapest: Kossuth–Hagyományok Háza.
- Kirschenblatt-Gimblett, Barbara (2006): World Heritage and Cultural Economics. In I. Karp et al eds. *Museum Frictions: Public Cultures/Global Transformations*. Durham: Duke University Press, 161-202. <https://doi.org/10.1215/9780822388296-008> (letöltés 2022. 10.10.).
- Könczei Ádám – Könczei Csongor szerk. (2004): *Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzásköréből* (Kriza Könyvek, 24.) Kolozsvár: Kriza János Társaság. [http://kjnt.ro/szovegtar/pdf/KKonyvek\\_24\\_2004\\_KonczeiA-KonczeiCs\\_Tanchaz](http://kjnt.ro/szovegtar/pdf/KKonyvek_24_2004_KonczeiA-KonczeiCs_Tanchaz) (letöltés 2022. 11. 22.).
- Kürti László (2020): Orbánism and the culture of illiberalism in Hungary. *Ethnologia Europaea*, 50.1. 2020, <https://ee.openlibhums.org/article/id/1055/> (letöltés 2022/11/10).
- Kürti László (2019): Dance populism: The potato principle and the new Hungarian dance craze. In K. Donahue and P. Heck, eds., *Cycles of hatred and rage*. Cham: Palgrave-Macmillan, 169-194.
- Kürti László (2016a): Nomadism and nostalgia in Hungary. In M. Palmberger and J. Tosic eds., *Memories on the move*. London: Palgrave Macmillan, 217-246.
- Kürti László (2016b): A Kiskunság táncai – antropológiai reflexiók egy régió tánc kultúrájáról. *Cumania*, 27: 177-218. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY\\_BACS\\_cumania\\_27/?pg=5&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BACS_cumania_27/?pg=5&layout=s) (letöltés 2022. 10. 10.).
- Kürti László (2016c): Három pásztor: Adatok a Jászkunság tánc kultúrájához, In Bánkiné Molnár Erzsébet szerk., *Vízöntő: Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére*. Szolnok: Damjanich János Múzeum, 371-377.

[https://www.academia.edu/24876102/K%C3%BCrti\\_H%C3%A1rom\\_p%C3%A1sztor\\_2016](https://www.academia.edu/24876102/K%C3%BCrti_H%C3%A1rom_p%C3%A1sztor_2016) (letöltés 2022. 11. 22.).

- Kürti László (2015a): Korporealitás és a maszkulin tánc. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 23. 211-244. [http://kjnt.ro/szovegtar/pdf/KINTEvk\\_23\\_2015\\_BA-KV\\_szerk\\_Neprajzkutatok\\_09\\_KurtiL](http://kjnt.ro/szovegtar/pdf/KINTEvk_23_2015_BA-KV_szerk_Neprajzkutatok_09_KurtiL)
- Kürti László (2015b): Kulcsadatközlő-probléma az antropológiában: Kalotaszegi legények és élmények. In Jakab Albert Zsolt – Kinda István szerk. *Aranykapu: Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére.*, Kriza János Néprajzi Társaság, Székely Nemzeti Múzeum, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Kolozsvár-Szentendre, 807-827. [http://kjnt.ro/szovegtar/pdf/2015\\_JAZs-KI\\_szerk\\_Aranykapu\\_62\\_KurtiL](http://kjnt.ro/szovegtar/pdf/2015_JAZs-KI_szerk_Aranykapu_62_KurtiL)
- Kürti László (2014): A kalotaszegi legényes felfedezése és világszerte útja. In Salat-Zakariás Erzsébet szerk. *Almás István 80. születésnapjára.*, Mega Könyvkiadó, Kolozsvár, 446-473. [http://kjnt.ro/szovegtar/uploads/tartalmak/2015\\_JAZs-KI\\_szerk\\_Aranykapu\\_62\\_KurtiL.pdf](http://kjnt.ro/szovegtar/uploads/tartalmak/2015_JAZs-KI_szerk_Aranykapu_62_KurtiL.pdf)
- Kürti, László (2011): The politics of festivals: Fantasies and feasts in Hungary, In Susanne Küchler, László Kürti & Hisham Elkadi eds. *Every Day's a Festival! Diversity on Show*. Oxford: Sean Kingston Publisher, 53-82.
- Kürti László (2002): *Youth and the State in Hungary: Capitalism, Communism and Class*, London: Pluto Press.  
[https://www.academia.edu/34863431/K%C3%BCrti\\_Youth\\_And\\_The\\_State\\_In\\_Hungary\\_2002\\_pdf](https://www.academia.edu/34863431/K%C3%BCrti_Youth_And_The_State_In_Hungary_2002_pdf)
- Kürti László (2001): *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*, State University of New York Press
- Kürti László (1995): Antropológiai gondolatok a táncról. In ZAKARIÁS Erzsébet szerk. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve III.* 137-153. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.  
[http://kjnt.ro/szovegtar/uploads/tartalmak/KINTEvk\\_03\\_1995\\_ZE\\_szerk\\_16\\_KurtiL.pdf](http://kjnt.ro/szovegtar/uploads/tartalmak/KINTEvk_03_1995_ZE_szerk_16_KurtiL.pdf) (letöltve 2022. 11. 22.).
- Laarse, van der Rob (2019): Europe's Peat Fire: Intangible Heritage and the Crusades for Identity. In T. Lahdesmaki et al. eds. *Dissonant Heritages and Memories in Contemporary Europe*, Palgrave, 79-133.  
[https://doi.org/10.1007/978-3-030-11464-0\\_4](https://doi.org/10.1007/978-3-030-11464-0_4) (letöltés 2022. 11. 20.).
- Lang, Rose (2008): The Hungarian Folk Diva: Artist, Advocate, Businesswoman. *Hungarian Studies*, 22 (2008)1–2, 77–88 DOI: 10.15566/HStud.22.2008.1–2.6 (letöltés 2022. 11. 19.).
- Lele József (1981-81): A tápai bokréta. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1980—81, 191-218.

[http://epa.oszk.hu/01600/01609/00024/pdf/MFME\\_EPA01609\\_1980\\_1981\\_1\\_1\\_91-218.pdf](http://epa.oszk.hu/01600/01609/00024/pdf/MFME_EPA01609_1980_1981_1_1_91-218.pdf) (letöltés 2022. 10.11.).

- Martin, Carol (1994): *Dance Marathons: Performing American Culture In The 1920s and 1930s*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Martin György (2004): *Mátyás István Mundruc: egy kalotaszegi táncos egyéniségvizsgálata*. Budapest: Mezőgazda- Planétás.
- Mihăilescu Vintilă (2008): A New Festival for a New Man: The Socialist Market of Folk Experts during the 'Singing Romania' National Festival. In Vintilă Mihăilescu, Ilia Iliev, Slobodan Naumovic, eds. *Studying Peoples in People's Democracies II*. Berlin: LIT Verlag, 55-79.
- Novák Csaba Előd (2017): *Holtvágányon: A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Csíkszereda: Pro-Print.
- Quigley, Colleen (2016): Confronting Legacies of Ethnic-National Discourse in Scholarship and Practice: Traditional Music and Dance in Central Transylvania. *Journal of Folklore Research*, Vol. 53, No. 3 (September/December), 137- 165. [https://www.istor.org/stable/pdf/10.2979/jfolkrese.53.3.02.pdf?refreqid=fastly-default%3A034b8fd92eb827f606894f0a254df0a8&ab\\_segments=0%2Fbasic\\_search\\_gsv2%2Fcontrol&origin=search-results](https://www.istor.org/stable/pdf/10.2979/jfolkrese.53.3.02.pdf?refreqid=fastly-default%3A034b8fd92eb827f606894f0a254df0a8&ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&origin=search-results) (letöltés 2022. okt. 10.).
- Richter Pál (2015): Dance House under the Socialist Regime in Hungary. *Studia Musicologica* 56/4: 407–416. DOI: 10.1556/6.2015.56.4.8 (letöltés 2022. 11. 22.).
- Sándor Ildikó szerk. (2006): *A betonon is kinő a fű*. Budapest: Hagyományok Háza.
- Siklós László (1977): *Táncház*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Stavelová, Daniela, and Buckland, Jill Theresa eds. (2018). *Folklore Revival Movements in Europe post 1950 Shifting Contexts and Perspectives*. Prague: Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences. <http://www.eu.avcr.cz/export/sites/eu/.content/files/Folklore-Revival-complete-webO.pdf> (letöltés 2022. 11. 21.).
- Szekfű András (2014): *Magánkalóz a filmdzsungelben. georg Höllering, a Hortobágy film rendezője*. Budapest: Gondolat Kiadó. <https://www.academia.edu/12691563> (letöltés 2022. 11. 20.).
- Taylor, Mary M. (2021): *Movement of the people: Hungarian folk dance, populism, and citizenship*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ujváry Ferenc (1981): *Bokréták a Galga völgyében*. Aszód: Petőfi Sándor Művelődési Központ.



*Kotics József – Gulyás Klára*

## **Gasztronómiai örökség és turizmus Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Egy alkalmazott antropológiai projekt eredményei**

### **Absztrakt**

Az örökségturizmus napjaink egyik meghatározó turisztikai trendje. A Miskolci Egyetem antropológusai 2020-2021 között közreműködő partnerként vettek részt az Európai Unió finanszírozásában megvalósuló INTERREG-programban (HUSKROUA/1702/3.1/0027), ami Magyarország, Románia és Ukrajna egy-egy régiójában (Borsod-Abaúj-Zemplén és Máramaros megyében, illetve Kárpátalján) jelenlévő kézművesség és a gasztronómiai tevékenységek fejlődését támogató határokon átnyúló turisztikai útvonal létrehozását tűzte ki célul. A mai magyar gasztronómia az elmúlt években – hasonlóan a nemzetközi trendekhez – jelentősen átalakult; Borsod-Abaúj-Zemplén megye gasztró-képét most ezen új trendek és törekvések mentén rajzoljuk meg. A helyi adottságokon, lehetőségeken alapuló gasztronómiai jellegű turizmus Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is egyre inkább felértékelődik. Az utazás során az étkezés élménnyé válik, bizonyos esetekben az elsődleges motiváció a helyi gasztronómia megismerése, a meglátogatott hely ételeinek és italainak kóstolása, a tradíciókkal való ismerkedés, vagy akár az elkészítés elsajátítása. A turizmus e típusa ténylegesen helyi adottságokon alapul, így elősegítheti az értékek, a tradíciók és az identitás megőrzését, illetve a helyről alkotott pozitív imázs kialakulását. A megyében a gasztronómiai célú utazás önmagában még nem tekinthető meghatározónak, de a gasztronómia képviselői egyre inkább nyitnak a turizmus felé, ráadásul az kiegészülve a bor-, kulturális-, egészségturizmussal komplex turisztikai élményt jelent az utazók számára.

**Kulcsszavak:** örökségturizmus, határokon átnyúló turisztikai útvonal, gasztronómiai örökség, alkalmazott antropológia.

### **Abstract**

One of today's major tourism trends is the appreciation of cultural tourism. The anthropologists of the University of Miskolc participated in the KRA'GAS Project (Promotion of Crafts and Gastronomy, as Relevant Components of the Cultural Heritage of the Carpathian Euroregion – HUSKROUA/1702/3.1/0027, funded by the European Union) between 2019–2021. The aim of the project was to create a cross-border touristic route in each region of Hungary, Romania, and Ukraine (Borsod-

Abaúj-Zemplén and Maramureş counties and Transcarpathia), which would support the development of the existing local craft and gastronomic activities.

Today's Hungarian gastronomy has changed significantly in recent years, similarly to international trends; We are now drawing the gastro image of Borsod-Abaúj-Zemplén County along these new trends and aspirations. Gastronomic tourism based on local conditions and opportunities is becoming more and more valuable in Borsod-Abaúj-Zemplén county as well. During the trip, the meal becomes an experience, in some cases the primary motivation is to learn about the local gastronomy, to taste the food and drinks of the place visited, to get to know the traditions, or even to master the preparation. This type of tourism is actually based on local conditions, so it can promote the preservation of values, traditions and identity, as well as the development of a positive image of the place. In the county, gastronomic travel cannot be considered decisive in itself, but the representatives of gastronomy are increasingly open to tourism, and in addition to wine, cultural and health tourism, it is a complex tourist experience for travelers.

**Keywords:** cultural tourism, cross-border touristic route, gastronomic heritage, applied anthropology

## I. Bevezetés

Az örökségturizmus napjaink egyik meghatározó turisztikai trendje (Christou 2005, Csurgó 2004, Minorics-Gonda 2015) A Miskolci Egyetem antropológusai 2020-2021 között közreműködő partnerként vettek részt az Európai Unió finanszírozásában megvalósuló INTERREG-programban (HUSKROUA/1702/3.1/0027), ami Magyarország, Románia és Ukrajna egy régiójában (Borsod-Abaúj-Zemplén és Máramaros megyében, illetve Kárpátalján) jelenlévő kézművesség és a gasztronómiai tevékenységek fejlődését támogató határon átnyúló turisztikai útvonal létrehozását tűzte ki célul (KÁNTOR [et al], 2021:15-16).

A Kra'gas nemzetközi kutatás első szakaszában a Miskolci Egyetem antropológusai amellett, hogy feldolgozták a régióban meghatározó gasztronómiai és kézművességhez köthető kulturális örökségtérkékek történetét, egyszersmind felkutatták a régióban tevékenykedő és a Kra'gas projektbe illeszkedő helyi vállalkozásokat (desk research) is. A kutatás második szakaszában az örökségmegőrzés kapcsán a projektben résztvevő országok kutatói etnográfiai terepmunkájuk során félig-strukturált interjúkat készítettek (esetünkben ez összesen 60 db interjú) az előzetesen már

azonosított stakeholderekkel – a kutatás ezen részét szakaszosan és a digitális térbe áthelyezve voltunk kénytelenek lebonyolítani a pandémia okán. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyén áthaladó nemzetközi kulturális útvonal magyar szakaszába bekerülő helyi gasztronómia és kézművesség autentikus képviselőinek kiválasztása után, a kutatás harmadik szakaszában együttműködve a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedelmi és Iparkamara képviselőivel, a tervezett turisztikai útvonal tesztelésre került egy előre meghatározott szempontrendszer alapján, amit a résztvevő országok kutatói közösen dolgoztak ki (KÁNTOR [et al], 2021:16, CONSTANTIN-SORIN, 2021).

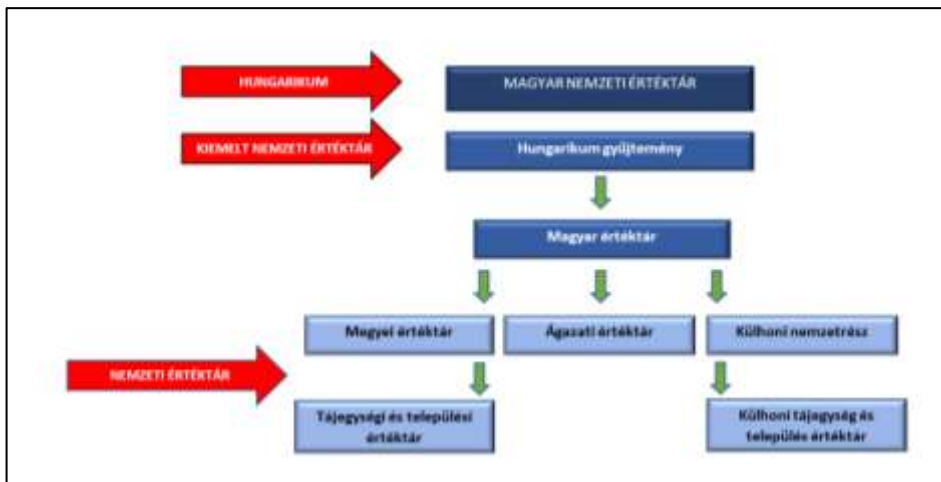
Napjaink turisztikai desztinációfejlesztési koncepcióiban a népi kézművesség mellett egy adott régió gasztronómiai örökségének (gasztronómiai különlegességek, helyspecifikus alapanyagok használata, az ételek elkészítése különleges módozatainak) bemutatása is mind inkább megjelenik, ezen kulturális örökségek „kiaknázása” ugyanis a természet közelsége és a vidéki életmód mellett a vidéki (falusi) turizmus szempontjából jelentős potenciállal rendelkezik. A helyi termékek (szolgáltatások) különleges funkciója az, hogy össze tudja kapcsolni egy-egy térség lakóit és helyi vállalkozásait a turistákkal, ami egyszersmind növeli egy-egy régió turisztikai desztinációjának piaci versenyképességét. Tanulmányunk a megye gasztronómiai örökségének vizsgálatát állítja a középpontba.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében ma megtalálható kiemelkedő gasztronómiai és kézműves kulturális értékek közül a továbbiakban elsődlegesen azokra térünk ki, amelyek turizmusban való hasznosíthatósága évtizedek óta meghatározó szerepet játszik – és amelyek egyszersmind hozzájárulhatnak a Kra’gas Projekt legfőbb céljához, a Kárpátok Eurorégióbeli desztináció imázsának erősítéséhez is.

## II. Hungarikumok és megyei kulturális értékek

A 2012. évi XXX. törvény határozza meg a Magyar Nemzeti Értéktárban használt fogalmakat, három kategóriát különböztetve meg: hungarikumok, kiemelt nemzeti értékek és nemzeti értékek. A jogszabály alapján a hungarikum egy olyan „gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye”.

Az értékek hungarikummá nyilvánításához a 114/2013. (IV. 16.) Kormányrendelet keretében egy alulról felfelé épülő, hierarchikus rendszert alakítottak ki (TÓZSA – ZÁTORI, 2013).



1. ábra: A Magyar Nemzeti Értéktár felépítése.

Forrás: hungaricum.hu Saját szerkesztés.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 6 *hungarikum* található: a matyó népművészet (egy hagyományos közösség hímzéskultúrája), a tokaji történelmi borvidék kultúrtája, az Aggteleki és a Szlovák karszt barlangjai, a hollóházi porcelán, a magyarországi tokaji borvidéken előállított tokaji aszú és a vizsolyi biblia. A Tokaji borvidék különleges helyet foglal el a magyar borvidékek között: az itt készült borok közül a tokaji aszú a leghíresebb magyar bor, több évszázados márka, magyar különlegesség. Az UNESCO Világörökség Bizottsága 2002-ben fogadta el azt a felterjesztést, ami a *világörökség részévé tette* a Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék kultúrtáját. A teljes Tokaji borvidék, beleértve a szőlőbirtokokat, a nagy múltú településeket és a történelmi pincerendszereket, eleven formában jeleníti meg a hagyományos földhasználat egy különleges formáját. A Tokaji borvidék világörökségi listára kerülése elsősorban a helyi turizmusban hozott változást.

## 1. Táblázat:

Borsod-Abaúj-Zemplén megye elismert értékei a kézművesség és a gasztronómia körében.

KATEGÓRIA	ÉRTÉK
<i>hungarikumok</i>	A matyó népművészet (egy hagyományos közösség hímzéskultúrája) / a tokaji történelmi borvidék kultúrtáj / az Aggteleki és a Szlovák karszt barlangjai, / a hollóházi porcelán / a magyarországi tokaji borvidéken előállított tokaji aszú / a vizsolyi biblia.
<i>kiemelkedő nemzeti érték</i>	matyó népművészet / szerencsi csokoládé / borsodnádasi molnárkalács hagyomány / hollóházi porcelán / Miskolctapolcai barlangfürdő
<i>nemzeti érték</i>	cigándi szőttes / Borsa desszert / erdőbényei kádártánc / garadnai pisztrángtenyésztés / miskolci kocsonyát / károlyfalvi sváb szalonna / károlyfalvi pincesorok / nyitott pincék napja Károlyfalván / népi ételek Cserépfaluban / sárospataki mézeskalács / tokaji aszú, aszú törköly, Furmint, Hárslevelű, sárgamuskotály, szamorodni / szomolyai rövid szárú fekete cseresznye / mezőkövesdi Hadas városrész

**Forrás:** hungarikum.hu. Saját szerkesztés

A magyar nemzeti szellemi kulturális örökség listára 2010-ben került fel a *Matyó örökség – a hímzés, viselet, folklór továbbélése*, 2012-ben a *molnárkalács borsodnádasi hagyománya* is felvételre került a jegyzékbe. A magyar nemzeti kultúra megformálódásának időszakában (19–20. sz. fordulója) a matyó népművészet a reprezentatív magyarsággép egyik megjelenítőjeként vált közismertté. (FÜGEDI, 1997) A matyó népi műveltség összetevői – a népművészet, a vallási hagyomány, a jeles napok és a rítusok világa, a hagyományos kézműves tevékenységek, a tánc-, népdal-, népzenei- és szövegfolklór, a népnyelv – ma is élő elemei a közösség kultúrájának. Mezőkövesd Matyóföld központjának tekinthető, és a matyó népművészet, azon belül is kiemelten a hímzőskultúra egyik kiemelkedő helyszíne. Mezőkövesd központjában található a megújuló Hadas városrész, a matyó népművészet és életmód egyik autentikus lokációja, ahol a látogatók bepillantást kaphatnak az egyik leghíresebb magyar népművészet hagyományaiba és megismerkedhetnek a matyók elmúlt 100-150 évének mindennapjaival, használati tárgyaival, lakóházaival, miközben egy-egy tájházban akár maguk is készíthetnek egyes népi tárgyakat. A Hadas városrész kanyargós utcáin álló autentikusan felújított 100-150 éves nádtetős házai hitelesen őrzik a matyóság építészettét és egykori életformáját. Matyóföldön az egymással rokoni kapcsolatban álló családoknak volt „had” a neve. Egy udvaron, közös konyhán élt több nemzedék – Mezőkövesd Hadas városrésze építészetiileg ezt a szerkezetet őrzi. (FÜGEDI, 1997).

A *megyei értéktár* agrár- és élelmiszergazdaság szakterületi kategóriájában 31 megyei érték található, ezek közül néhány elem csak a lokális hagyomány megőrzését szolgálja (pl. a csernelyi krumpli töltelékeny derelye, a karcsai kemencés lepcsánka), azonban vannak olyan elemek, amelyek gasztronómiai értékei miatt a turizmusban is felhasználhatóak. A legismertebbek ezek közül a Tokaji Aszú és a Tokaji Száraz és Édes Szamorodni, de megemlíthető még a károlyfalvi sváb szalonna is. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Értéktárba a *kulturális örökség körébe* 81 érték került. A fontosabbak közülük: a karcsai lakodalmas, vászon szőttesek és varrottasok, nyelvecibere karcsai módra, az abaúji szőttes, az erdőbényei kádártánc, a mezőkövesdi Hadas városrész.

Az értéktár hierarchikus szintjeinek leírása után a KRAGAS-projekt szempontjából azon értékelemeket mutatjuk be, amelyek elősegítették a tematikus kulturális útvonalak kialakítását. Egy hungarikum ritkán jelent

önmagában is turisztikai vonzerőt. A turizmuskutató hazai szakirodalmában (KIS-PESTI, 2015; TÓZSA-ZÁTORI, 2013) alaptételnek számít, hogy a hungarikumok és nemzeti értékek különleges, autentikus értékeket képviselnek, amelyek vonzó tényezőt jelentenek a turisták számára. Ez a vélekedés azon alapul, hogy a hungarikumok élményszerzés forrásai lehetnek, de kiemelik, hogy a hungarikumokat attrakcióként kezelve lehet az előnyeiket a turizmusban érvényre juttatni. Vannak olyan hungarikumok, amelyek már önmagukban attrakciót jelentenek (megfelelő marketing mellett) - ez a megyei hungarikumok közül csak a tokaji borvidékre, az aggteleki karszt barlangjaira és a mezőkövesdi népművészetre érvényes. A többi megyei hungarikum azonban önmagában csak kevésbé adható el a turisták számára, nem jelentenek vonzóerőt, ezért ezekre olyan programokat érdemes kiépíteni, amelyek már felkeltik a turisták érdeklődését. Azt látjuk, hogy az értékek hierarchikus szintjeinek minél alacsonyabb fokára jutva azok turisztikai hasznosítása egyre nehezebbnek tűnik. Még a kiemelkedő nemzeti értékek közé emelt borsodnádasdi molnárkalács sütés hagyományára is csak helyi gasztronómiai fesztivált lehet építeni, amely csak egy napra vonz turistákat. Ilyen gasztrofesztiválok tucatjával kerülnek megrendezésre a megyében, annak ellenére, hogy azok alacsonyabb szinten kerültek be az értéktárba, vagy egyáltalán nem is szerepelnek abban.

A hierarchiában betöltött hely ugyanis nem biztosítja a turisztikai hasznosíthatóságot. Az egyedi hungarikumok és a helyi értékek kiváló lehetőséget jelentenek a lokalitások felértékelődésében a globális szintű uniformizálódás és az egységesült fogyasztói társadalom elleni fellépésben (LOVAS KISS, 2013). A lokalitások felértékelődésével párhuzamosan megnő az igény az egyedi turisztikai desztinációk felfedezésére, a helyi kultúra megismerésére. (TÓTH, 2016) Magyarország esetében ezek a trendek megerősíthetik a lokális kultúra leképeződését a hungarikumokon keresztül, amely a helyi és térségi szintű kulturális termékek azonosítására alkalmas, ráadásul a helyi kultúraelemeket nemzeti szintre emelheti. Emiatt a hungarikum mint nemzetikultúra-termék identifikációra és eladásra alkalmas a nemzetközi piacon.

A mai magyar gasztronómia az elmúlt években – hasonlóan a nemzetközi trendekhez – jelentősen átalakult; BAZ megye gasztró-képét most ezen új trendek és törekvések mentén rajzoljuk meg. A helyi adottságokon,

lehetőségeken alapuló gasztronómiai jellegű turizmus Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is egyre inkább felértékelődik. Az utazás során az étkezés élménnyé válik, bizonyos esetekben az elsődleges motiváció a helyi gasztronómia megismerése, a meglátogatott hely ételeinek és italainak kóstolása, a tradíciókkal való ismerkedés, vagy akár az elkészítés elsajátítása. A turizmus e típusa ténylegesen helyi adottságokon alapul, így elősegítheti az értékek, a tradíciók és az identitás megőrzését, illetve a helyről alkotott pozitív imázs kialakulását (HORVÁTH [et al.], 2016). A megyében a gasztronómiai célú utazás önmagában még nem tekinthető meghatározónak, de a gasztronómia képviselői egyre inkább nyitnak a turizmus felé, ráadásul az kiegészülve a bor-, kulturális-, egészségturizmussal komplex turisztikai élményt jelent az utazók számára (FEHÉR-KÓRÓDI, 2008).

### III. Új gasztro trendek és a felélesztett hagyományok találkozása

A *fenntartható gasztronómia* arra törekszik, hogy minél kisebb ökolábnymot hagyjon, minél nagyobb mértékben kímélje erőforrásainkat, illetve olyan ételek fogyasztását hirdeti, amelyek természetvédelmi hatásúak. Ebbe a körbe tartozik a kézműves hústermékek fogyasztása (házi kolbász, házilag érlelt sonka, pástétom), a házi tej, kecskesajt, kézműves sajtok előtérbe helyezése. (KÖNYVES-CSOBÁN, 2015) Az *egészségtudatos étkezésnek* is jelentős szerepe van napjaink gasztronómiájában az éttermektől kezdve a gyermekétkeztetésen át az otthoni háztartásokig. Akik az egészséges táplálkozást nagyon szigorúan veszik rendszerint ellenőrzött mezőgazdaságokban megtermelt magas ásványi- és vitamintartalmú biotermékeket fogyasztanak. Az utóbbi években egyre növekvő számban jelennek meg a biogazdaságok. A tápanyagban gazdag, változatos, életminőséget javító termékek, ételek tehát kulcsfontosságú szerepet játszanak napjaink étkezési kultúrájában, azonban ezek markánsan még nem nyernek teret az éttermi kínálatban (KÖNYVES-CSOBÁN, 2015). Napjainkra tagadhatatlanul az egyik legfőbb globális gasztronómiai trend lett a *helyi* – ezt nevezik lokálisnak, vagy *terroir*nak is –, vagyis elvárttá vált, hogy helyben megtermelt, minőségi alapanyagokból készüljön az étel. Emellett fontos



jellemzője a friss, eredetvédett, hiteles termékek használata. Ez a törekvés új lehetőségeket teremt az elfeledett, régi idők termékeinek újrafelfedezésére, a korábbi generációk ételeinek újraértelmezésére. (BENE, 2020:139)

Az egészséges életmód növekvő szerepe és a minőség iránti igény következtében a fogyasztókat fokozottabban érdekli *az alapanyagok eredete*. Napjaink legkiemelkedőbb trendje *a helyi termékek* népszerűsítése a falusi turizmusban és vendéglátásban. Egyre népszerűbb a *hiper-lokális*, azaz a saját kertből beszerzett alapanyagok használata is. A helyi termékek előnyben részesítése a külföldi beszállítókkal szemben lényegesen hozzájárul a fenntartható fejlődéshez, a környezetvédelemhez, a helyi védjegyek megőrzéséhez, a helyi gazdaság fellendítéséhez, a térségben található állat- és növénykultúra támogatásához, a népi hagyományok és ízek megőrzéséhez, népszerűsítéséhez, illetve az egészségmegőrzéshez. (KÖNYVES–CSOBÁN, 2015)

Mindezekkel összefüggésben szintén kiemelt gasztronómiai trenddé vált *a kézműves élelmiszerek előállítása*. A kézzel készített termékek lényege, hogy egyediek, különleges szakértelmet igényelnek, ezáltal személyesebb hatást keltenek, így a vásárló közelebb érzi magát a termékhez, esetenként érzelmi vonatkozása is lehet a vásárlásnak. A kézműves élelmiszerek nem tömegcikk, általában kisebb gazdaságokban, otthoni háztartásokban, manufaktúrákban és kisebb mennyiségben állítják őket elő, ezért rendszerint különlegesebb és magasabb minőséget képviselnek, így általában az áruk is magasabb. Ezt a törekvést a megyében a Vadnán létrehozott kézműves élelmiszereket előállító vállalkozás bemutatásával lehet leginkább szemléltetni. A városról a szülőfaluba visszaköltözött értelmiségi fiatal házaspár kezdetben saját fogyasztásra készítette a lekvárokat és szörpöket, de miután Vadnán és a környékbeli településeken nagy igény mutatkozott ezekre a termékekre, átálltak a piaci alapú működésre. Újratanulták a hagyományos készítési eljárásokat és mára a szörpök, lekvárok mellett befőtteket, savanyúságokat, szárított fűszereket és teákat is kínálnak. Speciális termékeket is előállítanak, ilyen pl. a fügelevél szörp vagy a zsályaszörp. Termékeik vegyszer- és adalékanyag-mentesen készülnek, minden alapanyag saját termelésből származik. Gasztroműhelyüket ma még a főként külföldi turisták csak egyedi alkalmakként látogatják meg, de a műhely alkalmas nagyobb turistacsoport fogadására is.

A lakásétermek egyedi stílust képviselnek a gasztronómiában – ezek lényege, hogy a vendégek otthonos, kisebb méretű, lakásszerűen kialakított helyiségekben, családi környezetben érezhetik magukat. A berendezés lehet polgári, modern vidékies vagy akár antik is, a hangsúly a meghitt lakásjelleg. A dekorációt sokszor családi fotók, régi bútorok és egyéb személyes tárgyak jelentik. A lakáshoz gyakran kerthelység és terasz is tartozik. A lakásétermeket általában családok, kisvállalkozók, szakácsok működtetik (KÖNYVES–CSOBÁN, 2015). A tomori Romama lakásétermében eddig kizárólag a helyi tradícióban élő hagyományos romungró ételeket készítettek. Ám hamarosan már beás és oláh cigány ételek is szerepelnek majd a kínálatban. Ezzel pedig döntő lépést tesznek a magyarországi roma nyelvi-kulturális csoportok hagyományos ételeinek kínálatban való megjelenítésére. A lokális indíttatású kezdeményezés túllépve korábbi céljain, mára a roma „nemzeti” ételek reprezentációjára törekszik.

Napjaink vezető trendjei közül a tudatos, fenntartható gazdaság, a természetes, helyben termesztett élelmiszerek, organikus, egészséges ételek továbbra is erősen jelen vannak, és egyre hangsúlyosabbá válnak a megye gasztronómiai kínálatában. A vendég a tiszta autentikus ízekre és egyszerű tálalásra vágyik. Az extrémítást felváltja az ételek ösztönös élvezete iránti igény, ezért a vezető séfek egyre inkább visszatérnek a hagyományosabb, háziasabb, természetesebb ételekhez és konyhatechnológiákhoz. A régi, elfeledett ételek receptjeinek újrafelfedezése és új tartalommal történő felruházása, személyessé, egyedivé tétele ugyancsak trend lesz a közeljövőben (KÖNYVES–CSOBÁN, 2015).

A megyei gasztronómiában tevékenykedők körében az autentikusnak tartott gasztronómiai termékek igen eltérően definiálódnak. A *tájjellegű ételek* nem jelennek meg, csak kivételes esetben a Kra'gas kutatásban bevont stakeholderek kínálatát tekintve. Ennek fő oka, hogy ezek a helyi ételek vagy nem is ismertek körükben, vagy amennyiben mégis azok, mégsem alkalmasak a gasztronómiai kínálatba való felvételre.

Mindazonáltal gyakran alkalmazott kategória lett a *tradicionális étel, magyaros étel* kínálata, amelyeken kizárólag a paraszti kultúra egykori ételféleségei értendők. A vizsgálat alá vont területen akad olyan étterem Sárospatakon és Miskolcon, amelyeknek kínálatában megjelenik a történelmi

korok ételei köré szerveződő élménysztrónómia. Ezek főleg a középkori, főúri étkezési hagyományokat kívánják életre kelteni és az érdeklődőknek látványos program keretében bemutatni – ezek az események sok esetben a szervezők felfogása szerint a nemzeti kultúra őrzésének szimbólumaivá is válnak. Ezt példázza a miskolci Avass történelmi városrészében megtalálható Aranykorona Történelmi Étterem, Hotel és Látványpince Reneszánsz lakoma komplex gasztronómiai szolgáltatása, ami havonta kerül megrendezésre. A szervezők szerint a négyórás lakoma nem pusztán egy vacsoraest, hanem egy komplex magyar történelmi hagyományőrző program: az érdeklődők a korhű fogások elfogyasztásakor solymászatbemutatót láthatnak, miközben korhű zenét hallgatnak és még egy főborász is segíti a megfelelő italok kiválasztását.

Új trendnek való megfelelésként értelmezhető a megyei stakeholderek esetében is a biotermékekből készült, adalékmentes, egészséges élelmiszerek (kézműves sajt, biobor, füstölt hústermék, aszalt gyümölcs, gyümölcsle, kézműves csokoládé, desszert, lekvár és savanyúság egyaránt.) gasztronómia területén való meghonosítása. A vizsgált régióban jelenlévő ilyen kézműves brandeknek tekinthető a mádi kézműves sajt, illetve a miskolci biobor. Ez utóbbi létrehozója a magát bioborászként aposztrofáló miskolci születésű, lokálpatrióta, 50 év körüli gépészmérnöki végzettséggel rendelkező borász, aki minőségi borok fogyasztójaként rendszeresen járt Tokajba, ahol a készítés módja iránt is érdeklődni kezdett. Ekkor fogalmazódott meg benne a bioborok készítésének kihívása és összekötése a bükkii borvidék hagyományainak felélesztésével. 2013-ban kezdett bele a szőlő- és bortermelésbe, vett szőlőterületeket Mályiban és Miskolcon, illetve egy pincét is Miskolc Kis-Avason. A bort ő maga állítja elő, felesége az adminisztratív- és marketing tevékenységben segíti a vállalkozást. A szőlőszedés és borkészítés folyamatában alkalmi munkások is részt vesznek. Kizárólag az általa organikusnak nevezett bioborokat készíti. Organikus művelésen a kemény vegyszerek nélküli, tehát rovarölő vagy rovarirtó szer, illetve egyéb felszívódó szerek nélküli szőlőművelést érti. Borai egyáltalán nem tartalmaznak adalékanyagokat, s minimális kénnel készülnek. Kísérletezik is a borok előállításán, mert bár alapvetően a bükkii borvidék borait készíti, de tokaji borvidéken vásárolt szőlőkből édes tokaji borokat is állít elő. A borok megnevezésében is egyedi gyakorlatot követ pl. Sanfransziksónak nevezett

bora tulajdonképpen egy szikszói Chardonnay. Két borász társával létrehozta a Szövetség a Bükki Borvidékért nevű szervezetet, amelynek a célja, hogy a bükki borvidéken csak prémium minőségű borokat állítsanak elő, a régi hírnév visszaszerzése érdekében. A mai borgasztronómiában hangsúlyosan megjelenik a hagyományalkotás, a múlt és jelen mitizációjának gyakorlata. Ezen mitizációs eljárások az eredetiséggel, hagyománnyal, emlékezettel, tájjal kapcsolatos, hosszú távon felépült, jelentésképző társadalmi kommunikációs folyamatokra épülnek (PUSZTAI 2020).

Bali János tanulmánya (2007) a helyi fesztiválok vizsgálata során megkülönböztet *tovább élő, felújított, felélesztett, újra felfedezett és új (teremtett) ételekre épülő fesztiválokat* (Vö.: PUSZTAI 2003, ZÁTORI 2016). Ha ezeket a kategóriákat alkalmazzuk a megyei éttermi gasztro kínálatra, akkor azt lehet mondani, hogy abban csak különleges esetben találunk tovább élő ételeket. Ezek elsődlegesen a nemzetiségi ételek tovább éltetését feladatul vállaló lakásétermek (Romama lakásétermem Tomoron), a Bükkaljai Ízek Vendégasztal (Bükkszentkereszten) és néhány jellegzetesen tájételeket kínáló étterem (Vadász Étterem Répáshután), továbbá a garadnai pisztrángos kínálatában jelennek meg markánsan, valamint a tradicionális halételeket kínáló vendéglátó egységeknél. Az eredetiséget biztosító és felmutató helyi példák mellett azonban legtöbb esetben ilyen 'autentikusság-alap' egyáltalán nem azonosítható (Pusztai 2020), és törekvés sincs arra, hogy ez megjelenjen. Az éttermek túlnyomó többsége a magyaros ételek kínálatát letudja a gulyáslevessel és a pörkölttel.

A bor-és gasztronómia turizmus fejlesztése a megyében elsősorban a Tokaj-Hegyaljai kulináris értékek turisztikai termékként való hasznosítására irányul (BENE 2020, DANKÓ 2020). A desztináció elsődleges élményigéretei a bor-gasztronómiai és kulturális termékek köré csoportosulnak. A világörökségi Tokaji borvidék belföldön és nemzetközi piacon meghatározó hívószó. A tokaji bor nemzetközi népszerűsége és elismertsége kiindulási alap az élménycentrikus, garantált gasztro- és bortúrákhoz, gasztronómiai élményekhez. Tokaj mellett Mád, Tállya, Tarcál, Sárospatak, Tolcsva, Hercegkút a jelentősebb települések közé tartozik, ahol több kiemelkedő borászat kínál prémiumkategóriás borkóstoló programot és dűlőtúrát (DANKÓ, 2020:91). A sárospataki desztinációban jelenleg 3 település (Olaszliszka, Sárospatak, Hercegkút) rendelkezik közösségi összefogás

eredményeképpen létrejött *településborral*. Azonban önmagukban ezek a borok nem elegendőek ahhoz, hogy a turistákat megnyerjék, azt szükségszerű lenne összekapcsolni a helyi népi gasztronómiai különlegességekkel, mert egy étel-ital párosítás egyediségére már jobban lehet a bor-és gasztromarketinget építeni (BENE 2020:143).

## Irodalom

A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény  
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200030.tv>

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Értéktár (2021)  
<http://www.baz.hu/ertektar/obj.php?category=0>

BALI János (2007): A lokális tradíció és a helyi közösségszerveződés a falusi főzőfeszítváltak tükrében. In: KOVÁCS Teréz (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után: VII. Falukonferencia*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 376–384.

BENE Zsuzsa (2020): A tokaji borvidék közösségi borainak bemutatása és gasztronómiai küldetésének tanulmányozása. In: DANKÓ László (szerk.) *Sárospataki turizmusfejlesztési tanulmányok 2020*. Sárospatak és Környéke Turizmusáért Egyesület, Sárospatak. 129 – 145.

CHRISTOU, E. (2005): Heritage and cultural tourism: a marketing-focused approach. In: Sigala, M., Leslie, D. (eds.) (2005): *International Cultural Tourism. Management, implications and cases. Part One, Chapter 1*. Butterworth-Heinemann (Elsevier), Oxford.

CONSTANTIN, Bărbulescu – SORIN, Mitu (szerk.) (2021): *Passing a Triple Frontier: Traditional Civilization and Sustainable Development in Borsod-Abaúj-Zemplén, Maramureș & Zakarpattia*. Cluj-Napoca: Editura Mega

CSURGÓ Bernadett (2014): *A vidék nosztalgiája. Kulturális örökség, turizmus- és közösségszervezés három északalföldi kistérségben*. SOCIO.HU 2014/2: 1–20

Fehér István – Kóródi Márta (2008): *A vidéki turizmus fejlesztése*. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház.

DANKÓ László (2020): A Sárospataki Desztináció kulturális turizmus és marketing koncepciója. In: DANKÓ László (szerk.) *Sárospataki turizmusfejlesztési tanulmányok 2020*. Sárospatak és Környéke Turizmusáért Egyesület, Sárospatak. 72 – 120

FÜGEDI Márta (1997): *Mítosz és valóság: a matyó népművészet*. Officina Musei 6. Miskolc

Hungarikumok Gyűjteménye- Magyar Értéktár (2021) <http://www.hungarikum.hu/>

KÁNTOR Barbara [et.al], (2021): Genius Loci: Anthropological Research of Gastronomic and Handicraft Heritage Elements in Borsod-Abaúj-Zemplén County. In: CONSTANTIN, Bărbulescu; SORIN, Mitu (szerk.) *Passing a Triple Frontier: Traditional Civilization and Sustainable Development in Borsod-Abaúj-Zemplén, Maramureş & Zakarpattia*. Cluj-Napoca: Editura Mega, 13–52.

KIS Krisztián – PESTI Kitti (2015): Az élelmiszeripari hungarikumok helyzete, lehetőségei a globalizáció és a lokalizáció kölcsönhatásában: eredet, hagyomány és minőség szögediesen. – *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok* 10(2): 9–34.

KÖNYVES Erika – VARGÁNÉ CSOBÁN Katalin (2015): *Gasztronómia és turizmus. Elméleti jegyzet*. Debrecen: Debreceni Egyetem.

LOVAS KISS Antal (2013): *A helyi értékek és hungarikumok azonosításának jellemzői a 21. századi lokális kultúrákban*. Debrecen: Debreceni Egyetem.

MINORICS Tünde – GONDA Tibor (2015): Kézműves és gasztrokulturális örökségünk turisztikai hasznosítása. In: (Oroszi Viktor György szerk.) *Szőlő, bor, turizmus: tanulmányok a szőlészet, borászat és a borturizmus témaköréből*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

PUSZTAI Bertalan (2003): Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. In: Pusztai, Bertalan (szerk.): *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztaméregesi eset*. Szeged: JATEPress,9–21.

PUSZTAI Bertalan (2020): A rurális fesztiválszcéna a közösségi fesztiválok és a tervezett események keresztútján. In: DOBÁK J. – R. NAGY J. (szerk.): *DOCENDO DISCIMUS. A 60 esztendő Kotics József köszöntése*. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, 323–332.

TÓTH Benedek (2016) Helyi kultúrák újratöltve: a turizmus későmodern mediaticizációja és a tér értelmezésének modern fordulata. *Replika*, 96–97. szám 27–37.

TÓTH Bettina – NAGY Gyula – HEGEDŰS Gábor (2017): A helyi értékek és hungarikumok turisztikai attrakcióvá való fejlesztési lehetőségei alföldi példákon keresztül. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* II. (2) 4–19.

TÓZSA István – ZÁTORI Anita (2013): *Hungarikumok*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Környezettudományi Intézet Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék Turizmus Kompetencia Központ.

VIGA Gyula (2004): *Tájak, ízek, ételek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. Miskolc

ZÁTORI Anita (2016): A fesztiválturizmus elméleti aspektusai. In: JÁSZBERÉNYI Melinda – ZÁTORI Anita – ÁSVÁNYI Katalin (szerk.): *Fesztiválturizmus*. Budapest: Akadémiai Kiadó.15–33. <https://doi.org/10.1556/9789634540083>

Miklós Nyíró

## Incommensurability and Culture. Doubts about Rorty's Whiggish Ethnocentrism

### Absztrakt

A tanulmány Rorty sokat kritizált „etnocentrizmus” fogalmának a hátterét vizsgálja, melyből az származik, azzal a céllal, hogy megkülönböztesse e fogalom jelentésrétegeit és megítélje, mennyiben jogosult a bírálata. Az írás elsőként azt világítja meg, miként használja Rorty az „összemérhetetlenség” fogalmát a tudományok egységességének új eszméje vonatkozásában (ahol alapvető megkülönböztetése az „ismerős” és az „ismeretlen” közt, mely a hagyományos filozófia „episztemológiai orientációjának” a meghaladását célozza, először bukkan fel); majd ezt az interpretáció ama „whig módjának” a vizsgálata követi, ahogyan Rorty használatba veszi Kuhn és Gadamer bizonyos fogalmait (ahol is ő legitimálni igyekszik e „whig” eljárást, s kiterjeszti azt az „ismerős” és „ismeretlen” közti bármely viszonyra – ez a szorosabb összefüggés határozza meg ugyanis Rorty etnocentrizmus fogalmának jelentését).

A rekonstrukció arra mutat rá, hogy Rorty 1) a tudományok egységességének új eszméjét az összemérhető (normál) és az összemérhetetlen (abnormális) diskurzusok közti különbségtételre alapozza, melyeket az episztemológia, illetve a hermeneutika hivatott tanulmányozni; továbbá 2) kiterjeszti a természettudományok terén érvényesülő „történelmi haladás” eszméjét mindenfajta abnormális diskurzusra (magától értetődőnek véve a racionalitás tekintetében a történelmi haladást, ami viszont felszámolja az összemérhetetlenség és a történetiség Kuhn által felmutatott értelmét); végül eszerint átalakítva veszi használatba a „hermeneutika”, a „*Bildung*” és a „hatástörténelmi tudat” gadameri eszméit.

A tanulmány arra a végkövetkeztetésre jut, hogy miközben az „abnormális diskurzusokat” tanulmányozó hermeneutikát Rorty az „összemérés »whig« vállalkozásaként” jellemzi (mint amely elkerülhetetlenül saját normáiból indul ki és ennél fogva az „emberi végességre” utal – s ebben áll az „etnocentrizmus” első és általános értelme), aközben azt egy specifikus, erős értelmében gyakorolja, mely szerint az „a gazdag észak-atlanti demokráciák kultúrájának tulajdonított fölény magabiztos tudatának a nézőpontjából való összevetést” jelent (ami a Rorty által valójában érvényre juttatott „etnocentrizmusnak”, ti. az efféle „demokráciák szociopolitikai kultúrájához való hűségnek” felel meg). Ezzel azonban Rorty feladja az őseinkkel és más tradíciókkal való dialogikus közösséget. A valódi feladat ugyanis nem az, hogy előzetesen általános kulturális fölényt tulajdonítsunk a saját normáinknak – ami eleve ellehetetleníti a dialógust, melynek egyenlők közt kell zajlania –, hanem sokkal inkább az, hogy nyitottak maradjunk a beszélgetőtársak irányában – bármely tradíciót is képviseljük –, mi több, kifejezetten törekedjünk arra, hogy normáinkat

ismételten próbára tegyük minden egyes esetben, hogy kiderülhessen, vajon azok felsőbbrendűnek bizonyulnak-e vagy sem – miként annak történnie kell minden igazi dialógusban.

**Kulcsszavak:** ethnocentrizmus, összemérhetetlenség, hermeneutika, dialogikus közösség, Rorty, Kuhn, Gadamer

## Abstract

The paper examines the background of the origin of Rorty's much criticized concept of ethnocentrism, in order to determine the different layers of its meaning and to judge the extent to which their critique is justified. First, it clarifies Rorty's use of the concept of 'incommensurability' in connection with his notion of a new unity of the sciences (the first context where his fundamental pragmatic distinction – aiming at the promotion of the overcoming of the 'epistemological orientation' of traditional philosophy – between what is familiar and what is unfamiliar surfaces); and second, it explores Rorty's 'Whiggish way' of appropriating Kuhn and Gadamer (where he defends his Whiggish approach and also extends it to any relation between what is familiar and what is not – which is the close context that determines the meanings of Rorty's concept of ethnocentrism).

The reconstruction shows that Rorty 1) bases his notion of a 'new unity of the sciences' on a distinction between commensurable (normal) and incommensurable (abnormal) discourses, studied by epistemology and hermeneutics, respectively; 2) he generalizes the historical progress of the sciences of nature to every kind of abnormal discourse (thereby taking rational progress in history for granted, which in turn does away with Kuhn's sense of incommensurability and historicity); and 3) he appropriates Gadamer's notions of 'hermeneutics', '*Bildung*', and 'effective-historical-consciousness' accordingly. The paper concludes by claiming that while Rorty interprets hermeneutics – the study of abnormal discourses – as a 'Whiggish enterprise in commensuration' (one that inevitably proceeds from its own norms and refers therefore to 'human finitude', which is a first and general sense of 'ethnocentrism'), he in fact practices it in its strong sense of a 'commensuration from the point of view of a self-assured consciousness of superiority attributed to the culture of the rich North Atlantic democracies' (which corresponds to the 'ethnocentrism' Rorty endorses, namely, professing 'loyalty to the sociopolitical culture of such democracies'). Yet, thereby Rorty renounces the dialogical communality with our ancestors, and with other traditions. For the real task is not to vindicate a general cultural superiority to one's own norms, in advance – that blocks the road to real dialogue taking place between equals –, but rather, to remain open to the conversational partners – of any tradition –, and to be even eager to put our own norms to test, repeatedly, in each case, in order to see whether or not they prove to be superior – as it is supposed to happen in genuine dialogues.

**Keywords:** ethnocentrism, incommensurability, hermeneutics, dialogical community, Rorty, Kuhn, Gadamer



I've been inspired by two things in writing this paper. The first is John Ryder's claim according to which

“contemporary social, economic, and political circumstances, and the character of an inclusive liberalism both point us in the direction of *the necessity to find ways for us to communicate with those beyond the borders of 'us'*. The problem is that Rorty's ethnocentrism gives him no inclination to take an approach to other cultures that will compel us to pursue such communication. If we rest content with such an ethnocentrism, the rest of us may find ourselves in a similar position, in which case the prospects for the sort of communication that current circumstances call for are dim” (RYDER 2011: 120).

The other thing is a distress I've had since years, a distress regarding the way Rorty appropriates Gadamer's philosophical hermeneutics. Here, however, I'll not attempt to examine the relation between these two thinkers in a comprehensive manner. What I'll try to do is rather I) an examination of Rorty's use of the concept of incommensurability in connection with his notion of a new unity of the sciences – the first context where his fundamental distinction between what is familiar and what is unfamiliar surfaces –, and II) an examination of his Whiggish way of appropriating Kuhn and Gadamer – where he defends his Whiggish approach and also extends it to any relation between what is familiar and what is not –, hoping that our results will shed some light on the problem Ryder has pointed out.

## I. Incommensurability and the new unity of the sciences

As it is well known, the notion of incommensurability plays a crucial role in Rorty's overall philosophy (see e. g. NYÍRÓ, 2013). It is an important term for his notion of "culture as a conversation rather than as a structure erected upon foundations" in the *Mirror* (RORTY, 1979: 319), and it remains central to his later announcement of "the rise of a literary culture" (as declared among others in the title of an article of Rorty from 2000) which primarily assumes accomplishments of imagination – rather than rational agreement –, although retains a strong need for argumentation in both the sciences and politics. Both of these views promote "a culture without a center" (as the title of a German edition of Rorty's several essays has it – Rorty 1993), and they are fundamentally different from the view of culture originating in the Enlightenment, with the natural sciences in its center.

Rorty's anti-representationalist, anti-fundationalist notions of culture have become a target for many critics. They've been attacked by metaphysical realists – on the one end of the scale –, but also by pragmatist heirs of Dewey – on the other end –, arguing for a different account about the relation of natural science to the rest of culture, even if on very different grounds. In what follows, I'd like to criticize Rorty's notion of culture from a different angle. Namely, I'm interested in his notion of conversation, and in turn, the extent to which he acknowledges the need for true dialogue.

In the *Mirror*, the notion of incommensurability is introduced in the form of contrasting 'conversation' to 'commensuration' – at the turning point of the book, where at stake is the overcoming of the epistemological paradigm of culture as a whole. Discourses are commensurable according to Rorty whenever they are governed by a "set of rules which will tell us how rational agreement can be reached" (1979: 316), and they are incommensurable whenever no such set of rules is available – one can give no algorithm for choice among scientific theories, or discourses, or vocabularies. The distinction between commensurable and incommensurable discourses corresponds to that between normal and abnormal discourses, and the studies

of them are carried out by epistemology, and in turn, by hermeneutics – Rorty claims.<sup>1</sup>

One of the rather striking suggestions of Rorty based on such a distinction is that we should entertain a ‘new unity of the sciences’. It is a ‘new’ unity insofar as it differs in nature from the positivist urge to reduce all forms of knowledge to the model of the natural sciences. Nevertheless, Rorty’s claim for a non-positivist unity of sciences opposes many of the most important philosophical insights developed during the past one and a half century regarding the so-called ‘problem of the humanities’. Already Dilthey (and his predecessors in 19<sup>th</sup> century Germany) fought against a strong tendency of measuring the scientific value of the so-called *Geisteswissenschaften* according to the muster of the ‘exact sciences’, that is, the *Naturwissenschaften*. In fact, Dilthey wanted to supply the historical sciences of man with an epistemological-methodological foundation that is distinct from that of the sciences of nature. With Gadamer, however, the whole problematic of the *Geisteswissenschaften* has come to be re-oriented. He has shown – among others – that i) the sciences of man have no distinct method, and therefore they are not at all in need of an epistemological foundation; ii) that they are capable of acquiring a kind of knowledge and truth – via dialogue with our historical traditions – that is not attainable by methodological procedures; and iii) that they are respectable sciences because the *Geisteswissenschaften* are the heirs of a humanist tradition, and their scientific value resides in their practical significance for the life of society – in their community-forming power and their service in yielding orientation. Thus, Gadamer’s new account of the historical sciences of man is polemical – like Dilthey’s – to the positivist notion of the unity of sciences. But it retains the sharp distinction between the sciences of nature and the sciences of man not by claiming for them – as Dilthey did – an alleged epistemological heteronomy, but rather, by showing to what extent the *Geisteswissenschaften* are grounded in man’s unsurpassable – and epistemologically speaking ‘foundation-resistant’ – historicity.

Relying heavily on certain ideas of Gadamer (at least in the *Mirror*), and also drawing on Kuhn’s idea of incommensurability, Rorty wants to radicalize

---

1 Hermeneutics is for Rorty nothing other than “the study of an abnormal [that is, incommensurable] discourse from the point of view of some normal discourse” (1979: 320).

this move toward overcoming the ‘epistemological obsession’, and he does so by trying to do away with any distinctions between allegedly different branches of knowledge claims. The underlying idea behind his notion of a ‘new unity of the sciences’ is thoroughly pragmatic. In his eyes what separates the sciences of nature from the sciences of man is neither a difference regarding method, nor a difference regarding subject-matter. The notion that “the universe is made up of two kinds of things” is a “bad old metaphysical notion” according to him (1979: 351). All the various kinds of knowledge, or discourse, can instead be re-described in terms of familiarity: *the sufficiency or insufficiency of our familiar vocabularies in facing and coping with diverse phenomena*. Any science – be it that of nature, or of man –, and any discourse, can be both: i) normal and commensurable, founded by an epistemology, whenever a paradigm is firmly in place; or ii) abnormal and incommensurable, dealt with in a hermeneutics, whenever it has no settled norms of inquiry.

## II. Rorty’s Whiggish way of appropriating Kuhn and Gadamer

### II.1 Rorty on Kuhn

In my view, the way Rorty makes use of *certain* ideas of Kuhn (1970), as well as of Gadamer (2004), raises serious questions. First, Rorty’s generalization of Kuhn’s notion of incommensurability is not ‘innocent’ – that is to say, it is not without consequences, indeed, in a double sense. i) It makes the impression that the difference between the sciences of nature and the sciences of man *is basically exhausted* by their contingent features: that we happen to be in the happy situation that the narratives of the West developed about nature are much more commensurable than the historically developed narratives about man. That much is claimed in the *Mirror*: “at least in the West [...] physics gives us a good background against which to tell our stories of historical change. [But the] acceptance of this genre of [physical] world-story [...] is not a choice which could obtain [...] metaphysical guarantees” (RORTY, 1979: 344–45). The question is, however, whether or not there are

other significant differences between these two branches of the sciences – I'll return to that question below. ii) As Tartaglia has also pointed it out (2007: 187), Kuhn's incommensurability-thesis had originally been based on an experience of his, namely, that of a *Gestalt*-switch (comparable to the experience of the 'rabbit-duck' illusion) he went through while studying Aristotelian physics. Such a change of vision involves *not only* 'being in different worlds' (in the sense of approaching the things in the world from within radically different, indeed, incommensurable 'conceptual schemes'), *but also* 'seeing different things'. In the *Mirror*, however, Rorty wants to do away with Kuhn's "idealist-sounding claims" (1979: 324), and basically dismisses the Kuhnian notion of *Gestalt*-switch. He does so by refusing Kuhn's notion of 'seeing different things', and by claiming relevance for a – historically! – 'neutral language' in describing the things of the world, namely, the 'language' of sensory stimulation: "the results of looking can always be phrased in terms acceptable to both sides" – Rorty claims (1979: 324).

Here our question is whether or not something important is lost in Rorty's appropriation of Kuhn, whether or not the two thinkers entertain different notions of historicity. For it seems to be the case that by the gesture of generalization Rorty also *generalizes something which is* – or seems to be – *peculiar to the sciences of nature*, namely the fact that – at least regarding their success in predicting and controlling their subject-matter – their *historical progress* is undeniable. And again, by that move Rorty also seems to eliminate Kuhn's implicit notion of radical 'otherness' (involved in that of a *Gestalt*-switch). When Rorty takes it as Kuhn's claim "that no algorithm was possible save a *post factum* and Whiggish one", and *regrets* that such a claim "was, however, obscured by Kuhn's own »idealistic«-sounding addenda" (1979: 324), he takes side with Whiggish enterprises in commensuration. But one must be alert to the fact that the possibility of Whiggish narratives arises precisely when the notion of a radical 'otherness' (rabbit?, duck?) vanishes. From Kuhn's notion of historical incommensurability, Rorty draws the conclusion that 'objectivity' is always a matter of intersubjective justification and agreement.<sup>2</sup> However, to the extent that he defends a Whiggish enterprise

---

2 As he puts it elsewhere: We "think of objectivity as intersubjectivity. So we can happily agree that scientists achieve objective truth in a way that *littérateurs* do not. But we explain this phenomenon sociologically rather than philosophically – by pointing out that natural scientists

in historical commensuration, he manages to do away with Kuhn's sense of historicity.

Rorty's term for giving expression to the overall historicity of ours is that of ethnocentrism (sometimes also called by him 'anti-anti-ethnocentrism'). By these terms he refers to both "ethnocentrism as an inescapable condition – roughly synonymous with »human finitude«, and also "»ethnocentrism« [as] loyalty to the sociopolitical culture of [...] »the rich North Atlantic democracies«" (RORTY, 1991a: 15). The fact that these two senses of ethnocentrism *do not* coincide with one another may have significant consequences regarding the nature of dialogue one may conduct – and that point also concerns the notion of 'hermeneutics' Rorty entertains. "We must be hermeneutical where we do not understand what is happening but are honest enough to admit it, rather than being *blatantly* »Whiggish« about it", Rorty writes (1979: 321). Here he speaks about being "*blatantly* Whiggish", for 'being Whiggish' is an inevitable condition of every incommensurable discourse indeed, meaning nothing more than that one is compelled to proceed from his own normal discourse's point of view, that is, one inevitably 'takes some norms for granted'. A historical account is 'Whiggish' when it is "constructed [...] on the basis of the vocabulary or assumptions of the winning side" (RORTY, 1979: 324). In a sense, then, every historiography is inevitably 'Whiggish', insofar as it is constructed in the present, written by the alive. And Rorty adds, right away, that although hermeneutics is inevitably Whiggish, "insofar as it proceeds nonreductively and in the hope of picking up a new angle on things, it can transcend its own Whiggishness" (1979: 320-21). This is correct enough, and it must be emphasized that for the most part – and at least in his more philosophical (and less political) considerations – Rorty advocates a kind of openness toward the 'conversational partner'. Yet, the question remains *in what degree, and – more importantly – in what sense, historiography and hermeneutics are inevitably Whiggish.*

---

are organized into expert cultures in a way that literary intellectuals should not try to organize themselves. You can have an expert culture if you agree on what you want to get, but not if you are wondering what sort of life you ought to desire. We know what purposes scientific theories are supposed to serve. But we are not now, and never will be, in a position to say what purposes novels, poems, and plays are supposed to serve. For such books continually redefine our purposes" (Rorty 2007: 101).

The term ‘Whiggish’ also appears in Rorty’s essay from 1984, entitled “The historiography of philosophy: four genres” (1998: 50). There he speaks about “conversations between ourselves [...] and the mighty dead”, and the reason he gives for the need of such an imaginative conversation is that

“we would like to be able to see the history of our race as a long conversational interchange. We want to be able to see it that way in order to assure ourselves that there has been rational progress in the course of recorded history – that we differ from our ancestors on grounds which our ancestors could be led to accept. The need for reassurance on this point is as great as the need for self-awareness” (the latter being the result of mere “historical knowledge [which] helps us to recognize [...] different forms of intellectual life than ours”, 1998: 51).

This kind of ‘reassurance’ is also mirrored in an other description Rorty gives about the term ‘Whiggish’, according to which it “refers to a kind of historiography which tries to show how desirable it has been that the party – the standpoint of whom we tend to accept – was in fact victorious in the past”.<sup>3</sup> But such a Whiggishness doesn’t seem to aim at the above mentioned ‘transcending its own Whiggishness’, at all. Rather the contrary. It aims at *an enterprise in commensuration constructed from the point of view of a self-assured consciousness of superiority*.<sup>4</sup> To that extent, we may be justified in making a distinction between a weak and a strong senses of Whiggish narratives. In its weak form – i. e. proceeding from norms taken so far for granted, and at the same time being open to putting those norms to test in dialogue – it is a condition of every historically situated conversation, and as such it corresponds to the first sense of ethnocentrism that gives voice to ‘human finitude’. In its strong form, however – where Whiggish narratives take the form of a self-assured retrospective account not at all open to putting its norms to test –, it *may sometimes* correspond to the second sense of ethnocentrism, to the “loyalty to the sociopolitical culture of [...] »the rich

---

3 This formulation appears in Rorty’s private letter to the translator of the Hungarian edition of the article, István M. Fehér (the latter’s communication).

4 Such a superiority is clearly acknowledged by Rorty’s claim that “We need to think that, in philosophy as in science, the mighty mistaken dead look down from heaven at our recent successes, and are happy to find that their mistakes have been corrected” (1998: 51).

North Atlantic democracies«. The question is, to what extent such a self-assured loyalty can be justified.

## II.2. Rorty on Gadamer

In the above quoted passage Rorty speaks about the history of philosophy and that of science, and his claim is that we should treat them in the same manner, namely – as in the history of science –, without “reluctance in saying that *we know better than our ancestors* what they were talking about” (1998: 49). It is striking that Gadamer uses the exact same phrase in *Truth and Method* – with entirely different intent, of course: “*We can know better*: this is the maxim with which the modern Enlightenment approaches tradition and which ultimately leads it to undertake [merely] historical research. It takes tradition as the object of critique, just as the natural sciences do with the evidence of the senses” (2004: 274). Here Gadamer is about to ‘rehabilitate tradition’ as a true dialogical partner for the *Geisteswissenschaften*. For human finitude means for him being unsurpassably embedded in traditions. History, likewise, is not something constituted by sequences of historical facts, but rather, it is what it *means* for us, namely, what it has to *say to us*, and that is what ‘tradition’ means on the first place. Of course, Gadamer also approves what Rorty acknowledges in the quote, namely, the fact that the history of science is of ‘secondary interest’, an auxiliary to the progress of the sciences of nature. But can Rorty justifiably say, contrary to Gadamer, that the history of the sciences of man is also of ‘secondary interest’, an auxiliary to the progress of *these* sciences? Isn’t it the case that the history of art and of the so-called humanities are and remain constitutive in the ‘progress’ of *Geisteswissenschaften*? Regarding *these* sciences, can one speak about progress at all? Aren’t there classics, on the fields of both artworks and historical studies, which are classics because they are valid across history, even today and tomorrow? Here “»Whiggish« accounts [which] draw on our better knowledge” – as Rorty claims (1998: 56) – do not seem to suffice. (As one may suspect, it is here that one of the main reasons for Rorty’s apparent negligence of the arts, except literature, can be found. Although Rorty acknowledges the edifying value of works of art and other ‘incommensurable discourses’, he himself doesn’t show any special interest in other works of art than literature,



and even there, he professes to be interested only in their contribution to moral progress – which progress, again, he takes for granted.)

It is also symptomatic that in his reliance on Gadamer Rorty mentions only the German philosopher's concepts of hermeneutics, *Bildung*, and effective-historical-consciousness. The term 'hermeneutics' traditionally refers to the 'problems of understanding and proper interpretation'. It is also in this sense that Gadamer makes use of it. For Rorty, however, this term takes on different meanings. First of all, Rorty doesn't speak about 'understanding' – and accordingly, about the 'thing' (*Sache*) to be understood – at all. The term he uses with reference to the 'hermeneutic activity' is exclusively that of 'interpretation', and that in a double sense: as 'making connections' between incommensurable discourses, and as a "»poetic« activity of thinking up [...] new [things], followed by [...] the inverse of hermeneutics: the attempt to reinterpret our familiar surroundings in the unfamiliar terms of our new inventions" (Rorty 1979: 360). The point in entering into hermeneutic-abnormal discourses is for him: "to take us out of our old selves by the power of strangeness" (1979: 360). Hermeneutics for Rorty has exclusively to do with the issue of "becoming new beings" (1979: 360). It has nothing to do with 'knowledge' or 'truth' – which could be claimed to be *valid over against individual idiosyncrasies* – in any sense.

One can detect the same shift toward 'aestheticism' in Rorty's manner of appropriating the other two Gadamerian notions. In his eyes Gadamer "substitut[es] the notion of *Bildung* (education, self-formation) for that of »knowledge« as the goal of thinking" (1979: 359). The main thrust in *Bildung* would then be that it underscores "the romantic notion of man as self-creative" (1979: 344). Edification for Rorty is primarily – and beyond its basic function to socialize – about the "project of finding new, better, more interesting, more fruitful ways of speaking" (1979: 360): about individualization. But this is certainly *not* the case with Gadamer. His notion of *Bildung* is not derived at all from the romantic tradition, but rather from its humanist ideal. The result of *Bildung* is – accordingly – something more than 'personal-individual self-formation', namely, the acquisition of a '*sensus communis*'. But this 'cultivated sense' – far from being identical with the uncritical attitude of 'common sense' toward prevailing conventions – is a "universal and common sense" (GADAMER 2004: 16), *practical reason itself*, the

very “sense that founds community (*Sinn, der Gemeinsamkeit stiftet*)”, a ‘sense’ for “the concrete universality represented by the community of a group, a people, a nation, or the whole human race. Hence – Gadamer emphasizes – developing this communal sense is of decisive importance for living” (2004: 19). As opposed to that, Rorty’s notion of edification – the function of which is, first, to socialize, and then, to individualize – seems to emphasize only the need for learning how to follow prevailing conventions, and then, how to transcend such conventions, in whatever idiosyncrasic manner. Yet, “hermeneutics is not as subjectivistic as Rorty makes it out to be” – as a prominent interpreter of Gadamer and Rorty rightly warns us (WARNKE 1987: 146).

The next Gadamerian term Rorty refers to is effective-historical-consciousness (*wirkungsgeschichtliches Bewusstsein*), and he takes it as a notion “to characterize an attitude interested not so much in what is out there in the world, or in what happened in history, as in *what we can get out of nature and history for our own uses*” (1979: 359). Again, Rorty does not mention any of Gadamer’s correlated notions, such as the ‘primacy of the question’, ‘application’ in the sense of ‘fusion of horizons’ taking place in a true dialogue, or its result: ‘*phronesis*’ (practical reason) – not to mention ‘the rehabilitation of authority and tradition’.

What is lost then in Rorty’s manner of appropriating Gadamer? The basic idea in the Gadamerian notion of *Bildung* is “to recognize one’s own in the alien, to become at home in it”, which is a movement of overcoming our particularity via making our own “the language, customs, and institutions of [our] people” (Gadamer 2004: 13), leading toward a community of dialogical partners in a broad sense. As opposed to such a notion of a ‘*hermeneutic community*’, Rorty speaks about two types of community: the first is “a *universitas* – a group united by mutual interests in achieving a common end”, and the second is “a *societas* – persons whose paths through life have fallen together, united by civility rather than by a common goal” (1979: 318). Beyond these two forms of community, he seems to pay no attention at all to a third type, namely, to a community united neither merely by a common end, nor by a *kind* of civility (based on certain norms of social behavior), but rather, by a sense toward community: practical reason. The German word for such a community is *Gemeinschaft* (as opposed to the notion of ‘society’: *Gesellschaft*).

At one of the a rare places where Rorty mentions at all such a form of community, he says: “You cannot have an old-timey *Gemeinschaft* unless everybody pretty well agrees on who counts as a decent human being and who does not. But you *can* have a civil society of the bourgeois democratic sort. All you need is the ability to control your feelings when people who strike you as irredeemably different show up at City Hall” (1991b: 209). These words attest to our suspicion regarding Rorty’s Whiggish narratives: most of the time he thinks not only in large scale dimensions that are perhaps appropriate by and large to the rich North Atlantic democracies, yet, less appropriate to other contexts and other cultures, but he also sticks to the norms of its own advanced Western democratic ethnocentrism, without a willingness to remain open to other traditions.

### III. Conclusion

Rorty re-describes all kinds of knowledge claims in the pragmatic terms of ‘familiarity’ and ‘unfamiliarity’, and defends thereby a ‘new unity of the sciences’ within which all the differences between the sciences of nature and the sciences of man are claimed to be contingent. With such a move, Rorty wants to promote the overcoming of the ‘epistemological’ orientation of much of traditional philosophy. Yet, he also extends the frames of his ‘familiarity-unfamiliarity’ approach to all kinds of discourses, and explicates hermeneutics accordingly as the study of ‘abnormal’ conversations taking place between incommensurable views. However, regarding such abnormal conversations – which of course also include conversing with traditions, i. e., with dialogical partners from other cultures as well as with authors from the distant historical past –, Rorty defends the kind of ‘Whiggish enterprise in commensuration’ which takes for granted that there is rational progress in history. Accordingly, the Whiggish discourses promoted by Rorty are to be constructed from the point of view of a self-assured consciousness of superiority attributed to the culture of ‘the rich North Atlantic democracies’.

In turn, this ‘superiority-assumption’ of Rorty is challenged by Gadamer who unmasks such a ‘knowing better’ as the maxim of modern Enlightenment in its approach to tradition, whereby it turns the latter into an object of

critique. As opposed to that, Gadamer urges the rehabilitation of tradition as a true and therefore equal dialogical partner, one that should be approached by an openness that is ready, and even eager, to put its own norms to test.

Thus, his notion of effective-historical-consciousness does not signify – as Rorty wants to have it – an attitude interested in “what we can get out of ... history for our own uses”, but rather, it refers to the unsurpassable historicity of human understanding, according to which it is not only inevitably shaped by, but it is also compelled to remain open to, traditions.

Yet, history – and here it also means: ‘less advanced’ cultures and traditions – is not really a dialogical partner for Rorty’s ethnocentrism (as Ryder rightly complained), and thus he regards as useless the ideal of a hermenutic-dialogical community not only with respect to the large scale bourgeois democratic civil societies, but also with respect to our ancestors. Indeed, if ‘conversation’ takes the form of a ‘Whiggish enterprise in commensuration’ in its strong, Rortyan sense, based on a self-assured conviction about its own cultural superiority, then such an implicit or explicit claim for superiority may well block the road to real dialogue – which in principle excludes any sense of superiority between the parties.

## *Bibliography*

Hans-Georg Gadamer (2004): *Truth and Method*. New York: Crossroad

Thomas S. Kuhn (1970): *The Structure of Scientific Revolution*. Chicago: Chicago University Press

Nyíró Miklós (2013): Dewey and Rorty on Democracy and Education. *Pragmatism Today* 4 (2), 91-98.  
<http://www.pragmatismtoday.eu/winter2013/11%20Nyiro.pdf>

Richard Rorty (1979): *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press

Richard Rorty (1991a): Introduction: Antirepresentationalism, ethnocentrism, and liberalism. In *Richard Rorty: Objectivity, Relativism, and Truth. Philosophical Papers I*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-17.

Richard Rorty (1991b): On ethnocentrism: A reply to Clifford Geertz. In *Richard Rorty: Objectivity, Relativism, and Truth. Philosophical Papers I*. Cambridge: Cambridge University Press, 203-210.

- Richard Rorty (1993): *Eine Kultur ohne Zentrum. Vier philosophische Essays.* Stuttgart: Philipp Reclam
- Richard Rorty (1998): *The Historiography of Philosophy: Four Genres.* In Richard Rorty: *Truth and Progress.* Cambridge: Cambridge University Press, 49-75.
- Richard Rorty (2000): *The Decline of Redemptive Truth and the Rise of a Literary Culture.* <http://olincenter.uchicago.edu/pdf/rorty.pdf>
- Richard Rorty (2007): *Philosophy as Cultural Politics. Philosophical Papers IV.* Cambridge: Cambridge University Press
- John Ryder (2011): *Richard Rorty, Contemporary Philosophy, and the Problem of Ethnocentrism.* *International Journal of Cultural Research (Scientific Journal of St. Petersburg Branch of the Russian Institute for Cultural Research)* 1 (2): 118-120.
- James Tartaglia (2007): *Rorty and the Mirror of Nature.* London–New York: Routledge
- Georgia Warnke (1987): *Gadamer. Hermeneutics, Tradition and Reason.* Oxford: Polity Press–Basil Blackwell

*Robin Lee Nagano*<sup>1</sup>

## **Aiming for international publication: strategies in titles and abstract of research articles**

### **Abstract**

One task facing many researchers is to present a study performed in a particular locale in a way that makes it suitable for an international audience. As the title and abstract of an academic article provide the first information that readers encounter, authors must decide how much information to give on the local aspects of the study in these texts. This study investigates a corpus of research article titles and abstracts in the multi-disciplinary field of financial literacy. In general, two approaches were identified: (1) the local aspects are stated directly in the title and given further information in the abstract, with a focus on context, or (2) local aspects are played down, with emphasis put on the general principles being tested in the study and minimal or even no mention of the location. Both types achieved publication in high-ranking international journals.

**Keywords:** information, local aspects, multi-disciplinary

### **Absztrakt**

Sok kutató előtt álló egyik feladat az, hogy egy adott helyen végzett vizsgálatot úgy mutassunk be, hogy az alkalmas legyen a nemzetközi közönség számára. Mivel egy tudományos cikk címe és kivonata szolgáltatja az első információt, amellyel az olvasó találkozik, a szerzőknek el kell dönteniük, hogy mennyi információt adnak meg ezekben a szövegekben a tanulmány helyi vonatkozásairól. Ez a tanulmány kutatási cikkek címeinek és absztraktjainak korpuszát vizsgálja a pénzügyi kultúra multidiszciplináris területén. Általánosságban két megközelítést azonosítottak: (1) a helyi szempontokat közvetlenül a cím tartalmazza, és további információkat adnak el absztrakt formában, a kontextusra összpontosítva, vagy (2) a helyi szempontokat lekicsinylik, az általánosra helyezve a hangsúlyt. a tanulmányban tesztelt alapelveket, és minimálisan vagy egyáltalán nem említik a helyet. Mindkét típus magas rangú nemzetközi folyóiratokban publikált.

**Kulcsszavak:** információ, helyi szempontok, multidiszciplináris.

---

<sup>1</sup> Robin Lee Nagano, Institute of Modern Philology, University of Miskolc

## I. Introduction

There appears to be increasing pressure for scholars around the world to publish their work in international journals and thus in English. This is also true for scholars in countries where English is not widely spoken.

For multilingual scholars the choice of language of publication - when not influenced by national or institutional policy - appears to involve finding a balance to contributing to local stores of knowledge and possibly gaining some recognition at home, versus gaining a wider readership by publishing in English-medium international journals (FLOWERDEW & LI 2009; CURRY-LILLIS, 2019). Scholars in different regions and countries may face varying issues: those farthest out on the periphery, in developing countries where English has not been a widely-use language, often face difficulties with access to scholarly books and journals, access to technologies and equipment, lack of funding or institutional support for research in general, and on top of this, with proficiency in English and access to people who can advise on academic language and rhetoric (CANAGARAJAH 1996; PHAM-HAYDEN, 2019). Similar issues can be faced, though perhaps to a lesser extent, by scholars further from the periphery but not in the English-speaking center. And yet an increasing number of scholars around the world are facing pressure to publish, and in international journals. This can come from expectations set up by national systems or individual organizations: universities may encourage academics to publish in English in an attempt to join the international discourse, or more concretely, to increase the institution's international visibility and institutional statistics for ranking purposes.

In addition to the circumstances of research and publication, and the issue of proficiency in academic English, the academic discipline plays a role. The natural sciences, medicine, and engineering tend to publish more often in English (STOCKEMER – WIGGINTON- 2019), and may even have relatively few forums for academic publishing in the local language(s) (leading to concerns about the specialized language of their field ceasing to expand). Topics in these disciplines are generally not restricted to one society, culture, or geographical location, but this is not necessarily the case in the humanities and social sciences (HSS). It has been pointed out, for instance by Duszak &

Lewkowicz (2008), that many HSS disciplines tend to focus on “local studies”: studies that focus on local historical events, writers and poets, socioeconomic groups, or pedagogical situations, among others. Even if such studies are written up in English, interest in such local topics may be limited among an international audience. And thus, “[a]nother related issue that needs to be addressed is the extent to which contextualizing research of a more local nature creates difficulties for authors when writing for English-medium publications. Contextualization is necessary for the research to be understood by a wider, ‘external’ audience” (DUSZAK–LEWKOWICZ, 2008:114). HSS academics in Hong Kong, for example, suggested that in order to get published in high-prestige international journals, the author needs to frame the work in terms of theories known in the international literature, and noted that in many cases a local journal is more appropriate for local topics and for serving the local community (LI–FLOWERDEW, 2009).

This means that researchers aiming to reach an international audience may need to find a way to present their work – carried out in a specific locale and context – as being of interest to a wider audience. How do they go about this, and what are their options? What strategies are used for presenting local studies for an international audience? Here I begin to investigate this through analyzing the titles and abstracts of financial literacy articles published in prestigious international journals.

Financial literacy is a multidisciplinary topic that has close ties to economics and business, but also to the social sciences – especially education and sociology – and even to the arts and humanities (GOYAL–KUMAR, 2021). The typical financial literacy study is based on data from a certain population. In some cases, datasets are large cross-country studies (PISA, OECD) while others are national-level studies or data, but the majority are based on a survey (questionnaire and/or interview) carried out by the researcher, while another group looks at some intervention (some type of training in financial literacy or financial education) and measures its effects. Thus, for many financial literacy studies, the data is gathered in a particular location – in other words, it is a local study.

In this paper I focus on what titles and abstracts reveal about the “localness” of the study, beginning with whether the locality (country or other



geographic area) is named in the title and/or the abstract. I then try to identify different approaches that authors take to presenting their research to the prospective readers, aiming to discover how they argue that their local results are of interest beyond their local area.

## II. Method

The corpus was collected from results of a search in the Scopus database for titles of research articles published in English in 2021 including the term “financial literacy” (carried out on June 1, 2022). From the initial results articles in journals that did not have a 2021 Scopus rating were eliminated. The final title corpus consisted of 154 titles, all in journals with Scopus quartile ratings (Q1-Q4). The abstracts were obtained from journal websites; one article did not have an abstract, while another had a very long executive summary, leaving 152 title-abstract texts in the corpus (with a total of 11,937 running words).

The corpus was sorted by the SCImago ranking into four categories, Q1-Q4, based on information on the SCImago website (which analyzes the Scopus database) for each journal. The highest rank in any category was used for categorization (journals may be placed in several categories with different rankings). Q1 journals are those considered by SCImago to be in the upper quartile (25%) of the journals that the Scopus database indexes (for information on the ranking system, see <https://www.scimagojr.com/aboutus.php>).

For an individual researcher, more prestige –and sometimes financial incentives, promotion opportunities, or research funding– can be associated with publishing a paper in a journal with a Q1 rating (or a high impact factor, or any other indexing system). On the institutional level, a high number of Q1 publications can move it higher in international higher education rankings. Because of their favored status, and to limit the scope of this preliminary study, I have chosen to focus on the 61 title-abstract pairs in the corpus that were published in journals rated as Q1.

### III. Results and discussion

First, I must acknowledge that a discourse analysis of this type involves subjective judgements – each person assesses texts based on different perceptions and previous knowledge. This is a preliminary exploration of the topic, with unspecified definitions and only one person involved in the analysis. Still, let us see what observations can be made that are relevant to the main questions here: what strategies are used in presenting local results for publication in an international journal? What techniques are used to make local research relevant to a potentially global audience?

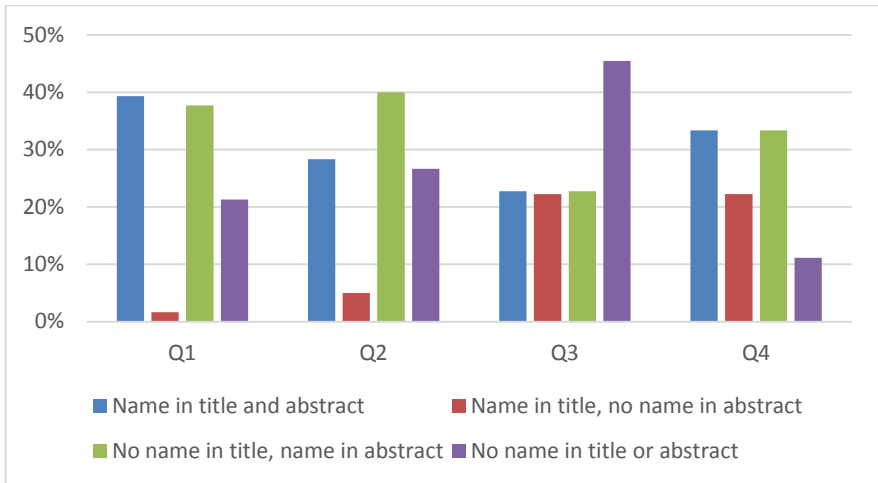
#### *III.1. Geographical names in titles and abstracts*

First, the entire corpus was classified by the presence of a geographical name in the title and then in the corresponding abstract. Geographical names were generally names of countries, sometimes regions and occasionally parts within a country (state, province, region). Results are given divided by journal Q ranking in Table 1 and Figure 1.

**Table 1.:**

Presence of a geographical name in the title-abstract corpus  
(n=152), by journal Q rank

<b>Journal ranking</b>	<b>Name in title and abstract</b>	<b>Name in title, no name in abstract</b>	<b>No name in title, name in abstract</b>	<b>No name in title or abstract</b>	<b>total</b>
Q1	24	1	23	13	61
Q2	17	3	24	16	60
Q3	5	2	5	10	22
Q4	3	2	3	1	9
total	49	8	55	40	152



**Figure 1.** Presence of a geographical name in the title-abstract corpus (n=152), by percentage within each Q ranking

The financial literacy articles published in Scopus-indexed journals in 2021 are not equally represented in all Q ranks, with Q1 and Q2 journals being most frequently represented (Table 1); the data for Q3 and especially Q4 is too limited to draw conclusions. Further information collected on the journals show that articles were published in a wide variety of journals, most of which were classified by SCImago in three broad subject areas: economics, econometrics and finance; social sciences; and business, management and accounting.

For most groups, it was more common not to include a name in the title than to do so (Fig. 1). If a country name was given in the title, more specific information was sometimes given in the abstract but often the country name was repeated or the people were referred to (“Finnish”, “Japanese”, etc.).

(1) Title: ...: *Survey-based evidence from Finland*

Abstract excerpt: ...*energy-related financial literacy in Finnish households.*

In a few cases, a name appearing in a title never appeared in the abstract, as if the author had assumed that once the information was given in the title, it was obvious and there was no need to repeat it (this, however, violates the

expectation of writing in English that the text starts afresh in the abstract, and again in the main body of the article).

### *III.2. Titles and abstracts of articles published in Q1 journals*

Some basic strategies emerged from the analysis of the 61 title-article pairs. When both the title and the abstract contain a place name, then there are generally two approaches: either the abstract briefly mentions the country name, as in Example (1), or it is repeated two or more times.

(2) Title: ...: *Evidence from Japan*

Abstract excerpts: *Japan's Ministry of... – Japanese adults – the Japanese population – in Japan*

Multiple usage of the geographical name (in its various forms) gives the impression that the focus is upon the situation in that country, and it is not necessarily being treated as a generalizable result. However, this impression can be modified by how the results and conclusions are stated. The final two sentences of the abstract for Example (2) are:

(3) *The results...show that financial literacy has a significantly negative relationship with gambling frequency, while financial education has no significant relationship with gambling frequency. Our findings suggest that problem gambling may be mitigated by promoting financial literacy, but no such conclusion can be drawn for financial education.*

No mention of Japan is made here, meaning that the reader has the possibility of interpreting these findings more generally. In general, the use of “Evidence from...” (followed by a country name, a method, and/or a population) seems to be used in cases where the abstract makes minimal mention of the country, instead focusing on the particular research question, treating the topic as if it were universal and just has to be tested in a particular place, but it does not matter where.

This contrasts with the following example:

(4) Title: *Saving behavior and financial literacy of Russian high school students: ...*

Abstract excerpts: *Russian high school students – Russian adolescents – Russian teenagers*

Final sentences: *We also reveal and discuss the factors that impact the level of financial literacy and saving behavior of a Russian teenager. Relevant recommendations are provided for Russian financial authorities and institutions.*

This text explicitly restricts the applicable scope of the findings to the population studied, and its recommendations are also targeted locally. In cases where the title contains no place name, the most typical pattern is a passing mention of the country, either as a part of a dataset or in describing the population studied:

(5) Title: *Gender differences in financial literacy: The role of stereotype threat*

Abstract excerpt: *We utilized data from the Swedish Standardized Scholastic Aptitude Test (n = 40,662) to investigate...*

(6) Title: *How does financial literacy impact on inclusive finance?*

Abstract excerpt: *...using the Bangladesh rural population data*

Final sentences: *The study's results provide valuable recommendations for the policymaker to improve financial inclusion in the developing country context. A comprehensive and long-term education program should be delivered broadly to the rural population...*

The authors make a point of generalizing their findings from Bangladesh to the much broader categories of developing countries and rural populations, indicating that it is relevant to a larger audience. Similarly,

(7) Title: *Financial literacy, self-efficacy and risky credit behavior among college students: Evidence from online consumer credit*

Abstract excerpt: *... using data from 539 college students in the Pearl River Delta of China.*

Final sentence: *This study contributes to financial literacy literature by identifying the interplay of financial self-efficacy, individual financial literacy, and consumer credit behavior.*

Makes no further mention of China, instead focusing on college students. The implication of this is that their findings are applicable to college students in other contexts or countries, as well. The use of 'contributes to' appears to be intended to show that the study and its findings fit into the larger picture of research in this topic.

This analysis is based only on titles and abstracts, both of which have a persuasive function (HAGGAN, 2004; HYLAND, 2000) as well as the function of representing the whole text. Abstracts display many of the discourse features found in the much longer full article, including the use of hedging and boosting to negotiate the strength of a claim. No doubt the full paper contains more nuanced discussion of the role of the study location, how the local culture may influence the results, and other such factors. Granted, there is only limited space in the abstract and it can be difficult to decide what will fit and what must be left out.

However, it seems likely that some authors choose to leave information out of the title and abstract in an attempt to downplay the necessarily local nature of the data or to enhance appeal of the paper by focusing on its generalizability. Or perhaps it can be seen as a kind of enticement, sending the message 'if you want to learn where we tested this, read the paper. Of the 13 title-abstract pairs containing no explicit information on geographical location, it appears that some are theoretical and do not use primary data. Others include information that hint at a country (most typically the United States), but some do not, leaving at least one reader (me) wondering where the data comes from and why the information was not provided.

There are a number of language features that deserve further attention. One feature of interest in the abstracts is the use of tense in reporting results. Generally there are two options: the simple past focuses on the particular study and creates a tight link between that particular study and its results, while using the present tense to present results indicates generalizability (SALAGER-MAYER, 1992). The present tense seems to be more common, and in fact, a number of abstracts in this corpus used present tense throughout the entire abstract, even for describing the methods and procedures used. The use of boosting and hedging expressions also deserve more attention.

## IV. Conclusions

My survey of 61 title-abstract pairs in the multidisciplinary area of financial literacy indicates that there are two basic approaches to presenting a local study in an international journal. The first is to present it as a local study, with attention to the context that makes it interesting, and with the intention of clarifying the topic in a particular population and location, with no claims that the results are valid in other contexts. This is most effective when the geographical name appears in the title and repeatedly in the abstract.

The other approach is to play down (or even ignore) the place of the study in favor of its topic: it presents results as generalizable to other situations and gives minimal attention (in the abstract) to where the data was obtained. In this case the place name may or may not occur in the title, and will appear only once or in an indirect way in the abstract – in some cases, not at all. The conclusions are phrased so as to stress their applicability to the field as a whole, or to a subsection (developing nations, for instance). From this small sample, it appears that authors often choose to frame local studies in a way that makes them of interest to a wider audience and thus suitable for publication in a high-prestige international journal.

### *Bibliography*

- CANAGARAJAH, S. (1996): “Nondiscursive” Requirements in Academic Publishing, Material Resources of Periphery Scholars, and the Politics of Knowledge Production. *Written Communication*, 13 (4):435-472.
- CURRY, M.J. & LILLIS, T.M. (2010): Academic research networks: Accessing resources for English-medium publishing. *English for Specific Purposes*, 29 (4): 281-295.
- CURRY M.J., & LILLIS T. (2019): Unpacking the lore on multilingual scholars publishing in English: A discussion paper. *Publications*, 7 (2): Art. no. 27 (14 p.).
- FLOWERDEW, J. & LI, Y. (2009): English or Chinese? The trade-off between local and international publication among Chinese academics in the humanities and social sciences. *Journal of Second Language Writing*, 18 (1): 1-16.
- GOYAL, K., & KUMAR, S. (2021): Financial literacy: A systematic review and bibliometric analysis. *International Journal of Consumer Studies*, 45 (1): 80–105.
- HAGGAN, M. (2004): Research paper titles in literature, linguistics and science: Dimensions of attraction. *Journal of Pragmatics*, 36(2), 293–317.

- HYLAND, K. (2000): *Disciplinary discourses: Social interactions in academic writing*. London, Longman.
- LI, Y. & FLOWERDEW, J. (2009): International engagement versus local commitment: Hong Kong academics in the humanities and social sciences writing for publication. *Journal of English for Academic Purposes*, 8 (4): 279-293.
- PHAM, L.T. & HAYDEN, M. (2019). Research In Vietnam: The experience of the humanities and social sciences. *Journal of International and Comparative Education*, 8 (1): pp. 27-40.
- SALAGER-Mayer, F. (1992): A text-type and move analysis of study verb tense and modality distribution in medical English abstracts. *English for Specific Purposes*, 11: 93-113.
- STOCKEMER, D. & WIGGINTON, M.J. (2019): Publishing in English or another language: An inclusive study of scholar's language publication preferences in the natural, social and interdisciplinary sciences. *Scientometrics*, 118: 645-652



---

Zsolt Péter

## Játékelméleti dilemmák és megoldásaik a közgazdaságban<sup>1</sup>

### Absztrakt

Négy játékelméleti helyzetre, a fogolydilemmára, a gyáva nyúlra, a nemek harcára és a vezérürüre keresünk a közgazdaságból eseteket és feltárjuk a konfliktusok etikai megközelítésének lehetőségeit.

**Kulcsszavak:** integritás, etika, közgazdaság, játékelmélet, társadalom foglyul ejtése

### Abstract

We are looking at cases from public administration for four game-theoretic situations: the prisoner's dilemma, the chicken game, the battle of the sexes, and the leader's excuse, and explore the possibilities of an ethical approach to these conflicts.

**Keywords:** integrity, ethics, public administration, game theory, society capture

## I. Bevezetés – a közgazdaság kiemelkedő szerepe a sikeressé válásban.

### Egy történelmi példa

Amikor Mária Terézia (1740-1780) Selmecbányán egyetemmel fejlesztette az addigi bányászati iskolát, volt egy feltétele. Az egyetemnek legyen egy erdészeti-erdőmérnöki tanszéke is. (A „mérnöki” ahogy a „bányamérnöki” is száz évvel későbbi kifejezés.) Az erdészeti képzés fontosságát az indokolta, hogy a bányáknak rendkívül nagy faigénye volt, és ha csak az ipari szempontok számítottak volna, a felszín hamarosan lecsupaszodik, mára pedig csak erózió sújtotta táj lenne a környék. Erre számos rossz példát látunk Angliában és nem lehetetlen, hogy Mária Terézia is látott ilyet, ezért adta csak így meg az Akadémia alapításához a kincstári támogatást. Selmecbánya az

---

<sup>1</sup> Az etikai szempontok tárgyalását és a média játékelméleti helyzeteinek elemzését ld. Zsolt P. (2003): Médiаетika – (szakmai etikák), Budapest-Vác, Eu-Synergion Kft.

elején mint bánya pénzt hozott a birodalomnak, de az egyetem mindig költség volt. Ám ennek a tudományos központtá fejlesztésnek köszönhető, hogy Selmecbánya európai hírűvé vált. Mai szemmel is szociálisan és fenntarthatósági szempontból példamutató, ahogy a közigazgatás működött.

Baleset esetére a bányászok számára kötelező biztosítási rendszert működtettek, az öregeket segélyezték, figyeltek arra, hogy a bányaigazgatás a fizetéseket ne úgy határozza meg, hogy a munkások elnyomorodjanak, mint az ipari forradalom más területein. A diákoknak tanulmányi versenyeket és pályázatokat hirdettek, a bánya jövedelméből egy részt el kellett különíteni ilyen célra, sőt, az egyetemre felvetteknek ösztöndíjrendszert dolgoztak ki. Mintha csak a mában járnánk. Ha kellett humán műveltségük pótlására felzárkóztatták a kezdő diákokat („balekok”-nak nevezték a gólyákat) és az őket latin műveltséggel felzárkóztató egyházi embereket a bányapénztárból fizették. Egy jól kialakított rendszer több száz évre kisugározhat. Ma a Miskolci vagy a Győri Egyetem diáksága számos szokást őriz a selmecbányai hagyományokból.

A történelmi példa ismertetését itt megszakítjuk,<sup>2</sup> mert csak azt kívántuk demonstrálni, hogy a központi hatalom a közigazgatáson keresztül mennyi mindent érhet el. Konvenciókat honosíthat meg, melyek kisugárzása századokon át tarthat.<sup>3</sup> Ma már nem a bányák határozzák meg a gazdaságot és a tudományt, nincsenek bányagrófok, akiket a király nevez ki, hogy működtesse a rendszert. Változtak a területek, a kinevezési szempontok, ugyanakkor bizonyos viszonyrendszerek nem. Mária Terézia fakitermelés korlátozására való érzékenységét ma is elmondhatjuk a fogolydilemma helyzetek kialakulásának megelőzésére.

A játékelméletek nem csak a konfliktusok leírására, de az együttműködés lehetőségeire is ajánlásokat fogalmazhatnak meg.<sup>4</sup> Mi is igyekszünk ilyen

---

<sup>2</sup> Bővebben ld. Zsolt P. (2021): *Átutazók, Szellem és Tudomány*, 2021/1. sz. [https://matarka.hu/koz/ISSN\\_2062-204X/12\\_evf\\_1\\_sz\\_2021/ISSN\\_2062-204X\\_12\\_evf\\_1\\_sz\\_2021\\_155-190.pdf](https://matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/12_evf_1_sz_2021/ISSN_2062-204X_12_evf_1_sz_2021_155-190.pdf)

<sup>3</sup> Ld. a Miskolci Egyetem diákhagyományait. Jon Elster „konvención nyugvó egyensúlyokról” beszél, amit talán értelmezhetünk a fakivágás és a bányászat szükségleteinek egyensúlyaként is. Elster, J. (2001): *A társadalom fogaskerekei, Századvég-Osiris*

<sup>4</sup> Kollock, Péter (1988): *Social Dilemmas: The Anatomy of Cooperation*, Annual Review of Sociology, Vol 24. (1988) pp. 183-214

ajánlásokat megfogalmazni, noha még a játékelméletek közül is csak négy nem nullaösszegű helyzetet fogunk vizsgálni.

## II. Gyáva nyúl – a politikai küldött és a helyi valóság

A gyáva nyúl<sup>5</sup> játszma onnan kapta a nevét, hogy eredeti modell-metaforában két autó száguld egymás felé, és az a sofőr lesz a gyáva nyúl, amelyik elrántja a kormányt. A legrosszabb kimenetel, hogy egyik se rántja el, bár ebben az esetben egyik se gyáva nyúl, de mindkettő meghal, ennél jobb életben maradni gyáva nyúlként, s ha mindketten elrántják az mégjobb, bár az igazi győzelmet az aratja, aki eléri, hogy a másik rántsa el, mert életben is marad meg bátornak is tartják majd. Ebben a játékban van méltányos kimenetel, a kompromisszumos lehet etikus,<sup>6</sup> mi most mégis olyan példákat hozunk, ahol az egyik fél kitér. Az első példában a versengőnek van igaza, a másodikban a KLIK és a helyi társadalom összeütközésnél noha a helyiek térnek ki, a demokrácia csorbulása írható le, az erdélyi példában pedig többféle etikai érvet lehetne említeni, ám alighanem a pap hatására a közösség lecsendesítése volt az egyetlen racionális lépés.

A csernobili atomerőműbaleset helyszínére kiküldött pártfunkcionárius azt a feladatot kapta, hogy derítse ki nem is olyan nagy a baj, a jelentések mind túloznak, a tudósok mindig dramatizálnak. Ezért aztán egy szembemenő játszma alakul ki néhány tudós és a pártfunkcionárius, a Központi Bizottság tagja, Borisz Scserbina<sup>7</sup> közt. A szovjet rendszerben, aki feszültséget terjesztett, a politikusok azt hurcolták meg. A politika oldaláról tejesen logikus, hogy a baleset elhallgatás segítségével lehet elkerülni a pánikot, megtartani a legitimitást. A másik oldalon viszont a valódi bajt ismerők hősiessége áll. Egy diktatúrában, amit a politikus mond, az a valóságmeghatározó. Történetünkben azonban Scserbina észhez tért és

---

<sup>5</sup> Angolul csirke dilemmának hívják.

<sup>6</sup> Ilyen kompromisszumos eset elemezhető a kubai válság kapcsán. Ld. Tóth I. János (1997): Játékelmélet és társadalom, Szeged, JATEPress

<sup>7</sup> <https://mult-kor.hu/ki-volt-valojaban-a-csernobili-evakualast-elrendelo-borisz-scserbina-20190618?pidx=2>

megküzdött a párttal, hogy a kitelepítések megkezdődjenek. Persze ma már tudjuk, hogy a tudósok aggodalmi voltak helytállóak és szerencsére a helyszínre menő politikus is belátta ezt, de egy bizonyos ideig – és a szovjet rendszerben ez elhúzódott – az erőviszonyok egyformák, az ismeretek bizonytalanok voltak, ezért a végső döntést nagyban befolyásolhatták pszichológiai tényezők, rivalizálási hajlandóságok, tekintélyelvűség.

## 1. Táblázat:

Gyáva nyúl (Csernobil)

		Tudós	
		Kooperál	Verseng
Pártfunkcionárius	Kooperál	<u>3</u> 3	<u>2</u> 4
	Verseng	<u>4</u> 2	<u>1</u> 1

**Forrás: Saját szerkesztés**

A táblázat tehát azt mutatja, hogy a legtöbb pontot azzal lehet szerezni, ha a felek kooperálnak, hogy mégis van az egyének számára ennél egy fontosabb, annak oka, hogy a versengő több pontot tud gyűjteni, feltéve, ha a partner eláll a versengéstől. A helyszínre küldött hivatalnok demokratikus és nem ennyire kiélezett szituációban is kaphat olyan megbízást, mellyel valamilyen döntést kell kikényszerítenie, elfogadtatnia, végrehajtatnia. Nem mediáció, s pláne nem információszerzés, hanem végrehajtás ilyenkor a feladat. Ha viszont a fogadó fél nem együttműködő, ellenálló, tiltakozó, a szereplők hirtelen gyáva nyúl játékban találják magukat. Scserbina versengő szándékkal érkezett a helyszínre, a tudósok versengően reagáltak, végül Scserbina kitért.

Lássunk egy másik példát, ahol viszont a politikus kényszerítette kitérésre a helyi ellenállókat. Egy alkalommal egy magyarországi kisvárosban olyan iskolaigazgatót kívánt kinevezni a központosított iskolairányítási szervezet (Klebersberg Intézményfenntartó Központ – röviden KLIK), akit a helyi iskolában nem akartak elfogadni. Korábban, 1990 és 2010 között nagyobb beleszólása volt a tanári karnak, valamint a helyi politika tartotta fenn az iskolákat és a polgármesterek hozták meg a kinevezési döntéseket. Ilyen körülmények közt a minisztériumból odaküldött embernek igen nehéz dolga van, mert szembe találhatja magát a tanárokkal, a szülőkkel, a helyi

politikusokkal, akár még a helyi médiával is. Egy ilyen ellenséges környezetben lemerevednek a szerepek, mindkét fél magánál érzi az igazságot, arra játszanak, hogy a másik meghátráljon.

A konkrét szituációban a miniszteri megbízott provokatív beszédet tartott, ugyanakkor biztonsági embereknek kellett védenie a testi épségét. Mivel egy vékony hölgyről volt szó, a felelősség az ilyen szituációba való küldés esetén inkább a hölgy főnökeit illeti. A konkrét esetben az iskola beletörődött a döntésbe és lecsérélte az igazgatót a központból kinevezettre.

Harmadik történetem az '50-es évek Erdélyében játszódik. Egy kis magyar faluba érkezik a kommunista propagandát terjesztő agitátor, akit a helyiek már épp megverni készülnek, mikor a templomból kijövő pap megakadályozza ezt.<sup>8</sup> Racionális okokból csendesítette le az egybegyűlteket, ha ugyanis a kommunista agitátornak bármi baja esik, a rákövetkező napokban a román rendőrség kegyetlen tisztogatásba kezdett volna a kis magyarok településén. A gyáva nyúl játszomáknak problémája az, hogy ha megtörténik az összeütközés, ha nem tér ki legalább az egyik fél, akkor a dolognak folytatása van, a probléma könnyen eszkalálódik.

A szituációk mozgatóereje, hogy megvan az esély arra, hogy a másik fog kitérni. Sokszor érzelmek, felháborodás, akaratok ütközése, hatalmi arrogancia a kiváltó ok. Ha megtörténik az összeütközés gyakran tetten érhető a demokráciadeficit, a konfliktuskezelési technikák ismeretének hiánya vagy szándékos negligálása.<sup>9</sup> Vannak olyan esetek is, amikor az érzelmi feszültség csak megjátszott, valójában blöffölő felek indítják a játszomát.<sup>10</sup> Tárgyalások során nem ritkán eleve gyáva nyúl játékot úz mindkét fél. Szakszervezetek sztrájkjal fenyegetőznek, de igazából nem tudják a tagságot úgy összerántani, hogy valóban munkabeszüntetés legyen, illetve sokkal nehezebb ezt

---

<sup>8</sup> Az esetet itt dolgoztam fel. Zsolt P. (2019): Egy életmentő történet, Eu-Synergon Kft. – Göncöl Kiadó

<sup>9</sup> A Huszonkettes Építészcsoporthoz például azt állítja, hogy vezető építészek lobbijereje okozza a gigaberuházásokat (state capture) és ezek karöltve a politikával pénzt égetnek, köztereket foglalnak el, magánosítanak a kiemelt beruházások jogi kiskapun keresztül, a helyi társadalom kizárásával. Ez az építészcsoporthoz a kiemelt beruházásokat ellenző civil mozgalmakkal együtt feszülnek neki a politikának. Három szereplő van: az építészcsoporthoz egzisztenciális, a politikai választási, építészlobbi erkölcsi kockázatokat vállal. <https://deske.hu/iras/html-2021/huszonkettesek.htm> ut. letöltés 2022. 08. 19.

<sup>10</sup> Durst L. – Fürjes B. (2017): Tárgyalások tervezése, tárgyalástechnika, NKE Jegyzet <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/100197>

megszervezniük, mint ahogy a tárgyalófél felé állítják. És a tárgyalófél, amennyiben az állam a munkaadó, lehet a kormány, a tárgyalóasztalnál pedig a kormány megbízottak ülnek. Ezért is olyan gyakori a közigazgatásban dolgozó, számára a gyáva nyúl játék. De sok más helyzetben is előfordulhat, például, ha a munkavállaló maga szeretne valamit kiharcolni a főnökeinél. De maradjunk az eredeti példánál.

Ha egy közigazgatásban dolgozót felettesei arra kérik, hogy menjen bele egy gyáva nyúl játszamába, a következő lehetőségei vannak.<sup>11</sup>

1. Azonosul a feladattal etikai alapon, és igyekszik elmenni a végsőig. Csak akkor rántja félre a kormányt, ha úgy ítéli meg, nem tudja a másik felet kitérésre készíteni. (Ne feledjük ugyanis, hogy az összeütközés a legrosszabb kimenetel.)
2. Előzetesen igyekszik tágítani a tárgyalási lehetőségeit, hogy ne csak végrehajtóként legyen kiküldve.
3. Visszautasítja a szerepet és mediációs lehetőséget kér magának, vagy maga helyett mediációs szakembert javasol.
4. Nem ért egyet a feladat céljával, mert a másik oldal érveit tartja helyesnek. Ilyenkor más beosztást kér magának és nem vállalja a közvetítést sem.

Vannak még durvább lehetőségei is, de azok természetesen csak igen szélsőséges esetekben merülnek fel. Az egyikkel, a kiszivároztatással még foglalkozni fogunk, de az obstrukcióval már nem.<sup>12</sup>

---

<sup>11</sup> Az ellenállási módokat ld. még Gulyás Gy. szerk. (1997): Közszolgálat és etika, Helikon Kiadó

<sup>12</sup> Bővebben ld. a már hivatkozott Gulyás Gyula könyvet, vagy Zsolt P. (2017): A közzszolgálati etika professzionalizálódása

[https://mediafogyasztofiles.wordpress.com/2017/12/kc3b6zszolgetika\\_wekerle.pdf](https://mediafogyasztofiles.wordpress.com/2017/12/kc3b6zszolgetika_wekerle.pdf)

## II. Fogolydilemma – környezetvédelem

A fogolydilemma lényege, hogy amíg az egyik fél nem tartja be a közös megállapodást, addig az jól jár, de ha senki sem tartja be, mindenki rosszabbul jár. Ha betartják, akkor viszont közösen a legtöbb haszonra tehetnek szert, ám a kooperálás azért szokott megszakadni, mert olyan nagy a félelem attól, hogy a másik dezertál, illetve annyira csábító a versengés.<sup>13</sup>

A fogolydilemmák klasszikus példája a közlegelő, ahol, amíg csak egy paraszt hajt ki egyel több tehenet a közlegelőre, addig a legelő se sínyli meg és a versengő (dezertáló) több haszonra tesz szert, ám ha mindenki kihajtja az állatát, hogy jobban járjon, éhen döglök az összes tehen.

Magyarországon 2022-ben az energiaválság következtében a kormány hozott egy olyan intézkedést, mely megkönnyítette a fakitermelést.<sup>14</sup> Eltöröltek számos feltételt és feladatot, mely az erdőgazdálkodással együtt addig jogszabályok írtak körül. Néhány önkormányzat azonban önmérsékletre intett, nem élt a lehetőséggel, esetleg helyi rendeletében megtartotta a korábbi szabályokat. Például, ha kivágott egy fát, helyére több másikat telepített.

Az önkormányzatok a rászorulóknak számára való tüzelőfabiztosítása felfogható kötelező szociális tevékenységként, a valóságban azonban sokszor politikai eszköz. A rászorultság határának meghúzása sem egyértelmű, tüzelőfát kaphat az is, aki meg tudná fizetni az emelt energiaárat, sőt, kaphat az is, aki valamiért lekötelezte az önkormányzatot, esetleg az is, akinek a jóindulatát szeretné megszerezni az önkormányzat. Amennyiben a tűzifa kiosztásának kizárólagos döntője a jegyző, vagy a polgármester (mert esetleg a képviselőtestület botor módon átruházza ezt a jogot), még inkább növekszik a korrupciós kockázat. A fogolydilemma az, hogy nagy a kísértés, hogy a központi kormányzat engedményeit maradéktalanul kihasználják, ám ha mindenki maradéktalanul kihasználja, eltűnnek az erdőink.

---

<sup>13</sup> A későbbiekben a dezertálás helyett inkább a szintén megszokott versengés kifejezést fogjuk használni.

<sup>14</sup> <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/7c6944e3c1bd65e6f4638f37cfcb1e1f85ea2bdd/megtekintes>

Fogolydilemma (környezetvédelem)

Másik háztartás (önkormányzat, nemzet)	Egyik háztartás (önkormányzat, nemzet)		
		Kooperál	Verseng
	Kooperál	3 3	1 4
Verseng	4 1	2 2	

**Forrás:** Saját szerkesztés

A fogolydilemmák lehetséges megoldásai közé tartozik az, ha a dilemmát átalakítják. Vagyis megnövelik a kockázatát a versengőnek, ami ez esetben paradox módon épp a kormányrendelet visszavonása. A másik etikai természetű, amennyiben sokan természetvédőkké válnak és így mondjuk csak olyantól vásárolnak tűzifát, akinek meggyőződnek az erdőművelési felelősségéről. Látunk a környezetvédelmi mozgalmakban ilyen tendenciákat, például a tudatos vásárlók számának növekedése azt jelzi, hogy egyre több olyan vásárló van, aki etikai alapon dönt és általánosságban is terjednek a környezetvédelmi értékek, olyanok közt is, akik magukat nem tartják tudatos vásárlónak, de számít számukra az, hogy az adott vállalkozás milyen: folytat-e CSR tevékenységet, mennyire figyel a CO2 kibocsátásra, elhasznált termékeit visszaveszi-e stb.

A fogolydilemma az egyik leggyakoribb játékelméleti dilemma. Erre találunk a legtöbb példát az élet legkülönbözőbb területeiről, így a közigazgatás terén is. Másik példánk arra vonatkozik, hogy a kormányzat felelőssége, hogy a spontán szegregáció ne alakuljon ki. Mint a neve is utal rá, ez spontán mód zajlik, területileg is és az oktatás terén is, hiszen minden család igyekszik a legjobb iskolába iratni a gyereket, minden iskola igyekszik a legjobb gyerekekhez hozzájutni, mindenki igyekszik jobb területekre költözni. Az egyéni törekvéseknek köszönhetően aztán az iskolának az eredeti állam és közösség által elvárt funkciói sérülnek<sup>15</sup>. A társadalmi szegregáció pedig végül konfliktusokhoz, bűnözéshez vezet, vagyis hosszú távon az egész közösség nagyobb árat fizet, mintha a szegregáció kibontakozását valamiképp megakadályozta volna. Az antitézis itt is etikai és szabályozási szinten

<sup>15</sup> Ezek a funkciók a következők: a munkaerőpiacon hasznosítható kompetenciák és tudás átadása; a társadalmi mobilitás elősegítése; az állampolgári értékek és normák begyakorlása; az érzelmileg és fizikailag biztonságos környezet fenntartása, hogy a felnövés sikeres legyen.



valósulhat meg, természetesen beleértve a tanárok magasabb szintű kompetenciájának, megbecsültségének feladatát is, hiszen egy viselkedészavaros és alulszocializált fiatallal foglalkozónak nehezebb dolga van, mint egy elitiskolában tanítónak. Szülőkkel elfogadtatni pedig azt, hogy egyáltalán nem baj, ha az osztályban nem mindenki egyforma képességű, szintén nem egyszerű. Olyan helyen lakni, mely multikulturális, pedig szintén több kockázatot jelent.

### III. Vezérürü – PCR-tesztek megsemmisítése<sup>16</sup>

A vezérürü játszmák sajátossága, hogy azokban érdemes a partner lebecsülésére törekedni. Nagyon sokszor a közigazgatásban dolgozók közt kialakul egy integritással ellentétes gondolkodásmód, melyet a köznyelv pejoratív felhanggal bürokrata aktatologatásnak nevez. Ennek az a pszichológiai háttere, hogy a dolgozó éncentrikussá és nem közösségcentrikussá válik. Azt nézi, talál-e valamilyen jogszabályt, belső szabályozást, hogy ne kelljen elvégeznie a feladatot. Az attitűdje nem csak arra irányul, hogy szabaduljon meg a munkától, de ha elvégzi is, az a számára kockázatmentes legyen. Nehogy szembekerüljön az intézmény érdekeivel (persze rosszul fogja fel az intézmény érdekeit), nehogy az ügyfél járjon jól és inkább az állami vagy önkormányzati pénzek megtakarítása lebeg a szeme előtt. Ezek azért integritás-ellenes gondolatok, mert a közigazgatásban dolgozó nem piaci vállalkozó, azaz akkor járna el helyesen, ha jól használná fel a rendelkezésre álló forrásokat és nem akkor, ha azokat megtakarítja. Gyakori még például a döntési folyamatok lelassítása, mely lehet, hogy valóban egyéni kockázatkerülést eredményez. Ugyanakkor azok az indikátorok is lehetnek károsak, melyek a gyorsaságot akarják kikényszeríteni. Az integritás belülről vezérlő voltát nem lehet ilyen külső szabályozókkal kikényszeríteni. A vezérürü játékhoz visszatérve leszögezhetjük, hogy az alapvetően integritás ellenes.

---

<sup>16</sup> <https://www.napi.hu/magyar-gazdasag/kulugy-kormany-pcr-teszt-beszerzes-kozpenz-selejt-megsemmisites-okf.740808.html> ut. letöltés: 2022. 08. 12.

A vezérürük gyakran mondják azt, hogy „nem vagyok hülye, hogy kockázatot vállaljak”, és ha más valaki helyettük kockázatot vállal, annál különbnek, okosabbnak, bölcsőbbnek érzik magukat. Etikai szempontból egyre több dokumentumban, szabályozásban jelenik meg, hogy aktívan kell viselkednie a közigazgatásban dolgozónak, például be kell jelenteniük a visszaéléseket.<sup>17</sup> Miközben az etikai ajánlások helyes irányba mennek, a hétköznapok során sokszor azoknak van igaza, akik hallgatnak, mert a kockázatvállaló, a helyzetet megoldani akaró hivatalnok aztán tényleg bajba kerül, elbonyolódnak körülötte a dolgok, rátapad az a sár, amelyet a rendszer maga teremtett. Jó példa a Terry Gilliam Brazil című filmben az a főnök, aki a hibát – egy elgépelte letartóztatási parancsot – nem akar korrigáltatni, hogy ne kerüljön a folyamatra rá a neve, a főhős viszont felvállalja, hogy mérsékli az elkövetett kárt. Ez a felütése a filmnek, hogy aztán egyre abszurdabbá váljon a történet.

Nézzünk egy magyarországi példát részletesebben.<sup>18</sup> A lejárt PCR-tesztet meg kellett semmisíteni. Ez önmagában rendben lett volna, a kérdés csak az, hogy miként járhattak le? Miért nem vette észre senki? Miért nem juttatták el a társadalomba ingyenesen még időben, ha már értékesítésére nem került sor, mert nem volt rá fizetőképes kereslet. Miközben a Covid járvány tombolt, a jogszabályok szerint a PCR tesztekért komolyabb összeget kellett fizetnie annak, aki meg akarta tudni fertőzött-e. A társadalmi érdek azt kívánta, hogy aki fertőzött, az ne menjen közösségbe, ennek kiderítése pedig legpontosabban a PCR-tesztek segítségével történt volna. Egyszer azonban megjelent egy hír, hogy mekkora összegért semmisítik meg a lejárt tesztet. Ezt aztán cáfolták, de nem a megsemmisítés tényét, hanem az összeget. A nyilvánosságbeli kommunikáció elcsúszott egy irányba, ám mi ne kövessük el ezt a hibát, a probléma ugyanis abban ragadható meg, hogy a teszt miért nem került ingyenes szétosztásra? – Nagy valószínűség szerint azért, mert aki erről dönthetett volna nem rendelkezett azzal az információval, hogy mikor fognak a tesztek lejárni.

---

<sup>17</sup> Zöld könyv az állami szervek etikai kódexéről, OECD irányelvek, kormánytisztviselői hivatásetikai kódex stb. <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/13918/K%F6zszolg%E1lati%20hivat%E1setika.pdf;jsessionid=B04CA9DACD3B836B1541E6947352AEBB?sequence=1> ut. letöltés: 2022-09-08

<sup>18</sup> <https://www.napi.hu/magyar-gazdasag/kulugy-kormany-pcr-teszt-beszerzes-kozpenz-selejt-megsemmisites-okf.740808.html> ut.letöltés: 2022. 09. 08.

A tesztek megvétele, raktározása, szállítás egy láncolaton ment keresztül és elsikkadt az az információ, hogy mikor járnak le. Voltaképp az utolsó raktári segédmunkás is, aki ránézett egy dobozra épp úgy ismerhette a lejárati idejét. Ha ideális társadalmat képzelünk el, akkor aki felfigyel a lejárati közeledtére értesíti a főnökét, az az ő főnökét és így tovább, egészen a beszerzőig és a minisztériumig, mely a vételt megrendelte s véletlen elkerülte a figyelmét a lejárati. Ám nem lehetetlen, hogy mindenki úgy gondolta, ez nem rá tartozik. Ez még a hanyagság és a felelősség érzet hiányának problémája. Továbbá, ha valaki a lejárati közelségét észrevette úgy is gondolhatta, hogy ő vezérürü lesz, azaz nem lesz olyan bolond, hogy magára vállalja a rossz hírt, nehogy aztán magát a hírhozót büntessék. Senki sem tudhatta egyébként milyen célt szolgált a vásárlás, kinek az érdekében áll esetleg visszatartani a felhasználást. A figyelmeztető akár még balek is lehet a rendszerben, ha a szavatossági lejárati valaki érdekében áll.

### 3. Táblázat:

Vezérürü (PCR tesztek)

Lejárati dátumát látó másik személy	Lejárati dátumát látó egyik személy		
		Kooperál	Verseng
	Kooperál	<u>2</u> 2	3 4
Verseng	4 3	<u>1</u> 1	

**Forrás:** Saját szerkesztés

Ha szemügyre vesszük a táblázatot, mely a szerzhető pontokat mutatja, láthatjuk, hogy igazából abban érdekeltek a „játékosok”, hogy hallgassanak. Ha én hallgatok, de te nem, akkor én 4 pontot szerzek, te hármat. A 3 és 4 pont verzió azt tükrözi, amikor a 3 pontot elérő maga kockázatot vállal és kiszivároztat, a 4 pontot elérő pedig kockázatot sem vállal, esetleg csak sikeresen rábeszéli a másikat, hogy lépjen, de ő maga visszahúzódik. A 3 pont elérésében is van vonzerő, mert legalább hössé válik, megtörténik a cselekvés.

Ha mindketten versengünk, azaz mindketten arra várunk, hogy a másik szivárogtassa ki a lejárati, vagy hogy a másik jelentse a főnökének, az hozza a legkevesebb hasznot. Nem mellesleg ebben az esetben a társadalom sosem szerez tudomást arról, hogy lettek volna szabadon felhasználó PCR tesztek, s ha nem robban ki az ügy, legközelebb még felelőtlenebbül bánnak az ilyen beszerzésekkel.

Jó volna, mondhatnánk, ha kooperálnának és együtt lépnének, ez esetben nem lenne egyikük sem vezérürü, és ez volna a legetikusabb lépés, még ha az egyének számára kockázatot is rejt. Se egyéni hősiesség (3 pont), se felsőbbrendű individuális „okosság” (4 pont) nem gyűjthető be az összedolgozó kooperálással.

A társadalmi érdek az volna, ha minél előbb derülne ki egy ilyen hiba. Ha korábban, akkor meg se kell semmisíteni, ha csak a semmisítés után, még az is hasznos a társadalom számára, mert legközelebb az érintettek megtesznek mindent, hogy hasonló ne forduljon elő. Ha mindenki verseng, akkor az ügy nem derül ki (ez 1-1 pont), ez a cselekvésnélküliség és így a világ végezetéig felelőtlenül, pazarlóan vagy esetleg korrupst módon kezelhetők az állami beszerzések. A példánkban nem az 1-1 verzió fordult elő, és így az ilyen játékelméleti elemzés jól rámutat arra, hogy működik a demokrácia. Egy diktatúrában ugyanis a kockázata a kiszivárogtatásnak túl nagy, s annak a valószínűsége, hogy ez eljuthat sok emberhez, alig valószínű. De a vezérürü szituációkra büszkék sem lehetünk.

Egy nem átlátható, nem integritásra<sup>19</sup> alapozott rendszerben a láncolat résztvevői könnyen sodródhatnak vezérürü helyzetbe. Van azonban antitézise a vezérürü játszmának és tulajdonképpen ez is valósult meg a konkrét történetben, ez pedig az említett kiszivárogtatás volt. A nyilvánosság nem tudott volna semmit a PCR tesztek megsemmisítéséről, ha valaki nem érzett volna felháborodást és nem gondolta volna azt, hogy ezt az embereknek meg kell tudniuk. A résztvevők ugyanis nem voltak érdekeltek a tájékoztatásban. Se a raktározó cég, se a minisztérium, sem pedig az a vállalat, amelyik kazánokban aztán elégette a teszteket.<sup>20</sup>

A harag sokszor nyújt a közösségi cselekvéshez motiváló energiát. Nem sok emberben szokott felhorgadni és cselekvésig fokozódni, de néhányban igen. Ezek az emberek kisebb-nagyobb hősökké válnak és kimozdíthatják a

---

<sup>19</sup> Az integritás kiépítése folyamatos fejlődés alatt áll a világban. ld. pl. Klotz P. - Sántha Gy. (2013). Törzsanyag az „Integritásmenedzsment” című tantárgyhoz. Nemzeti Köszolgálati Egyetem Vezető- és Továbbképzési Intézet.

<sup>20</sup> Mivel a média által nem volt feldolgozva a PCR-tesztek útja, ezért személyes kutatást végeztem. Nem kizárt, hogy jónéhány nem raktárakban, hanem kiosztva a háziorvosoknál járt le. Ám ők se voltak érdekeltek, hogy utólag erről számot adjanak. A sokszereplős felelősség miatt az eset tekinthető „many-hands” problémának is.

kulturális szokásokat az apatikusságukból és a cinizmusukból.<sup>21</sup> Az igazságérzet és a harag közti kapcsolatot már kapucinus majmokban is kimutatta Frans de Waal híres kísérlete.<sup>22</sup> Ennél az emberi társadalom sokkal komplexebb.<sup>23</sup> Egyrészt, mert eltérő karakterek vagyunk és különböző szerepeket játszunk, például akadnak olyanok, akik csak piszkálják, provokálják a másikat, de nem cselekszenek (ezt is mutatja a vezérürü játékelméleti modellünk), másrészt minél fejlettebb a társadalom, annál inkább lehet támaszkodni az intézményrendszerekre, a szakmai etikákra: a kiszivárogtatás ott működik jól, ahol a kiszivárogtató kiléte nem derül ki, ehhez pedig szükség van olyan újságírókra, akik védik a forrásaikat.<sup>24</sup> Általában az újságírók szakmai érdekből védik a kiszivárogtatót, hogy legközelebb is jussanak információkhoz, de attól még, hogy van önérdek, beszélhetünk etikáról is. Maga a kiszivárogtató pedig csökkentheti a lelki terheit, esetleg ha részese volt a közigazgatási hibának a büntetésétől is úgy szabadul meg, ha nyilvánosságba juttatja a tényeket. A vezérürüben lévő számok eszerint át is alakulhatnak, így a vezérürüben lévő csapdahelyzet, mely szerint akkor jársz jól, ha más lép és nem te, megszűnhet.

---

<sup>21</sup> A közjószág játékban tréningeken is lehet használni Gächter módszerét, ahol a hetedik körben megváltoztatja a tréner a szabályokat és felajánlja a büntetés lehetőségét. Mindig akad néhány tag, aki az addig dezertálókat hajlandó megbüntetni és ezzel saját vagyonából áldozni. A pénz ezekben a helyzetekben jól modellezi a költségeket, mely lehet időráfordítástól társadalmi megvetésig sok minden. Részletesen az eredeti kísérletet is ismertetem ld. Zsolt P. (2018): A bosszú a társadalmi hálózatokban II. In. Tózsá I. (szerk.) Közszervezési és közigazgatási műhely 2017. E-Government Alapítvány 163-177. <https://elniveresen.hu/2020/01/12/zsolt-peter-elemez-a-bosszu/> ut. letöltés 2022. 08. 11.

<sup>22</sup> <https://www.youtube.com/watch?v=GcJxRqTs5nk>

<sup>23</sup> A racionális döntésméletek kitérítésének szükségességéről nagyon meggyőzően ír Jon Elster. Ld. id. mű.

<sup>24</sup> Zsolt P. Médiaetike id. mű.

## IV. Nemek harca – szakmai szervezetek és politika

A nemek harca kívánatos helyzet mikor fékekre és ellensúlyokra van szükség. A közigazgatásban számtalan ilyen helyzetet fel lehet sorolni, hiszen a demokratikus állam működése a hatalmak kontrolljára épül. 2010-ben például a jegyzők státusa gyengült, mert a polgármester kapta meg a kinevezésükhöz a jogot. Talán a politika úgy gondolta, hogy sok jogkört vontak el az önkormányzatoktól, s ha a polgármester választhat a jövőben jegyzőt ezzel valamelyest kompenzálják őket. Szerencsére hamar rájöttek a döntéshozók, hogy bár a viták a helyi szinteken így valóban csökkennek, a jegyzőket kiszolgáltatták a polgármestereknek. Hogy legyen a jegyző a törvényesség őre, ha polgármester konfliktus esetén elküldheti? Egy évvel később már visszaállították a jegyzők képviselő-testület általi kinevezését, így a jegyző és a polgármester közt visszaállt a nemek harca állapot lehetősége. Kutatásunk során, az egyik interjúalany így fogalmazta meg a polgármester általi kinevezettségének következményét:

*Az önkormányzatnak, mint demokratikus intézményrendszernek a fékek és ellensúlyok rendszerére kell épülni. A jegyzők kinevezésének polgármesteri kézbe adásával egy fék kikerült a rendszerből, mely miatt gyorsabban tud haladni az önkormányzat a fejlődés irányába, de a szakadék felé is.<sup>25</sup>*

A jegyzői szerepszektorokkal, kommunikációs helyzetükkel és a rendszer számára kívánatos nemek harca helyzettel korábbi tanulmányunkban részletesen foglalkoztunk, így itt a politika és a szakmai szervezetek közti nemek harca példákat fogjuk kibontani. Két területet, az egészségügyet és az oktatást kiemelve. Magyarországon is, ahogy egész Európában az egészségügyi ellátás folyamatos gondokkal küzd. Nyugatra vándorolnak a Keleten végzett orvosok, szakápolók, vagyis a keleti társadalmak egyetemreit finanszírozzák az itteni társadalmak, ám a fizetési különbségek miatt megtörténik az agyelszívás. Sokféle szabályozással igyekszik ellenállni Közép-

---

<sup>25</sup> A jegyző-polgármester nemek harca játékelméleti fontosságát, illetve az ezt lehetetlenné tevő jogszabály kritikáját ld. Zsolt P. (2011): A jegyzői szerep változása, *Pro Publico Bono*, 2011. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/1775> út. letöltés: 2022. 10. 10.

és Kelet-Európa ennek a folyamatnak, például a rezidensek „röghözkötésével”,<sup>26</sup> végső megoldást azonban csak a fizetések emelése jelenthetett. Még így is feladat, hogy a műszerezettség környezete nyugat felé hasonlósá válnak, sőt, ami szintén fontos, hogy az egészségügyi társadalmon belüli közérzet se legyen rosszabb egyik régióban, mint a másikban. Ehhez Magyarországon nélkülözhetetlenné vált a hálapénz kivezetése, büntetőkategóriává válása.

A Magyar Orvosi Kamara szakmai szervezetként beleállt az ügybe, és partnerre talált ebben törekvésében a politikában is. A nemek harca játéknak az a sajátossága, hogy bár a nemeknek más a preferenciája, igazából együtt érzik jól magukat. A közös nevező megtalálása mégsem könnyű, mert annyi egyéb dolog van, amiben eltérnek az érdekek. S bár a fogolydilemmában is a közös dezertálás mentes kooperáló viselkedés hozta a legtöbbet, ott mégis az A vagy B szereplő számára volt egy vonzóbb verzió, ráadásul aki csak félt az átveréstől az is kénytelen volt dezertálni.

Itt a nemek harcában kicsit más a helyzet, nincs kényszer a dezertálásra. A legrosszabb kimenet az, ha átcserélik egymás értékpreferenciáit, azaz az orvosok azért küzdenek, hogy kevés pénzért halálra dolgozzák magukat (ez lehetne a politika érdeke), a politikusok meg azért, hogy az orvosok megtarthassák például a közkorházak szolgáltatásait az egyéni praxisukban vagy papíron mindenütt helyettesítsenek, de valójában sehol se legyenek elérhetők. A legrosszabb kimenet tehát a másik preferenciáinak képviselője, és az már egy fokkal jobb, ha nincs megegyezés, de mindkét fél kitar a saját álláspontja mellett. Az orvosok így megtartják, vagy épp kiküzdik maguknak a magas fizetést, a politikusok pedig a társadalom felé igazolják, hogy ők a jó ellátásért küzdenek. Amikor megtalálják a közös érdekeket, akkor kell némi kompromisszumot kötni. Ilyenkor együtt tudnak fellépni, hogy megoldották az ország egészségügyi problémáit.

Számos érdeksérelem érte az orvostársadalmat. Az orvosbáróknak például még a fizetésrendezés sem pótolja a korábbi hálapénz-jövedelmet. Továbbra is fogynak a szakdolgozók. A Covid időszakban az egészségügyi személyzet áthelyezhetősége, a túlterhelés további pályaelhagyást generált.

---

<sup>26</sup> Ez azt jelenti, hogy a rezidens szerződést köt az állammal egy nagyobb fizetésért, melyet visszafizet, ha mégis elhagyja az országot.

Az állami egészségügyből a magánpraxisba vonulás rendszerszinten folytatódik stb. A nemek harca játékhelyzet viszont azt valószínűsíti, hogy azok a megoldások, amelyek a társadalomnak jók, hosszú távon az egészségügynek és a politikusoknak is jó.

#### 4. Táblázat:

Nemek harca (egészségügy)

	Egészségügyi szakmai szervezet		
		Kooperál	Verseng
Politikus (államtitkár, miniszter)	Kooperál	<u>1</u> 1	<u>3</u> 4
	Verseng	<u>4</u> 3	<u>2</u> 2

**Forrás:** Saját szerkesztés

Ha a táblázunk számaikat akarjuk értelmezni, akkor a kooperál-kooperál 1-1 pontja a legrosszabb kimenet, ilyenkor a politikus tesz egy nyilatkozatot, hogy minden szakmai szervezet általi követelést teljesít (noha ezekre esetleg nincs pénz), a szakmai szervezet pedig tesz egy olyan nyilatkozatot, hogy minden politika általi kérésnek eleget tesz, azaz hajlandók béremelés nélkül sokkal több terhet vállalni, kezelhetik őket úgy, mint a szerződéses katonákat, szívesen átveszik a beteghordók és ápolók szerepét is stb. A legjobb kimenetel ha egyikük enged, másikuk verseng. Mivel hosszú távú kapcsolat van köztük, akár a nemeknél, jó, ha hol az egyik, hol a másik enged, mert leginkább együtt szeretnek lenni. Végezetül a verseng-verseng helyzet azért nem a legrosszabb, mert ilyenkor megőrzik autonómiájukat, de sajnos nincs előrelépés. Mondjuk ez volt az a helyzet, amikor az orvostársadalom elfogadhatott hálapénzt és csak azt büntették, aki előre kérte.

Hasonló nemek harca szituációkat találunk a szakszervezetek és az állam közti érdekellentétekben is, nem csak a szakmai szervezetek és az állam közt. Ezekben azonban még nehezebb a közös érdek megtalálása, mert a szakszervezetek nem feltétlenül kell küzdjenek szolgáltatásaik igénybevevőikért, hiszen arra jöttek létre, hogy a munkavállalók érdekeit képviseljék,<sup>27</sup> ezért hoztuk példaként az orvosi kamarát, mert ott a szakmai etika is kiemelt szerepet játszott.

<sup>27</sup> Zsolt P. (2018): A befolyásolás etikus eszközei a médiában – szakújságírói jegyzet NKE RTK, Dialóg Campus Kiadó, ISBN 978-615-5889-23-3 <https://nkerepo.uni-216>



Vegyük másik például a pedagógusok szakszervezeteit, melyek egyaránt szoktak az oktatás minőségének és a saját egzisztenciális helyzetük javításáért is fellépni. A nemek harca játékelméleti példája lehetne így a pedagógus szakszervezete és az őket fogadó (vagy nem fogadó) irányító hatóság, minisztérium, államtitkárság elhúzódó küzdelme is. Amikor szülők állnak ki a pedagógusok polgári engedetlensége mellett, nyilvánvalóan ezt inkább gyerekeik jó ellátása végett teszik és nem pusztán a tanártársadalomért.<sup>28</sup>

A nemek harca játékelméleti szituációk megoldása általában kevert stratégiával lehetséges.<sup>29</sup> Ez némi rugalmasságot takar. Akkor működik megfelelően, ha hol az egyik, hol a másik fél enged. A nemek harcában nem egészséges, ha mindig csak az egyik dominál. Gondoljunk az emberi kapcsolatokra, ahol mondjuk mindig a nő vagy a férfi határozza meg mi legyen. Ezek a kapcsolatok csak látszólag működnek jól, valójában súlyos intimitás és korrektségi hiányokkal küzdenek. Az alul levők – ha csak nem patológikusak – ki is szoktak lépni a kapcsolatból. És ez történt az elvándorló orvosok és pedagógusok esetében. Voltaképp a politika túl erőssé vált és nem működött jól a nemek harca játék. Ezt a helyzetet nevezzük state capture állapotnak.<sup>30</sup>

A kevert stratégia másik érdekessége, hogy nem pusztán arról van szó, hogy fele-fele arányban hol az egyik enged, hol a másik. Az adott társadalmi szituációban a politika helyzete, az adott terület társadalmi fontossága határozza meg, hogy melyik „játékos” milyen mértékben akarja a szempontjait érvényesíteni. Sokmenetes helyzetekben aztán ki is bontakozik ez az arány. Ha például a közigazgatásban az önkormányzati dolgozók nagyon rossz helyzetben vannak, akkor az ő érdekérvényesítési esélyeiknek meg kell nőni. Tehát egy egészséges nemek harca játék nem aszerint folyik, hogy kinek mekkora a lobbijereje.

---

[nke.hu/jspui/bitstream/123456789/6870/1/A%20befoly%C3%A1sol%C3%A1s%20etikus%20eszk%C3%B6zei%20a%20m%C3%A9di%C3%A1ban.pdf](http://nke.hu/jspui/bitstream/123456789/6870/1/A%20befoly%C3%A1sol%C3%A1s%20etikus%20eszk%C3%B6zei%20a%20m%C3%A9di%C3%A1ban.pdf)

<sup>28</sup> [https://index.hu/belfold/2022/10/05/fel-napja-tart-a-sztrajk-mutatjuk-mi-tortent-delelott/ut.letöltés: 2022. 10. 04.](https://index.hu/belfold/2022/10/05/fel-napja-tart-a-sztrajk-mutatjuk-mi-tortent-delelott/ut.letoltés: 2022. 10. 04.)

<sup>29</sup> A kevert stratégia nem teljesen véletlenszerű, ugyanakkor mindig ad lehetőséget a másíknak is. Mérő L. (2007): Mindenki másképp egyforma, Tericum Kiadó

<sup>30</sup> Zsolt P. (2016): A társadalom foglyul ejtése, Civil Szemle 2016.2. sz. 29-47

[http://www.civilszemle.hu/wp-content/uploads/2020/02/47\\_Civil\\_Szemle\\_2016\\_2\\_web.pdf](http://www.civilszemle.hu/wp-content/uploads/2020/02/47_Civil_Szemle_2016_2_web.pdf)

Nem azt állítjuk, hogy a társadalmakban jól oldják meg a fogolydilemmákat, a vezérürüt, a nemek harcát vagy a gyáva nyúl helyzeteket. Természetesen a társadalmak tökéletlenek. Sokszor a lobbierő dönt, sokszor nincs elég kiszivárogtató vagy igen késő lépnek fel, sokszor az alkalmazottakban nincs elég szakmai magabiztosság és elvéreznek az engedelmesség oltárán, vagy kisztíluen csak a saját egyéni érdekeikkel vannak elfoglalva, esetleg végképp kilépnek a helyzetből, elhagyják a pályát, netán az országot is. Azt viszont állítjuk, hogy ezeknek a kétszereplős játszmahelyzeteknek létezik megfelelő etikai megoldása és a hozzá kapcsolódó viselkedési, cselekvési lehetőség. Sőt, hogy ki is lehet kerülni ezeket a csapdákat, noha maguk a dilemmák az élet szükséges velejárói. Nem a kikerülhetőségük, mint inkább a kezelésük határozza meg az adott társadalom civilizációs szintjét.

## V. Befejezésül

Nem csak kétszereplős helyzetek vannak. A tudomány nehezen modellezi a sokszereplős szituációkat, de például a háromszereplősre a szociálpszichológus Heider létrehozott egy modellt.<sup>31</sup> E modell segítségével elemezték már Kína Amerika, valamint Oroszország viszonyát a hidegháborúban, és az építészek közt ötödik lábjegyzetünkben mi is utaltunk egy háromszereplős helyzetre.

A fentiekben olyan elméleteket vizsgáltunk, amelyek a magyar származású Neumann János játékelméletén alapultak. Ezeket egészítettük ki etikai természetű megállapításokkal. Ugyanakkor a konfliktusok típusai a közigazgatásban jóval tágabb teret ölelnek fel, semhogy az ismert játékelméletek mind lefedjék. Ezek azonban már egy másik tanulmány témái lehetnek. Abban a kettős hatással, a legkisebb rosszal és a két jó közül a nagyobb jó megtalálásának dilemmáival kell majd foglalkoznunk.

---

<sup>31</sup> Kissinger megközelítése az orosz-ukrán háborúhoz szintén többszereplős játékelméleti modell-alapokat sejtet, <https://infostart.hu/kulfold/2022/05/24/henry-kissinger-ujraraizolna-a-terkepen-az-ukran-orosz-hatarat> ut. letöltés 2022. 08. 12. Csepeli Gy. (2006): Szociálpszichológia, Budapest, Osiris Kiadó.

---

## Irodalom

- CSEPELI György (2006): Szociálpszichológia. Budapest: OSIRIS KIADÓ.
- DURST Levente–FÜRJES Balázs (2017): Tárgyalások tervezése, tárgyalástechnika, NKE Jegyzet
- GULYÁS Gyula (szerk.) (1997): Közszolgálat és etika. Budapest: HELIKON KIADÓ
- ELSTER, Jon (2001): A társadalom fogaskerekei. Budapest: SZÁZADVÉG-OSIRIS
- KLOTZ Péter - SÁNTHA György (2013). Törzsanyag az „Integritásmenedzsment” című tantárgyhoz. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Vezető- és Továbbképzési Intézet.
- KOLLOCK, Peter (1988): Social Dilemmas: The Anatomy of Cooperation, Annual Review of Sociology, Vol 24. (1988) pp. 183-214
- MÉRÓ László (2007): Mindenki másképp egyforma. Budapest: TERICUM KIADÓ
- TÓTH I. János (1997): Játékelmélet és társadalom, Szeged: JATEPRESS
- ZSOLT Péter (2003): Médiaetika – szakmai etikák, Budapest-Vác: EU-SYNERGON KFT.
- ZSOLT Péter (2011): A jegyzői szerep változása, *Pro Publico Bono*, 2011.
- ZSOLT Péter (2016): A társadalom foglyul ejtése, *Civil Szemle*, 2016.2. sz. 29-47.
- ZSOLT Péter (2018): A közszolgálati etika professzionalizálódása, GLOBEDIT ISBN-10: 6138242114
- ZSOLT Péter (2018): A bosszú a társadalmi hálózatokban II. In. Tózsá I. (szerk.) Közszervezési és közigazgatási műhely 2017. E-Government Alapítvány 163-177.
- ZSOLT Péter (2018): A befolyásolás etikus eszközei a médiában – szakújságírói jegyzet NKE RTK, Dialóg Campus Kiadó, ISBN 978-615-5889-23-3
- ZSOLT Péter (2019): Egy életmentő történet, Budapest: EU-SYNERGON KFT. – GÖNCÖL KIADÓ
- ZSOLT Péter (2021): Átutazók, *Szellem és Tudomány*, 2021/1. sz. 155-190.

Makai Péter

## Lelkület és eredmény – Hivatásetikaialapvetés – II. rész: Mediatív feleleősség

### Absztrakt

Az alább közölt morálfilozófiai tanulmány azt a kérdést taglalja, miféle szerepet játszik a hivatás mint olyan a tevékeny ember életében. A hivatást a második személyre irányuló tartós felelősségvállalásként, ún. alternális felelősségként írja le –megkülönböztetve annak két domináns formáját, illetve két meghatározó összetevőjét–, olyan antropológiai jellemzőként, amely lehetőséget biztosít az áldozatvállalás és az önkiteljesedés szintézisére. Ezért is jelentős kockázat, ha a munkvégzés –a teljesítményelvárások fokozódó nyomásának engedve („legyen gyors, hatékony és hasznos eredményező”)– elszakad attól a morális dimenziótól, amely személyvontunkkal együtt adva van számunkra.

**Kulcsszavak:** kreatív büszkeség tér, együttesen kialakított emlékhely, társadalmi innováció, helyi turizmus.

### Abstract

This study of moral philosophy above examines the profession's role in an acting person's life. It describes the profession as a lasting responsibility for the second person, so-called 'altern responsibility' – distinguishing between its two dominant forms (proximity responsibility, mediative responsibility) and its two relevant components (disposition, consequence) – as an anthropological characteristic that opens the door to synthesising sacrifice and self-fulfilment. Hence, it is a significant risk if work – giving way to the increasing pressure of performance expectations ('be fast, efficient and profitable') – separates from the moral dimension given to us by our personality.

**Keywords:** creative pride space, collectively shaped memorial site, social innovation, local tourism.

Feltételezhetően az erkölcs törvényei vagy épp a szakmaetikai elvek iránti tisztelet *önmagukban* nem biztosítanak elégséges motivációt ahhoz, hogy az egyén meg is tegye azt, amiről azt gondolja – egyéb indíttatásaival szemben vagy azok mellett –, hogy helyes. Formális és személytelen elvek cselekvésre ösztönző ereje csekély. Közelségi mező hiányában a második személy megközelíthetetlen, bizonyos fokig idegen. Ilyen esetekben az első személynek

mindössze a *saját nézőpontja* jogosulatlan, csak részlegesen megalapozott kiterjesztésére, illetve egy *hipotetikusán általános nézőpont* felvételére van lehetősége. A kötelezően elvárt illetve mindenkit megillető morális tisztelet is gyenge önmagában, ha nem állnak mögötte azok a *mozgató erők, motivációs energiák*, amelyek a felelős közelség sokrétű tapasztalatában gyökereznek. A morális imperatívuszok („kell”, „legyen”) teljesíthetőségéhez szükséges motivációs bázis a közelségi mezőben keletkező differenciált vonzalmak indikatívuszaiból („van”) következik.

*Lelkiismeretünk, morális identitásunk* nem feltétlenül annak függvénye, hogy egy személy milyen meggyőződésbeli *elvekkel* indokolja a viselkedését mások vagy önmaga előtt. Sokkal nagyobb hatóerővel bírnak azok a bensőleg aktívan feldolgozott *tapasztalatok, hatások* és *minták*, amelyek egy ilyen indoklás mögött állnak. Életük gyakorlati-morális szabályozásában különleges hely illeti meg azt az erényt, amelyet az arisztotelianus hagyomány *phronésis*nek, *gyakorlati ítélőképesség*nek nevez. A személy azáltal válik morálisan kreatív ágenssé, hogy küzdelmek árán megtanulja kezelni az élet változatos és nehéz helyzeteit, akár ismétlődő, akár teljesen új körülményekről van szó. Gyakorlati tapasztalatok formálta készségszintű tudás ez, melynek segítségével egy morálisan terhelt helyzetben meg tudjuk találni és meg is tudjuk valósítani a megfelelő megoldást: ( $\alpha$ ) *tudom*, hogy itt és most mit kell tennem, és ( $\beta$ ) *meg tudom tenni*, amit itt és most tennem kell. E kettős tudás segítségével hatékonyabban ismerhetők fel és hajthatók végre az aktuális helyzet szabta követelmények és teendők. Akár tragikus döntési helyzetekben is, amikor a kisebbik rossz választásával – ha ez egyáltalán felmerül – csak a károk enyhítésére van lehetőség.

Gyakorlati életünk nem szabályozható előzetes elméleti ismeretek utólagos gyakorlati alkalmazása révén, mivel szabályozást ellátó készségszintű tudás maga is gyakorlati beágyazottságú, e tudás gyakorlati alkalmazásának folyamatában keletkezik és bővül. Morális kompetenciáink jó része magából a morális praxisból következik („azáltal tudom, ha megteszem”). Ezért is hangsúlyoznám a normatív elvek *másodlagos, származtatott* és *eszközszerű* jellegét. A morális cselekvés középpontjában a cselekvési mező egy bizonyos pontján álló *második személy* áll; illetve a felelős cselekvő számára nem az elvek általános és absztrakt szintjéhez kötve jelennek meg a közvetlen *gyakorlati teendők*. A morális univerzálék legfeljebb behatárolják a lehetséges

cselekedetek körét. Azok értelmezése, aktualizálása és alkalmazása nem függetleníthető se a helyzet sajátosságaitól, se az egyéni tapasztalatok formálta gyakorlati ítélőképességtől. Az említett erényre különösen olyan kritikus szituációkban mutatkozik égető szükség, amikor egyedül a saját lelkiismeretünk morális ítélőerejére támaszkodhatunk. Egy személy erkölcsi fejlődésében nem is annyira a tettek orientálására vonatkozó *elvekre* esik a hangsúly, mint inkább azokra a *példákra*, amelyeket egy másik ember *erkölcsi személyként* a maga létével és tevékenységével ad. A legnagyobb hitelességgel ezt a proximális mező közvetíti. A személy nem feltétlenül konkrét cselekedetek végrehajtása révén mutat követendő mintákat, bár bizonyos távolságból többnyire már csak ezek látszanak. Személy voltának egésze – ezen egész megnyilvánulása – hozza létre és mutatja fel a példát.

A felelős közelség e sokrétű tapasztalata, az a hatás és élmény, hogy az egyén második személy s egyben feltétlen felelősség „tárgya” egy adott személy tevékenységi horizontjának középpontjában, fundamentális háttérként aligha nélkülözhető. Olyan motiváltságot és bizalmat biztosít, amely egyrészt utat nyit a kölcsönösen vagy kötelezően elvárt tisztességes viselkedés nyilvánosabb formáihoz, másrészt erőforrás, melynek energiája életünk más tevékenységi területeire is transzponálható. Természetszerűleg a hozzánk közel állókért viselt felelősség nem kényszeríthető a személyes kapcsolatok közelségi mezőjén túlra. Bizonyos távolság felett az emberi viszonyok szabályozásának újabb formái kell érvényesüljenek.

Így lépünk át a *mediatív felelősség* területére, amely a személyek életét és tevékenységét meghatározó hivatások másik típusához kötődik; ahhoz, amely meghatározott képesítést és szaktudást igénylő foglalkozások meglehetősen szerteágazó területein érvényesül. Korábban említettem: a hivatásként felfogható tevékenységi körök, így a szakmai tevékenységek is, eredményeiket, hatásait tekintve –közvetlenül vagy áttételesen, átfogóan vagy részlegesen, jelentősen vagy alig észlelhető módon– hozzáadnak valamit az érintettek létezésének dinamikájához. Egy táplálkozási szükségletet kielégítő termék alapanyagának megtermelése; egy meghatározott funkciót ellátó használati eszköz elkészítése vagy gyártása; egy új tevékenység végrehajtását biztosító képesség módszeres elsajátíttatása; egy életminőséget fenntartó, javító vagy helyreállító beavatkozás elvégzése; egy minőségi időtöltést, rekreációt biztosító szolgáltatás nyújtása etc. például ilyen

kiegészítésként épülhet be egy másik ember életébe. De utalhatunk itt az intézményes nevelés azon funkciójára, amely az életvezetéshez és a társas együttéléshez szükséges készségek fejlesztését célozza, vagy épp azokra a hivatásokra, melyek az emberi létezés végső alapja felé mutatnak utat. És értelemszerűen számos olyan tevékenységi kör létezhet, amelynek eredménye vagy hatása nem feltétlenül szolgálja a másik ember javát. Igaz, ennek megítélése nemegyszer felettébb nehéz kérdés, hiszen az egyén preferenciái és valós érdekei között jelentős különbség állhat fenn. Amire igényt tartanánk, vagy amit szeretnénk, az ellentétben állhat azzal, amire szükségünk lenne. Utóbbiról nem feltétlenül van világos tudásunk, s ha van is, gyengeségeink miatt olykor képtelenek vagyunk azt a lehetőséget választani, ami az érdekünkben állna.

A mediatív felelősség tehát ezt, a második személy létdinamikájának segítségével megmutatkozó hozzájárulást biztosítja egy jól körülhatárolható célterületre összpontosuló szakmai tevékenység révén. Az embertársi viszony *személyességének* itt vagy nincsen szerepe, vagy nagyon határozottan meghúzott keretek között mozog. Érvényessége feltételes, hiszen a felek megállapodása révén jön létre, és a szakmai kötelezettségvállalás teljesüléséig áll fenn. Az első személynek egy adott foglalkozás képviselőjeként legjobb szakmai tudása alapján, kellő gondossággal, a szakmai protokoll és szaketikai normák betartásával kell teljesítenie a feladatát azon a területen, amely közvetve vagy közvetlenül érinti a második személy életének vonatkozó részét. A feladat elvégzésének sikerességét előzetesen rögzített paraméterek alapján ellenőrizni szükséges, márcsak azért is, mert számos foglalkozási területen egyedül a kellően gondos munkavégzésre terjedhet csak ki a szakmai kötelezettségvállalás; a várható eredmények biztos megvalósulása ilyenkor nem –vagy csak bizonyos valószínűséggel– garantálható. Az emberrel közvetlenül foglalkozó hivatások esetében a kötelezettségek teljesíthetősége illetve a munka eredményessége attól is függ, rálátunk-e a személy életének egyéb dimenzióira, ami megfelelően szabályozott együttműködés és kellő bizalom hiányában könnyen elmaradhat. A mediatív felelősség tehát pontosan körülhatárolható *közvetítő* funkciót lát el azzal, amit a szakmai felelősséget viselő személy a maga célzott, időleges tevékenységével, e tevékenység eredményeivel, ezen eredmények kumulált hatásaival ad hozzá a második személy életéhez. Amíg a mediatív felelősség meghatározott időtartamra

korlátozódó szakmai tevékenység, addig a proximitív felelősség az egyén folyamatos, átfogó és személyes jelenlétét követeli, s bár lehetőségei szerint tevékeny, feltétlenségéből következően akkor is kitart a másik *mellett*, ha *érte* már semmit sem tehet. Néha komoly szerepzavart okoz, ha egyazon személy felé mindkét típusú felelősségünkkel élni kívánunk (lásd például a hozzátartozóját gyógyító orvos, vagy a gyermekét oktató tanár eseteit). Ilyenkor a kontraproduktivitás, a normaszegő magatartás vagy az elfogultságból származó morális konfliktusok elkerülése érdekében célszerű, esetleg kötelező is az adott feladatot más számára delegálni.

Ahhoz, hogy egy tevékenység hosszú távon fenntartható maradjon, kellő mennyiségű és rendszeresen visszapótlandó erőforrásra van szükség. Különösen igaz ez a hivatások esetében, akár személyi, akár szakmai kötődésre alapozottak. Az első és a második személy szoros kapcsolatában konkretizálódó személyes felelősség feltétlen ugyan, de nem végtelen. Különösen akkor, ha nem építhet a kölcsönösség támaszára. Arról nem is szólva, hogy kettő, három, négy vagy még több második személyért is viselhetünk feltétlen felelősséget, ami egyrészt növeli az áldozatvállalás terhét, másrészt tovább osztja és csökkenti a rendelkezésre álló erőket. De nincsen ez másként a mediatív felelősség területén sem. Ahogy nem mindenki lehet közel hozzánk ahhoz, hogy felelősen és hosszán segíthessük az életét; úgy terhelhetőségünknek a munkavégzés területén is létezik egy felső küszöbértéke, melyen túl a szakmai munka szeretetét és eredményességét komoly kihívások érik. Az alternális felelősség e két típusa tehát, egymástól nem függetleníthető szempont szerint *véges*. *Kiterjeszethezőségük* erősen limitált, de *facto érvényesíthetőségük* pedig az első személy aktuálisan rendelkezésre álló erőforrásainak függvénye. Képességeink, lehetőségeink vagy erőink korlátozottsága miatt nem minden esetben *tudunk* eleget tenni annak, aminek eleget *kell(ene)* tennünk. Nem véletlen, hogy életünkben alig néhány hivatás vállalására vagyunk képesek; s olykor ezek összhangjáért is megfeszített harcot folytatunk.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Egy megjegyzés erejéig lépünk át a *distanciális felelősség* területére! Nehéz kérdés, hogy az emberek közötti távolság növekedésével (ismerősök, idegenek, ismeretlenek) miféle logikát érvényesítő morális vagy jogi szabályozók veszik át a viszonyok normalizálásának szerepét; miféle okok, indokok és elköteleződések határozzák meg az *idegen emberekkel szembeni* – jóindulatú, közönyös vagy épp ellenséges etc. – beállítódásainkat. A kézenfekvő válasz szerint a 224



A másikért viselt felelősség bármelyik formája magában hordozza azt a lehetőséget, hogy *mindkét felet*, a segítőt és a segítettet is, közelebb vigye önmagához. Minél világosabban látja egy személy a saját rendeltetéses céljait, illetve minél elérhetőbbnek tapasztalja vagy látja ezeket a célokat, annál valószínűsábrban van jelen abban a dinamikában, aki *ő maga*. Az áldozathozatalban a felelősséget vállaló személy a *saját ráutaltságát* is megtapasztalhatja. Innen nézve az önzetlen magatartás akár „létérdeknek” is aposztrofálható, de tartózkodnék azoktól a leegyszerűsítő megközelítésektől, amelyek egy-egy alapvető motívumra kívánják visszavezetni törekvéseink sokféleségét. Az ember összetettebb és gazdagabb annál, semhogy ilyen leegyszerűsítő magyarázatok felől megragadható lenne. Az azonban tisztán körvonalazódik, hogy a hivatás mindkét típusa összeegyeztethetetlen a merő önérdékérvényesítésre összpontosító orientációkkal.

Ehelyütt pontosítás céljából vissza kell térnem oda, amit korábban az alternális felelősség *eredményközpontúságáról* állítottam. Melyik szülő ne akarná azt, hogy nevelői tevékenysége segítségével gyermekéből érett, önállóságra és együttműködésre egyaránt képes felnőtt ember váljon? Melyik orvos ne szeretné azt, hogy gyógyító tevékenysége eredményeképp betege újra egészséges legyen? S ki ne érezné csalódottnak, adott esetben hibásnak magát azért, ha a segítségadás jószándékával elindított cselekedetei mégsem vezetnek eredményre, nem váltják valóra az előzetesen szándékolt célokat? Látnunk kell azonban, hogy kizárólag egy cselekedetnek az elindítása áll a hatalmunkban. A szándékainknak megfelelő végeredmény megvalósulására

legtábrabb felelősségi kör terjedelme és tartalma elsősorban az életformát meghatározó valláserkölcsi parancsok, kulturális minták, történelmi és egyéni tapasztalatok függvénye. Jelenlegi életünk forradalmi változása azonban bonyolítja a helyzetet. Az alkalmazott tudományok technológiai vívmányai sűrűn átszövik a társadalmakat, és olyan cselekvési potenciált adnak az ágensek kezébe, amely térben és időben hosszútávú hatásokat eredményez. Közvetlen visszajelzés hiányában a cselekvő nem tájékozódhat cselekedetei következményeiről, azok hatásairól, amely korlátozott lehetőséget biztosít a felelősség megállapítására és kiértékelésére. A tevékenységek végeredményei is nagyobb bizonytalansággal tervezhetők előre, hiszen hosszú távon számos ismeretlen, váratlan, a végső kimenetelt befolyásoló együtttható merülhet fel. Persze nemcsak az aktuális kihívások miatt, hanem a mögöttünk tornyosuló történelmi katalizmák okán is foglalkoznunk szükséges a *morális tisztelet* általánosan kötelező, tehát az *idegen embert* is megillető elvével. De az *idegennel szembeni kötelezettségeink* tartalmát, az ebből eredő bánásmód jellegét, a jogosan elvárható segítségnyújtás és áldozatvállalás mértékét ebben az esetben is a realitások talaján állva, a tényleges erőforrások és lehetőségek végességének függvényében kell megközelíteni; elkerülendő, hogy személyes elköteleződéseinket, lojalitásunkat ne másoknak jogosulatlan hátrányt okozva érvényesítsük. De ez már a társadalmi igazságosság területe!

szigorú értelemben soha nincsen biztosíték, mivel cselekedeteink eredménye, következménye, tovagyűrűző hatása, egyszóval tevékenységünk sikeressége a valóság *tőlünk független* tényezőitől is függ. Okosan járunk el tehát, ha előrelátásunk korlátozottságának tudatában cselekszünk és tervezzük a jövőt. Létezésünk és kapacitásaink végességének ez óhatatlan velejárója, amiből az is következik, hogy egy adott eredményre ritkán lehet egyetlen, ún. *domináns okra* visszavezető magyarázatot adni. Bárhová tekintünk, a folyamatok összetettségét látjuk, ahol nem feltétlenül egyetlen irányba, okról okozatra terjednek a hatások, hanem korrelatív jelleggel, azaz egymásra kölcsönösen ható, egymást kölcsönösen meghatározó módon.

Fel kell hívnom a figyelmet a következmények árnyalt értékelésének követelményére! Az elemzési szempontok függvényében egy bizonyos tevékenység vagy cselekvés eredménye egyszerre lehet előremutató és káros. Változó körülmények között ugyanaz a cselekvés más és más jelentőséget hordozhat egy adott személy számára; illetve különböző személyek számára ugyanabban a helyzetben az őket érintő cselekvésnek vagy hatásnak más és más lehet az értelme. Gyakran utólag sem lehet egyértelműen eldönteni egy adott kimenetel jellegét; ilyenkor a különböző szempontok szerinti leírásokra vagyunk utalva. A személyeket közvetlenül érintő szakmai döntések mérlegelésekor érdemes világossá tenni, hogy a szakmai nézőpontból hangsúlyozott érdek csak egy részét alkotja az érintett *összérdekének*. Utóbbira felelős és kommunikatív viszony nélkül aligha van rálátásunk; s a személyi autonómia tiszteletben tartásának követelménye miatt nem is dönthetünk felőle.

A személyek különböző tartalmú célok mentén tevékenyek, és ugyanazt a célt is igen eltérő motivációk hatására érik el („*x cél érdekében y ok miatt teszem z-t*”). A tettek és a következmények külsődleges sajátosságai felől nem láthatunk rá a célokat tételező akarat indítékaira, a cselekvés benső mozgató elveire, arra a tágabb kontextusra, amely felől egy adott cselekvés a maga egészében megítélhető lenne. Növekvő kulturális különbségek esetén még nehezebb a cselekvés egyértelműsítése. Természetesen a cselekvés végrehajtásához vezető motiváció nem feltétlenül azonosítható azzal, amit egy személy a maga cselekedetének indokolására felhoz. Olykor leplezni kívánjuk valós szándékainkat. Máskor – a motivációk összetett, elválaszthatatlanul összefonódó és csak részben átlátható jellege miatt – előttünk sem világos,

hogy mit miért is teszünk; mik azok a célok, *amelyekért*, és az indítók, *amelyek miatt* tevékenyek vagyunk. Könnyen előfordulhat, hogy félreismerjük vagy ámtítjuk önmagunkat. Márcsak ezért sem nélkülözhető a másoktól érkező felelős segítség!

Hivatás nincsen hosszú távú felelősségvállalás nélkül. Ehhez tartósan motiváló háttérre van szükség, amely az embert tevékenységre és gyakorlati figyelemre sarkallja. Kézenfekvő, hogy a *személyes vonzalmak* kötőereje és a *hivatássonvetetből* eredő szakmai elköteleződés<sup>2</sup> nélkülözhetelen motivációs tényezők a tevékenységek számára. Az emberi benső („lélek”) vonzáskörét sok minden megérintheti és mozgósíthatja. Rendkívül erős hajtóerő, ha egy személy megtalálja azt, amiért született, illetve rátalál arra a tevékenységre, amelynek az életét szentelni kívánja. A másikért tevékeny felelősség idővel teljesen önálló és sarkalatos elemmé léphet elő a cselekvésre készítő motívumok sorában. Benső igényt teremt arra, hogy önmagunkat felelős személyként lássuk, s hogy tevékenységeinket morális ágensként gyakoroljuk. Tehát bármennyire is joggal hangsúlyoztuk eddig a felelős gyakorlatok *eredményközpontúságát* és a segítségnyújtás *hatékonyágát*, legalább ennyire ki kell emelnünk a cselekedetekre készítő *motivációk* fontosságát. Elkerülendő, hogy a cselekedetek morális megítélhetőségének kritériumait egyoldalú leegyszerűsítéssel a cselekvés kezdőpontjától (*indítók*) vagy végpontjától (*célok, következmények*), esetleg magától a cselekvés jellegétől (*elvek*) tegyük függővé.

Minden tett az emberi bensőből, a „lélek mélyéről” indul. Az indíték, amely a személyt cselekvésre készíti, bizonyos értelemben fontosabb, mint maga a cselekvés és annak külső eredménye. A lelkiület a személy legszemélyesebb mozgató erejeként hatja át benső életünket; a vágyak, elképzelések, gondolatok legrejtettebb világát. De kifelé is hat, hiszen ott van a mozdulatokban, a szavak nélküli vagy szavakkal történő külső megnyilvánulásokban, és bizonyos mértékben megmutatkozik a tettekben is. Utóbbiak azonban már nem tükrözik vissza maradéktalanul a személy érzületeit: ( $\alpha$ ) a megnyilvánulásokat, akár még szándékainkat is, erőteljesen

<sup>2</sup> Az elköteleződés súlypontjai természetesen változhatnak. Van, akinek a hivatására jellemző *munkatevékenység* a fontos; másoknak a tevékenység kijelölte célok *eredményes megvalósítása*; ismét másoknak a megvalósult eredmények *emberi életre gyakorolt hatása*.

befolyásolják a fogadtatásukkal kapcsolatos előzetes várakozások; ( $\beta$ ) a tettek alakulásában, a végső következmények kialakulásában pedig a cselekvőn kívül álló hatóokok is közrejátszanak. A lelkiület tehát közvetlenül és sokkal tisztábban érvényesül a személy reflektálatlan bensőségében. Egy-egy felvillanás erejéig kérlelhetetlen őszinteséggel tárja fel a személy szabadságának jó vagy rossz irányát, azt a benső magatartást, azt az alapvető hozzáállást, amelyet az egyén a dolgokkal, az emberekkel, önmagával vagy a mindenséggel szemben tanúsít, és amely, ha töredékesen is, de átjárja mindazt, amit az ember tesz vagy tenni készül. Minél határozottabb a lelkiület, annál intenzívebb és kisugárzóbb a személy jelenléte a környezetében. Ennek ellenére az emberi benső a maga immanenciájában egy rejtett, többnyire takarásban maradó zóna, amelyet minden külsődleges megnyilvánulás, de még a saját önmegfigyelésünk is, csak részlegesen közvetít.

Helyesen mondja *Guardini*, hogy hajlamosak vagyunk lebecsülni mindazt, ami belül történik; s mindaddig súlytalanítjuk a kimondatlan vágyak és gondolatok erejét, amíg át nem törjük azt a határvonalat, ahol a benső indíttatásokból valóságos tettek születnek.<sup>3</sup> De könnyen tévútra vezet az efféle leegyszerűsítés! Kétségtelen, hogy a gondolattal és a lelkiülettel szemben a tett valóságot formáló aktív hatóerő; és egy olyan koncepció, amely a másokért viselt felelősséget hangsúlyozza, nem tekinthet el a cselekvések más személyekre és azok környezetére gyakorolt hatásaitól. Egy elfojtott rosszindulat feltehetően kisebb kárt okoz, mint egy végrehajtott gonosztett; ráadásul az őszinte jóakaratot hordozó szándék is óriási károkat idézhet elő. Indítékok nélkül azonban eredmények sem születnek; cselekedeteink hatásossága, részben legalábbis, lelkiületünk és egyéb kvalitásaink (például: gyakorlati ítélőképességünk) együttműködésének az eredménye. A tettek kezdete, iránya és hatóereje a személy benső szabadságához, lelkiületéhez és lelkiismeretéhez vezet vissza. Az indíttatás okaira, indokaira, morális tisztaságára irányuló benső rámutatás és iránykijelölés nélkülözhetetlen az egyén erkölcsi fejlődésében. Az önbecsülés és a tartás fontos, hosszú távon kialakuló mozzanata, hogy az ember ragaszkodni kíván

---

<sup>3</sup> Romano Guardini: *Az Úr*. Budapest, 1986, Szent István Társulat. 98–99.

ahhoz, *amit* csinál, és ahhoz is, *amiért* csinálja. Ehhez pedig benső iránytűre van szüksége.

Egy szoros embertársi kapcsolatból fakadó szerep vagy egy bizonyos szakképzettség birtokában gyakorolt foglalkozás önmagában akkor sem hivatás, ha egyébként hozza a várt eredményeket. Nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a hivatás mindenekelőtt *morális vállalkozás és vállalás*. Olyan önkéntes vállalás, amely *áldozathozatallal* jár. A morál azonban benső ügy, amely ráeszmélés és ráhangolódás nélkül észlelhetetlen és hozzáférhetetlen az egyén számára. Senkinek nem írható elő, miként viszonyuljon az általa végzett tevékenységekhez, ha egyébként e tevékenységek összahangban állnak általános emberi normákkal, illetőleg bizonyos szakmai és szakmaetikai elvárásokkal; azaz morálfilozófiai értelemben legálisak. Következésképp: a bensőbe kívülről betörni nem szabad, sőt idővel egyre kevésbé lehetséges. Ugyan megparancsolhatjuk egy embernek, mit tegyen, de azt aligha, milyen indíttatással és lelkülettel tegye azt, amit tennie kell. Minden ilyen önrendelkezést romboló kísérlet a személyt összetartó integratív erők veszélyeztetésével jár együtt!

A morális imperatívuszok *kötelező* jellegének forrása *ember- és személyvontunk*, amely *elvárásokat* támaszt azok viselkedése és szemlélete felé, akik ezt észlelni képesek.<sup>4</sup> A *teljesíthetőségnek* azonban vannak bizonyos előfeltételei. Hiába van meg bennünk az ehhez szükséges képesség, személyektől független morális követelmények önmagukban aligha elégségesek ahhoz, hogy ( $\alpha$ ) azt *tegyük*, amit tennünk kell; és ( $\beta$ ) *azért* tegyünk, amit tennünk kell, mert az *helyes*. Esetileg igen, de tartós rendszerességgel mind motiváltságában, mind eredményességében nehezen fenntartható az efféle gyakorlat. Az erkölcs beágyazott a személyes élet konkrét összefüggésrendszerébe; parancsainak („legyen”) teljesíthetősége nem függetleníthető egy adott személy indikatívuszaitól („van”) – körülményeitől, személyes vonzalmaitól, emberi kötődéseitől, szakmai elkötelezettségétől, reményeitől, hitétől etc. Másként: akinek *van* mit és *van* miért adnia, annak *kell* adnia. Ami hosszú távon egyedül úgy lehetséges, ha az áldozatvállalásban a személy megtalálja saját léte kiteljesedésének, elmélyülésének és

<sup>4</sup> Megjegyzendő, más élőlények léte is keletkeztethet normatív elvárásokat.

εὐδαιμονία-jának<sup>5</sup> lehetőségét, különösen, ha tevékenységét *élmény, eredményesség és megbecsülés* kíséri.

A vállalt hivatás életünk részeként, mint értelmes, hasznos és segítő tevékenység a teljesség horizontjába illeszthető, így sem könnyű azonban megbirkoznunk azzal a nehézkedési erővel, amellyel a mindennapok kihívásai fenyegetnek. Néhány fontos szempontra hívnám fel a figyelmet! (α) Nincsen hiteles szakmai tudás megfelelő *önismeret* nélkül, hiszen a tevékenységeket végző ágens mi *magunk* vagyuk. Teendőink optimalizálására ezért csak erősségeink és gyengeségeink reális ismeretének fényében kerülhet sor. Önmagunk fejlesztése legalább annyira fontos, mint szakmai tudásunk aktualizálása. (β) Ahogy korábban már utaltam rá: tisztában kell lennünk *erőforrásainkkal*. De nemcsak egy adott hivatás gyakorlásához szükséges –anyagi, lelki és eszmei– erőforrásokról van itt szó, hanem saját testi és mentális egészségünk fenntartásáról is, mindazon szemléletbeli és gyakorlati tudásról, amelyet egyedül önmagunk egyensúlya érdekében használunk. Az erőforrásgazdálkodás, az erőforrásaink fenntartására és megújítására irányuló törekvés elsőrendű prioritás.

(γ) Egymásra utaltságunk tény. Hosszú távon egyetlen hivatás sem gyakorolható hatékony családi és/vagy szakmai *támogatás* nélkül. Bármennyire is evidencia ez, a háttértámogatás gyakorlati megvalósítása, működtetése és megőrzése rendkívül összetett feladat. Energiát és tudást igényel, különösen egy gyorsan változó, teljesítményelvű környezetben, ahol a kudarctűrő, konfliktuskezelő és közösségi részvételt segítő képességek erősítése nélkülözhetetlen feladat. Tulajdonképpen nincs olyan fogalkozási ág, ahol a *szakmai együttműködés* nélkülözhető; sőt, egyes szakterületeken a munkatevékenység kizárólag tényleges *munkaközösségek, teamek* keretében folytatható. Hozzá kell azonban tennem, hogy a teljesítményi paraméterek maximalizálása céljából szervezett közösségek koherenciája gyenge, még akkor is, ha egyéb ösztönzők révén magas innovatív erőt mutatnak fel. A *hivatásként* gyakorolt tevékenységek ellátására szakosodott és közösséggé formálódó munkacsoportokban feltehetően az alternális felelősség

---

<sup>5</sup> Az ógörög filozófiai hagyomány e szakkifejezése a lélek kibontakozottságára, tartós boldogságára, jó állapotára utal.

egy különleges, semmihez sem hasonlítható formája teremti meg a tagok közti tartós szakmai és emberi együttműködés lehetőségeit.

A ( $\delta$ ) *humor* és a ( $\epsilon$ ) *remény* két antropológiai konstans, melyek kiemelt szerepet játszanak a holisztikusan szerveződő emberi élet integritásának megteremtésében. A humor képes társas derűvé oldani az élet számtalan helyzetét; olykor még a fájdalommal és tehetetlenséggel súlytott állapotokat is. A remény átemelő és -lendítő ereje pedig a jövőhorizont megújításával, helyreállításával segíti a tevékenység és a szemlélet fenntarthatóságát.

Elemi erkölcsi tapasztalat, hogy gondolatainkkal, szavainkkal, cselekedeteinkkel és mulasztásainkkal olyan hatást gyakorlunk – akár szándékosan és észlelhetően, akár tudtunkon kívül vagy észlelésünk határain túl –, amely az általuk érintett személy létre sorsdöntő lehet. A gyakorlati figyelem hiánya vagy megtagadása révén hátrítjuk a második személyért viselt felelősség vállalását. Ez a kihátrálás a *morális rossz* oka, amely részünkről *önösség, elvakultság, gyengeség* vagy *közömbösség* formájában mutatkozik meg, és megannyi *szenvedést* okoz. Létezésünk dinamikája azonban esélyt ad arra, hogy feltárhassuk, megéljük, helyreállítsuk, megerősítsük vagy fokról fokra kiterjesszük alternális felelősségünket, azt az imperatív utalást, amely a másik embert a *viszonást nem váró adás, a törődés* és a *hozzájárulás logikájának* – nem pedig az *elvétele, a kifosztás, a magára hagyás, a megtagadás, a kiszolgáltatás* vagy a *megrontás* logikájának – gyakorlati perspektívájába helyezi. A felelősségvállalásra és az „elvárhatónál többet tenni” benső igényére egy bizonyos szerepből vagy foglalkozásból következő tevékenység formájában egy *egész élet* alapítható. Akkor is igaz ez, ha a felelősség érvényesítése olykor meghaladja az erőnket, s jóra irányuló törekvésünk imperatívusza zátonyra fut a valóság indikatívuszán. A második személyért viselt felelősség azonban megvilágíthatja a létezés dinamikájához rendelt jó tartalmát, és tevékenységeink mások életére gyakorolt hatásán túl talán csak az meglepőbb, hogy az első személy kiteljesedése a hivatásnak szentelt élet irányában is lehetséges. Úgy tűnik tehát, hogy a hivatásként gyakorolt felelősségvállalás a személy alapvető antropológiai igénye, amely legalábbis esélyt teremt „erény és boldogság” közös metszetének megvalósulására.

## Irodalom

- Aristoteles: *Nikomachosi ethika*. 1–2. kötet. Budapest, 1942, Franklin Társulat. (A *Parthenon kétnyelvű klasszikusai*)
- Bauman, Zygmunt: *Postmodern Ethics*. Oxford–Cambridge (Massachusetts), 1994, Blackwell.
- Grisez, Germain–Boyle, Joseph–Finnis, John: Practical Principles, Moral Truth, and Ultimate Ends. In *The American Journal of Jurisprudence*. Vol. 32/1987. 99–151. [Gyakorlati elvek, erkölcsi igazság, és végső célok. In Frivaldszky János (szerk.): *Természetjog*. Budapest, 2006<sup>2</sup>, Szent István Társulat. 211–256.]
- Guardini, Romano: *Az Úr*. Budapest, 1986, Szent István Társulat.
- Kant, Immanuel: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Hrsg. von Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main, 1977 [1785], Suhrkamp. (*Werke in zwölf Bänden*, Bd. 7) [Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. Budapest, 1991, Gondolat.]
- Scheler, Max: *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neue Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*. Hrsg. von Maria Scheler. Bern, 1954<sup>4</sup> [1913], Francke Verlag. (*Gesammelte Werke*, Bd. 2) [A formalizmus az etikában és a materiális értéketika. Budapest, 1979, Gondolat.]
- Weber, Max: Politik als Beruf. In *Gesammelte politische Schriften*. Hrsg. von Johannes Winckelmann. Tübingen, 1988<sup>5</sup> [1919], J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 505–560. [A politika mint hivatás. In *Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris. 156–209.]



Molnár Ágnes<sup>1</sup>

## Premodern, preindusztriális vagy modern család?

### Elméleti megfontolások egy lokális társadalom vizsgálatának tanulságai alapján

#### Absztrakt

Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogyan hatnak egymásra kölcsönösen a családi-rokonsági rendszer és a környező társadalmi-gazdasági feltételrendszer, beleértve a termelőerők és a termelési viszonyok változásait is. A szerző a 19. század második felében és a 20. század elején élt kiskanizsai mezőgazdasági kistermelő családok életét vizsgálta Daniel Bertaux francia szociológus összehasonlító társadalmi genealógiai módszere szerint. Kutatása eredményeképpen azt találta, hogy a családok életét „hosszú időtartamú” mentalitásbeli struktúráként legmarkánsabban a az Augustins-féle tipológia rokonsági szisztémájában megjelenő rokonsági elv, valamint a neolokális letelepedési norma befolyásolta.

A kijelölt korszakhatárokon belül a család mint intézmény karakterét illető legalapvetőbb változás a szülő-gyermek viszonyban következik be, valamint a tekintetben, hogy a szülőknél a gyermekeik iránti attitűdjei és aspirációi kezdtek megváltozni. A csökkenő gyermekszám, az utódoknak a mezőgazdaságon kívüli pályákra való irányítása és a felnőtt gyermekeknek a szülőikkel szembeni gazdasági emancipációja mellett azonban a generációk közötti kapcsolat a külsőségek tekintetében ebben az időszakban még alig változott.

A kiskanizsai családi élet a „patriarchális”, pontosabban „gerontokrata” felszín ellenére is inkább nevezhető modernnek mint premodernnek. Ami az archaizmus látszatát kelti, az a preindusztriális termelőeszközök miatt fennmaradó, erős családi logika érvényesülése a családi kisüzemek működésében, amely megköveteli a szigorúságot a családi munkaerőszervezet vezetését illetően. A tekintélyelv alkalmazását tehát inkább a korabeli piaci viszonyokhoz való alkalmazkodás tette szükségesszerűvé, mintsem a – premodern – hagyományokhoz való ragaszkodás.

**Kulcsszavak:** premodern család, preindusztriális család, modern család, összehasonlító társadalmi genealógiai módszer, rokonsági szisztéma, rokonsági elv, szülő és gyermeke közötti viszony.

<sup>1</sup>A Miskolci Egyetem, Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete, Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék Molnár Ágnes egyetemi adjunktusa

## Abstract

The aim of the present study is to investigate how the family-kinship system and the surrounding socio-economic conditions interact with each other, including changes in the productive forces and the relations of production. The author investigated the life of small-scale farming families in Kiskanizsa in the second half of the 19th and early 20th centuries according to the comparative social genealogical method of the French sociologist Daniel Bertaux. As a result of her research, she found that the life of families was most strongly influenced by the kinship principle emerging in the kinship system of Augustins's typology as a structure of "long-term" mentality, as well as the neolocal residence norm.

Within the designated age limits, the most fundamental change in the character of the family as an institution occurs in the parent-child relationship and in the fact that parents' attitudes and aspirations towards their children have begun to change. However, the relationship between generations in terms of externalities has hardly changed during this period, although the number of children has decreased, the offspring have been increasingly directed to careers outside agriculture, and the economic emancipation of adult children towards their parents has become more and more significant.

Despite the "patriarchal", or more precisely, "gerontocratic" surface, family life in Kiskanizsa can be called modern rather than premodern. The appearance of archaism is created by the strong family logic due to pre-industrial means of production, that persists in the operation of small family farms, which requires rigor in the management of the family labor organization. The application of authoritarianism was therefore made necessary by adaptation to contemporary market conditions rather than by adherence to – premodern – traditions.

The aim of the present study is to investigate how the family-kinship system and the surrounding socio-economic conditions interact with each other, including changes in the productive forces and the relations of production. The author investigated the life of small-scale farming families in Kiskanizsa in the second half of the 19th and early 20th centuries according to the comparative social genealogical method of the French sociologist Daniel Bertaux. As a result of her research, she found that the life of families was most strongly influenced by the kinship principle emerging in the kinship system of Augustins's typology as a structure of "long-term" mentality, as well as the neolocal residence norm.

Within the designated age limits, the most fundamental change in the character of the family as an institution occurs in the parent-child relationship and in the fact that parents' attitudes and aspirations towards their children have begun to change. However, the relationship between generations in terms of externalities has hardly changed during this period, although the number of children has decreased, the offspring have been increasingly directed to careers outside agriculture, and the economic emancipation of adult children towards their parents has become more and more significant.

Despite the "patriarchal", or more precisely, "gerontocratic" surface, family life in Kiskanizsa can be called modern rather than premodern. The appearance of archaism

is created by the strong family logic due to pre-industrial means of production, that persists in the operation of small family farms, which requires rigor in the management of the family labor organization. The application of authoritarianism was therefore made necessary by adaptation to contemporary market conditions rather than by adherence to – premodern – traditions.

**Keywords:** premodern family, preindustrial family, modern family, comparative social genealogical method, kinship system, kinship principle, relationship between parent and child, Kiskanizsa (Hungary)

Tanulmányomban<sup>2</sup> egy kertészkedő-piacozó, mezővárosi jellegű, Nagykanizsa megyei jogú város részét képező településrész, Kiskanizsa családjainak az életét vizsgálom a 19. század második felében és a 20. század első felében; illetve az ezen vizsgálat során leszűrt elméleti jellegű tanulságokat kívánom bemutatni. A „régikorok” családjainak vizsgálata számos érdekes meglátással szolgálhat a mai kor emberei számára, amikor a hetven-százhetven évvel ezelőtt élt famíliák életét összeveti a sajátjával. Így például az idősek iránti feltétlen tisztelet megkövetelése vagy a házastársak közötti gyengédség látható jeleinek hiánya miatt a hajdanvolt családok egészen távolinak, régiesnek tűnnek, ami arra indíthatja a felületes szemlélőt, hogy a különbözőség okán a családi viszonyok rendszerét, a mentalitást, a családi-rokoni kapcsolatokkal szembeni attitűdöt egyértelműen premodernnek titulálja; még akkor is, ha a vizsgált családokat valójában már a modern kor, azaz a piacgazdaság körülményeihez való alkalmazkodás kényszere formálta.

Természetesen ez a – modern-premodern - szembeállítás rendkívül leegyszerűsítő, elméleti szempontból pedig mindenképpen magyarázatot kíván. A tanulmány többek között azt a kérdést kívánja tisztázni, hogy amennyiben a fentebb megjelölt időszakban vizsgáljuk egy élelmiszertermelő közösség családjait, jogos lehet-e és milyen szempontból lehet jogos - akár a modern, akár a premodern jelző használata?

A feladat egyáltalán nem egyszerű. Az elmúlt bő másfél évszázadban is több hullámban mentek végbe változások a család intézményét tekintve, amelyeknek a korszakolásban is meg kell jelenniük. Mindenekelőtt azzal kell

---

<sup>2</sup> A tanulmány a 2018-ban, az MTA Lendület Családtörténeti Kutatócsoportja által megrendezett „Apák és fiúk, anyák és lányok. Szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a premodern családban (1500–1918)” című konferencián bemutatott előadás szövegének továbbfejlesztett változata.

számot vetnünk, hogy a „premodern” mint jelző semmiképpen nem a „mai” melléknévnek az ellentéte. A szűkebben vett „mát”, a jelenkort, az elmúlt több mint fél évszázadot helyesebb talán posztmodernnek nevezni - amely nem tartozik jelen tanulmány keretei közé. Ez utóbbi az az időszak, amely Magyarországon a kistermelő családok életét, tagjaik kapcsolatrendszerét a téészesítést követő időszakban a termelési viszonyok megváltozásával és annak minden következményével együtt (beleértve a mezőgazdaság második technikai forradalmát is) alapjaiban rendezte át.

A premodern és a modern közötti határ megállapításával azonban némileg nehezebb dolgunk lesz elméleti szinten is. Ez esetben sem tekinthetünk el attól, hogy a családmodellek vizsgálatakor számba kell vennünk azon anyagi körülményeket, amelyek a családok létfeltételeit meghatározzák.<sup>3</sup> Tehát nem csak a mentalitás, a kapcsolati külsőségek számítanak ennek a kérdésnek a megítélésében, hanem – főként egy mezőgazdasági kistermelő réteg esetében – fontos számolnunk a vizsgált korszakban és társadalmi rétegben a gazdasági szférának a jellegzetességeivel, a termelési viszonyokkal, a munkamegosztással, amely erősen meghatározza a családi szerepeket és a családon belüli kapcsolatok minőségét. A családi viszonyok módosulásai, valamint a modernizáció időszakára jellemző industrializációs, urbanizációs változások között a kapcsolat azonban sem nem egyvonalú, sem nem szimpla,<sup>4</sup> ezért minden egyedi szituációt külön kell megvizsgálni. A nyugati társadalmakban az industrializációval szinte párhuzamosan haladt az agrárforradalom, vagyis a mezőgazdaság technológiai fejlődése és a termelési mód átalakulása. Nem így Magyarországon (Közép- és Kelet-Európa sok más társadalmához hasonlóan), ahol a mezőgazdasági kistermelők helyzetét a tőkehiány, s a technológiai-munkaszervezeti fejlesztések ebből fakadó lassúsága jellemzi.<sup>5</sup> Tehát adva van egy olyan gazdasági rendszer, amely (helyel-közzel) a piactgazdaság elvei szerint működik, s hozzá az élelmiszertermelők kisüzemei, amelyek *preindusztriális* technológiával, a feudalizmus örökségeként lassan oldódó, rendies társadalmi viszonyok között igyekeznek ezekhez a piaci viszonyokhoz alkalmazkodni, a túlélés érdekében. Mivel a mezőgazdasági kistermelők alapvetően családtagjaik munkaerejére

---

<sup>3</sup> Segalen 1986: 491.

<sup>4</sup> Segalen 1986: 488.

<sup>5</sup> E kérdéskör irodalma rendkívül széles ezért csak egy klasszikust idéznék: Erdei é. n. [1940]

támaszkodnak, vagyis a *család* egyben *munkaszervezet* is, egyértelmű, hogy a gazdasági-társadalmi körülmények fentebb vázolt sajátosságai hatnak a családon belüli viszonyokra. A kérdés az, hogy hogyan? Ennek vizsgálata elengedhetetlen, ámde meglehetősen nehézkes, mert a források – főleg az írást e korszakban a napi gyakorlatban alig használó élelmiszertermelők esetében – sokkal szűkösebbek, mint más társadalmi csoportok esetében.

Jelen tanulmány fő kérdése, hogy éppen ezen szűk korszakhatárokon belül vajon van-e egyáltalán lényegi változás a család jellemvonásait illetően, kiváltképpen a *szülő-gyermek viszonyt* tekintve – és hogy ha van, akkor minek köszönhető e változás?

Kiindulásképpen, a fentiekkel összhangban, le kell leszögeznünk: „A család” általánosságban nem létezik, csak „családok” vannak, többes számban, amelyek szociális környezetük, kultúrájuk, vallásuk, etnikai hovatartozásuk, az általuk követett családi modellek, de a családalapítók személyisége szerint is nagyon különbözőek lehetnek. Ez a látszólagosan triviális megállapítás a társadalomtudományok berkeiben, azokon belül is az elsősorban szinkrón jellegű vizsgálatokat végző szociológiában csak az 1980-as években vált széles körben elfogadottá, s főleg a korabeli ipari társadalmakra vonatkoztatták. A diakrón vizsgálatok igénye a szociológia és egyéb társadalomtudományok részéről (nyilvánvalóan a mentalitástörténet és a mikrotörténelem hatására) csak a '90-es években fogalmazódott meg egyértelműen. Daniel Bertaux francia szociológus szerint az emberi élet és a családok sorsa, ha kicsiben is, de egészében magában hordozza a történelmet, a társadalmi változásokat és annak különböző dimenzióit: a demográfiai, gazdasági, politikai, kulturális, migrációs vagy szocio-szexuális jelenségeket.<sup>6</sup> A családok nemcsak tükröként verik vissza a nagyobb társadalmi-történelmi események visszfényét, de kis „ön szabályozó, önirányító, önszervező mikro-rendszereknek” tekinthetők,<sup>7</sup> melyek adott esetben szintén visszahatnak a lokális intézmények, sőt, akár a társadalmi-történelmi makrofolyamatok alakulására. Bertaux „összehasonlító társadalmi genealógiai módszere”<sup>8</sup> segítségével egy adott társadalmi-foglalkozási réteg több családjának a lehető legtöbb nemzedéket magába

---

<sup>6</sup> Bertaux 1996: 36-37.

<sup>7</sup> Bertaux 1996: 36-37.

<sup>8</sup> Bertaux 1991.

foglaló történetét gyűjtötte fel (ego-tól kiindulva a felmenőknek, majd azok leszármazottainak az élettörténetét rögzítette, majd ugyanezt elvégezte ego affinális rokonságában is).<sup>9</sup> S a kapott adatok alapján következtetett a kiscsalád és rokonsága társadalmi beágyazódására, és az inter- és intragenerációs társadalmi mobilitásra – miközben párhuzamba állította a családtörténetet a társadalmi-gazdasági-politikai makrofolyamatokkal. A módszer tehát nem egyedül a viselkedésmódokat mutatja be, hanem azt is, e viselkedésmódok milyenfajta szituációkra adnak választ, miként formálódnak meg azok a döntések, amelyek e viselkedésmódokhoz vezetnek.<sup>10</sup>

Hasonló metódussal igyekeztem magam is feltárni a kiskanizsai kistermelő családok életét: 1991 és 2002 között több mint 30 család legalább egy, de néha kettő-három tagjával készítettem család- és élettörténeti interjút.<sup>11</sup> Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az akkori 70-90 éves, legidősebb korosztály segítségével megbízható módon az ő gyermek- és ifjúkoruk idejéig (kb. az 1920-30-as évekig) tudtam visszanyúlni, de a felrajzolt családfa elemzése, illetve saját szüleik-nagyszüleik elbeszélései alapján ennél korábbi időszakokra vonatkozóan is kerültek elő szórványos adatok. A 19. század második felére értelemszerűen csak a levéltári dokumentumokban fellelt gyér információk (árvaszéki iratok, kihágási perek, városi tanácsi dokumentumok) segítségével lehet következtetni.

A 19-20. század fordulóján a családi élet mai szemmel egyértelműen premodernnek látszik:

1. A megélhetést, a gazdasági alapot a családi kisüzem adja, melyhez a munkaerő-szervezetet a családtagok biztosítják. Nyomatékosítani szeretném, hogy ez az a pont, ami a vizsgált korszak majdnem 100 évén keresztül (gyakorlatilag a kollektivizációig) nem változik, legalábbis a kis- és középbirtokosok esetében amolyan klasszikus, polikulturás termékszerkezetre épülő, önellátást szem előtt tartó, családi logika szerint működő, a meglévő javak használatát optimalizáló (nem pedig a profitot maximalizáló) „parasztgazdaságokról” van szó. A paraszt szót azonban itt mindenképpen idézőjelbe tenném, s csak egy fél mondat erejéig utalnék a

---

<sup>9</sup> A módszer egyáltalán nem új a néprajzban és az antropológiában lásd Rivers, W. H. 1910.

<sup>10</sup> Bertaux 1996: 45.

<sup>11</sup> Az adatokat PhD disszertációmhoz gyűjtöttem. Az eredményeket lásd: Molnár 2019.

paraszt szó tudományos használatának problematikus voltára,<sup>12</sup> miközben szeretném azt is jelezni, hogy éppen ez az a formáció, amelyet a néprajz előszeretettel titulál „parasztinak”. A helyes kifejezés a termelőeszközök technikai fejlettségének (vagy inkább fejletlenségének) és a családi munkaerő-szervezet dominanciájának figyelembevételével a *preindusztriális* volna, amely azonban ebben az esetben semmiképpen nem egyenlő a premodernnel, mivel a kisüzemek a piacgazdaság viszonyai között termelnek, s így a családi munkaszervezet a modern kor körülményeihez való alkalmazkodás jeleit viseli magán.

2. A mezőgazdasági munkába a kistermelők gyermekei kicsi koruktól kezdve belenevelődtek, életformájukká vált, és véglegesen ritkán hagyták el azt: többnyire maguk is gazdálkodókká váltak, vagy pluriaktív életformát folytattak saját családjukkal együtt (vasutasok, kisiparosok, kereskedők lettek, miközben feleségük kertészkedett, piacozott – azonban az elsőleges céljuk nekik is a családi birtok gyarapítása maradt.)
3. A családok szerkezetüket tekintve nagyrészt összetett nagycsaládok voltak; elsősorban törzscsaládok.
4. Az irányítás többnyire patriarchális jellegű, de mindenképpen gerontokrata volt (vagyis az idősek kezében volt a vezetés), a felnőtt gyermek és annak házastársa is a szülőknek engedelmességgel és tisztelettel tartozott. A meny, ha piacozott, a bevétellel anyósa felé köteles volt elszámolni. A sokfiús családba férjhez ment menyecskére gyakorlatilag cselédsors várt: mindenkit ki kellett szolgálnia, a férfiakkal egy asztalhoz sem ülhetett.
5. A házassági életkor ekkoriban még viszonylag alacsony volt: a leányoknál inkább a 16-18 év, fiúknál a 20-as évek eleje volt a norma.
6. A születésszám magas volt, gyakorlatilag minden családban annyi gyermek született, amennyit a szülők egészségi állapota lehetővé tett. Ebben az időben nem volt ritka a 10-12 gyermek sem egy családban. Azonban ez nem minden esetben a premodernitás jele volt, hanem lehetett racionális döntés eredménye is: mivel a kertészetben vagy az állatok őrzésére már a

---

<sup>12</sup> Bővebben ld. Molnár 2004.

7-10 éves gyermekek munkaerejét is hasznosítani tudták, a családok számára gazdasági szempontból kedvező lehetett a nagy gyermekszám.<sup>13</sup>

Ami kifejezetten modern vonásnak tűnik, és végeredményben a polgári törvénykezés is ezt szorgalmazza: az *örökösödést szabályozó alapelv*. Az örökösödés a *szegmentált kognatikus (vérrokon) utódlás és egyenlő hagyatékolás* szabályai szerint ment végbe:<sup>14</sup> vagyis az összes fiú- és leánygyermek egyenlően örökölt az anyja és apja minden ingó- és ingatlan vagyonából. Azonban sem a 19. század második feléből, sem a korábbi korszakból nem találtam egyértelmű bizonyítékot arra, hogy a férfileszármazottakat előnyben részesítették volna, jöllehet, a szakirodalom<sup>15</sup> Tárkány Szücs Ernő nyomán,<sup>16</sup> a magyar nyelvterületen a „fiági öröklést” (szegmentált agnátikus utódlást) tartja bevett eljárásnak. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a hagyatékok minden generációban annyifelé osztódtak, ahány gyermek volt a családban. Ugyanakkor elvárás volt a szülők felé, hogy minden gyermeknek juttassanak annyi örökséget, amivel el tud indulni az életben.<sup>17</sup> Szeretném kihangsúlyozni, hogy az átörökítés módja olyan tényező, amely a kiskanizsai kistermelő családok részéről a társadalmi-gazdasági életre is visszahat. Tudniillik az Augustins-féle tipológia<sup>18</sup> rokonsági szisztémájában megjelenő *rokonsági elv* Kiskanizsa esetében is tetten érhető, és ez az a megkérdőjelezhetetlen elv, amely a szülőket maximális önkiszákmányolásra készítette –azaz Csajanovval<sup>19</sup> szólva a munka elviselhetőségi küszöbét a fizikailag teljesíthető maximumig emelték-, hogy minden gyermekükre tudjanak legalább egy szőlőt hagyni. Ez teljesen másfajta gazdasági mentalitást és viselkedést indukál, mint az egyetlen örökös előnyben részesítő „ház-szisztéma” elve, amely szerint a szülőknek csupán egyetlen, rendszerint a legidősebb fiúgyermekük felé vannak kötelezettségeik, míg a

---

<sup>13</sup> Ez a stratégia széles körben megfigyelhető az intenzív növényi kultúrák művelésével foglalkozó kistermelőknél, a protoindusztriális kézműiparral foglalkozó családoknál és a részben a gyermekek jövedelmére alapozó munkáscsaládoknál is. Segalen 1986: 494-495., Medick 1989: 57.

<sup>14</sup> Vö: Az örökösödési rendszerek összefoglaló táblázatát, Augustins 1989: 126.

<sup>15</sup> Szilágyi 2000: 723-724.

<sup>16</sup> Tárkány Szücs 1981: 757-774.

<sup>17</sup> N. Szabó Gyula így ír erről: „Ha valamelyik gazdának hat szőlője van és megszületik a hetedik gyerek, így gondolkodik: -Még egy szőlőt szerzek, hogy a hetediknek is legyen.” (N. Szabó 1929: 340.)

<sup>18</sup> Augustins 1989.

<sup>19</sup> Tchayanov 1990.



fiatalabbak felé nincsenek, vagy alig vannak. Ezen utóbbi elv alkalmazása a birtok egyben maradását segíti elő, a testvéri-rokoni szolidaritás rovására.<sup>20</sup> Tulajdonképpen ezt az elvet lehet olyan „állandónak” tekinteni, amely hosszú idő elteltével sem változik – egyfajta „hosszú időtartamú” mentalitásbeli struktúráként<sup>21</sup> meghatározva a családok és a közösség működését.

Kiskanizsán a kijelölt korszak második felében, a 20. század elején és a két világháború között a családi viszonyok szemmel láthatóan kezdenek megváltozni:

1. A családok egyre nagyobb hányada (gyakorlatilag egyharmada) részesült a mezőgazdaságon kívülről származó jövedelemből. Ez az esetek többségében még mindig pluriaktivitást jelentett, tehát a mezőgazdasági és nem-mezőgazdasági jövedelmek kombinációját. Egyre gyakoribbá vált, hogy a fiúkat ipari vagy értelmiségi pályára szánták a szülők, de csak akkor, ha volt másik fiuk, aki továbbvitte a gazdaságot. Egy „jógazda” család kisebbik fia pl. azért nem tanulhatott tovább, mert ez a lehetőség a bátyjának adatott meg; pedig 14 nyelven beszélő piarista pap rokonuk térden állva könyörgött az érdekében a szülőknek. Ebből a történetből az is kitűnik, hogy a korábbi generációban is volt már olyan család, amely a fiát papi pályára engedte. A lányokat azonban még akkor sem taníttatták a szülők, ha amúgy módosak voltak és megtehették volna: „Mi nem nevelünk kisasszont” – válaszolta a legmódosabb gazda és felesége az 1930-as években a tanítónő kérésére, hogy engedjék továbbtanulni tehetséges leányukat. Egyetlen kivételt találtam, ahol a leány kereskedelmi iskolát végzett az 1920-as években, de a házasság miatt 17 éves korában az ő pályája is megfeneklett. Ugyanakkor a szegényebb családok leányai a férjhez menésig gyakran vállaltak pénzkereső munkát a nagykanizsai üzemekben (pl. a Franck pótkávégyárban, a nádszövet- és szalmatok gyárban, varrodában stb.)
2. A születésszám egyik generációról a másikra csökkenni kezdett. Az 1910-20-as években a 10-14 gyerekes családokat már megszólták. A két világháború között gyakorlatilag a 4-5 gyermek vállalása vált normává, majd egy generációval később a két-három gyermeké.

<sup>20</sup> Augustins 1989.

<sup>21</sup> Vö: Braudel 1958.

Ezzel párhuzamosan a házasodási kor is megnőtt (nők esetén: 20-22 évre, a férfiak esetén 24-25 évre), ami a nyugat-európai házasodási és születésszabályozási stratégia felé való elmozdulásként is értékelhető.<sup>22</sup> A gyermekkel, a jövővel kapcsolatos aspirációk –a birtok átörökítésének szándéka- azonban lényegüket tekintve ebben a korszakban még nem változtak, inkább az 50-60-as évektől vált jellemzővé az, hogy a fiatalok tömegesen más pályákat választottak.

3. Ami feltűnő és jóformán megmagyarázhatatlan változás –ha egyáltalán változásról van szó, és nem ez a *norma* eredetileg is!-, az az egy fedél alatt élő nagycsalád külön háztartásokra bomlása. Mind az írásos/levéltári, mind az orális források között már az 1920-30-as évekből akadt példa arra, hogy az idős gazda önként, még életében, a fia házasságkötése után átengedett annyi földet az új kiscsaládnak, hogy az önállóan tudjon gazdálkodni. Erre rásegített valószínűleg az a szokás is, hogy hozományként a fiatal menyecske egy tehenet kapott saját szüleitől, aminek hasznát magára és családjára fordíthatta. Valószínűleg itt egy másik elv érvényesülését látjuk: ez pedig a *neolitikus letelepedési normáé* (külön háztartás alapítása a fiatal pár részéről), ami akkor nyilvánul meg, ha erre gazdasági értelemben lehetőség nyílik. Ez a változási tendencia –ami lehetővé tette a *felőtt gyermekek szülői hatalommal szembeni emancipációját*– különösen annak fényében érdekes, hogy az interjúk során idős beszélgetőpartnereim a mai és a régi idők közötti különbségként rendszerint kidomborították, hogy valaha a felnőtt korú gyermekek is szót fogadtak az időseknek, s azt csinálták, amit azok mondtak nekik. Mindeközben a külsőségek, a megszólítási és tiszteletadási formák, a szülők magázása - mit sem változtak.
4. Ellentétes előjelű folyamatokat feltételezhetünk a gyermeknevelés és a nemi erkölcs szigorodásában. Ezt csak óvatosan jelenthetjük ki a források egyenetlenségei miatt, de úgy tűnik, hogy míg a 19. század második felében kb. 10% felett volt a házasságon kívül született gyermekek száma,<sup>23</sup> addig a 20. század közepére -legalábbis a norma szintjén- sokkal elítélőbbben nyilatkoztak a nők erkölcsi botlásaival kapcsolatban. Ebben nagy szerepet játszhattak a katolikus ifjúsági szervezetek, amelyek az 1910-20-as évektől

---

<sup>22</sup> Vö: Hajnal 1965.

<sup>23</sup> A részletes adatokat lásd: Molnár 2019: 215-216.

kezdvé komoly befolyást gyakoroltak a fiatalok nevelésére a maguk szigorú erkölcsi elveivel. Ennek hatására a néprajzi szakirodalomban sok helyütt említett évekig tartó „lánykodás”, a „címernek élés” Kiskanizsán gyakorlatilag megszűnt: a leányt sokáig nem engedték udvarlót tartani, majd amikor elkezdett járni hozzá egy legény, szinte egy-két hónapon belül férjhez adták, elkerülendő a szóbeszédeket.

Ami a *családon belüli nevelés szigorodását* illeti, az valószínűleg párhuzamba állítható a piacgazdaságba való bekapcsolódással és a termelés intenzívebbé válásával: a kertművelésben, szőlőművelésben a gyermekek munkaerejét kiválóan lehetett hasznosítani, ezért egyre korábban rendszeres munkára fogták őket (az iskolaidő megrövidítését kérvényezve az 5-6. osztályosok és az ismétlő iskolások számára a miniszteriumtól).<sup>24</sup>

Ez nem kiskanizsai specialitás. Magyarországon, Tárkány Szűcs Ernő<sup>25</sup> kutatásai szerint a parasztcsalád légkörének szigorúsága nem is olyan régi fejlemény. A jobbágyfelszabadítást követően a polgári tulajdoni törvények értelmében az apa lett a volt jobbágybirtok teljhatalmú tulajdonosa. Ez a tény nagyobb hatalommal ruházta fel felesége és gyermekei felett. Ugyanakkor a piaci viszonyok közé került, és a technikai fejlesztéseket tőke hiányában végrehajtani nem tudó családok munka- és életfeltételei egyre keményebbekké váltak, egyre többet kellett dolgozniuk a családtagoknak. Ekkor, a kapitalista termelési viszonyok hatására kezdett kialakulni az a fajta munkaerő, amit ma parasztnak szoktunk tekinteni.

Ami Kiskanizsán módosítja valamelyest a képet, az az, hogy bár Nagykanizsával együtt földesúri fennhatóság alatt állt 1853-ig, lakói azonban egy összegben adóztak a földesúrnak, ezért helyzetük már a feudális korban szabadabb volt, mint a környező falvak jobbágyaié. A piacgazdaságba is korábban kapcsolódtak be,<sup>26</sup> mint amazok, s végül a távolsági szekerezés, illetve a távolsági piacozás gyakorlata révén hamarabb és fokozottabban vált a termelésük piacorientálttá.

Talán nem túl nagy merészség kijelenteni, hogy ami a kiskanizsai családok életében régiesnek, parasztnak tűnik, az már egy régóta tartó (de források

---

<sup>24</sup> MNZ ZML IV.409 Zala vármegye Közigazgatási Bizottsága 1925:959

<sup>25</sup> Tárkány Szűcs 1981: 423.

<sup>26</sup> Erről bővebben lásd Molnár 2014.

híján nehezen követhető) *modernizációs folyamat* eredménye. Ennek köszönhetően a kiskanizsai „patriarchális” családi élet a külsőségek ellenére is inkább nevezhető modernnek, mint premodernnek. Ami az archaizmus látszatát kelti, az a *preindusztriális termelőeszközök* miatt fennmaradó *erős családi logika* érvényesülése a családi kisüzemek működésében.<sup>27</sup>

A korszakon belüli jelentős változások közül az 1910-es évektől terjedő *születésszabályozás* egyértelműen modernizációs jelenségnek tekinthető, aminek okai számosak. Ezek közül azonban a legfőbb ok a *nők termelési feladatainak megnövekedése* lehetett, amely arra készítette a házaspárokat, hogy alkalmazzák a születésszabályozási ismereteket, szembeszállva a növekvő egyházi befolyással is – miközben a legkedvezőtlenebb gazdasági helyzetben sem jutottak el az egykézésnek a gondolatáig sem. Szintén a nők kertészkedő-piacozó tevékenysége tette népszerűvé, sőt szükségessé az olyan gyermekintézményeket, mint az óvoda: míg 1892-ben naponta mindössze 5-6 gyermek járt oda (mert szüleik nem tudták megfizetni a havi 30 krajcáros tandíjat), addig az 1930-as évek végén a növekvő látogatottság miatt a városi tanács napirendjére tűzte a bővítésének kérdését.<sup>28</sup>

Konklúzióként elmondhatjuk, hogy a modernizációs folyamatoknak, a piacgazdasághoz való alkalmazkodásnak köszönhetően a legfőbb változás e korszakban a szülők és gyermekek kapcsolatát tekintve az volt, hogy a szülőknek a gyermekeik iránti attitűdjei és aspirációi kezdtek megváltozni. A munkára és az erkölcsös magatartásra nevelést a szülők egyre nagyobb szigorral hajtották végre, miközben a kevesebb megszületett gyermek jövőjét egyre nagyobb gonddal tervezték meg – még elsősorban a mezőgazdaságon belül, de ha erre nem volt mód, akkor azon kívül. A felnőtt gyermek és a szülő viszonya a gyermek javára a gazdasági értelemben vett emancipáció felé haladt, ugyanakkor a külsőségek tekintetében ebben az időszakban még alig változott.

---

<sup>27</sup> A kérdés elméletéhez bővebben: Molnár 2004.

<sup>28</sup> MNL ZML IV. 402. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1936-1945. 1937/158.587.

## Irodalom

- AUGUSTINS, Georges (1989): *Comment se perpétuer? Devenir des lignées et destins des patrimoines dans les paysanneries européennes*. Société d'Ethnologie. Paris, NANTERRE.
- BERTAUX, Daniel (1996): Les familles comme acteurs des transformations sociales. (A családok mint a társadalmi átalakulások cselekvői) *Revista de filosofie si drept* n° 2-3.
- Bertaux, Daniel (1991): Familles et mobilités sociales. La méthode des généalogies sociales comparées. In: A. NUNES de Almeida, M. Das DORES Guerreiro, A. TORRES, K. Wall (eds.): *Familles et contextes sociaux. Les espaces et les temps de la diversité, actes du colloque de Lisbonne 10-12 Avril*.
- BRAUDEL, Fernand (1958): Histoire et Sciences sociales: La longue durée. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*. 13<sup>e</sup> année, N. 4, 1958. 725-753.
- ERDEI Ferenc é. n. [1940]: *Magyar falu*. Budapest: ATHENAEUM
- Hajnal, John 1965: European Marriage Patterns in Perspective. In: GLASS, D. V. – EVERSLEY, D. E. C. (eds.): *Population in History*. London, EDWARD ARNOLD, pp. 101–143.
- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára IV: 402. *Közgyűlési jegyzőkönyvek 1936-1945*. 1937/158.587
- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára IV.409 *Zala vármegye Közigazgatási Bizottsága 1925:959*
- Medick, Hans (1989): A protoindusztriális családi gazdaság: a háztartás és a család strukturális funkciói a paraszttársadalom ipari kapitalizmussá válása során. In: SIK Endre-BAJOMI Iván. (szerk.): *A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. Gazdaság-szociológiai szöveggyűjtemény*. (Szociológiai füzetek 48.), Budapest, ELTE SZOCIOLÓGIAI INTÉZET, pp. 49–60.
- MOLNÁR Ágnes (2004): Parasztság vagy családközpontúság? A magyar vidéki társadalom rendszerváltás utáni átalakulásában megfigyelhető folyamatosság és szakadások értelmezési kísérletei a társadalomkutatásban. *Anthropolis* 1, 1. sz. pp. 70–82.
- Molnár Ágnes (2014): Kiskanizsa gazdálkodása, társadalma és kultúrája 1850–1945 között. In: KAPOSI Zoltán (szerk.): *Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945)*. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nagykanizsa, pp. 415–470.
- MOLNÁR Ágnes (2019): *Alkalmazkodó polgárosodás. Család és gazdaság Kiskanizsán a 20. században*. Néprajzi Értekezések 8. Budapest, MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
- RIVERS, William Halse (1910): *The Genealogical Method of Anthropological Inquiry*, BOBBS-MERRILL

Segalen, Martine (1986): *L'Occident: industrialisation et urbanisation. La mutation des structures familiales: un phénomène à l'échelle de l'Europe*. In: BURGUIÈRE, André [et.al]: *Histoire de la famille. 3. Le Choc des modernités*. A. Colin, Paris, 487-532.

Szilágyi Miklós (2000): *Törvények, szokásjog, jogszokás*. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó pp., 693-759.

TÁRKÁNY Szücs Ernő (1981): *Magyar jogi népszokások*. Budapest, GONDOLAT KIADÓ.

TCHAYANOV, Alexandre V. (1990): *L'organisation de l'économie paysanne*. Paris, LIBRAIRIE DU REGARD.

*Dobos Csilla*

## Néhány gondolat a tudománykommunikáció és az intralingvális fordítás összefüggéseiről

### Absztrakt

Néhány gondolat a tudománykommunikáció és az intralingvális fordítás összefüggéseiről

Napjainkban az élet számos területén egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy a szakemberek tudásának egy része megfelelő – egyszerű, de a szükségesnél nem egyszerűbb – tartalmi és nyelvi formában eljusson a társadalom széles rétegeihez, a nagyközönséghez, a laikusokhoz. A nemzetközi kommunikációs színtereken az interlingvális fordítás biztosítja a szakemberek közötti tudásmegosztást, míg a tudósok és a laikusok közötti tudománykommunikációban az intralingvális fordítás és annak különböző típusai teszik lehetővé a tudástranszferet. A tanulmány azt mutatja be, hogy milyen szerepet játszanak az intralingvális fordítási eljárások a tudósok és a laikusok által meghatározott kommunikációs színtereken.

**Kulcsszavak:** tudománykommunikáció, intralingvális fordítás, tudásmegosztás, tudósok és laikusok közötti kommunikáció

### Abstract

A few thoughts regarding the connection of scientific communication and intralingual translation

Nowadays in several areas of life there is an increasing need for certain parts of professionals' knowledge to be accessible - in an easily understandable, but not too shallow way - in its lingual and essential form by the different sections of society, by the laymen. On the scenes of international communication, intralingual translation allows for the sharing of knowledge between professionals, meanwhile between the scientists and the laymen communicating scientific thoughts are made possible with the help of intralingual translation diverse types. This study introduces the roles played by the different intralingual translation methods on the scenes of communication defined by the scientists and the general public.

**Keywords:** knowledge, communication between the scientists and the laymen

## I. Bevezetés

Napjainkban világszerte egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy a kutatók hatékonyan és közérthetően számoljanak be tudományos eredményeikről. Különösen nagy jelentősége van ennek az új szerepvállalásnak, ha korunk nagy gazdasági és társadalmi kihívásaira gondolunk, köztük a klímaváltozással kapcsolatos egyre égetőbb kérdésekre, a vírusok terjedésének a megakadályozására, az energiaválságra, az előregedő európai társadalmakra és mindazon egyéb problémákra, amelyekkel napjainkban szembesülnünk kell. A bölcsek köve a tudósok kezében van, azonban korunk kihívásainak kezeléséhez szükség van a társadalom széles rétegeinek az együttműködésére is. Hogyan várjunk el azonban az átlagembertől környezettudatos magatartást, ha a fenntartható fejlődéssel, klímaváltozással, erdőirtással, levegőszennyezéssel kapcsolatos információk és tudás egyáltalán nem, vagy nem megfelelő formában érhető el a számára? Hogyan várjunk el adekvát magatartást a pandémia idején vagy egy betegség terápiája során, ha az érintettekhez nem a megfelelő tartalommal és nem a megfelelő nyelvi köntösben jut el a szükséges és elegendő információ?

A tudományos kutatások eredményeiről szóló publikációk, amelyek – többek között – korunk kihívásaira adnak válaszokat, elsődlegesen és alapvetően tudományos folyóiratokban, szakmai kiadványokban jelennek meg. Ezeket a tanulmányokat rendszerint a szakmai nyelvhasználat nagyon magas absztrakciós szintje, és ezzel összefüggésben magas terminológiai sűrűség jellemzi. Azonban ha az a cél, hogy a nem szakember is megértse a számára is releváns tudományos információt, vagyis a laikus számára is érthetővé váljon a tudományos üzenet, akkor két alapvető feladatot kell teljesíteni. Az első a terminológia mögötti fogalmi bázis olyan mértékű egyszerűsítése, hogy az eleget tegyen a szakszerűség és a közérthetőség elveinek egyaránt. A második feladat az egyszerű, de a szükségesnél nem egyszerűbb információnak a megfelelő nyelvi köntösben történő kifejezése. Ezek a feladatok kapcsolják össze a cél-eszköz viszonyban a címben jelzett két fogalmat: a tudománykommunikációt és az intralingvális fordítást (nyelven belüli fordítást). A tudománykommunikáció fontos aspektusának, nevezetesen



a közérthető nyelvi reprezentáció létrehozásának egyik alapvető eszköze az intralingvális fordítás.

## II. A tudománykommunikáció

A tudománykommunikáció értelmezési kereteinek a meghatározásakor abból indulunk ki, hogy a tudománykommunikáció „a nyilvános vagy közéleti kommunikáció egyik részterülete, amely tudományos témákban nyilvánul meg, és nagy többségében nem szakértőkből áll a célközönsége.” (ACZÉL–VESZELSZKI, 2018:7). Tehát, a kutatók nem prototipikus szakmai kommunikációs színtereken, hanem olyan nyilvános és közéleti színtereken fejtik ki tudományos nézeteiket, ahol a befogadók többsége laikusok. Ebből adódóan a szakembereknek úgy kell megformálniuk, úgy kell hétköznapi nyelvre lefordítaniuk a szakmai információkat, hogy azok a nagyközönség számára –észszerű és optimális kognitív erőfeszítés mellett– értelmezhetőek és befoghatóak legyenek.

Figyelemre méltóak ezzel kapcsolatban Freund Tamás alábbi gondolatai, amelyeket az MTA 195. közgyűlésén (2022. május 2-án) tartott elnöki beszámolójában a Magyar Tudomány Ünnepe (MTÜ) tiszteletére tartott rendezvények szervezésével kapcsolatban mondott: „Tovább szeretnék javítani az előadások közérthetőségét, és egy új TED-előadászerű, dinamikus, szélesebb körben is érdeklődést kiváltó témákat vonzó műfajt is bevezetnek. Olyat, amivel kifejezetten a fiatal és laikus közönséget célozzák meg.” (FREUND, 2022) Közismert, hogy az MTÜ rendezvények egyik célja éppen a társadalom széles rétegeinek a megszólítása, a nem szakemberekből álló nagyközönség tájékoztatása a tudomány világáról.

A tudománykommunikáció neves magyarországi képviselőit a XX. század második felében a rádiónak és a televíziónak köszönhetően az egész ország ismerte. Új terminológiát használva: ők voltak az ún. „tudományos celebritások” (ACZÉL–VESZELSZKI, 2018:5), akik közül kiemelkedő szerepet játszott például a fizikai tudománykommunikáció területén Öveges József (1895-1979) piarista szerzetes, tanár, fizikus. Rendkívüli népszerűségét a laikusok körében – szakmai tudása és embersége mellett – annak köszönhette, hogy a legkedvesebb kísérleteiről magával ragadó lelkesedéssel, élvezetesen

és a laikus közönség számára is könnyen érthető módon tudott beszámolni. A genetikai tudománykommunikáció kiemelkedő „tudományos celebritása” minden kétséget kizáróan Czeizel Endre (1935-2015) orvos, genetikus, míg a jogi tudománykommunikáció területén ezt a szerepet Erőss Pál (1934-2021) jogász, a Jogi esetek című TV-műsor közérthetően fogalmazó szakértője töltötte be, akit az egész országban „Jogerőss” Pálnak neveztek. A tudományos celebritások tudománynépszerűsítő tevékenységüknek köszönhetően, valamint a tudomány és a társadalom közötti – tartalmi és formai szempontból is adekvát – kommunikációs folyamat által ismert, hiteles és népszerű közszereplővé váltak. Öveges professzor, Czeizel Endre és Erőss Pál előadásaikban, televíziós, illetve rádiós műsoraikban tudományos igényű ismeretterjesztést, szakemberek és laikusok közötti tudástranszfert valósítottak meg. Ezen tevékenységük során intralingvális fordítást végeztek, amennyiben például a tudományos szakmai nyelvhasználatra jellemző terminusokat és szakkifejezéseket köznyelvre fordították.

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy „a tudománykommunikáció a tudomány szerves, valamennyi szintéren megnyilvánuló sajátja, amelynek sikere az akadémiai-szakmai és publikus sikert egyaránt szolgálja.” (ACZÉL–VESZELSZKI, 2018:6). A Corvinus Egyetemen működő Tudománykommunikáció kutatócsoport 2018-ban kidolgozott egy olyan tudománykommunikációs modellt (az ún. sciXcom-modellt), amelynek a keretrendszerében a tudománykommunikáció célközönségének hat rétegét különböztették meg. Ezek a következők:

1. tudományos,
2. laikus,
3. oktatási,
4. befektetői,
5. ügynökségi-pályázatói,
6. adatbázis. (Aczél–Veszelszki 2018: 13)

Témánk szempontjából a második, a laikusok rétege a kiemelendő, ugyanakkor a tudománykommunikáció és az intralingvális fordítás összefüggései az oktatási, befektetői és ügynökségi-pályázatói réteget is érintik, mivel mindazon szintereken, ahol nem tudósközösségen belüli információmegosztás történik (1. réteg), az intralingvális fordítás különböző

típusainak meghatározó szerep jut a széles közönség elérésében, a tudományos üzenet hatékony továbbításában és a kommunikációs veszteségek minimalizálásában. Azok az adatbázisok (6. réteg), amelyek a tudományos eredmények reprezentálói és a tudós közösségnek szólnak, nem igényelnek sem inter-, sem intralingvális fordítást, ugyanakkor az adatbázisok egy része megosztó felületeken is elérhető, ahol szükség lehet inter- és intralingvális fordításra egyaránt. Az alábbiakban a tudománykommunikációt olyan tudományos ismeretterjesztő tevékenységként értelmezzük, amely elsősorban a nagyközönséget (2. réteg) tartja célcsoportjának (Besley, Tanner 2011).

### III. A tudománykommunikáció szinterei

A kommunikációelméletben számos definíció ismert az interakció helyszínének a meghatározására. Jelen sorok szerzőjének meggyőződése, hogy a színtérnek mint virtuális térnek az értelmezése (HORÁNYI, 2007) felel meg leginkább a tudománykommunikáció, a színtér és az intralingvális fordítás közötti kapcsolatok vizsgálatának kereteihez. Ezen értelmezés szerint a kommunikáció helyszíne nem csak és nem elsődlegesen olyan fizikai tér a valóságban, amely helyet biztosít a kommunikatív cselekvés számára, hanem a kommunikáló partnerekhez szorosan kötődő virtuális tér, amelyet a beszédpartnerek felkészültsége alakít ki (DOMSCHITZ, 2007; DOBOS, 2014b). Ezek a felkészültségek a tudósok és a laikusok közötti interakciókban szignifikáns eltéréseket mutatnak a felkészültség csaknem minden rétegében és szintjén. Ennek legfőbb oka a kommunikáló partnerek eltérő kognitív világában, eltérő kognitív környezetében keresendő. A tudósok rendelkeznek mindazon tudomány-specifikus és tudományinvariáns felkészültséggel, ismeretekkel, tudással, kompetenciákkal, amelyek megalapozzák és lehetővé teszik tudományos pályafutásukat, karrierjüket. A laikusok általánosságban ezen ismereteknek rendszerint csak egy részét (többnyire kis részét) birtokolják és ennek megfelelően, ha motiváltak és érdeklődnek is a tudomány iránt, túl nagy kihívás elé állítja őket a magas absztrakciós szintű, nagy terminológiai sűrűségű, ún. kemény szakszövegek értelmezése. Ahogyan erre

a fentiekben már utaltunk, ezt a különbséget, vagyis a tudósok és a laikusok közötti kognitív szakadékot hivatott áthidalni az intralingvális fordítás.

A tudománykommunikáció hagyományos színterei mellett, mint amilyen a klasszikus, a rádiós, a televíziós és az online tudományos újságírás, a szabadegyetem, a hagyományos tudományos ismeretterjesztő előadás, a kerekasztal-beszélgetés vagy a tudományos tanácskozás (vö. PALUGYAI 2012:4–12), napjainkban egyre nagyobb a nem hagyományos tudománykommunikációs színterek száma és változatossága. Ahhoz, hogy a tudománykommunikáció napjainkban meg tudja valósítani sokrétű célkitűzéseit és meg tudjon felelni különböző célcsoportok igényeinek, a tudománykommunikáció hagyományos színtereit bővíteni szükséges új, a XXI. század első évtizedeire, a „szép új online világra” jellemző kommunikációs csatornákkal és színterekkel. (BROSSARD, SCHEUFELE 2013) Ebbe a körbe sorolhatjuk például az alábbi színtereket: a tudományos kávéházakat vagy TudásPresszókat (Science Café, Café Scientific), a tudományos vitákat (Science Debate), a mindentudás egyetemeit, a TED konferenciasorozatokat (Technology, Entertainment, Design), a ResearchGate-et, a webkettes tudományt, a tudományos fesztiválokat, a tudományok ünnepeit, a science center-eket, az interaktív tudományos élményközpontokat és számos okostelefonon elérhető alkalmazást, mint amilyen például a Tudományos gpercesek stb. (vö. PALUGYAI, 2012:16–85)

## IV. Az intralingvális fordítás

Fordításon a hétköznapi és a tudományos életben is elsősorban azt az interlingvális hermeneutikai folyamatot értjük, amelynek során a forrásnyelvi üzenetet különböző transzformációk révén célnyelvi üzenetté alakítjuk át. Lényegében ugyanez történik az intralingvális fordításkor is: egy nyelven belüli hermeneutikai útvonalat bejárva az eredeti szöveget célszöveggé formáljuk. George Steiner „Bábel után. Nyelv és fordítás” című könyvében a következőket írja az intralingvális fordításról: „Az anyanyelvünkön belüli, diakrón fordítás olyannyira magától értetődő és folytonos művelet, olyannyira öntudatlanul végezzük, hogy csak ritkán figyelünk fel a bonyolultságára, vagy arra, hogy milyen döntő szerepet játszik magának a civilizációnak a fennmaradásában. [...] Nem túlzás azt állítani, hogy a civilizáció azért létezik, mert megtanultunk nyelven belül fordítani, és ezzel átlépni az idő korlátjait.” (STEINER, 2005:27–29) Steiner gondolatát továbbfűzve és témánkhoz igazítva, a következőket mondhatjuk: Nem túlzás azt állítani, hogy a laikusokat, mint célcsoportot, érintő tudománykommunikáció azért létezik, mert megtanultunk nyelven belül fordítani, és ezzel átlépni a tudósok és laikusok közötti kognitív és kommunikációs korlátokat.

Az intralingvális fordítás lényegét –első megközelítésben– egyszerűen lehet meghatározni: nyelven belüli fordításkor a fordító az adott, az eredeti verbális jeleket ugyanannak a nyelvnek más verbális jeleivel fejezi ki (JAKOBSON, 1959:232–239), vagyis ugyanaz a tartalom, ugyanazon a nyelven eltérő (más) nyelvi eszközökkel kerül kifejezésre (ECO, 2009:284). Például: tavasztól őszig – gyöngyvirágtól lombhullásig; lopás – jogtalan elsajátítás; önirónia – az önmagunkon mosolyogni tudás tudománya; bakter – forgalomirányítási menedzser; indirekt közösségi védelem → nyájimmunitás; energaintenzív – sok energiát igénylő stb.

Minden fordítás egyik alapvető feltétele az eredeti és a célszöveg közötti ekvivalencia bizonyos mértékű megvalósulása. Interlingvális fordításoknál rendszerint az a cél, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között a lehető legnagyobb mértékű egyenértékűséget, ún. kommunikatív ekvivalenciát érjünk el, vagyis egyaránt megvalósuljon a referenciális, a kontextuális és a funkcionális egyenértékűség (KLAUDY, 1997:101). Az intralingvális fordítást az

említett három egyenértékűségi viszony közül csak a referenciális egyenértékűség jellemzi, vagyis az, hogy a célszöveg a valóságnak ugyanazon szeletére vonatkozzon, mint az eredeti szöveg (KLAUDY, 1997:101). Az interlingvális fordítást alapvetően meghatározó kontextuális<sup>1</sup> és funkcionális egyenértékűség<sup>2</sup> az intralingvális fordításra nem jellemző. Éppen ellenkezőleg: az intralingvális fordítás eredményeként születő másodlagos (függő) célszöveg a célközönség igényeinek megfelelően lehet rövidebb vagy hosszabb, egyszerűbb vagy bonyolultabb, érthetőbb vagy kevésbé érthető, alacsonyabb vagy magasabb absztrakciós szintű, stilisztikailag árnyaltabb vagy kevésbé árnyalt, lazább vagy kötöttebb szerkezetű stb., mint az eredeti szöveg. Az interlingvális fordításhoz hasonlóan az intralingvális fordítás is függő szövegalkotás, de az eredeti szövegtől való függés, az eredeti szöveghez való kötődés sokkal lazább (HELTAI, 2011, 2014, DOBOS, 2014a). Az említett ekvivalencia viszonyok a tudományos szövegek inter- és intralingvális fordítására is vonatkoznak. Amikor egy angol nyelvű tudományos cikket kívánunk magyarra fordítani, a kommunikatív ekvivalenciát meghatározó mindhárom egyenértékűségi viszony maximális megvalósítására törekszünk. Azonban ha a tudományos szöveget a laikusok számára kívánjuk lefordítani, akkor 'csak' a referenciális egyenértékűség megvalósítása a cél, ami természetesen nem zárja ki az egyéb ekvivalencia viszonyok létrehozását, azonban ez nem elvárt követelmény. Az elmondottakból az következik, hogy a laikusoknak szóló tudománykommunikáció eszközeként szolgáló intralingvális fordítási folyamat alapvető célja a tudományos szöveg és a laikusoknak szánt szöveg közötti referenciális egyenértékűség megteremtése.

---

<sup>1</sup> A kontextuális egyenértékűség lényege: a lefordított szöveg mondatai ugyanazt a helyet foglalják el a célnyelvi szöveg egészében, mint amelyet a forrásnyelvi megnyilatkozások foglalnak el a forrásnyelvi szöveg egészében. (Klaudy 1997: 101).

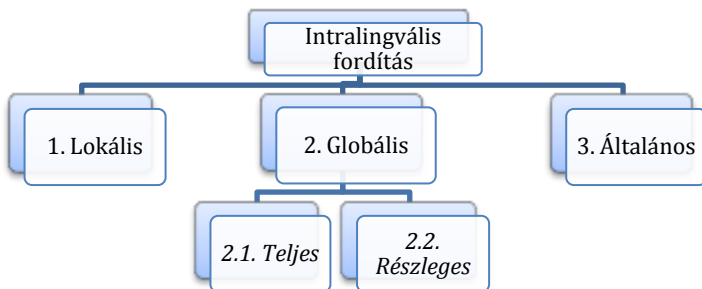
<sup>2</sup> A funkcionális egyenértékűség lényege: a célnyelvi szöveg ugyanazt a szerepet tölti be a célnyelvi befogadók körében, mint amelyet a forrásnyelvi szöveg betölt a forrásnyelvi befogadók körében. (Klaudy 1997: 101).

## V. Az intralingvális fordítás típusai

Az intralingvális fordítás értelme egy meglévő, kommunikatív funkcióval rendelkező szöveg vagy szövegrészlet más szöveggel vagy szavakkal történő megismétlése és értelmezése egy másodlagos kommunikációs helyzetben, másodlagos célcsoport számára, eltérő kognitív környezetben (vö. HELTAI, 2011:112–116). Ezen belül a szaknyelvről köznyelvre történő intralingvális fordítás egyik legfőbb célja a feldolgozási erőfeszítés optimális csökkentése és ezáltal az üzenet befogadásának lehetővé tétele. Ahogyan említettük, ez rendszerint bizonyos ekvivalencia-típusok szándékos figyelmen kívül hagyásával valósítható meg, ami alól kivételt képez az eredeti és a célszöveg közötti megfelelő fokú referenciális ekvivalencia létrehozása. Hasonló a célja a laikusoknak szóló tudománykommunikációnak is: a tudományos szöveg befogadásához és feldolgozásához szükséges kognitív erőfeszítés optimalizálása, észszerű csökkentése. Ebben a folyamatban fontos szerepet kap a regiszterváltás, elsődlegesen a szaknyelvi terminológia köznyelvi lexikává történő átalakítása (vö. DOMSCHITZ, HAMP 2007; DOBOS 2014a), valamint az egész szöveg bizonyos mértékű átfordítása az intralingvális fordítás különböző típusainak az alkalmazásával. Mivel egyrészt a tudományos szövegek nagyon sokszínűek, másrészt a nagyközönséget nem tekinthetjük homogén csoportnak, a tudománykommunikáció – a kommunikációs színtértől függően – az intralingvális fordítás különböző típusait használja fel ahhoz, hogy a tudományos tartalmú szövegek üzenetét a megfelelő módon tudja közvetíteni a nagyközönségnek. Az intralingvális fordítási folyamatnak három nagy csoportja különböztethető meg, ezek a lokális, a globális és az általános intralingvális fordítási típusok.

- A lokális intralingvális fordítás a szövegnek egy meghatározott részét, adott esetben egyetlen szót, kifejezést, mondatot, esetleg kisebb szövegrészt érint, tehát ebben az esetben nem jön létre másodlagos szöveg, az átalakítások az eredeti szövegben történnek.
- A globális intralingvális fordítás az egész eredeti szöveget érinti, ebben az esetben másodlagos szöveg jön létre. Ez a típusú fordítás lehet teljes (az egész eredeti szöveg teljes átalakítása) vagy részleges (az eredeti szöveg nagyobb részének/részeinek átalakítása).
- Az általános intralingvális fordítás szövegszint feletti, diskurzus szintű

fordítási folyamat, amely sok szöveget érint egyszerre. Ellentétben az első két csoporttal, ez a típus empirikusan nehezen vizsgálható, hiszen a célszöveg alapján nagyon nehéz visszakövetni az eredeti szövegeket, amelyek több szerzőtől is származhatnak.



**1. ábra:** A tudománykommunikáció megvalósítását elősegítő intralingvális fordítási eszközök

**Forrás:** Saját szerkesztés<sup>3</sup>

## *V.1. Az intralingvális fordítás mint a tudománykommunikáció és a tudásmegosztás egyik eszköze*

Kutatásai során Rae Goodell a múlt század végén (1977) határozta meg azokat az ismérveket, amelyek a nagyközönség körében népszerű tudósokat jellemzi. Ezek a tulajdonságok komprimált formában az alábbiak szerint összegezhethők: hitelesek, ismertek és elismertek, kutatásaik aktuálisak, jellegzetes stílusuk van, gördülékenyen, választékosan, élvezetesen és meggyőzően kommunikálnak. Az említetteken kívül van még egy nagyon fontos, az intralingvális fordítási kompetenciát érintő tulajdonságuk: „közös vonásuk, hogy képesek elengedni a tudományos zsargont, és tudásukat, kutatásaikat hétköznapi nyelvre lefordítani – a mindennapi nyelvhasználattal tesztelni munkájuk érthetőségét és társadalmi jelentőségét, írásban és szóban egyaránt.” (ACZÉL–VESZELSZKI, 2018:6).

Az alábbiakban egy-egy példa segítségével azt kívánom bemutatni, hogyan lehet használni a különböző tudománykommunikációs színtereken az intralingvális fordítás különböző típusait.

<sup>3</sup> Dobos Csilla (2014b): A nyelven belüli fordítás különböző típusai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 61–75.



## *V.2. A lokális intralingvális fordítás mint a tudománykommunikáció egyik eszköze*

A lokális intralingvális fordítás célja rendszerint a tudományos ismeretterjesztő szövegekben előforduló bonyolult információ egyszerűsítése, az adott szövegen belül. A tudománykommunikáció különböző szinterein ez történhet szinonima, definíció, parafrázis vagy magyarázat segítségével. Általában olyan információról van szó, amelynek megértése tudományos és terminológiai ismereteket egyaránt feltételez.

A National Geographic folyóirat 2021. februári számában jelent meg David Quammen tollából (76–104) egy rendkívül érdekes és aktuális írás a vírusokról „Világformáló társbérőink, a vírusok” címmel. A cikkben számos, a pandémia idején széleskörű érdeklődést kiváltó tudományos információ került lefordításra köznyelvre. Szó volt – többek között – a vírusok méretéről, és megtudhattuk, hogy a Zika vírus mérete 50 nm (nanométer). A szerző úgy ítélte meg, hogy a tudomány világában elterjedt mértékegység a laikus számára nem közvetít elegendő információt, ezért a következő módon fordította le: „A pontban ennek a mondatnak a végén kb. 55 millió Zika-vírus férne el.” A magyarázat a köznyelvi „kicsi”, „kis méretű” szavaknak a prototipikus jelentését úgy módosítja, hogy a jelentés-szerkezetüket újabb számákkal (jelentés komponensekkel) kibővíti, ami azt eredményezi, hogy a tudományos információ (nanométer) értelmezhetővé/értelmezhetőbbé válik a nagyközönség számára.

## *V.3. A globális intralingvális fordítás mint a tudománykommunikáció egyik eszköze*

A globális intralingvális fordítás mindkét altípusának az a célja, hogy egy adott tudományos szöveget, vagy annak nagyobb szövegrészeit egy új célszöveggé alakítsa át. Az eredetihez képest a globális intralingvális fordítás eredményeként megalkotott célszöveg általában egyszerűbb, rövidebb, mellőzi a terminológiát és a bonyolult megfogalmazást, vagyis a laikusok számára befogadható, értelmezhető. Hatékony fordítói eljárások lehetnek ebben az esetben az összegzés, az összefoglalás vagy a kommentár.

Prof. Dr. Jakab Ferenc magyar virológus szerzőtársaival közösen jelentetett meg egy tanulmányt a világ egyik legrangosabb tudományos szaklapjában, a

Nature Communications-ben „Exploring protein hotspots by optimized fragment pharmacophores” (2021. május 27.) címmel.<sup>4</sup> Ezt követően Jakab Ferenc elkészítette a cikk magyar nyelvű intralingvális fordítását „Magyar technológia segíti az új koronavírus gyógyszerek fejlesztését” címmel.<sup>5</sup> Ebben a szövegben egyetlen tudományos terminus található, amelyet a cikkben a fordító megmagyaráz (lokális intralingvális fordítás): „A koronavírus és egyéb, új fertőzőbetegség leküzdésében is segíthet a magyar kutatók vezetésével kifejlesztett új SpotXplorer technológia, amely a betegséget okozó fehérjék Achilles-sarkát, a legfontosabb támadási célterületet képes azonosítani.”

A regisztráltvalással történő teljes globális intralingvális fordítás a tudománykommunikáció más célcsoportjait is megszólíthatja. Erre látunk példát az alábbiakban:

A Tesla Powerwall-ról szóló tájékoztató szöveg eredetileg így hangzott: „A Tesla Powerwall ... újratölthető lítiumion-akkumulátor folyékony hőszabályzóval. 5,8 A-es névleges erősségű áramot szolgáltat, 8,6 A-es csúccsal, 10 kWh-s eszközökhöz optimalizált.” Ezt, a hasonló stílusban folytatódó ismertető szöveget a fordító, Elon Musk a következő módon fogalmazta meg: „Ma este arról fogok beszélni, hogyan alakul át gyökeresen a világ működése, a Föld energiaellátása. Elég rossz a helyzet. A megoldás két részből áll. Az első rész a Nap. Van az égen egy hasznos fúziós reaktorunk: Napnak hívjuk. Nincs dolgunk vele. Mindennap bejön dolgozni, és bődületes mennyiségű energiát termel. A jelenleg létező akkumulátorokkal az a baj, hogy rondák, megbízhatatlanok, ráadásul bűdösek és nagyon drágák.”(Gallo 2016)

---

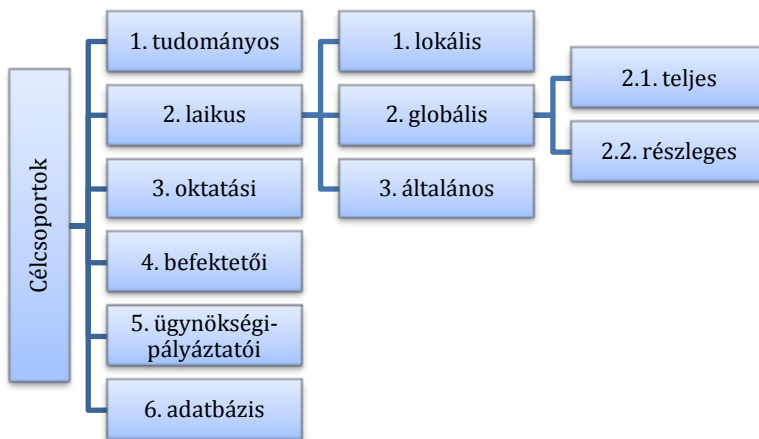
<sup>4</sup> <https://www.nature.com/articles/s41467-021-23443-y>

<sup>5</sup> <https://www.facebook.com/SzentagothaiKutatokozpont/posts/1805627846285297>

#### *V.4. Az általános intralingvális fordítás mint a tudománykommunikáció egyik eszköze*

Az általános intralingvális fordítás esetében csak a célszöveget ismerjük, amely több, adott esetben nagyon nagy számú eredeti szöveghez kapcsolódik. Itt is beszélhetünk másodlagos szövegalkotásról, hiszen a tudós-fordító sok-sok tudományos szöveget alakít át egyetlen olyan célszöveggé, amely megfelel a tudománykommunikáció adott színterének. A kapcsolat az eredeti szövegek és a célszöveg között közvetett, szövegszinten közvetlenül nem mindig kimutatható. Itt ugyanis nem másodlagos, mégis függő szövegalkotásról van szó, amelynek során a tudománykommunikáció céljait szem előtt tartva, a nagyon magas absztrakciós szintű tudományos szövegek alapján születik meg a köznyelvi, a laikusok által is érthető és értelmezhető célszöveg.

Merkl Ottó rovarkutató, bogarász egyik interjújában az alábbi módon definiálta a bogarakat: „Hát mi egy bogár? Nagyon durván szólva: a bogár az, ami recseg, hogyha rálépünk. Ami szörnyen hangzik, de tény, hogy nagyon erős, kemény páncéljuk van, mert az első pár szárnyuk szárnyfedővé alakult, védi a hártás szárnyat, a potrohot, az egész testet. Ilyen kompakt, harckocsiszerkezettel be lehet menni a trágyába meg az elhalt fába. A páncél a kiszáradás ellen is véd, a víz ellen is véd ...” (Merkl 2021: 11). Ez a definíció, amely tökéletesen adekvát a tudománykommunikáció tudós-laikus színterén, nem prototipikus tudományos definíció, azonban teljes mértékben megfelel a regisztráltással történő általános intralingvális fordítás összes követelményének.



**2. ábra:** A tudománykommunikáció laikus célcsoportja és az intralingvális fordítás különböző típusainak kapcsolata

**Források:** a célcsoportok meghatározása: (Aczél–Veszelszki. 2018:13); az intralingvális fordítás kategóriái és az ábra: a szerző

A 2. ábrán látható, és számos nyelvi példával bizonyítható, hogy az intralingvális fordítás mindhárom típusa kiváló eszközként szolgál a tudománykommunikációban a laikusokból álló célcsoport számára.

## VI. Összegzés

Az elmúlt évtizedekben átalakult a tudomány és a laikusok viszonya. Tekintettel korunk kihívásaira egyre fontosabbá válik, hogy a társadalom széles rétegei számára is elérhetőek legyenek azok a tudományos információk, amelyek segítenek kezelni, illetve megoldani a XXI. század elején felmerülő gazdasági, társadalmi és egyéb típusú problémákat. Ebben kiemelkedő szerep jut a tudománykommunikáció különböző hagyományos és nem hagyományos színtereinek, különös tekintettel a tudós-laikus színtérre. A tudósok és laikusok által meghatározott tudománykommunikációs színtéren az intralingvális fordítás nyújt érdemi és hatékony segítséget a kommunikáló felek közötti sikeres interakcióhoz.

A tudományos tényeket eltérő nyelvi köntösben lehet megjeleníteni a nyelvi reprezentáció szintjén: tudományos vagy kevésbé tudományos formában. Ahogyan az interlingvális fordítónak ismernie kell a forrásnyelvet és a célnyelvet is, az intralingvális fordítónak a tudománykommunikációra jellemző regiszterváltáshoz ismernie kell a tudományos regisztert és a köznyelvet is.

Quintilianus: „Mivel a dolgoknak különböző elnevezései vannak – vagy pontosabbak, vagy szebbek, vagy kifejezőbbek, vagy jobban hangzók, ezeket nemcsak ismerni kell, hanem szükséges, hogy készen legyenek, mintegy szem előtt, hogy könnyen ki lehessen választani közülük a legjobbakat.”

## Irodalom

- Aczél Petra – Veszelszki Ágnes (2018): Egy új tudománykommunikációs modell szükségességéről. *asciXcom* modell. JEL-KÉP. Kommunikáció, közvélemény, média 2018/4, 7–18. (Letöltve: 2022.11.10.) [http://communicatio.hu/jelkep/2018/4/JelKep\\_2018\\_4\\_Aczel\\_Petra\\_Veszelszki\\_Agnes.pdf](http://communicatio.hu/jelkep/2018/4/JelKep_2018_4_Aczel_Petra_Veszelszki_Agnes.pdf)
- Besley, John C. – Tanner, Andrea H. (2011) What Science Communication Scholars Think About Training Scientists to Communicate. *Science Communication*, 33/2. 239–263. (Letöltve: 2022.11.10.) <https://doi.org/10.1177/1075547010386972>
- Brossard, Dominique – Scheufele, Dietram A. (2013): Science, New Media, and the Public. [https://www.researchgate.net/publication/234047926\\_Science\\_New\\_Media\\_and\\_the\\_Public](https://www.researchgate.net/publication/234047926_Science_New_Media_and_the_Public). (Letöltve: 2022.11.16.)
- Dobos Csilla (2014a): *Nyelv és jog*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Dobos Csilla (2014b): A nyelven belüli fordítás különböző típusai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 61–75.
- Domschitz Mátyás – Hamp Gábor (2007): A kommunikáció színtereiről. In: Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*. Budapest: AKTI – Typotex.
- Eco, Umberto (2009): *Quasi dasselbe mit anderen Worten. Über das Übersetzen*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag
- Freund Tamás (2022): Megújuló, kezdeményező Akadémia, aktivizálódó közttestület – Freund Tamás elnöki beszámolója (Letöltve: 2022.11.14.) <https://mta.hu/kozgyules2022/megujulo-kezdemenyezo-akademia-aktivizalodo-kozttestulet-freund-tamas-elnoki-beszamolaja-112118>
- Gallo, Carmine (2016): *Storytelling. A történetmesélés ereje*. Budapest: HVG Kiadó Zrt

- Goodell, Rae (1977): The Visible Scientists. New York Academy of Sciences. Volume 17. Issue 1. 6–9. (Letöltve: 2022.11.15.)  
<https://nyaspubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/j.2326-1951.1977.tb01494.x>
- Heltai Pál (2011): Nyelven belüli fordítás. In: Gecső Tamás, Sárdi Csilla (szerk.) Nyelvi funkciók – Stílus és kapcsolat. Budapest: Tinta Kiadó. 110–123.
- Heltai Pál (2014): Mitől fordítás a fordítás? Válogatott fordítástudományi tanulmányok. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. 261–263.
- Horányi Özséb (szerk.) (2007): A kommunikáció mint participáció. Budapest: Typotex Kiadó
- Jakobson, R. (1959): Linguistic Aspects of Translation. In Brower, R.A. (ed.) On Translation. Cambridge: Harvard University Press. 232–239.
- Klaudy Kinga (1997): Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe. Budapest: Scholastica
- Palugyai István (szerk.) (2012): Egyed László – Mécs Anna – Neumann Viktor – Palugyai István: A tudománykommunikáció nem hagyományos színterei. Eötvös Loránd Tudományegyetem
- Steiner, George (2005): Babel után. Nyelv és fordítás. 1. Budapest: Corvina

*Csizmadia Ervin–Kiss Róbert*

## **Politikai fejlődés: a múlt fogalma vagy jelen alternatív magyarázata**

### **Absztrakt**

A tanulmány egy az 1960-as években népszerű, majd később háttérbe szoruló diszciplínával, a politikai fejlődéssel foglalkozik. A dolgozat első részében a szerzők bemutatják az irányzat kialakulásának körülményeit és gondolati jellemzőit. A második részben egy 21960-as években megjelent híres tanulmánykötet kerül a középpontba, amely a pártok és a politikai fejlődés kapcsolatáról szól. Ebben a részben a szerzők rámutatnak, hogy az 1960-as és 70-es években a pártok szerte a világon fontos szerepet töltek be a nemzetépítésben és feladatot vállaltak egy új típusú demokratikus politikai kultúra kialakításában is. A dolgozat záró részében a szerzők arra jutnak, hogy a politikai fejlődés irányzatának szemléleti keretei a 2020-as években is alkalmazhatóak és felhívják a figyelmet, hogy a politikatudomány történetében vannak még fehér foltok.

**Kulcsszavak:** politikai fejlődés – pártok – politikai kultúra

### **Abstract**

The essay focuses on the discipline of political development which was popular in the 1960s but later was replaced in popularity by other trends. In the first part of the essay, the authors show the circumstances of development and the theoretical characteristics of the discipline. In the second part, focus is placed on a collection of essays published in the 1960s about the relationship of parties and political development. The authors point out in this section that in the 1960s and 70s, parties all over the world played an important role in nation building and creating a new type of democratic political culture. In the final part of the essay, the authors conclude that the theoretical frameworks of the discipline of political development can be used in the 2020s as well, and call attention to the fact that there are plenty of blind spots in history.

**Keywords:** political development – parties – political Culture

## I. Bevezetés

A politikai fejlődés fogalma az 1960-as és 1970-es évek egyik legnépszerűbb politikatudományi kategóriája volt. Könyvek és tanulmányuk sokasága jelent meg a témában, bizonyítva, hogy a politikatudósok akkoriban univerzális magyarázóelvként tekintettek rá.

Később, az 1980-as évektől kezdődően azonban a fogalom népszerűsége nagymértékben megcsappant, köszönhetően annak, hogy közeledve az 1990-es évekhez másfajta magyarázatok jelentek meg, amelyek nem kis részben éppen a politikai fejlődés elméletével szemben fogalmazták meg önmagukat. Ezek között az új elméletek között az egyik legéletképesebb a tranzitológia volt, amely nem véletlen vált az átmenet és a demokratizálás ideológiájává. Erre a váltásra azért kerülhetett sor, mert az 1980-as évek végén immár nem volt reális cél a két világrendszer egymás mellett élése és eltérő pályákon történő politikai fejlődése. Épp ellenkezőleg: olyan elméletre volt szükség, amely túllép a két világrendszer párhuzamos politikai fejlődésén és innentől csak az egyik (a nyugati demokrácia) világméretű győzelmét hirdeti. A tranzitológia népszerűségével a politikai fejlődés irányzata lehanyaglott, s nem állíthatjuk, hogy bő három évtized után visszanyerte volna régi rangját.

Az alábbiakban mi mégis a politikai fejlődés iskolájával foglalkozunk. Tesszük ezt azért, mert úgy véljük, hogy mindez három okból is haszonnal kecsegtet. Az első, hogy a politikai fejlődés iskolájának bemutatása önmagában is érdekes. A második az, hogy önmagán túl napjaink értelmezéséhez is nyerhetünk belőle tanulságokat. Végül érdekes lehet ezt az irányzatot elhelyezni a politikatudomány történetében, azaz a vizsgálat erős tudománytörténeti karakterrel is bír.

Tanulmányukban természetesen nem törekszünk arra, hogy valamiféle teljes képet adjunk az 1960-as és 70-es évekről. Az átfogóbb megismerése érdekében ajánljuk az olvasónak a téma nemzetközi és hazai irodalmát (CSIZMADIA, 2015, 2016, 2017). De azért az 1. fejezetben igyekszünk röviden definiálni a politikai fejlődés fogalmát, illetve azt a közeget, amelyben ez az iskola kiforrálódhatott. Ezt követően a 2. fejezetben egy nagyon fontos 1966-os könyv kerül terítékre, a Joseph LaPalombara és Myron Weiner által



szerkesztett *Political Parties and Political Development*, mely az irányzat egyik meghatározó köteteként tartható számon, és nem mellesleg a kötetben szereplő tanulmányokat kivétel nélkül olyan tudósok írták, akik a korszak krémjéhez tartoztak. E könyv tanulmányai a kortárs kutatásokkal ellentétben nem a politikai pártok reprezentatív funkciójára, alkalmazkodóképességükre vagy stabilizáló szerepére fókuszáltak, hanem törekedtek új szempontok megvilágítására. Kiemelten foglalkoznak a pártok és pártrendszerek potenciális szerepével kapcsolatban a dinamikus politikai változások és fejlődés kezdeményezésében, kezelésében és megszilárdításában. Ezen szempontok pedig világszinten kerülnek vizsgálat alá – USA, Törökország, Latin-Amerika, Afrika stb. A tizenhárom tanulmányból álló kötet, tehát tartalmaz olyan írásokat melyek kifejezetten csak egy országra fókuszálnak, valamint olyanokat, melyek nagyobb régiókra, illetőleg vannak kifejezetten a pártokat általánosságban vizsgáló munkák is. A földrajzi, valamint a pártok és pártrendszerek szerepét illetően is rendkívül széleskörű tanulmányokat követően, a szerkesztők konklúzióban igyekeznek összefoglalni a legfontosabb megállapításokat.

Tanulmányunk végén megfogalmazzuk azt, hogy a mai politikai közélet sajátos alakulása és a nemzetközi hidegháborús fejlemények miatt a politikai fejlődés szemléletmódjának alkalmazása hasznos segítség lehet. A dolgozat –még egyszer hangsúlyozzuk– tudománytörténeti alapvetésű. Megírásával szeretnénk kifejezni elkötelezettségünket a politikai fejlődés, mint elméleti irányzat és a tudománytörténet, mint a politikatudomány fontos aldiszciplínája iránt.

## II. Egy „elfeledett” paradigma: politikai fejlődés

Mielőtt rátérünk tanulmányunk vizsgálandó alapkönyvének – és a belőle levonható tanulságok – részletes tárgyalására, szükséges, hogy elhelyezzük a politikatudomány univerzumán belül. Kiindulópontunk politikatudomány-történeti: a politikatudományon belül az 1960-as és az 1980-as évek között meghatározó szerepet töltött be a *politikai fejlődés* iskolája, amelyet azonban az 1980-as évek második felében kiszorított egy másik irányzat: a tranzitológia. Ettől kezdődően bekövetkezett az, amit a tudománytörténet csak bánhat: a politikai fejlődés iskolája szinte nyomtalanul eltűnt. Mi a mellett szeretnénk érvelni, hogy bármennyire is szükségszerű volt a két paradigma közötti váltás a 80-as évek végén (hiszen a tranzitológia lett az átmenet ideológiája), az már nem volt szükségszerű, hogy a politikai fejlődés iskolája által felhalmozott rengeteg tudás is veszendőbe menjen.

## III. A politikai fejlődés előtti politikatudományi hagyomány kritikája és a politikai fejlődés diszciplína genezise

Ha szeretnénk röviden bemutatni a politikai fejlődés diszciplínáját, azzal kell kezdenünk, hogy az 1960-as évek elején, a politikai fejlődés irányzatának megjelenése előtt a politikatudományon belül egy erősen *intézmény- és jog-centrikus* mainstream uralkodott. 1964-ben írott áttekintésében Robert A. Packenham például a politikai fejlődés kutatásának öt különböző irányzatáról ír s az öt irányzat közül az egyik a nyugat-európai fejlődés hosszabb trendjeit vizsgáló „alkotmányos fejlődés” irányzata.<sup>1</sup> Értelmezésében ez az irányzat uralta az elmúlt száz évben a politikatudomány szemléletét, s a tudósok az alkotmányos kritériumokat (hatalmi ágak

---

<sup>1</sup> Az öt dimenzió: 1. Törvényi-alkotmányos; 2. Gazdasági; 3. Adminisztratív; 4. Társadalmi; 5. Politikai kultúrabeli. Az öt irányt öt magyarázattípust jelent arra vonatkozólag, hogy mely tényezőknek van kiemelt szerepe a politikai fejlődésben. Lásd: Packenham, 1964: 108-120.

elválasztása, egyéni szabadságjogok biztosítása) figyelembe véve minősítettek fejlettnak vagy fejletlennek egy országot.

A „rég” intézményes megközelítés kritikáját adja Martin R. Doornbos is, amikor rámutat az intézmények környezetét alkotó, de messze elhanyagolt terület, a *társadalom* vizsgálatára (DOORNBOS, 1970:95). Az állam-társadalom dichotómiában a politikai fejlődés teoretikusai egyértelműen a társadalomra voksolnak, s – szemben a régi politikatudománnyal – kiemelt fontosságúnak tekintik a *nem politikai* elemek vizsgálatát (uo.) A szerző nyíltan ki is mondja, hogy nem elég a politikai szuperstruktúrák vizsgálata; a politikai fejlődés koncepciójának tartalmasságát, újdonságát az adja, hogy a fejlődés kategóriáját kiterjeszti a társadalomra, a tömegekre, az emberekre (uo.).

Már a fentiekből is látszik, hogy az addig mainstreamnek tekinthető intézmény-centrikus elmélet inkább a fejlett – főként angolszász – nyugatra volt kidolgozva, s ebben az elméletben még nem nagyon volt helye az angolszász Nyugat-Európán kívüli kisebb nyugati országoknak, továbbá az Európán kívüli világnak. Az a gondolkodási forradalom, amely a politikai fejlődési iskola paradigmává válásához vezetett, mindkét hiányosságot pótolni próbálja. A kisebb országok kutatása elsősorban Stein Rokkan és Arend Lijphart munkásságában ölt testet (ROKKAN, 1958; LIJPHART, 1969 – ezekkel most nem foglalkozunk); az Európán kívüli új tendenciák vizsgálata pedig újfajta (nem lineáris-univerzális fejlődés-elméletek kidolgozására ösztönzi a kutatókat (ezekkel viszont röviden foglalkozunk.)

A 60-as évek elejétől az évtized végéig szétterjedő irányzat döntően két kérdésre koncentrál. Az egyik: vajon a gyarmati sorból felszabaduló országok demokráciái (már ahol az lett) és ezen belül intézményei, társadalmi, gazdasági lehetnek-e *olyanok*, mint a fejlett nyugat-európai demokráciák? A másik: vajon ha a nyugati fejlődésben a liberális demokrácia a sarokpont, akkor az új országokban melyik elem, a liberalizmus vagy a demokrácia van-e főlényben?

Ami az intézmények kérdését illeti: a politikai fejlődés teoretikusként nálunk alig ismert (ellenben a demokratizáció hullámai révén ismert) Samuel P. Huntington nagyon érdekes összefüggésre hívja fel a figyelmet. Ez pedig a politikai fejlődés irodalmában kulcskérdésnek számító (gazdasági, társadalmi) modernizáció és az intézmények *egymáshoz való viszonyának*

kérdése. Az 1989 utáni átmenetek szempontjából is nagyon tanulságos az, amit a modernizálódó országok „intézményes hanyatlásáról” mond. Könnyen lehet ugyanis – mondja -, hogy a kettő nem párhuzamos pályán fut, vagy nem egymást erősíti. A szerző nagyon is el tudja képzelni a fejlődő országok intézményes hanyatlását, sőt egyes országok politikai degenerálódását, s ezt a túlságosan gyors *társadalmi* modernizáció árának tekinti (HUNTINGTON, 1965:407). Három évvel ez után a tanulmány után Huntington már könyvformában is ráerősít erre (Huntington, 1968), amikor kifejezetten cáfolja, hogy a gazdasági fejlődés automatikusan politikai fejlődéshez, illetve a modernizáció automatikusan stabilitáshoz vezet (lásd erről: HAGOPIAN, 2000:889-890). Ebből két következtetés is adódik. Az egyik az, hogy bár az irányzat képviselőinek többsége sokat várt a gazdasági és társadalmi modernizációtól (LIPSET, 1959; CUTRIGHT, 1963), s akadtak olyanok is, akik (mint Huntington) már a 60-as években jelezték, hogy egy dolog a modernizáció (amely sok tekintetben szükséges) és egy másik a politikai stabilitás. A másik következtetés éppen ehhez a fogalomhoz kapcsolódik. A politikai fejlődés irodalom bizonyos szerzői – köztük Huntington is – levonják azt a következtetést, hogy az új államokban a rendet és a stabilitást *nem azok a tényezők* hordozzák majd, mint a fejlett országokban. A fejlett országokban a stabilitás alapja a politikai rendszer alapjait övező társadalmi és politikai és elit-konszenzus (Lásd erről: MANN, 1970) De mi van azokban az országokban, ahol nincsenek ilyen „konszenzusképes” elitek s a társadalom is nagyon sok részre van szabdalva? Ilyen államokban (mondja Huntington) a *politikai hatalomnak* lehet meghatározó szerepe a rend megteremtésében és a stabilitás fenntartásában.

Ugyanakkor Huntingtonnak a társadalmi „determinációról” írott 1968-as művével kezd visszatérni a hangsúly az intézményekre és az elitekre és magára a politikai fejlődés folyamatára, illetve az abban rejlő, olykor esetleges, de semmiképpen sem determinisztikusan jelen lévő elemekre. Nem véletlen, hogy Hagopian az 1970-es évek legproduktívabb komparatív politikai innovációjának a korai 60-as évek „szociológiai determinizmusának”

elutasítását és a politikai intézmények újrafelfedezését tekinti (Hagopian id. mű: 893).<sup>2</sup>

#### *IV. Politikai fejlődés és demokraciáelmélet: nyugatos és nem nyugatos demokraciák*

Egy másik fontos elméleti irány a nyugati és a nem nyugati országok közötti különbségtétel. Ezen irányzat egyik legaktívabb szerzője ebben a korszakban Lucien Pye, aki 1958-as „megalapozó” cikkével (PYE, 1958:468-486) kísérletet tesz a nyugati és nem nyugati politikai folyamatok közötti különbség számbavételére, pontosabban a *nem nyugati* politikai modell elemeinek leírására. Ezek az elemek egytől egyig azt vannak hivatva bemutatni, hogyan és miért tér el a nem nyugati országok politikai szerkezete a nyugatitól, s ha elolvassuk a szöveget, akkor csakis az lehet a következtetésünk, hogy ilyen alapszerkezetre nyugati típusú liberális demokrácia természetes módon nem építhető rá. Egyetlen elemet kiragadva a Pye által vizsgált tizenhét ismerv közül: *társadalmi integrációhiány*. Pye ennek kapcsán az egész politikai folyamat természetét vizsgálva azt állapítja meg, hogy – ellentétben a nyugat-európaival – ezen országokban nincs *egy* reprezentatív politikai folyamat, hanem sokkal inkább alig összekapcsolódó politikai folyamatok vannak, ami lehetetlenné teszi egy olyan állampolgári közösség kialakulását, mint Nyugat-Európában. (PYE, 1958:474).<sup>3</sup>

Mai olvasatban már az is meglepőnek tűnhet számunkra, hogy a korabeli szakirodalom milyen éles megkülönböztetést tesz *nyugati* és *nem nyugati* demokraciák között, de meglepetésünk talán még nagyobb lesz, ha

<sup>2</sup> Érdemes figyelni a két paradigma (politikai fejlődés és tranzitológia) ellentétes mozgási logikájára. A politikai fejlődés az 1960-as években a „régí” politikatudomány intézményes és alkotmányos alapvetésének elutasításával és a társadalom, a környezet centrumba emelésével indul. Más a mozgásirány a tranzitológiai paradigmában: itt az átmenet idején egyértelmű az alkotmányos demokrácia érvényesítése, a liberális karakter (noha a folyamatot demokratizálódásnak szokás nevezni), s az időben előre haladva egyre nagyobb igény mutatkozik a társadalmi szempontok érvényesítésére.

<sup>3</sup> A politikai fejlődés és a politikai integráció témája a 60-as évek egyik slágertémája. Lásd erről: Weiner, 1965. Weiner írása az Annals of the Academy of Political and Social Science témáról szóló tematikus számban jelent meg. Lásd még: Mann, 1970.

megnézzük az imént jelzett másik dimenziót, a liberalizmus-demokrácia nexust is. Merthogy itt nagy változást tapasztalhatunk az 1960-as és az 1990-es évek összevetésében, hiszen míg az utóbbiban a *liberalizmus* a demokrácia meghatározó eleme, addig az előbbiben a *demokrácia*. Ahhoz, hogy ezt értsük, visszautalunk arra, amit fentebb írtunk: az 1960-as évek politikatudománya éppen az intézmény-centrikus politikatudománnyal szemben szerveződik meg, s az intézményekkel szemben a társadalom, a nép, a politikai részvétel szerepét hangsúlyozza. Egyáltalán nem logikátlan tehát, hogy nem annyira a liberális, mint inkább a demokratikus elem fontosságára fókuszál. A jogi és intézményi „szuperstruktúrák” vizsgálata helyett tehát a társadalom vizsgálata kerül fókuszba. Mindezt a változást jól reprezentálja Raymond F. Hopkins, aki megemlíti, hogy a korszakban felül kell bírálni a fejlődés hagyományos (alkotmányos) indikátorait, s olyanokat kell a helyükbe állítani, mint „részvétel a döntéshozatalban” vagy a „jólét megteremtése” (HOPKINS, 1969:71).<sup>4</sup>

Vannak persze további kritikus hangok is. Az ismert fejlődés-kritikus, Gilbert Rist szerint például a politikai fejlődés nem más, mint egy „modern mítosz” (RIST, 1990). Ugyanó egy másik írásában azt állítja, hogy itt egy hidegháborús gondolati konstrukcióról van szó: a hidegháború alatt a nagyhatalmak semmiben nem értettek egyet, kivéve azt a mágikus szót, hogy „fejlődés”, amely összebékíti a szembenálló feleket (RIST, 2007:486). Vannak ennél még keményebb kritikák is, amelyek az irányzat politikai jellegére utalnak. Mark Kesselman a politikai fejlődés vezető teoretikusairól írott recenziójában rámutat: az irányzaton belüli egyik kulcsfogalom, a „fejlődés-adminisztráció” nem más, mint a hivatalos amerikai külpolitika meghatározó iránya (KESSELMAN, 1973:141). A recenzens nem is tudományos

---

<sup>4</sup> Külön téma lehetne, de ebbe külön nem megyünk bele: a politikai fejlődésre vonatkozó indikátorok kérdése. Az irányzat kutatói kezdetűl igyekeznek egzakttá tenni kutatásaikat, bár a legtöbbjüknek – ahogy már utaltam rá – ez nem sikerül, és sokszor impresszionista ideológusoknak nézik őket. Phillips Cutright például már egészen korán, 1963-ban egy „politikai fejlődés index” kimunkálását szorgalmazza 77 független nemzetet vizsgáló összehasonlító tanulmányában. Egyik fontos megállapítása, hogy a fejlett és a fejletlen nemzetek közötti különbség egyik fokmérője az intézmények komplexitása. A fejlett országoknak sokkal komplexebb és specializáltabb intézményei vannak, mint a fejletleneknek. Lásd: Cutright, 1963: 255. A politikai fejlődés mérése később is fontos téma, főképpen a specifikusan a politikai fejlődéssel foglalkozó folyóiratokban. Lásd erről például a *The Journal of Development Studies* 1972. 3. számát, abban különösen Taylor (1972) cikkét.

tanok szerzőinek, hanem ideológusoknak tekinti a politikai fejlődési iskola sztár-szerzőit, Lucien Pye-t, Samuel Huntington-t, Leonard Binder-t, Joseph LaPalombara-rát és másokat.

#### *IV.1. A fénykor: fejlődéselvű politikatudományi konszenzus az 1970-es években*

De a kritikákon túlmenően érdemes megnéznünk a politikai fejlődés paradigmájának egy másik dimenzióját, azt, amelyik a nagyhatalmi konstellációkat vizsgálja. Ezt az irányzatot az aktuális világrendet mozgató és fenntartó elvek elemzése érdekli. A politikai fejlődés fentebb bemutatott irodalma csupán a gyarmati létből felszabaduló országok körére koncentrált, azonban az irodalom egy másik ágának figyelme arra is kiterjed, hogy a fentebb bemutatott nemzeté válási, felszabadulási folyamat milyen nagyhatalmi konstellációban, milyen geopolitikai szituációban történik. Ez a szituáció nyilvánvalóan a hidegháború. Témánk szempontjából ez azt jelenti, hogy a felszabadulási folyamatok korántsem egyformán hatnak a két világrendszer fő tényezőire. Ott, ahol az Egyesült Államok és a Nyugat volt a gyarmatok fő védnöke, megindulhat a demokratizálás. Ott, ahol a Szovjetunió a vezető hatalom, nem lehet reális esély a demokratizálásra.

De hogy egy paradigma mi mindenre – például a geopolitika fogalmának újraértelmezésére is – képes, arról Immanuel Wallerstein tájékoztat minket. Ő ugyanis a politikai fejlődést geopolitikai ideológiává emeli, amikor „developmentalista konszenzusról”, a konszenzus „mindenre kiterjedő” legitimáló erejéről beszél (WALLERSTEIN, 1992:524), s azt már a 20. század elejétől eredezteti. Nem azt állítja tehát, hogy a nemzetközi viszonyok átalakulásában az 1960-as évek elején történő dekolonializáció a döntő – azt ugyanis egy szélesebb és rég óta tartó konszenzus részének tekinti. Wallerstein szerint a 20. század elején világpolitikai szereplővé emelkedő két nagyhatalom kezdettől *ugyanúgy* képzelel el saját történelmi szerepét: a perifériáknak a centrumhoz történő integrálásával (WALLERSTEIN, 1992:518). Az eszközök tekintetében persze különbségek vannak, merthogy a wilsonizmus alkotmányos, a leninizmus forradalmi úton képzelel el a perifériák világrendszerbe történő integrálását. De abban azonosak, hogy ebben az integrálásban a *nemzeti* kereteknek szánnak meghatározó szerepet.

Ráadásul – folytatja a szerző – mindkét oldal stratégiája rugalmas: ahogyan a békés dekolonializáció nem elfogadhatatlan a leninizmus, úgy a forradalmi nacionalizmus sem kizáró ok a wilsonizmus számára (Uo.: 520). A kétféle ideológiai keretben megjelenő paradigma lényege már a két háború között is a fejlesztés, de ez a politika igazából a 2. világháború után válik közmegegyezés tárgyává, hogy aztán elérjünk az 1970-es évtizedig, amit az ENSZ a „fejlődés évtizedeként” határoz meg (Uo.: 523). Ebben az interpretációban tehát a politikai fejlődés, mint egy univerzális politikai paradigma jelenik meg, s ez azért érdekes, mert más szerzők a politikai fejlődés kapcsán hajlamosak *prekondicionisták* és *univerzalisták* vitájáról beszélni, s ebben a politikai fejlődés irányzatának képviselői inkább a prekondicionista oldalon állnak, azt hirdetve, hogy a demokráciák bevezetéséhez komoly társadalmi és gazdasági előfeltételek szükségesek (BERMAN, 2007). Wallerstein azonban a politikai fejlődés irányzatának fősrát is univerzalistának látja. Ezzel pedig más véleményt képvisel, mint azok a szerzők, akiket rövidesen bemutatunk, s akik valóban azt mondják, hogy az 1960-as évek elején, az új nemzetek megjelenésének idején nincsenek univerzális megoldások, hanem minden országnak a saját fejlődési hagyományai alapján kell fejlődnie.

Viszont ez a developmentalista konszenzus a 70-es évektől elenyészik, s a kutatók a továbbiakban már nem tartják kielégítőnek a tudományos status quót. Wallerstein azt mondja: ebben a visszaszorulásban nagy szerepe van 1968-nak, ami „egy csapásra kipukkasztotta a wilsonizmus és a leninizmus konszenzusát és ez által az egész developmentalista ideológiát” (Uo.: 525). Szerinte az elkülönült nemzeti fejlődésre épülő ideológia – inkább szimbolikusan, semmint ténylegesen – ekkor, szenved először vereséget, hogy aztán az 1980-as évek elején-közepén már a valóságban is sorra megbukjanak a fejlesztő típusú latin-amerikai katonai diktatúrák s ennek következményeképpen egyre nagyobb igény mutatkozzék egy univerzális demokrácia-csomag kialakítására a térség országai számára. (Uo.: 527).<sup>5</sup>

A kiváló olasz politikatudós, Gianfranco Pasquino egyértelműen fogalmaz: a politikai fejlődés irányzatának „uralmát” épp a demokratizálódás idején

---

<sup>5</sup> A demokratizálódás természetesen már korábban elkezdődik, Dél-Európában, a 70-es évek közepén. De ezekkel a tanulmány kevésbé foglalkozik.



létrejövő tranzitológia törte meg, s tette a politikai fejlődés koncepcióját egy csapásra elfeledetté. (PASQUINO, é.n.).<sup>6</sup>

De vajon mit is jelent ez az elfeledés? S érvényes-s Pasquino megállapítása arra az időszakra, amikor már a politikai fejlődés kritikájaként felfogható tranzitológián is túl vagyunk? Tételünk az, hogy napjaink perspektívájából nézve egyáltalán nem irreleváns az 1960-as és 1970-es évek narratívája. A továbbiakban a korszak egyik alapkönyvének elemzésével igyekszünk ezt az állításunkat igazolni.

#### *IV.2. Politikai pártok és a politikai fejlődés*

A politikai fejlődés egyik eklatáns könyve (LAPALOMBARA-WEINER, 1966) tehát a politikai pártok és a politikai fejlődés viszonyára fókuszál, mely jól mutatja, hogy a pártokra, mint a politikai fejlődést meghatározó faktorra is tekintettek. A korszakban az érdeklődés az alkotmányos intézmények és kormányzati struktúrákon túlra is elkezdett kiterjedni, s megjelent az igény a pártok vizsgálatára is (PYE, 1966). E változás pedig nagyban fellendítette a politika dinamikus oldalával foglalkozó kutatások megjelenését. Azonban eleinte a pártok és pártrendszerek a reprezentatív, stabilizáló funkciójuk vagy épp az alkalmazkodó képességük volt a fókuszban, ezzel szemben az alábbi fejezetben bemutatásra kerülő könyv eltérő utat jár be és a valódi nóvuma, hogy a szerzők a politikai pártok és pártrendszereket szerepét vizsgálták a dinamikus politikai folyamatokban – legyen szó akár totalitárius akár demokratikus rezsimről (PYE, 1966). A könyv tanulmányai összefoglalva a következő szempontok szerint kerülnek bemutatásra. Először a politikai pártok és a politikai fejlődés viszonyát elemezzük, majd sor kerül a pártok nemzetépítésben játszott szerepére – e szempont azért is lehet különösen érdekes a jelenkor olvasóinak mert kitűnően fémjelzi a '60-as évek nemzetállami keretben való gondolkodását. A fejezetet pedig az egyik szerkesztő – Joseph LaPalombara – négy évtizeddel később írt tanulmányának áttekintésével zárjuk, melyben választ adunk arra, miként változott a pártok és pártrendszerek szerepe, valamint, a politikatudomány megközelítése velük kapcsolatban.

---

<sup>6</sup> Pasquino írása az IPSA Paper room-jában jelent meg.

## IV.3. A pártok és a politikai fejlődés kapcsolata

A politikai fejlődés és pártok viszonyának vizsgálatához elengedhetetlen a két fogalom definiálása. Az előbbi meghatározásával kapcsolatban a könyv korábbi a politikai fejlődés iskolához tartozó írások definícióit veszi alapul és nem bocsátkozik részletes bemutatására. A pártok mibenlétét illetően viszont igyekszik átfogó és egzakt képet adni. Ahhoz, hogy egy szerveződésre pártként tekintsünk négy kritériumnak kell megfelelni:

1. Folytonosság – a szervezet lélettartama nem függ a jelenlegi vezetők lélettartamától
2. Valódi szervezettség, rendszeresített kommunikáció a helyi és országos szintű egységek között
3. Vezetők célja nem csupán a döntések befolyásolása, hanem a döntési hatalom megszerzése és megtartása
4. Követők és tagok gyűjtése – a szavazáson való eredményességhez

Az alábbi szempontok alapján világos, hogy a pártok először a 19. században tűntek csak fel, ugyanis a korábbi nemesi tömörülések a beágyazottságuk és hosszútávú terveik nélkül nem tekinthetők pártoknak. (LAPALOMBARA-WEINER, 1966/a)

A pártok és a politikai fejlődés kapcsolata azért különösen izgalmas mert a két jelenség az előbbi megjelenését követően állandó kölcsönhatásba került egymással – valamint kijelenthető, hogy a politikai fejlődésben végbement változások hívták életre a pártokat. A pártok és pártrendszerek fejlődése tehát kéz a kézben jár a politikai fejlődéssel. A demokratikus hagyományok és politikai rendszer megalapozásához is elengedhetetlen a pártok jelenléte és a folyamat beteljesülésében is esszenciálisnak tekinthetőek, azonban érdekes módon a totalitárius rendszerekben szintén legalább ennyire meghatározó szerepük van – gyakran például a demokratikus rendszer lebontásában, vagy az antidemokratikus rendszer fenntartásában (NSDAP Németországban, vagy a Kínai Kommunista Párt) (LAPALOMBARA-WEINER, 1966/a) Fontos azt is megjegyezni, hogy ezen diktatórikus rezsimekben szintén nem csak az uralkodó párt létezett – ugyan a többi párt el volt nyomva – de ellenzéki erők is működtek.

A pártok eredetéről illetően három féle megközelítés is született: az első – intézményi megközelítés – mely a parlamentek megjelenésével hozza összefüggésbe a pártok kialakulását, a második – historikus megközelítés – szerint az új fajta kihívások és válságok hívták életre, míg a harmadik csoport – a fejlődés elméletek szerint – a pártok egy hosszú fejlődési folyamat eredményeképp jöttek létre. Az egyes szemléletek alkalmasak egy-egy országban leírni a pártok és pártrendszerek kialakulását, azonban általánosan mindegyik országra nem alkalmazhatóak. (LAPALOMBARA-WEINER, 1966/a) Ezzel szemben, minden államban, a pártok megjelenése és fejlődése szoros összefüggésben van a politikai rendszer komplexitásával és a modern társadalom megjelenésével. Ahogyan egyre komplikáltabbá vált a politikai rendszer megszervezése és működtetése úgy növekedett az igény szervezetek létrehozására, melyek a folyamatok lebonyolítását képesek voltak ellátni. A szerzőpáros úgy fogalmaz, hogy a pártok felemelkedése akkor kezdődött meg, mikor a királyi vagy hercegi udvar kapacitásai nem voltak elegendőek a feladatok ellátására, s ez generálta a különböző szervezetek és a szélesebb bürokrácia létrehozását. A politikai fejlődés tehát maga után vonta az állam összetettségét, ami a pártok iránít igény, majd azok szerepének növekedésével is járt. Az világos tehát, hogy az államnak egyre több feladatot kellett ellátnia és ezért szüksége volt a pártokra, azonban botom-up folyamatok is elősegítették az előretörésüket. A modern társadalomban ugyanis a tömegek számára alapvető igénnyé vált a döntéshozatali folyamatokban való részvétel, s ez maga után vonta a pártokba szerveződést (LAPALOMBARA-WEINER, 1966/a).

Duverger állításával szemben a parlamentek és választási rendszerek megjelenését nem tartják a szerzők erős befolyással bíró faktornak a pártok megjelenésében, mert az Európán kívüli világban – például a nemzeti mozgalom Indiában – már a parlament létezése előtt kialakultak. Ellenben az ideológiák kifejezetten generáltak a pártok megjelenését, például a 19. századi szocialista mozgalmak számára alapvető jellemző volt a pártban való gondolkodás így az ideológia követői rendszerint pártokba is szerveződtek. Olykor pedig éppen egy adott ideológiával való szembenállás hatott ösztönzően – mikor a pártszerveződés motorja az „ellenséges” ideológia elleni küzdelem volt (LAPALOMBARA-WEINER, 1966/a).

Miután kölcsönhatásról beszélhetünk a pártok kialakulása és fejlődése, valamint a politikai fejlődés között, érdemes megemlíteni a pártok hatását a politikai fejlődésre is, ilyen például a szekuláris intézmények visszaszorulása. Azért is célszerű a kölcsönhatás kifejezést használni mert az egyes változások mindkét jelenség esetében gyakran generál újabb és újabb fordulatokat a másik félben is. A kölcsönhatás legjobban talán a választójogi változások kapcsán mutatható ki leginkább. A példa könnyebb érthetősége érdekében fontos megjegyezni, hogy megkülönböztethetünk egymástól a politikai elit által létrehozott „initially created” és a politikai eliten kívül szerveződött „externally created” pártokat (LAPALOMBARA-WEINER, 1966/a). Előbbiek a választójog kiterjedésének növekedésével belekényszerültek abba, hogy több helyi szervezetet hozzanak létre és elinduljanak a tömegpárttá alakulás útján – tehát a politikai fejlődés kényszerítette a pártokat a változásra, s az erre adott reakciójuk pedig meghatározta a pártrendszer is. Utóbbiak esetében pedig a választójog további kiterjesztése és az általános választójog bevezetése volt a cél, hiszen jellemzően olyan tömegpártok melyek egy ideológia terjesztésével jelentős bázist alakítottak ki az alsóbb rétegek körében – itt pedig egyértelműen látható a pártok hatása a politikai fejlődésre (LAPALOMBARA-WEINER, 1966/a).

## 1 Táblázat:

„Kívülről” és „belülről” létrehozott pártok hatásai  
a politikai fejlődésre

	<b>Kiindulási pont</b>	<b>Motiváló tényező</b>	<b>Cél</b>	<b>Eredmény</b>	<b>Hatások</b>
„Externally created parties”	Elit körében népszerű, alsóbb rétegek körében nem népszerű	Választójog kiszélesedése, tömegbázis építése	Népszerűség növelése az alsóbb rétegek körében	Tömegpárttá való alakulás	Politikai fejlődés hat a pártfejlődésre
„Initially created parties”	Azok körében népszerű, akik nem választhatnak	Döntéshozatalba való beleszólás, alsóbb rétegek képvisellete	Választójog kiterjesztése	Tömegdemokrácia és általános választójog megjelenése	Pártfejlődés hat a politikai fejlődésre

**Forrás:** Szerzők által készített táblázat  
LaPalombara -Weiner, 1966/a alapján

A fentebb említett tényezőkön túlmenően a szerzők – kissé általánosító megfogalmazása alapján – a pártok felemelkedése két okból fakad. Az egyik ok az állampolgárok attitűdjében végbement változás lehet,<sup>7</sup> mely szerint joguk van döntéshozatali folyamatokat befolyásolni. A másik ok pedig abban áll, hogy a politikai elit egy része a hatalom megszerzése vagy megtartása érdekében igyekszik a lakosságot egyre inkább bevonni a politikába és a támogatását elnyerni, még ha azok nem is feltétlenül vettek részt addig a politikában (LAPALOMBARA -WEINER, 1966/a).

A könyv utolsó fejezete igyekszik összefoglalni térben és időben nagy ívet leíró tanulmányok alapján, azokat a hosszútávú folyamatokat meghatározó aspektusokat, melyekre kiemelt hatással voltak a pártok. Az első ilyen szempont a politikai részvételre való hatásuk, mely esetében – ahogy említettük – eleinte a választójog kiterjesztése volt az érdekük, de az elitek által vagy a már hatalomra került pártok épp a kiterjesztés megállításaiban

<sup>7</sup> Ezt a változást többnyire az ipari forradalommal, technológiai fejlődéssel és az információáramlás gyorsulásával magyarázzák.

vagy legalább is lassításában voltak érdekeltek, így erősítve a pozíciójukat és gyengítve a fiatalabb pártokét. A második ilyen szempont a legitimitáció. A pártok megjelenésével a nóvum a „népkormányzat” megjelenése volt mely a korábbi kormányokkal ellentétben nem szakrális okokból, vagy hatékonyság miatt, hanem a lakossággal való jó kapcsolatra törekvés és reprezentativitás miatt tekinthető legitimnek. A harmadik – és a továbbiakban részletesebben is kifejtésre kerülő szempont a nemzetépítés vagy nemzeti integráció, melyben a pártok szerepe abban állt, hogy a felmerülő vallási vagy régiós és egyéb konfliktusokat kezeljék és mederben tartsák, ezzel meggátolva, esetleg megerősítve a nemzeti integrációt. A negyedik szempont a konfliktus kezelés hasonló az előbbihez, de időtávban eltérő, ugyanis jelen esetben a nap mint nap felmerülő konfliktusokról van szó, míg előbbinél mélyen gyökerező hosszútávokról. Az utolsó ilyen szempont pedig a politikai szocializáció, mely a nemzeti ünnepek, megemlékezések által valósultak meg. (LAPALOMBARA - WEINER, 1966/b)

A kötet tehát kitűnően bizonyítja egyrészt, a pártok és a politikai fejlődés között erős kapcsolat áll. Másrészt pedig, rávilágít arra, hogy az eltérő országok eltérő fejlődési utakat jártak be, s ezáltal a pártjaik és a pártrendszerük is különböző. Sőt a pártrendszerből következhetünk az adott ország jellemzőire is – annak fejlettségére, de az adottságaira is.

#### *IV.4. A pártok és a nemzetépítés*

A politikai fejlődés paradigmája a hidegháború időszakában élte virágkorát, s ebből következően a nemzetállami keretek között való gondolkodás jellemzi, ezért a nemzeti integráció és a nemzetépítés folyamatainak is kiemelt figyelmet szenteltek a narratíva kutatói – napjainkra viszont az érdeklődés a téma iránt jóval alábbhagyott. Az említett szempont beemelését az alábbi fejezetben indokolják egyrészt a fentebb említettek, de a feldolgozott könyv kiemelt érdeklődése is. Két fejezet kifejezetten erre a kérdéskörre fókuszál, az egyik Chambers fejezete mely a nemzetépítést vizsgálja az USA-ban (CHAMBERS, 1966) a másik pedig Emerson, aki a nemzeti integrációs folyamatok elemzi az Afrikai kontinensen (EMERSON, 1966) de Wallerstein is gyakran kitér a szempontra a szintén Afrikával foglalkozó tanulmányában (WALLERSTEIN, 1966).

Chambers megerősíti a fentebb leírtakat, miszerint a pártok és a politikai fejlődés állandó kölcsönhatásban vannak egymással, hiszen a politikai elit és a pártok vezetőinek reakciója a felmerülő kihívásokra nagy hatással van a politikai fejlődésre. Ez tetten érhető a pártok vezetőinek nyilvánosságra való erős befolyásánál. Lehetőségük van ugyanis tematizálni és narratívákat kialakítani a politikai térben megjelenő kérdésekkel kapcsolatban, ráadásul az politikai napirendet is képesek lehetnek alakítani – így a különböző nemzetiségi és vallási csoportok között az ellentéteket elsimítani ezzel elősegítve a nemzetépítést (CHAMBERS, 1966).

A folyamatok jobb átláthatósága érdekében általában – főleg az USA-ban és más demokratikusan fejlődött országokban – érdemesebb a pártrendszer hatását vizsgálni a politikai fejlődésre, ugyanis a pártok közötti interakciók és viszonyok befolyása a kiemelkedő. Kijelenthetjük, hogy – számos más faktor mellett – a pártok fejlődésének egyik motorja az államban levő csoportok közötti különbségek, s ezek minél nagyobbak, annál inkább erősítik a pártok fejlődését. (CHAMBERS, 1966). Ez logikus is, hiszen a különböző nemzetiségi, vagy vallási csoportok, esetleg a társadalmi réteghez tartozó közösségek mind szeretnék befolyásolni a döntéshozatali folyamatokat, ez pedig pártok létrehozására sarkallja őket, más esetben pedig már létező pártokat, hogy ezen csoportok érdekeit képviseljék és így beolvasszák őket a szavazótáborukba. Így megtörténik a konfliktusok becsatornázása és az ellentétek által generált feszültségek levezetése, elkerülve az állam szétesését, sőt erősítve a nemzeti integrációt.

Pártok szerepe az amerikai nemzetépítésben:

- Állandó politikai rendszer létrehozás és működtetése;
- Érdek artikuláció és érdek aggregáció, valamint a konfliktusok mederben tartása, ami megelőzi az állam felbomlását;
- A „részvételi válságra” adott megfelelő reakció, az állampolgári részvétel biztosítása a politikában.;
- Vezetők toborzása és képzése, akik alkalmasak megfelelő választ adni a felmerülő kihívásokra;
- A lakosság meggyőzése arról, hogy a fennálló keretek alkalmasak a pártok bevonásával alkalmasak, állampolgárok igényeinek kielégítése a pártok által;

- Amerikában a kétpártrendszer kialakulásának köszönhetően egy pártnak széleskörben kell, hogy társadalmi csoportokat és véleményeket képviseljenek – ezzel is hozzájárulva a fentebb említett konfliktusok mederben tartásához. De a kétpártrendszer más okokból is előnyös volt, mégpedig a vezetők viselkedésére is pozitív hatással volt, ugyanis a vezetők felemelkedése csak ezen pártok keretein belül valósulhatott meg, ezért a radikális törekvések rendszerint elhaltak, mivel a pártok alapszabályaival ellentétben álltak, a vezetők így pedig kénytelenek voltak mérsékelt keretek között politizálni (CHAMBERS, 1966).

Afrikában szintén kézzel fogható a pártok politikai fejlődésre gyakorolt erős hatása, már a koloniális hatalmak megdöntése előtt, de utána is. Az afrikai államok függetlenedési folyamatában a pártoknak kulcsszerep jutott, hiszen a külső hatalommal szembeni ellenállás és szuverenitásért való küzdelem – melyek az időszak központi kérdései – a pártok által voltak képviselve és végrehajtva. Természetesen az afrikai államokban is vannak eltérések a párt/pártrendszer és politikai fejlődést illetően is, azonban jellemző a függetlenedést követően az egypártrendszer kialakulása. Ez egyrészt oda vezethető vissza, hogy a külső hatalommal szemben fellépő nemzeti pártok különösen nagy befolyással bírtak – a törzsi alapokon működő szerveződések pedig nem tudták velük felvenni a versenyt.

Másrészről a nemzeti kormányok fő célja a nemzeti kiegyezés elérése is volt, ami a regionalizmus visszaszorításával is járt, ezzel garantálva a nemzeti integrációt (EMERSON, 1966). További praktikus érvek az egypártrendszer mellett, hogy a leghatékonyabbnak tekintették az effektív és stabil politikai rendszer kiépítéséhez, s ezzel együtt a választójog kiszélesítését, majd az általános választójog bevezetését is lehetővé tette, ami az időszakban alapvető követelmény volt egy állammal szemben. A stabil kormányzóhatalom kialakítása mellett pedig a nemzeti uralkodó osztály létrehozása is a pártok feladataihoz tartozott. Az egypártrendszer kialakulása azonban visszavetette a pártok szerepét és a párt aktivitást, így a Wallerstein szerint – ahogy a tanulmánya címe is mutatja – pártok hanyatlása „decline of the party” következett be a legtöbb országban főként a szubszaharai régióban. A függetlenedési és nemzetépítési folyamatok motorjai voltak, az egypártrendszer kialakulása okán és a folyamatok bizonyos szintjére való



eljutását követően visszaesett nemcsak a politikai életben, de a politikai fejlődést illetően is a szerepük (WALLERSTEIN, 1966).

## V. Politikai Pártok negyven évvel később

LaPalombara úgy kezdi a könyv kiadását követően 40 évvel később írott tanulmányát (LAPALOMBARA, 2007), hogy a könyv állításainak egy része még ma is igaznak tekinthető, míg mások már nem tekinthetőek érvényesnek. Azonban a tanulmánya vége felé nemcsak felveti a definíció újragondolásának esetleges szükségességét, de példát is hoz olyan szervezetre, melyet pártként ismer a nyilvánosság, azonban úgy véli az általuk támasztott kritériumok egyikének sem felel meg – ez pedig Berlusconi Forza Italia nevű szervezete. A negyven évvel korábbi felvetések közül továbbra is igaznak tekinti például, hogy a pártok és az általános választójog nem vezet feltétlenül a demokrácia kialakulásához. Az érvényüket veszített megállapítások elavulásának okát viszont a technikai fejlődésben látja, hiszen az akkor még nem látható technikai fejlődés átalakította a választások természetét a pártokat pedig belekényszerítette a változásba (LAPALOMBARA, 2007).

Egyértelművé vált, hogy pártok valóban politikai rendszertől teljesen függetlenül jönnek létre minden államban – legyen az demokrácia vagy totalitárius rendszer. Azok a hatalmon levők is, akik nem rendelkeznek párttal, idővel létrehoznak egyet a hatalmuk biztosítása érdekében. A tanulmány írásakor már a politikai eliteken kívül szerveződött pártok „externally created party” vannak többségben és elenyésző az elitek által létrehozott pártok száma (LAPALOMBARA, 2007).

Ami igazán különleges a tanulmányban, hogy a szempontok hasonlóak a könyvben használtakhoz, azonban más szemlélet okán eltérő az okfejtés célja. A könyvben a fő szempontok a nemzetépítés, konfliktuskezelés, politikai szocializáció, politikai részvétel és legitimáció. Ezek szintén felmerülnek, de ezúttal összefüggésbe kerülnek a demokrácia minőségével és a demokratikus fejlődéssel, ami a könyvben kevésbé volt jellemző. LaPalombara szerint a pártok már sokkal inkább érdekelték a konfliktusok és törésvonalak mélyítésében, az ellenfeleket ellenséggként aposztrofálják és ezzel felerősítik a polarizációt a társadalomban (LAPALOMBARA, 2007), míg korábbiakban e

folyamatnak az ellenkezőjét igyekeztek végrehajtani. Paradox módon a politikai részvétel új formáinak megjelenése negatív módon hatott a demokratikus fejlődésre. Az egypártrendszereket illetően pedig az idő visszaigazolta Wallerstein tanulmányát (WALLERSTEIN, 1966) miszerint az egypártrendszerek a pártok visszaszorulását eredményezik, azonban nem feltételezték, hogy képesek olyan nagymértékű gazdasági fejlődésre, mint amilyet Kína is bemutatott (LAPALOMBARA, 2007).

A pártok átalakulásának fő okát az „elektronikus forradalomban” látja melyben a pártok célja inkább a hatalom befolyása és nem, mint reprezentatív intézmény vannak jelen a politikában. A pártok természetén felül megváltoztak a politikai harcok dinamikái is, és a rendelkezésre álló eszközök pedig kibővültek.<sup>8</sup> Az ellenzéki pártok szerinte jobb pozícióba kerültek, mert többek számára elérhetőek a politikai harcokban használt eszközök és az eliten kívüliek is könnyebben hozzáférnek, valamint az állampolgárokkal való kapcsolatteremtés is könnyebbé vált, és egyszerűbb őket mobilizálni is (LAPALOMBARA, 2007).

A 2000-es évekre a pártok elveszítették a pártfegyelmet kikényszerítő képességüket, a választókkal együttesen változékonnyá váltak, a tagjaik pedig sokkal inkább egyénekként működnek. Megszűnt a befolyásos pártelit, gyakran cserélődnek a vezetők, ezzel még inkább szeszélyessé téve a pártot. Példának hozza erre Felipe Gonzalezt Spanyolországban, de Trump is kitűnő példa, mert képes volt a párt preferenciáival szemben felemelkedni a technikai fejlődés által létrejött új eszközök segítségével és a meggyengült párt befolyás miatt (LEVITSKY-ZIBLATT, 2018). A pártok legitimációja csökkenő tendenciát mutat, a klasszikus pártvezetők helyett spin doktoroké a főszerep. A volatilitás pedig érdekes módon pozitív előjelet kapott, hiszen a törésvonalak és erősödő polarizáció, valamint az exkluzív értékrendszer legalább illékonyabbak ezáltal. A pártok szerepével kapcsolatos – Lapalombara által negatívan értékelt – változásokat némileg árnyalja, hogy a demokratikus átmenetekben továbbra is fontos szerepe van a pártoknak és a politikai fejlődésre is kiemelt hatással vannak (LAPALOMBARA, 2007).

---

<sup>8</sup> A cikk írásának idején az internet hatásai még nem érződhettek igazán, ekkor még a tv- rádió és a nyomtatott sajtó biztosítottak felületet a politikának, a közösségi média pedig egyáltalán nem voltak jelen, így lehetséges, hogy amit az „elektronikus forradalom” generált folyamatokat napjainkra tovább erősödtek.

## VI. Konklúzió

Mindezek után visszatérhetünk a címben és a bevezetőben is említett kérdésünkre: vajon a politikai fejlődés iskolája produkált-e olyan eredményeket, amelyeknek a mai időszakban is van relevanciájuk, avagy az irányzat egy konkrét korszak szülöttje, és eredményei addig voltak érvényesek, ameddig a hidegháború tartott.

A LaPalombara és Weiner által szerkesztett kötet (mint ahogy a politikai fejlődésnek az 1. fejezetben bemutatott irodalma is) arról győz meg minket, hogy a politikai fejlődés irányzata egy szempontból feltétlen méltó a figyelmünkre, még akkor is, ha például ma már eléggé más a pártok szerepe és a nemzetépítéshez való viszonya, mint évtizedekkel korábban. Ez pedig az irányzatnak a történelmi szemlélete és a folyamatok iránti fogékonysága. Éppen ez a két fogékonyság hiányzott ugyanis a politikai fejlődést felváltó tranzitológiából: a tranzitológia a jelenre fókuszált, s mivel felfogása teleologikus volt, nemigen tudott mit kezdeni a folyamatszerű változásokkal.

A politikai fejlődés irányzata ellenben nagyon erős a történelem, az előzmények és a hagyományok vonatkozásában és van mondanivalója a politikáról, mint folyamatról. Ide hozhatnánk egy-egy példát a három alfejezetedből.

A politikai fejlődés egyik előnye, hogy megvizsgálja az adott állam vagy terület adottságait és azokat figyelembe véve igyekszik következtetéseket levonni és általános érvényű szabályszerűségek alkotása helyett az összefüggésekre fókuszál. Eltérő például a függetlenedett USA és a függetlenné vált Afrikai államok politikai fejlődésre. Afrikában a fragmentált törzsi tradíciókon alapuló afrikai országok politikai folyamatainak alakulása. Ahol a töredezettséget végül nem a sokpártrendszer kialakulása, hanem az egypártrendszer volt képes kezelni, s ez hosszabb távon pedig nem csupán a kisebb pártok eltűnését, de a pártok szerepének gyengülését is okozta. Ezzel szemben a politikai folyamatok eleinte a pártok erősödésével jártak például az USA-ban, ahol a konfliktusok mederben tartása a pártok részéről egyrészt elengedhetetlen volt az állam egyben tartásához, másrészt pedig a pártok szerepének megerősödését okozta.

A politikai fejlődés háttérbe szorulásának negatív tünetei LaPalombara negyven évvel később írott tanulmányának megállapításaival válnak még inkább láthatóvá. Ezen írásban a szerző megállapítja, hogy átalakult a pártok feladata, működése, csökkent a pártvezetők befolyása, és a képviseleti funkciót sem látják el többé. Azonban a tanulmány írásakor az internet és a közösségi média még nem volt meghatározó eszköz a politikusok kezében annyira mint ma, és fel is merül a kérdés, hogy ezek megjelenése hogyan hatott a politikai folyamatokra vagy akár a pártokra és azok szerepére.

Végeredményben tehát azért érvelünk a politikai fejlődés fogalmának rehabilitálása mellett, mert erősebb magyarázó elvnek gondoljuk, mint az utána következő magyarázó elvek közül a fentebb említetteket. Azt nem állítjuk, hogy a politikai fejlődés kategóriájával *mindent* meg tudunk magyarázni, azt azonban igen, hogy sok olyasmit is értelmezni tudunk, amit például a tranzitológia vagy a konszolidológia nem tudott. Ráadásul a politikai fejlődés irányzatának felfedezése ráirányítja a figyelmünket egy másik elfeledett témakörre, a politikatudomány történetének újrafelfedezésére is.

### *Irodalom*

- BERMAN, Sheri (2007): How Democracies Emerge? Lessons from Europe. *Journal of Democracy*, January, 28-41.
- CHAMBERS (1966): Parties and Nation-Building in America in J. LaPalombara - M. Weiner (szerk) *Political Parties and Political Development*, pp. 79-106. Princeton, NJ: Princeton University Press
- CUTRIGHT, Phillips (1963): National Political Development: Measurement and Analysis. *American Sociological Review*, April, 253-264.
- DOORNBOS, Martin M. (1970): Political Development: the Search for Criteria. *Development and Change*, January, 93-115.
- Emerson (1966): Parties and National Integration in Africa in J. LaPalombara - M. Weiner (szerk.) *Political Parties and Political Development*, pp. 267-302. Princeton, NJ: Princeton University Press .
- Hagopian (2000): Political Development, Revisited. *Comparative Political Studies*, Volume 33, Issue 6-7, 880-911.
- HOPKINS, Raymond (1969): Aggregate Data and the Study of Political Development. *The Journal of Politics*, February, pp. P. 71-94.

- HUNTINGTON, Samuel P. (1965): Political Development and Political Decay. *World Politics*, April, 386-430.
- HUNTINGTON, Samuel P. (1968): Political Order in Changing Societies. Yale University Press
- KESSELMAN, Mark (1973): Order or Movement? The Literature of Political Development as Ideology. *World Politics*, October, pp. 139-164.
- LaPalombara – Wiener (1966) A The Origin and Development of Political Parties in J. LAPALOMBARA - M. WEINER (szerk.) *Political Parties and Political Development*, pp. 3-42. Princeton, NJ: Princeton University Press
- LaPalombara – Wiener (1966) B The Impact of Parties on Political Development (1966) B in J. LAPALOMBARA - M. WEINER (szerk.) *Political Parties and Political Development*, pp. 399-438. Princeton, NJ: Princeton University Press
- LAPALOMBARA J. (2007) Reflections on Political Parties and Political Development, Four Decades Later. *Party Politics*. ;13(2):141-154.
- LEVITSKY, S., Ziblatt, Daniel & Felcsuti Péter(ford), (2018). *A demokráciák halála*, Budapest.
- LIJPHART, Arend (1969): Consociational Democracy. *World Politics*, January, pp. 207-225.
- LIPSET, Seymour Martin (1959): Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, March, pp. 69-105.
- MANN, Michael (1970): The Social Cohesion of Liberal Democracy. *American Sociological Review*, June, pp. 423-439.
- PACKENHAM, Robert A. (1964): Approaches to the Study of Political Development. *World Politics*, Volume 17, Issue 1, October, pp. 108-120.
- PASQUINO, Gianfranco (é.n.): The Theory of Political Development. IPSA Paper. [http://paper-room.ipsa.org/papers/paper\\_1539.pdf](http://paper-room.ipsa.org/papers/paper_1539.pdf) Utolsó letöltés: 2022. június 8.
- PYE, Lucien (1958): The Non-Western Political Process. *The Journal of Politics*, Augustus, 468-486
- Pye Lucien (1966) Foreword in J. LAPALOMBARA - M. WEINER (szerk.) *Political Parties and Political Development*, pp. V-VI. Princeton, NJ: Princeton University Press
- RIST, Gilbert (1990): 'Development' as a part of the modern myth: The western 'socio-cultural dimension' of 'development'. *The European Journal of Development Research*, 2. pp. 10-21.

RIST, Gilbert (2007): Development as a buzzword. *Development in Practice*, August, pp. 485-491.

ROKKAN, Stein (1968): Politics in the Smaller European Democracies: A Developmental Typology. *Comparative Studies in Society and History*, January, pp. 173-210.

TAYLOR, Charles Lewis (1972): Indicators of political development. *The Journal of Development Studies*. 3. pp. 103-109.

Wallerstein, Immanuel (1966) 'The Decline of the Party in Single-Party African States', in J. LAPALOMBARA - M. WEINER (szerk.) *Political Parties and Political Development*, pp. 201-216. Princeton, NJ: Princeton University Press

WALLERSTEIN, Immanuel (1992): The Concept of National Development, 1917-1989: Elegy and Requiem. *American Behavioral Scientist*, March, pp. 517-529.

WEINER, Myron (1965): Political Integration and Political Development. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1. pp. 52-64.

*Dr. Mokrainé Orosz Angéla*

## The Cultural Standard Method for the analysis of cross-cultural interactions

### Absztrakt

A globalizáció és a humánerőforrás mobilitás növekvő szükségessége miatt egyre több szervezetben dolgoznak együtt különböző országokból származó, eltérő kulturális háttérrel rendelkező emberek. Az ezen szervezetekben tapasztalható kultúrák közti interakciók természetét a kultúrákat kvalitatív megközelítésből vizsgálják a kutatások. Jelen dolgozat középpontjában a Kultúrstandard Módszer, a kultúrák kvalitatív megközelítésének bemutatása áll. A módszer elméleti háttere és más módszerek rövid áttekintését követően két esettanulmányt ismertetünk azzal a céllal, hogy bizonyítsuk, miért jó módszer a Kultúrstandard Módszer a kultúrák kvalitatív megközelítésére. A két esettanulmány kínai és német, valamint osztrák és magyar kultúrák közti interakciók összehasonlítását tartalmazza.

**Kulcsszavak:** Kultúrstandard Módszer, kultúrák közti interakció, humánerőforrás mobilitás, kvalitatív megközelítés

### Abstract

Due to globalization and the increasing necessity for human resource mobility, people from different countries with different cultural background work together in more and more organizations. The nature of cross-cultural interactions in these organizations is examined in researches with a qualitative approach to cultures.

The focus of the present essay is on showing how the Cultural Standard Method operates using a qualitative approach to cultures. The theoretical background of the method is described briefly, also what other methods existed before the Cultural Standard Method. Two case studies are described with the intention to prove why the Cultural Standard Method is a good way of making an approach qualitatively to cultures. The two case studies include comparisons for Chinese and German, Austrian and Hungarian cross-cultural interactions.

**Keywords:** Cultural Standard Method, cross-cultural interaction, human resource mobility, qualitative approach

## I. Introduction

Globalization affects the inner and outer environment of organizations and also reduces the importance of national borders, raises the importance of flexibility, the ability of being able to get accustomed to new circumstances and responding to changes of any kind. In the increasingly dynamic flow of processes of globalization, organizational groups are more and more culturally diverse, coming from different countries, different continents. It is extremely exciting to find out and see how team members with a wide cultural diversity can work together, how an organization can operate with people from different nations. There is a wide range of studies, examining the effects of diversity within multinational groups. Why is it important to find out as much as we possibly can about cultures, norms of behaviour of people from other countries? Due to globalization and the increasing necessity for human resource mobility, we cannot avoid having to work with foreign people and we all have to do our best to improve company performance and competitiveness in the always growing size of global competition.

There have been many studies on organizational culture, and one of the most widely used is Kluckhohn's study, who says that culture is more than the combination of ordinary language, history and literature (HEIDRICH, 2001, 2006). The term *culture* also covers the aspects of human environment, ways of life of groups and their relationships. Not only the way people live, work, spend their spare time show what cultural background they are coming from, but also the way they think, behave, act in normal or unexpected situations.

The focus of the present essay is on showing how the Cultural Standard Method operates using a qualitative approach to cultures. In the first part of the essay the theoretical background of the method is described briefly, what other methods were developed and used previously, why the Cultural Standard Method is a good way of making an approach qualitatively to cultures. In the second part, two case studies will be shown where the Cultural Standard Method was used, making comparisons in case of Chinese and German, Austrian and Hungarian cross-cultural interactions. (TOPCU, 2005; PRIMECZ [et al.], 2004)



## II. The Cultural Standard Method

The cultural standard research method is connected to Alexander Thomas, who established a completely new approach, focusing on individuals in intercultural situations. Individuals move to live and work in another country temporarily, and their bicultural interactions are examined in a way that a certain culture is investigated through the views and norms of representatives of a different culture. (1991)

On the basis of Piaget's developmental psychology and Boesch's cultural psychology and concept of action, Thomas Alexander developed the concept of cultural standards. He defined it as socially shared and accepted norms and values used by individuals living within a particular culture to evaluate the behaviour of another culture. (THOMAS, 1991)

The method is supposed to identify cultural standards, the different norms and values differing from society to society. According to Fink and his co-authors, cultural standards are said to be "the underlying norms of thinking, sensing, perceiving, judging, and acting that the vast majority of individuals in a given culture is considering as normal for themselves and others" (FINK [et al.], 2005:3). The main idea of the Cultural Standard Method is to define the prevailing norms of behaviour of people from the chosen cultures, to get to know as much as possible about their cultural standards. In order to do so, intercultural interactions have to be generated and examined. The outcome of finding out such phenomena can help organizations to manage their human resources according to their cultural norms, so that the performance of a company is improved by the rich experiences of the multi-cultural team working for it. (DUNKEL, 2004)

## III. Antecedents, Culture-Dimensional Research Methods

The different research types using culture dimensions are detailed in *Table 1*. Kluckhohn and Strodtbeck used a combination of a quantitative questionnaire with 22 items and a qualitative part of research with interviewers qualifying the comments. Their research was carried out within different groups in South-West America. They provided the basic principles for further cross cultural researches. Trompenaar extended their 5 dimensions to seven, using only quantitative questionnaires in different firms.

The Halls made a research among business people in terms of four dimensions, and the findings were very useful for American managers to handle foreign employees.

Hofstede's well-known research using factor analysis among IBM employees included 32 questions. The outcome of it was that the four value dimensions he examined gave an explanation only for 49 % of the cultural differences between countries (HOFSTEDE, 2008).

Scwartz developed a method examinig eleven independent variables. He drew samples from students and teachers to show the present and future aspects of society, trying to give the most detailed picture, he used 56 values and eleven value dimensions.

The GLOBE research project tried to identify the effects of cultural values on the management and practice of organizations, analysing cultures of sixty-one countries along nine cultural dimensions, using both quantitative and qualitative means. The special feature of the GLOBE research is that questions aiming at both organizational and national cultures have two aspects, namely what the fact is regarding the topic and what the ideal would be in the interviewee's opinion. So, not only specific behaviours, but also values and their differences are revealed (TOPCU, 2005). The method uses both quantitative and qualitative methods to analyse organizational and national cultures and leadership.

As it is very well seen in Table 1, Kluckhohn and Strodtbeck, Hofstede, Hall, Schwartz, Trompenaars and House et al. have completed useful researches on finding out as much as possible about cultures by using cultural value dimensions. Mostly they used quantitative methods, but in case of the GLOBE research and Kluckhohn/Strodtbeck research a qualitative data analysis accompanied it and Hall used qualitative open interviews.

There has been considerable development in the field of value dimensional approaches. Due to the wide range of cultural dimensions examined, we can better look behind the cultural differences among different nations. However much we got to know about people's behaviour out of those cultural dimensions, they did not help to solve an emerging problem in business and management encounters, and did not explain the specific reactions.

**Table 1:**

Overview of culture dimensions research

Researchers (Sources)	Dependent variable	Independent variables	Method	Sample-Context
Kluckhohn/Strodtbeck (1961)	Human problem solutions	<i>Five Dimensions:</i> Human Nature Orientation Man Nature Orientation Time Orientation Activity Orientation Relational Orientation	Quantitative questionnaire, qualitative report	106 persons: Navaho Indians, Pueblo Indians, Spanish American village, Texan and Oklahoma farming village and a Mormon village
Hall/Hall (1990)	Communication at work	<i>Four Dimensions:</i> Fast and Slow Messages High and Low Context Space Time	Qualitative open interviews	180 employees and managers in the field of economy

# MÓDSZERTANI KALANDOZÁSOK

Researchers (Sources)	Dependent variable	Independent variables	Method	Sample-Context
Hofstede (1980)	National cultural difference within one organization	<i>Four Dimensions:</i> Power Distance Individualism/Collectivism Masculinity/Femininity Uncertainty Avoidance	Quantitative questionnaire	approximately 116,000 IBM employees
Trompenaars (1993)	Management relevant problem solutions	<i>Seven Dimensions:</i> Time Status Achievement/Status Ascription Individualism/Collectivism Universalism/Particularism Emotional/Neutral Specific/Diffuse Man Nature Relationship	Quantitative questionnaire with scales	15,000 employees in companies
Schwartz (1992)	Present and future in society	<i>Eleven Dimensions:</i> Self-Direction Stimulation Hedonism Achievement Power Security Conformity Tradition Spirituality Benevolence Universalism	Quantitative questionnaire with 9 point Likert scales	approximately 200 teachers and 200 students per country, in 20 countries
GLOBE (2002)	Business leadership present and future	<i>Nine Dimensions:</i> Performance Orientation Future Orientation Assertiveness Humane Orientation Gender Egalitarianism Power Distance Institutional Collectivism In-group Collectivism Uncertainty Avoidance	Quantitative questionnaire with 7 point scales and analysis of qualitative data with content analysis	17,000 middle managers in 61 countries
© Fink, Kölling and Neyer, 2004				

**Source:** Fink, Kölling, Neyer 2005: 7-8

## IV. Cultural Standard versus Culture-dimensional research methods

Many features of Thomas's Cultural Standard Method are different from that of the culture-dimensional methods. Culture-dimensional research methods are widely used in cross-cultural and intercultural management nowadays (PRIMECZ [et al.], 2007).

Studying culture-dimensional researches, it can be seen that they try to measure culture by examining it with the help of their elements, evaluating individuals and happenings, taking them as representatives of society. Culture-dimensional research methods are completed mainly from an ethical perspective, and quantitative methods (questionnaires, statistic data analysis, etc.) are used. Culture is considered as an independent factor, having an effect on values and ways of behaviour. Another problem with these approaches is that in the era of globalization, countries and cultures are not closed worlds, researches cannot consider them as homogenous, separated units. Rather, a colourful, ever-changing scene of processes should be chosen as the starting point of a research (TOPCU, 2005).

One of the main differences between the two methods is that, while according to the culture-dimensional method, the members of a group having similar values also have similar behavioral norms, whereas the cultural standard view is that people with the same values may do different actions. This is why the activity, the reaction should be studied, not the values, in order to have a decent knowledge of intercultural management (PRIMECZ [et al.], 2005).

Another important difference is in the choice of the research setting and the focus. Culture-dimensional models do cross-cultural surveys by asking people about their own cultural assumptions and values and make a comparison with the answers of people from the other examined culture. The cultural standard approach focuses on interactions between the members of the counterpart cultures, revealing cultural aspects that influence their behaviour (TOPCU [et al.], 2007). It is also clearly seen, that the way we judge others characterizes us as well.

Cultural standards are used to evaluate, regulate and forecast action and behaviour of other people, even if they are from a foreign culture. Cultural standards only emerge in cross-cultural interactions, cultural values do not necessarily need a cross-cultural dialogue. That is why the Cultural Standard Method is focused on bicultural critical incidents. Critical incidents are situations, when partners of different cultures act in an unexpected, unusual way, not according to behavioral routines, (TOPCU, 2005) So, according to this, critical incidents are relative, happen only when different cultures are encountered.

Researchers making culture-dimensional methods suggest that most observable features can be described by value dimensions across cultures. Dimensions can be quantitatively measured and be used to explain cultural differences. The Cultural Standard Method displays a much better detailed picture of the observed culture than the culture-dimensional research. Cultural standards are based not only on values of the given culture, but also on its traditions, heritages, norms of behaviour, etc.

A foreign culture is judged subjectively, because another culture is always seen from our perspective, compared with our own culture, so it cannot be examined with the help of universal categories (TOPCU, 2005).

## VI. Aspects of the Cultural Standard Method

In the following, the aspects of the Cultural Standard Method is explained, why it is thought to be the best way of describing cultures (TOPCU, 2005).

- It is interpretative, revealing symbols shared by members of a culture.
- There is an intercultural cooperation, which is the starting point of the situation, where confrontation with a different culture happens.
- It evaluates a culture from the point of view of the representative of another culture, giving multidimensional data. There is a comparison drawn between the own and the other culture, it is like giving a picture about ourselves.

- It is retrospective, building on past happenings and one would say that it cognitively changes the real events, but it is a good qualitative-interpretative way of describing a past action.
- The interviewees get a kind of self-reflection, because the way they talk about and the content of what they say about the other culture tell a lot about their own culture, it is an interpretation of their own culture as well. It is like a cultural self-evaluation (TOPCU, 2005).

The basic condition of the Cultural Standard Method is that critical interactions in bicultural situations are special, because the participants interpret the others' behaviour according to their own system of cultural orientation, which can be totally different from the other cultural system.

Cultural standards cannot be considered stable, they are constantly changing along with our changing environment. Reality is very complex and multi-layered, cultural standards give generalization which can lead to stereotyping. Cultural standards can only give a simple, incomplete and undetailed description of any culture.

## VII. Case studies

There have been researches analysing critical incidents among members of different cultures. Two researches are displayed in the following. One was conducted in a situation when the participants were from two European neighbouring countries. The other research was conducted in a situation where the participants were from two different continents. Both researches used the Cultural Standard Method, but the procedures were different.

## VII.1. Research 1: *Austrian-Hungarian Comparisons*

In the research Hungarian managers were asked about their perceptions and interpretations about Austrians and vice versa (TOPCU, 2005). The perceptions and evaluations of Austrians were the basics regarding their own cultural standards. Their own reflexive pictures were drawn, so the researcher defined Hungarian cultural standards just the opposite of what they said about Austrians.

Topcu Katalin in her PhD dissertation followed the down-detailed procedure for revealing cultural standards showing the nature of Austrian-Hungarian relationships.

- Choosing sample: main and control samples
- Collecting data: narrative interviews with Hungarian and Austrian managers
- Analysing the script of interviews – revealing Hungarian managers self-evaluation, their evaluation of Austrians → defining cultural standards – revealing meta-pictures, relative changes of self-evaluations and evaluation of others
- Researcher's previous knowledge: previously revealed cultural standards referring to Hungarians-Austrians; results of other comparative researches of similar topic; personal perceptions and interpretations regarding Austrians. (Topcu, 2005:105)

The outcome of the research is summarized as follows. Different features were examined in the survey.

- *Ingenuity*

The topic regarding ingenuity was a defining feature of the interviewees' self-evaluation. Creativity is supposed to be a Hungarian cultural standard, as it is part of not only Hungarians' self-evaluation, but also Austrians' opinion about Hungarians. Austrians also think that Hungarians are resourceful.

Interviewees talked a lot about the changeable environment of Hungarian social and economic processes. Mainly Austrian managers drew attention to the contrast between the consolidation levels of Austrian and Hungarian social and economic situations. Hungarian managers seemed to have an ambivalent feeling about Austria. On the one hand, they longed for the



consolidated, decent economic and social circumstances they experienced in Austria, on the other hand, they found Austrian conditions too slow and static.

- *Moderate rule orientation*

The strongest element of the interviewed Hungarian managers' opinion about Austrians was the practice of rule-oriented behaviour. There is a different practice of following regulations of Hungarians and Austrians. The regulation-oriented behaviour of Austrians meant a kind of discipline and consistency which were special features of Austrians in many aspects. For Austrian managers the standardized processes and activities were important to talk about, but it was not vital for Hungarian managers.

- *self-confidence*

Common interpretation of all interviewed Hungarian managers was that Austrians are self-confident, and they listed a range of experiences in connection with that. Mostly they talked about Austrians' self-confidence regarding their rights and duties, responsibilities. Regarding work, Austrian employees probably have a more limited scope of activities. Also, both the interviewed Austrians and Hungarians thought that the representatives of the other country is more self-confident.

- *Relationship orientation*

Relationship orientation was a dominant element of interviews with Hungarian and Austrian managers. The researcher got direct statements for this cultural standard of both Hungarians and Austrians. In their interpretation relationship orientation refers to tight and frequent relationships between people. In this sense Austrians were very positive about Hungarians' relationship orientation. Hungarians considered Austrians cool, keeping distance from other people.

- *Expressing closeness.*

The use of the formal and informal *you* was examined to show the distance they keep between them and other people. Hungarians think that Austrians mostly use the formal *you* trying to keep distance, and they interpreted it as a negative feature. They appreciated an Austrian using the informal *you* with them. As the use of the formal and informal *you* in Hungarian and Austrian conversation is different, the Austrians were also asked about it, but they did not consider it such an important feature as the Hungarians did.

## VII.2. Research 2: *Chinese-German Comparisons*

In the paper written by Primecz, Topcu and Romani, examples were given for comparing Chinese and German representatives of their country. (2004) The method was based on interviews. In their paper discussing the Cultural Standard Method, the research on German-Chinese standards is described, and the following steps were followed in the research method:

- *Step 1: Sample selection and interviews:*
  - Representatives of a country is chosen, living in another country for a period of time, which has to be longer than a visit, at least 2-3 months. The frequency of interaction can also be a selection criteria.
  - Interviews are done about critical incidents, which can be both positive and negative.
  - Interviewees are asked to interpret the mentioned situation.
  - A standardized questionnaire has to be completed about personal data and previous experiences about the foreign environment
  - Interviews are recorded and translated into a common language
- *Step 2: Feedback with culture experts from home and foreign culture:*
  - Critical incidents are confirmed by experts of the examined culture.
  - Experts are asked to give a casual interpretation.
  - Experts of the foreign culture are asked to give an interpretation.
- *Step 3: Development of the cultural standards*
  - Content analysis of the intercultural situation is made, using the narrative, the explanations and interpretations.
  - Researcher generates the *cultural standard*
- *Step 4: The cultural anchorage of the cultural standards*
  - *Cultural standards* emerging from the analysis are compared to other academic researches on national cultures.
  - Scientific experts may be asked to find a relationship between the *cultural standards* and e.g. some historical events or other country-specific field.

- *Step 5: Developing the culture assimilator training*
  - The outcome of the research can be applied to an intercultural training.
  - Critical incidents seen as mini-cases with multiple-choice interpretations are given. One of the answers is correct and introduces the participants to a given cultural standard. (PRIMECZ [et al.], 2004:45-48).

## VII.2.1. In the following let us have a look at the research and its outcome.

The interviewee was from Germany who went to live to China for a period of time. He taught English to Chinese students. The interviewee mentioned the following critical incident: he inquired the Chinese students whether they understood what he had taught them. They answered positively, but when he asked them specific questions about the taught material no one could answer the questions. Regarding the definition of critical incidents, they can be both positive or negative. Interviewees mostly give negative examples.(PRIMECZ [et al.], 2004).

After the critical incident was identified, the interviewee provided his interpretation of the unexpected response. Later in the example, the German narratives of the critical incident was given to a German expert on China, so that he could collect feedback to the case. Moreover, Chinese experts on Germany were also given the narratives in Chinese in order to provide an interpretation of the critical incident.

The researcher made the correct analysis of the intercultural case, collecting interpretations and explanations. The outcome of it was that a German person acts according to their cultural standards which significantly differ from Chinese cultural standards. Chinese students did not acknowledge that they could not follow the lessons. It revealed a cognitive schema named '*social harmony*', and it can be considered as a cultural standard (THOMAS, 1991). So, this Chinese cultural standard was generated from the analysis of the German descriptions of the critical incident, with the help of the interviewee's and experts' explanations and interpretations (PRIMECZ [et al.], 2004, 2007).

Cultural standards emerging from analyses of critical incidents are compared to other academic researches on national cultures. Scientific experts can connect the found cultural standard to a country-specific issue. In this very case, Thomas established a relationship between the cultural standard 'social harmony', political conceptions, historical explanations and Mengzi philosophy. (1991) The Cultural Standard Method can also be a good means of understanding and learning new cultures.

## VIII. Conclusion

The present essay was written with the aim of showing the Cultural Standard Method which uses a qualitative approach to cultures and case studies were displayed and compared. The researches used different procedures, conducted in different situations with different participants, but the outcome was similar.

National cultures have an effect on the operation of multinational groups. Culturally diversified groups tend to have conflicts and people tend to use stereotypes regarding people from other cultures. (Dunkel 2004) Integration of such teams can only happen if a decent, understanding and appreciating environment is ensured for all of them. The aim of such research methods have to give some help to organization managers to handle the international combination of their employees for better individual and group performance.

As the above detailed examples show, the Cultural Standard Method is thought to be a good way to find out as much as possible about the different norms of different nationalities. The researches shown above were conducted in bicultural teams. It would be interesting to conduct researches in more complex, multicultural teams to see how people from different nations behave in certain cross-cultural interactions in specific circumstances and how their culture is reflected in their reactions.

In a multicultural team, in a multicultural world, people should be able to accept each other and to cooperate with each other, in order to do so, they do not necessarily have to think, feel and act in the same way. The role of the manager is important, he or she has to be aware of the cultural differences of

his or her multinational team and he or she has to act accordingly, helping team members to be able to work together for their individual, team and company success.

## *Bibliography*

- DEÁK, Csaba – Dr. HEIDRICH, Balázs – HEIDRICH, Éva (2006): *Vezetési ismeretek*. Békéscsaba: BOOKLANDS 2000 KIADÓ
- DUNKEL, Amanda (2004): *Culture Standards and their impact on teamwork – An empirical analysis of Austrian, German, Hungarian and Spanish differences*. Journal for East European Management Studies, 2: 147-174.
- FINK, Gerhard - KÖLLING, Marcus - NEYER, Anne-Katrin (2005) *The cultural standard method*. EI Working Paper Nr.62. Vienna: WU Vienna University of Economics and Business
- HEIDRICH, Balázs, PhD (2006) *Intercultural management – The Kulturstandard Method* - by Primecz, H., Topcu, K., Romani, L., UNIVERSITY OF MISKOLC
- HEIDRICH, Balázs (2001): *Szervezeti Kultúra és Interkulturális Menedzsment*. Budapest: HUMAN TELEX CONSULTING
- HOFSTEDE, Geert – HOFSTEDE, Gert Jan (2008): *Kultúrák és szervezetek – Az elme szoftvere* (Cultures and organizations: software of the mind, McGraw Hill, 2005). Pécs: VHE Kft.
- PRIMECZ Henriett, ROMANI LAURENCE & TOPCU Katalin (2004): *The Kulturstandard-method: venue for paradigm interplay in cross-cultural management*, working paper, Stockholm/Budapest.
- PRIMECZ Henriett, TOPCU Katalin, ROMANI Laurence (2005): *The Kulturstandard method: Venue for Paradigm Interplay in Cross-Cultural Management*. 21st EGOS Colloquium, June 30–July 2, 2005, Berlin, Germany
- THOMAS Alexander (szerk.) (1991): *Kulturstandards in der internationalen Begegnung*. Saarbrücken: Verlag für Entwicklungspolitik.
- TOPCU Katalin (2005): *A Kulturstandard-kutatás elmélete és gyakorlata magyar-osztrák menedzser-interakciókban: egy magyar szempontú jellemzés*. (PhD értekezés) Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem
- TOPCU, Katalin, LAURENCE Romani és PRIMECZ Henriett (2007): *Kulturstandard Research in Two Paradigms: The Possible Application of the Method in the Functionalist and Interpretive Paradigms*. Journal of Cross-Cultural Competence and Management 5: 161-202

Szirbik Gabriella

## Jelentés a SKAD-ról

### A diskurzus tudásszociológiai megközelítése - Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD)

#### Absztrakt

Reiner Keller német szociológus által alkotott, kvalitatív szociológiai módszer, a diskurzus tudásszociológiai megközelítése - *Sociology of Knowledge Approach to Discourse* (SKAD) kutatási program elméleti hátterének és módszertani alapjainak a bemutatását foglaltuk össze ebben a cikkben. Keller négy, ide vonatkozó legfontosabb munkáit használtuk fel, az interpretatív társadalomtudományi módszer repertoárját jelentősen kiegészítő SKAD leírásához. A módszer, a *diskurzust* teszi a kutatás tárgyává, komplex programja pedig Michel Foucault diskurzuselmélete, Berger-Luckmann szociális konstruktivizmus elmélete és a megalapozott elmélet módszertana (Grounded Theory Methodology) háromszögében teljeseedik ki.

**Kulcsszavak:** diskurzus, tudásszociológia, interpretatív társadalomtudományi módszer, kvalitatív kutatás

#### Abstract

We summarized in this article the SKAD (Sociology of Knowledge Approach to Discourse) research program's theoretical background and methodological basis, which is a qualitative sociological method for the discourse knowledge sociological approach, created by the German sociologist Reiner Keller. To describe SKAD, which significantly expands the repertoire of social science methods, we used four of Keller's most relevant works. The method makes the *discourse* the subject of research, and its complex program is fulfilled in the triangle of Michael Foucault's discourse theory, Berger-Luckmann's theory of social constructivism and its grounded theory methodology.

**Keywords:** discourse, sociology of knowledge, interpretive social science method, qualitative research

## I. Bevezetés

Reiner Keller és munkatársai által írt, 2018-ban megjelent könyv a „*A diskurzus tudásszociológiája. A tudás és jelentésalkotás politikájának vizsgálata*”, egyfajta összefoglalója a SKAD 1990-es évek óta tartó fejlesztésének. A könyvet bemutató absztraktban azt írják a szerzők, hogy a SKAD a kvalitatív társadalomkutatás figyelmét átirányítja a társadalmi formákra, azok strukturálódására, illetve a jelentésalkotás és a valóságképzés folyamataira; oly módon, hogy a szociálkonstruktivista és pragmatista megközelítéseket összekapcsolja a posztstrukturalista gondolkodással, így tanulmányozva a diskurzusokat. Ezzel a kulturálisan sokszínű környezetben zajló világalkotási folyamatok ismeretelméleti terét is megteremti. A SKAD a szociológiai vizsgálat interpretáló (interpretatív) módszertani hagyományában gyökerezik - amely nem az 'objektív valóság' leírására törekszik, vagy az abban rejlő egyetlen, 'objektív' igazságot keresi -, és a szerzők állítása szerint, lehetővé teszi a nyugat- és észak-centrikus társadalomtudományok elméleteiben és megközelítéseiben még mindig gyakori ismeretelméleti torzítások és korlátozások kiterjesztését – és esetleg leküzdését is. Innovatív kötet abból a szempontból is, miszerint az empirikus alapokon nyugvó, globálisan sokrétű megközelítési fejlesztésekre figyel, egyértelmű fókusszal a módszertanra és annak megvalósítására.

A könyvben egy komplex kutatási programként jeleníti meg a *Sociology of Knowledge Approach to Discourse. A diskurzus tudásszociológiai megközelítésének* kiemelkedő alkalmazásait számos lényeges projektben és regionális kontextusban mutatja be tizenegy fejezetben, a világ különböző tájairól származó különböző esetek kapcsán<sup>1</sup>, amelyek rávilágítanak bizonyos elméleti kérdésekre és módszertani kihívásokra. „ (...)a szöveg vonzó lesz a posztgraduális hallgatók és kutatók számára, akik olyan területek iránt érdeklődnek, mint a diskurzustanulmányok, a szociológia, a kultúratudomány és a kvalitatív módszertan és módszerek.” (Keller et al., 2018. *abstract*)

---

<sup>1</sup> Pl.: hulladékgazdálkodás, európai többszintű politikák, prostitúció, nevelési ismeretek, jogalkotás, kínai kortárs kormányzás, közegészségügy, szakképzetlen munkaerő.

Dolgozatomban arra vállalkozom, hogy töredékesen ugyan, bár törekedve a recenzíójelleg megtartására, ismertetem a *Sociology of Knowledge Approach to Discourse* kutatási program fő elemeit.<sup>2</sup>

## II. De mi is a SKAD?

Röviden a diskurzus tudásszociológiai elemzésének a programja, egyfajta tudásszociológiai fordulat a diskurzuselemzés gyakorlatában. Teoretikus és empirikus szinten is új alapokra helyezi a diskurzus kutatást. Önmagát a kvalitatív szociológiai kutatás és a tudásszociológia új menetrendjének tekinti. Megalkotója Reiner Keller német szociológus.<sup>3</sup>

Kutatási tárgya a *diskurzus*, melyet tudásszociológiai fogalmi keretbe ágyazva, ismeretelméleti határait pontosan kijelöli. Módszertanát tekintve erősen gyakorlatorientált kvalitatív kutatási módszer, mely folyamatos fejlesztéseken, kiegészítéseken esik át, közel sem lezárt módszertannal. Kifejezetten a kvalitatív szociológiai kutatás módszertani repertoárját igyekszik újszerűségével bővíteni. Egy olyan megközelítés, mely szándéka szerint alkalmas a középszintű elméletalkotáson túl, átfogó, elméleti szociológiai kérdésfeltevések, s általában társadalomtudományi kutatási

---

<sup>2</sup> Keller Reiner következő munkáiból dolgoztam:

- Keller, Reiner (2005). Analysing Discourse. An Approach From the Sociology of Knowledge [33 paragraphs]. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 6(3), Art. 32. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0503327>
- Keller, R. (2011). The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD). *Human Studies*, 34(1), 43–65. <http://www.jstor.org/stable/41478455>
- Keller, Reiner (2012): Entering Discourses: A New Agenda for Qualitative Research and Sociology of Knowledge In: Qualitative Sociology Review Volume VIII Issue 2 International Perspectives on the Future of Qualitative Research in Europe (Editors of special issue: Bernd Schnettler Bernd Rebstein) [http://www.qualitativesociologyreview.org/ENG/Volume22/QSR\\_8\\_2.pdf](http://www.qualitativesociologyreview.org/ENG/Volume22/QSR_8_2.pdf)
- Keller, R., Hornidge, A.-K., & Schünemann, W. (Eds.). (2018). The Sociology of Knowledge Approach to Discourse: Investigating the Politics of Knowledge and Meaning-making. (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315170008>

<sup>3</sup> Az általam felhasznált munkáinak időrendisége, érzésem szerint fontos. A SKAD programja a leginkább letisztult formában, az általam a listába utolsóként felvett e-bookban, bontakozik ki. Talán azért, mert egyfajta tankönyvnek íródott. (Keller et., all., 2018.) Ugyanakkor azt is jeleznünk kell, hogy a legkorábbi 2005-ös írás, több ponton is eltér a későbbiektől, illetve az említett 2018-as e-book, több módszertani elem beemelését tartalmazza.



kérdések megválaszolására. Igyekszik feltárni azokat a társadalmi színtereket és folyamatokat, amelyekben a jelentésalkotás heterogén formáiban részt vevő társadalmi szereplők versengenek a világ szimbolikus és gyakorlati megalkotásáért. A SKAD a kvalitatív és interpretatív társadalomtudományi módszertanba ágyazott különféle empirikus adatok és elemzési stratégiák használatát támogatja. Kutatási programja Michel Foucault diskurzuselmélete, Berger-Luckmann szociális konstruktivizmus elmélete és a megalapozott elmélet módszerének (Grounded Theory Methodology) háromszögelésében teljesebbé válik. A programmal kapcsolatos első kérdésként az merül fel, hogy miért tudásszociológiai oldalról kell belépni a diskurzuskutatásba?

## II.1. A SKAD elméleti megalapozása

A tudás uralma a modern/posztmodern társadalmakban, melyeket tudástársadalmaknak is nevezünk, eléggé nyilvánvalóvá teszi a tudástermelésre irányuló kutatói figyelmet. A tudás, az ismeretek szervezett, speciális eljárások során előállított 'rezsimek', a mindennapi élet minden részletét áthatják és alakítják. A szervezeti, intézményi folyamatoktól kezdve, a hétköznapi gyakorlatokon át -mint étkezés, higiéné-, az oktatás, sport, művészetek, vagy a politika nemzeti és globális szféráig.

Ugyanakkor a SKAD elméleti hagyományai mögött, deklaráltan megtaláljuk a *Stuart Hall* nevével fémjelzett *Birmingham School of Cultural Studies* elméleti újításait, s annak a tudásszociológiai diskurzuselemzésre gyakorolt hatásait. A Hall-féle Cultural Studies-t erősen befolyásolta a szociológia interpretáló hagyománya, többnyire a G.H. Mead által alkotott szimbolikus interakcionizmus és a weberi megértő szociológia, bár a birminghami iskola ezektől merőben eltérőnek tűnő hagyományokat is beépített elméletalkotási keretébe, mint amilyen a Foucault-i diskurzuselemzés<sup>4</sup> (KELLER, 2012).

*Itt érdemes megjegyeznünk, hogy Weber 'csak' érintette a tudásszociológiai kérdéseket megértő szociológiájában és a diskurzus kifejezést soha nem is használta, de a Chicagói Szociológiai Iskola teoretikusai, mint G.H. Mead, H. Blumer, vagy E. Goffman, nagyon is úgy képzeltek el és írták le a társadalmat, mint ami szimbolikusan közvetített interakciók színtere, melyben kitüntetett*

---

<sup>4</sup> Stuart Hall munkásságának csak részletei vannak lefordítva magyar nyelvre, teljes könyve magyar fordításban még nem jelent meg.

## MÓDSZERTANI KALANDOZÁSOK

---

szerep jut a nyelvnek, a nyelvileg közvetített interakcióknak. A tudat, az egyéni identitás és a társadalom keletkezését leíró munkáik hangsúlyozzák, a jelentéshordozó szimbólumok társadalmi jellegét, s azt, hogy azok nyelvi formában szerveződnek. Mead a társadalmiasulás kapcsán a kommunikációs univerzum fogalmát is használja (PREGLAU, 2000). A szimbolikus interakcionizmus leágazásainak irányában lévő fenomenológia és a fenomenológiai ihletettséggű tudásszociológia, elsősorban A. Schütz életvilág koncepciója - a mindennapi tudás vizsgálatára irányulva -, a weberi cselekvéseméletet igyekezett összekapcsolni a husserli fenomenológiával. Végül a Schütz hatása alatt alkotó H. Garfinkel etnometodológiája, mint önálló tudásszociológiai elemzési mód, szinte egyenesen vezet, a szintén fenomenológiai indíttatású P. Berger-T. Luckmann szerzőpáros szociális konstruktivizmus elméletéig.

A SKAD megalkotója, Keller, tudásszociológia alatt -a fent sorolt tudásszociológiai hatásösszefüggések ismerete és elemzése mellett<sup>5</sup>-, a Berger-Luckmann-féle szociális konstruktivizmus elméletét érti. Berger és Luckmann tudásszociológiája olyan elméleti keretet ad számára, amely lehetővé teszi a tudásszociológiai megközelítés beillesztését (vagy kidolgozását) a diskurzus kutatásba. A *diskurzus tudásszociológiai megközelítése* paradigmátikusán tehát a tudáskutatás- és megértés Berger-Luckmann-féle elméleti talaján áll, de annak a mindennapi tudásra koncentráló mikroszociológiai elemzéseit szűknek tartja. Javasolja, a Berger-Luckmann eredeti munkájában kidolgozott olyan fogalmak, mint *tárgyasítás*, *intézményesítés*, *legitimáció* kiterjesztését az intézményi és szervezeti tudásáramlás minden társadalmi szintjére. Továbbá mind a speciális diskurzusokat (például tudományos diszciplínákat), mind az általános, nyilvános diskurzusokat, diskurzusnak tekinti és elemzés tárgyává teszi. Ily módon a SKAD diskurzus fogalma alkalmassá válik a társadalmi folyamatok, gyakorlatok és tudáspolitikák elemzésére a modern (diszkurzív) társadalmakban.

---

<sup>5</sup>Mindezt a legrészletesebben az alábbi művében fejti ki: Keller, R. (2011). The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD). *Human Studies*, 34(1), 43–65. <http://www.jstor.org/stable/41478455>

## II.2. A diskurzuskutatás elméletei/elemezései

A SKAD elméletalkotója szerint, a bölcsészet- és társadalomtudományokban sokféle diskurzuszfogalom létezik, de a *diskurzusz* megfelelő szociológiai megközelítést nem sikerült kialakítani. Ezen a ponton érdemes Géring kiváló összefoglalása nyomán (GÉRING, 2008), a társadalomtudományok diszkurzív fordulatának néhány jellegzetességét ismertetni.

Géring elemzése rávilágít, hogy a társadalomtudományokban bekövetkező nyelvi fordulat, melynek előzménye a filozófia nyelvi fordulata, hatásának köszönhetően fordul a figyelem a diskurzusokra, s a tudás konstruálásának módjára. A diskurzuselmélet és- elemzés, egy heterogén, interdiszciplináris mező és sem ismeretelméletileg, sem ontológiailag, sem módszertanilag nem egységes terület, bár az eltérő irányzatoknak vannak megragadható közös pontjai. Ilyen a *cselekvésorientáltság*, azaz a nyelvhasználatot a társadalmi cselekvés egyik formájának tekintik. Továbbá, a nyelv a társadalmi valóság *konstrukciójának* egy módja, nem pusztán reprezentációja e megközelítés szerint, éppen ezért a jelentésadás teljes folyamatát kell vizsgálat tárgyává tenni, ami azt is jelenti, hogy a nyelvhasználat nem elemezhető tértől és időtől függetlenül. Harmadszor, a diskurzusz jellegzetessége az, hogy egyrészt a nyelvhasználat *konstruktív*, másrészt *konstruált* (tértől, időtől, más diskurzusok által meghatározott) megnyilvánulása. A diskurzuselmélet és- elemzés irányzatait tekintve, a SKAD a kritikai diskurzuselemzéshez áll közel, központi eleme ugyanis a tudás/hatalom kérdésének összefüggései -a Foucault-i diskurzuselmélet magja-, az ideológiák, társadalmi folyamatok, társadalmi intézmények működése, egyértelműen elmozdulva a szűken vett társadalmi interakció szintjéről. Jellemzően a szociológia, a kritikai kultúrákutató, a politika és a gazdaság területén mozog. Túl kíván lépni a szűken vett szövegen és a társadalmi struktúrákat, folyamatokat vizsgálja. A nyelvhasználat kérdésein túllépve '*a diskurzusz tudásszociológiája*' a szociológiai érdekekkel, a társadalmi viszonyok és a tudáspolitikai elemzésével, valamint a valóság, mint empirikus 'anyag', diszkurzív felépítési folyamatával foglalkozik.

## II.3. A diskurzus mint a kutatás tárgya

A SKAD diskurzus meghatározása egy központi kérdés. Keller korai munkáiban is jelzi,<sup>6</sup> hogy problémásnak tartja a társadalomtudományi diskurzus kutatásban azt, hogy Foucault diskurzuselméleti munkássága nyomán, a makrodiskurzusok átfogó elméleti értelmezése és a konkrét 'használatban lévő nyelv' elemzése között ingadozik a diskurzuselemzés területe. Vagy túlságosan elvont diskurzuselméleti makroelemzések születnek, amelyek nem igazán alkalmasak az empirikus kutatás szintjének elérésére, vagy pedig a diskurzusokat, mint a hatalom/tudás gyakorlatait és jelentéstermeléseit, csupán 'használatban lévő nyelv' -ként elemzik. Szerinte a diskurzus pontosabb szociológiai megalapozása szükséges, illetve a diskurzus kutatás és – elmélet gyakorlatainak és szereplőinek 'szociológiaiabb', szociologizált koncepciója.

A 'szociologizált diskurzus' elképzelésének megfelelően, Keller a diskurzusokat kettős szerkezetűnek írja le, megjelenésükben egyrészt *strukturáló struktúrák*, másrészt maguk is *strukturáltak*. „Ez azt jelenti, hogy minden cselekvés/társadalmi gyakorlat strukturáló eszközökre támaszkodik a végrehajtás érdekében, és viszont végrehajtja, reprodukálja vagy átalakítja ezeket az elemeket. Nincs struktúra cselekvés nélkül, nincs cselekvés struktúra nélkül” (KELLER, 2005:9.)

A diskurzus, mint struktúra:

- a beszédaktusok, a cselekvés kifejezésének normatív irányait és szabályait adja (pl.: intézményesített, elfogadott, legitim kommunikációs műfajok)
- a jelentésalkotás szignifikáns szabályait közvetíti
- a cselekvés társadalmi (a szereplők, azok pozíciói) és materiális erőforrásait biztosítja

A diskurzus nem előírás, vagy determinista szabály; pozíciókat javasol a tudástermelésben és -forgalmazásban résztvevő szereplők számára, valamint

---

<sup>6</sup> Lásd pl.: Keller, Reiner (2005). Analysing Discourse. An Approach From the Sociology of Knowledge [33 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 6(3), Art. 32,  
<http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0503327>

lehetőség-struktúrákat a szimbólumok használatához, a dolgok kimondásához, vagy a hatalmi hatások diszpozíciós előfeltételeinek megteremtéséhez.

Fontos szem előtt tartani azt is, hogy nem maga a diskurzus hajt végre cselekvéseket, vagy társadalmi gyakorlatokat, hanem a különböző társadalmi területeken és szimbolikus harcokban résztvevő társadalmi szereplők. Azonban ha, a diskurzusokat a tudástermelés és -forgalmazás többé-kevésbé intézményesített struktúráinak tekintjük, akkor világosan kell látni, hogy a különféle artikulációknak vannak előre kialakított pozíciói, melyek lehetnek egészen rögzültek, pl. a tudományos diskurzusok esetében, vagy nyitottak is, mint a hétköznapi, nyilvános diskurzusok. Továbbá a diskurzusok a világ szimbolikus-materiális rendjét mutatják fel. Az ilyen diskurzusok (mint struktúrák) nem a társadalom felett léteznek, hanem a társadalmi cselekvéssel, azaz a társadalmi szereplők gyakorlatával és tevékenységével valósulnak meg. A társadalmi szereplők beágyazódnak ebbe a kialakult szimbolikus rendek és intézményesült hatalmi - és tudásstruktúrák történelmi a priorijába. Egy adott diszkurzív mezőbe való belépéshez a meglévő tárgyra, vagy "beszélőre" kell támaszkodniuk a szereplőknek. Azonban ez nem jelenti azt, hogy egyenlőségelet lehet tenni a diskurzus többé-kevésbé rögzült elemei és a megszólított társadalmi szereplők diszkurzív cselekedetei és értelmezései közé. A diskurzuselemzésnek ez a formája felismeri a társadalmilag konstituált aktorok fontosságát a tudás társadalmi termelésében és áramlásában.

Ennek megfelelően Keller a diskurzust nem egy ontológiai entitásnak tartja, hanem egy lehetséges empirikus adatnak (KELLER, 2018). Az empirikus világban folyamatos kis diszkurzív események sorozata van jelen: kisebb-nagyobb szövegek, szórólapok, jelentések, írott vagy szóbeli szakértői szövegek, beszédek, képek, ábrák, számok stb., amelyeket az elkötelezett társadalmi szereplők állítanak elő, adnak elő, vagy támadnak meg. „A diskurzus egy heurisztikus eszköz az adatok rendezésére és elemzésére, szükséges hipotetikus tézis” (KELLER, 2108:19). A diskurzus úgy definiálható, mint a kijelentés-alkotás szabályozott gyakorlata, amely valamilyen problémára, sürgető helyzetre, vagy cselekvési igényre reagál, ideértve valaminek a megismerését, egy helyzet meghatározását, egy adott sorrend

fenntartását vagy átalakítását. Empirikusan konkrét megnyilatkozások sorozataként nyilvánul meg.

A diskurzusok a társadalmi, földrajzi tér és idő függvényében bontakoznak ki. A diskurzus szociológiai és/vagy társadalomtudományi elemzése az általános szociológiai kutatási érdeklődésből indul ki, de a diszkurzív gyakorlatok mikroszintjétől, a szimbolikus rendszerek diszkurzív strukturálásával kapcsolatos általánosabb kérdéseik is terjedhetnek.

A SKAD általános kutatási kérdései, Keller által összefoglalva, a következők:

- Mi a diskurzusok történelmi pályája (megjelenése, jelenléte és eltűnése), valamint az időben és térben való változásuk módja?
- Mi a jelentésszerkezetük, hatásuk és tudásmunkájuk adott társadalmi kontextusban? Milyen definíciókat adnak meg egy aggodalomra okot adó kérdésért folytatott kollektív küzdelem során és milyen hatásokkal?
- Hogyan helyezkednek el a jelenlegi hatalom- és tudásrendszerben, illetve annak stabilizálásában, vagy átalakulásában?
- Melyek azok a társadalmi szereplők, gyakorlatok, eszközök és erőforrások, amelyek a diszkurzív konfliktusokban és a jelentésalkotásban részt vesznek egy nyilvános vagy szakterületen? Vannak kirekesztett, vagy marginalizált hangok? Ki beszélhet és mit határozhat meg?
- Hogyan tartják fenn, vagy kérdőjelezik meg a diskurzusok a kialakult értékeket, normákat és tényállításokat?
- Mi a kulcsfontosságú események szerepe a diszkurzív konfliktusokban? Léteznek-e jelentős változások, és hogyan következnek be?
- Hogyan alakítják a diszkurzív jelentésalkotás dinamikáját a diskurzustermelés elérhető diszpozitív infrastruktúrái?
- Milyen diszpozitív beavatkozási infrastruktúrák jönnek létre, és milyen hatással?
- Hogyan alakulnak az egyes diszkurzív formációk, illetve a diszkurzív konfliktusok a társadalmi struktúra más dimenzióihoz képest? Hogyan alakítanak ki, vagy kialakítanak-e olyan jelenségeket, mint az 'érdekek' vagy 'motivációk'?

- Milyen társadalmi következményei, és/vagy hatalmi-tudáshatásai vannak a diskurzusoknak, a társadalmi gyakorlat, a mindennapi cselekvés és értelmezés területeire (KELLER, 2018:28-29.).

Ezeket az általános kutatási kérdéseket természetesen az adott kutatás konkrét céljához kell igazítani.

## III. A SKAD módszertana

Keller a társadalomtudományi diskurzus kutatások kapcsán, azok elméleti reflexiói bármennyire is kifinomultak, hiányolja a megfogható, jól körülhatárolható módszertani leírásukat. Többnyire homályos, nem magától értetődő empiriájuk folyamatosan nyitva hagyja azt a kérdést, hogy hogyan lehet a diskurzuselemzést a gyakorlatban elvégezni?

Keller, a tudásszociológiai diskurzus kutatás kidolgozása fő inspirációs forrásának, Michel Foucault munkásságát jelöli meg. Foucault azon munkái, melyek a szubjektum modern konfigurációinak genealógiáját, a hatalom-tudás viszonyát, a test, a sexualitás, az örültség normalizációs folyamatait írják le - hogy a jelen történelmét megírja <sup>7</sup> -, leginkább a diskurzuselemzés, a filozófia és az esztétika területét együttesen átfogó munkák. A diskurzuselméleti fő munkája, '*A tudás archeológiája*' (FOUCAULT, 2001. [1969]), mely szándéka szerint is, addigi munkái módszertani alapjainak tisztázása lett volna,<sup>8</sup> nagyon sikeres a diskurzus elméleti elképzelésének megalkotásában., de nem foglalkozik sem a diskurzus és más társadalmi jelenségek kapcsolatának kérdéseivel, sem az empirikus kutatás módszertani eszközeivel. *A tudás archeológiája* című könyvében a diskurzuselemzés genealógiai módszere kapcsán azonban tett néhány fontos megjegyzést, amelyek a SKAD megalkotója szerint, jól beilleszthetők a kvalitatív kutatási stratégiába.

---

<sup>7</sup> Lásd pl.: *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet. Egy XIX. századi szülőgyilkosság*; Józsoveg Műhely, Budapest, 1999 ISBN 963-9134-26-0, vagy *Herculine Barbin, más néven Alexina B. Egy hermafrodita naplója* (Józsoveg, 1997) ISBN 963-9134-01-5, vagy *Felügyelet és büntetés. A börtön története*; Gondolat, Budapest, 1990., vagy *A sexualitás története sorozat az Atlantisz Kiadó gondozásában*

<sup>8</sup> Lásd: Foucault, M.: *A modernség politikai-filozófiai dilemmái, a felvilágosodáson innen és túl*. Michel Foucault írásaiból. (Szerk.: Szokolczay Á. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Bp. 1991.)

A diskurzus tudásszociológiája nem akar „igazi Foucault-i diskurzus kutatás” lenni. Programjában inkább átveszi Foucault néhány általános javaslatát a diskurzus társadalmi jelenségként való megértéséhez, a Berger-Luckmann - féle tudásszociológia tágabb keretébe rögzítve azokat, ezáltal ezt a keretet is átalakítva, elsősorban ismeretelméletileg. A SKAD diskurzus definíciója részeként, ily módon a következőket kell rögzíteni:

- a diskurzus a *megfigyelés rendező eszköze*, ezért fontos a benne megjelenő konkrét nyelvhasználati gyakorlat megértése, mely annak a valóságnak a része, amellyel foglalkozunk
- fontos Foucault-i gondolat az ún. *diskurzív formációk* megkülönböztetése, tehát annak belátása, hogy a diskurzusok nem azonosak a tér és idő, illetve a szimbolikus rend meghatározásának módjában
- a *diszpozitivitás* gondolatának termékeny átvétele, ami Foucault-nál központi szerepet tölt be, bár pontos definícióját nem adja, Keller értelmezésében mégis fontos jelentésre tesz szert.<sup>9</sup>
- a *diskurzív* és *nem diskurzív* gyakorlatok kombinált elemzése;
- a diskurzusok *genealógiája*, annak megértése, hogy a diskurzusok hatalmi/igazság harca révén jönnek létre a történelmileg lehetséges hatalom-tudás rezsimek

A *diszpozitív* fogalma, úgy érezzük, némi kibontást igényel, annál is inkább, mivel a SKAD különös figyelmet szentel neki. Keller megfogalmazásában a diszpozitív fogalom SKAD-i használata, a diszkurzív világgalkotás két dimenziójára utal. Először is lehetővé teszi a diskurzustermelés konkrét infrastruktúrájának kezelését, vagyis azokat a szimbolikus és anyagi erőforrásokat, amelyek lehetővé teszik a diskurzus számára a diszkurzív események artikulálását, egy adott diszkurzív gyakorlat végrehajtását. A szociológiának, mint diskurzusnak, képzett előadókra és akadémiai pozíciókra van szüksége; eszközökre van szüksége a kutatáshoz, íráshoz és publikáláshoz. Pénzre van szüksége a kutatások és kutatási jelentések

---

<sup>9</sup> A diszpozitív a heterogenitások komplexitására utal, egymással összefüggő elemek heterogén komplexuma, mint például szereplők, szövegek, törvények, épületek, gyakorlatok, jogi és eljárási intézkedések, tárgyak – röviden: kijelentések, tettek, műtárgyak és anyagság –, amelyek egy „sürgősség” kezelésére vannak összeállítva. Probléma, amelyet a problematizáció során azonosítottak” (Keller, 2018. p.27)



elkészítéséhez és így tovább. Pontosan ugyanez vonatkozik azokra a társadalmi mozgalmak szereplőire, vagy civil szervezetekre is, amelyek ellenbeszédet folytatnak egy problematizálás konkrét ügyében. „Az infrastruktúrák jelentősen eltérhetnek, de minden adott diskurzushoz szükség van valamilyen infrastruktúrára – különben nem történne meg” (KELLER, 2018.:27).

A SKAD *diszpozitív* fogalmának használata ráadásul egy második elemre, a *diskurzív beavatkozás* infrastruktúrájára is utal: a diskurzusok és a diskurzív konfliktusok igen változatos eredményeket produkálnak, például törvényeket, szabályokat, ítéleteket, értékeléseket, osztályozásokat, új emberi szereplőket, gyakorlatokat és műtermékeket, amelyek empirikus szempontból az elsajátításra irányulnak. Tekintsük az oktatási egyenlőtlenség esetét (a PISA-rangsorok nyomán). A nemzeti teljesítmény javítását célzó kormányzati intézkedések az iskolai és óvodai nevelésbe való beavatkozások egész csomagját fogják felállítani, például a gyenge tanulók speciális osztályozására szolgáló eszközökkel és a tanárok nagyobb pedagógiai szerepvállalását szolgáló intézkedésekkel. Az ilyen intézkedések beavatkoznak egy adott gyakorlati területbe; hatásaik ekkor újra bekerülhetnek a diskurzív jelentésalkotásba. Valójában a diskurzusok és *diszpozitívások* szorosan összefüggenek, összefonódnak vagy összekapcsolódnak.

### III.1. Interpretatív analízis és együtt-építés

A SKAD diskurzuskutatása a hatalom/tudás rezsimek és dinamikájuk empirikus rekonstrukcióját jelenti. A cél az, hogy *megértsük*, és ezáltal *megmagyarázzuk* őket., valamint az, hogy láthatóvá tegyük működésük esetlegességét. Az ilyen rekonstruktív elemzéshez adatokra van szükség. Az adatoknak a kutatáshoz való viszonyát ún. *együtt-építés*-nek (co- construction) nevezi Keller. Ez lényegében azt jelenti, hogy az adatgyűjtés folyamata nem különül ez az adatelemzéstől. Keller a 2018-as könyv bevezetőjében részletesen és szemléletesen írja le az *együtt-építés* folyamatát.

Az *együtt-építés* azt jelenti, hogy adatok segítségével dolgozunk. Mindazonáltal az elemző, a kutató kérdésekkel kezdi, és válaszokat keres az adatokban. A különböző kérdések egészen eltérő válaszokhoz vezetnek, és néha előfordulhat, hogy egyáltalán nem érkezik válasz. Ebben az esetben újra

kell keresni az adatot, azt, amely inspirál és útmutatást ad, azt amelyik 'felveszi' a kérdést, vagy oly módon inspirál, hogy újra gondoljuk a kérdést. Ez a fajta esettanulmányi munka az értelmező elemzés gyakorlata, aminek szükséges elvégzése mögött két fő érv áll. Először is, egy adatot fel kell osztani különböző elemeire és dimenzióira (ezt egyesek a dekonstrukció elemének nevezhetik a SKAD-ben). A legtöbb interpretációs kutatással ellentétben, a SKAD nem tekint úgy egy adatra (bármilyen típusú dokumentum), mint ami önmagában egyetlen diskurzus dokumentuma. Ehelyett különféle és heterogén diskurzusok színtereként tekint rá. Például egy hosszú cikk, egy jó minőségű újságban, amely különböző szempontokat gyűjt össze egy adott problémáról, nem az egyetlen dokumentuma egy diskurzusnak, inkább önmagában egy diszkurzív mikroaréna. Ezenkívül egy ilyen szöveg általában csak bizonyos diskurzusok elemeit vagy töredékeit adja elő. A diskurzuskutatás tehát a kombinálás művészete: az elemzőnek össze kell raknia egy diszkurzív puzzle darabjait, hogy rekonstruálja a teljes diszkurzív struktúrát, ami aztán alapot adhat egy elméletibb vagy kritikaibb diagnózishoz. (például olyan feljövőben lévő fogalmakkal, mint a bio-hatalom – Foucault nyomán) Másodszor, ezt a munkát mélyen alakítja a jelek, szimbólumok, gyakorlatok és helyzetek folyamatos értelmezése. Az elemző egyszerűen nem kerülheti meg az ilyen értelmezési folyamatokat. Minden emberi helyzet meghatározása egy értelmezési folyamat. Ez igaz a diskurzuskutatásra is. Az elemző mind a kutatási helyzetet, mind a kutatási esetet értelmezi; a konkrét adatok feldolgozása során mindig a jelek és szimbólumok folyamatos értelmezésére van szükség. Ezért a hermeneutika, az értelmezés módszertana, fontos szerepet játszik a diskurzuskutatásban. Természetesen ez nagyfokú önreflexióval jár. A SKAD rekonstrukciós munkája elkerülhetetlenül építési munka. Ez egy diskurzusról szóló diskurzus, amely követi a maga diskurzuselőállítási szabályait. A SKAD diskurzuselemzése nem magyarázó, hanem értelmező eszköz. Nem egy adott kutatási eset objektív leírását teszi lehetővé úgy, hogy előzetesen azonosít néhány ok-okozati tényezőt, majd az érdeklődésre számot tartó diszkurzív kérdések magyarázatára felhasznál. „Ehelyett egy fogalmi eszköztárat és egy módszertant javasol heurisztikus célokra. Ez azt jelenti, hogy egy ilyen eszköztár sokrétű elemei felhasználhatók a konkrét kutatásban az elemzéshez, kérdések felállításához, amelyekkel megközelíthetjük az adatokat,

és remélhetőleg választ kaphatunk rájuk. Ezen erőforrások mindegyike nem kerül felhasználásra minden tanulmányban. És szükség esetén más fogalmi eszközök is hozzáadhatók.” (Keller, 2018. p.31)

Ez a leírás deklaráltan a *megalapozott elmélet módszertanának* (Grounded Theory Methodology) lépéseit követik.<sup>10</sup> A grounded theory kutatási folyamatában folyamatosan elemzik és interpretálják az adatokat azért, hogy a további adatfelvétel irányát meghatározzák. Az elméleti keretnek egy folyamatos fejlesztése, finomítása zajlik. Mitev szerint (MITEV, 2015.) a grounded theory apró kövecskékből építkezik, mint egy mozaikkép, úgy készül. A terepen talált kavicsokat (adatok) a kutató folyamatosan csiszolja, míg végül összerakja egy nagy képpé. Azt persze előre nem lehet tudni, hogy mit fog ábrázolni a kép.<sup>11</sup>

Az adatgyűjtés, illetve az adatelemzés kapcsán Keller a következőt írja: „(...) két fő elemzési dimenzió megkülönböztetését javaslom. Az első a *'materialitások' elemzésével* foglalkozzon, míg az utóbbi a *szimbolikus rendezés* (vagy jelentéstermelés) folyamatára fókuszáljon.” (KELLER, 2005:12).

A *'materialitások'*, vagy másként *'materiális dimenzió'* magában foglalja például a diskurzust végrehajtó kulcsszereplőket, szereplői 'állásuk'-at (pozícionálásukat) és szerepüket a diskurzus arénájában. A köztük lévő kapcsolatokat (pl. diskurzuskoalíciók), gyakorlatokat és stratégiákat a diskurzustermelésben és –reprodukcióban. Emellett a *diszpozitivitás* elemei, mint pl.: intézményesített adattermelés termékei, társadalmi-anyagi infrastruktúrák, artikulációs és elosztási hálózatok, kapnak helyet ebben a dimenzióban. Ez magában foglalja az intézményi környezet etnográfiaját, illetve a diskurzus létrehozásának és előadásának konkrét eseményeit is. Ide tartoznak tehát az írott szövegek (újsághírek, tudományos jelentések,

---

<sup>10</sup> Eredetileg Glaser-Strauss 1967. magyarul: Gelencsér Katalin: Grounded theory. (Szociológiai Szemle 2003/1, pp.: 143-154., Kucsera Csaba: Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete (Szociológiai Szemle 2008/3, pp.: 92–108.)

<sup>11</sup> A *megalapozott elmélet* a hagyományos deduktív tudományos modellel szemben induktív módszer, az ún. „nagy elmélet” - ellenes, a középszintű elméletalkotást hirdeti, egyenrangúnak tekinti a kvantitatív és a kvalitatív módszert. Jellemző a módszerre, a nem gondosan, nem konkrétan kidolgozott problémafelvetés. Ismeretelméletileg túllép a pozitívizmuson, az adatokat valósnak tekinti ugyan, de nem abszolutizálja azokat, elfogadja a hiteket, vélekedéseket, véleményeket. Ontológiai- episztemológiai gondolatrendszerét (paradigmáját?) tekintve konstrukcionista. (Gelencsér, 2003., Kucsera, 2008.)

könyvek, szakvélemény, szórólapok), szóban elhangzott beszédek (előadások, tévéviták, parlamenti viták, interjúk), vizuális adatok (grafikonok, ábrák, táblázatok, térképek, fotók, festmények) és más műtárgyak (könyvek, épületek, digitális weboldal), illetve a megfigyelhető gyakorlatok, melyek adatokká válnak, ha kutatással közelítjük meg, vagy kutatással állítjuk elő azokat.

A 'materialitások' dimenziójára vonatkozó *együtt-építéssel* párhuzamosan, ennek a dimenzióknak a tudástermelés és áramoltatás társadalmi, intézményi dimenzióival való összekapcsolása zajlik. Ebben az összekapcsolásban teljeseedik ki a diskurzusok jelentés-tudás-hatalom dimenziójának szimbolikus rendje, melynek előállítása (rekonstrukciója) a SKAD végső célja. Ennek a szimbolikus rendnek (kijelentés-mintázatok és azok termelése) a tartalomfókuszú elemzéséhez, a SKAD öt, a tudásszociológiai paradigmából származó analitikai fogalom használatát javasolja. Ezek az 1: *értelmezési sémák*, 2: *érvelési klaszterek*, 3: *osztályozások*, 4: *fenomenális* (fenomenológiai) *struktúrák* és 5: *narratív struktúrák*

## III.2. Tartalomfókuszú elemzés

1. A fogalom közel áll a „keret” és „keretezés” gondolatához, ahogyan azt a szimbolikus interakcionista megközelítésű kutatások használják. A világ bizonyos konstellációinak kezelése érdekében az adott csoportok, társadalmak által létrehozott tudásmintázatok. Például a 'romantikus szerelem' egy ilyen minta, amely két ember közötti érzelmi kapcsolatot jelöl, vagy a 'technológiai kockázat', ami egy egészen más terület mintája, s amely a technológiai szempontok, gyakorlatok bemutatását szervezi. Az *értelmezési sémáknak* fontos szerepük van a diskurzusok és mindennapi gyakorlataink, valamint önmegértésünk szempontjából. (Valóban szerelmesek vagyunk? Biztonságos ez a technológia? Fussunk, hogy javítsuk egészségünket? Milyen jó apának, vagy jó anyának lenni – mit kell tennem?)
2. Az *érvelés* iránti erős érdeklődés kéz a kézben jár a politikai kérdésekre való összpontosítással. Az itt felfogott *érvelés* a diskurzus egy szála (például egy adott társadalom makrogazdasági diskurzusának egy szála), amely a szereplők stratégiai orientációi és számításai metszéspontjában jelenik

meg, például egy politikai konfliktusban, vagy kampányhelyzetben. Az érvek tehát, egy diskurzusszálból fakadnak, és nagy valószínűséggel különböző stratégiai irányokba fejlődnek. Következésképpen ezt a fogalmat nem szabad összekeverni az érveléslogika módszertani szabályaiban rögzített apparátusokkal.

3. A harmadik elem a diskurzuselemzésben a *klasszifikációk* felfedezése. Egy jelenség osztályozásának, klasszifikálásának, s ezzel minősítésének, amely bennük és általuk megy végbe. A tudásszociológia hosszú története szerint az osztályozás a társadalmi tipizálási folyamatok rendkívül hatékony formája. Keller külön kiemeli Durkheim-Mauss híres 1901-es, ide vonatkozó tanulmányát az osztályozás elemi formáiról.<sup>12</sup> A szerzők mondanója tömör. Osztályozási kategóriáinkat nem a természet kényszeríti ránk, vagy nem valamilyen belső, pszichológiai készség áll mögöttük, még csak nem is a hasonlóságok felismerése. Osztályozási kategóriáink valóságos társadalmi képződmények, melyek egy hierarchikus rendet tételeznek fel, „(...) amelynek modellje sem az érzékelhető világban, sem tudatunkban nem található.” (DURKHEIM-MAUSS, 2005. p.118.)
4. A *fenomenológiai struktúra* nem valamiféle 'ontológiai entitásra' utal, amelyről feltételezik, hogy a reprezentációk mögött van, vagy egy jelenség néhány lényeges tulajdonságára. Inkább azt feltételezi, hogy egy jelenség szerkezete a diskurzus által van felépítve. Ez a fenomenológiai struktúra olyan kognitív eszközöket foglal magában, mint a tárgy elnevezésére használt fogalmak, a fogalmak közötti kapcsolatok, az ok-okozati sémák, a normatív beállítások, a cselekvés legitimációs dimenziói, valamint az alkalmasnak ítélt gyakorlatok fajtái. Egy ilyen szerkezet formai méreteinek és konkrét elemeinek feltérképezéséhez hasznos lehet követni néhány, a megalapozott elmélet által javasolt módszert. Itt Keller elsősorban a kódolás folyamatára gondol.
- 5: A szimbolikus rend különböző elemeit – mint például az értelmezési sémák, a klasszifikálások, vagy a fenomenológiai struktúra – olyan *narratív* elemek

---

<sup>12</sup> Durkheim, Emile – Mauss, Marcel: Az osztályozás néhány elemi formája. Adalékok a kollektív képzetek tanulmányozásához. In.: Tudásszociológiai szöveggyűjtemény. Szerk.: Fehér Márta-Békés Vera (Typotex, Bp., 2005., pp.: 113-132.)

kötik össze, mint a történet vagy a cselekmény, amely megmagyarázza, hogy ki mit csinál és miért. Lehetnek történetek a haladásról, az igaz és hamis tudásról, mint a tudományos vitákban, lehetnek történetek hősökéről, „bűnözőkről”, ok-okozati összefüggésekről, erkölcsökről, felelősségről, nemkívánatos következményekről, veszélyről, vagy a boldogság ígéretéről, mint oly sok közbeszédben. Keller, Paul Ricoeurnek a narratív identitás koncepciója kapcsán kifejtett filozófiájából indul ki, amikor ezt az analitikai fogalmat beemeli a SKAD diskurzuselemzésébe. Ricoeur érvelése szerint az időiség egyben történetyszerűség is. Nem csak történeteket találunk ki, hanem történetekben is létezőnk. Az idő annyiban emberi idő, amennyiben narratív módon artikulált. Ezért nem lehet úgy számot adni az időről, hogy ne adnánk számot egyben arról is, hogy a tapasztalat történetekben bontakozik ki.<sup>13</sup> A narratív struktúrák a diskurzus különféle kijelentési mintáit egy koherens és kommunikálható formába integrálják. Ezek adják azt az aktív sémát a narrációhoz, amellyel a diskurzus a közönséget megszólítja, és amellyel saját koherenciáját konstruálja az időben.

A SKAD mint kutatási program azt ígéri számunkra, hogy más diskurzusmegközelítésekhez képest, az elméleti és empirikus alapjai miatt,

- a tudástermelés és -forgalmazás társadalmi folyamataitól a szimbolikus struktúrán át, az egyes szereplők kijelentéseikig és gyakorlatáig terjedően képes a tudás és jelentés történeti világába behatolni.
- A szereplők fókuszba állításával a megközelítés elkerüli a tudásrezsimek tárgyiasítását (eldologiasítását) és ontologizálását. A szereplők pozícióit és lehetőségeit a diskurzus eleve konstituálja, de a társadalmi szereplők nem bábok a diskurzus húrjain, hanem (inter)aktívak és kreatív ágensek, társadalmi hatalmi játszmában és értelmezési harcban vesznek részt.
- A szociológia interpretatív paradigmájának elméleti koncepcióit átvéve az intézményeket átmenetileg 'kristályosodott', vagy 'befagyott rendeződési folyamatoknak' tekinti, ami az egyéni cselekvés számára egyszerre lehetőség és korlát.

---

<sup>13</sup>Paul Ricoeur: Az én és az elbeszélte azonosság. In: Uő. Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. pp: 373–412.

- figyelembe veszi a tudás és tudástermelő gyakorlatok történelmi és kollektív dimenzióit, ezáltal megnyitja a tudásszociológia területét a társadalmi rezsimek és a tudáspolitiká előtt.
- Feltételezi, hogy minden diskurzuskutatásnak értelmező munkának kell lennie. Ennek a belátását tükrözi módszertanának következetes empirikus alkalmazása, mely a társadalomtudományok kvalitatív kutatási hagyományára épít.
- A diskurzuselemzést a megalapozott elmélet módszertanán állónak tekinti, ami azt jelenti, hogy a diskurzuskérdésekre (kutatási kérdések) építő alulról felfelé építkező elmélet stratégiáját követi, nem pedig a bizonyos diskurzuselméleti perspektívákban domináns felülről lefelé irányuló megközelítést.

## Irodalom

- Durkheim, Emile – Mauss, Marcel (2005): Az osztályozás néhány elemi formája. Adalékok a kollektív képzetek tanulmányozásához. In.: FEHÉR Márta-BÉKÉS Vera (Szerk.): *Tudásszociológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Typotex Kiadó., pp. 113-132.
- GELENCSÉR Katalin (2003): Grounded theory. *Szociológiai Szemle*. 1. sz., pp.143-154
- Géring Zsuzsanna (2008): 'Diszkurzív fordulat' a társadalomtudományokban In.: NÉMEDI Dénes (Szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest. NAPVILÁG KIADÓ., pp. 387-406.
- KELLER, Reiner (2005). Analysing Discourse. An Approach From the Sociology of Knowledge [33 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 6(3), Art. 32. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0503327>
- KELLER, R. (2011). The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD). *Human Studies*, 34(1), 43–65. <http://www.jstor.org/stable/41478455>
- KELLER, Reiner (2012): Entering Discourses: A New Agenda for Qualitative Research and Sociology of Knowledge In.: *Qualitative Sociology Review Volume VIII Issue 2 International Perspectives on the Future of Qualitative Research in Europe* (Editors of special issue: Bernt Schnettler Bernd Rebstein) [http://www.qualitativesociologyreview.org/ENG/Volume22/QSR\\_8\\_2.pdf](http://www.qualitativesociologyreview.org/ENG/Volume22/QSR_8_2.pdf)
- KELLER, R., HORNIDGE, A.-K., & SCHÜNEMANN, W. (Eds.). (2018). *The Sociology of Knowledge Approach to Discourse: Investigating the Politics of Knowledge and Meaning-making*. (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315170008>

## MÓDSZERTANI KALANDOZÁSOK

---

- Kucsera Csaba: Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete (Szociológiai Szemle 2008/3 pp.: 92–108.)
- Preglau, Max (2000):: Szimbolikus interakcionizmus – G.H. Mead. In.: MOREL-BAUER-MELEGHY-NIEDENZU-PREGLAU-STAUHMANN (Szerk.): *Szociológiaelmélet*. Budapest. OSIRIS KIADÓ, pp.: 67-79.
- Mitev Ariel (2015): Grounded theory. In.: HORVÁTH D. – MITEV A.: Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv. Budapest, ALINEA KIADÓ, pp.: 85-126.
- RICŒUR, Paul (1999): Az én és az elbeszélt azonosság. In: Uő. *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, OSIRIS KIADÓ, pp: 373–412.)



---

*Havasi Virág*

## A helyi közösségek állapota és a hely megtartó ereje közti összefüggések az abaúji térségben<sup>1</sup>

### Absztrakt

A tanulmányban árnyalni szeretnénk a magyar vidékképet, melynek pozitív pólusán a csend-nyugalom-természeti szépség, közösségi összetartás, hagyománytisztelet állnak, a negatív oldalt pedig a szűkülő gazdasági lehetőségek, szegénység, kulturális tőkevesztés, társadalmi konfliktusok. Egy leszakadó térség 18 településén végzett kérdőíves és azt kiegészítő interjú kutatás eredményeire támaszkodva elemezzük a hely megtartó erejét és annak a helyi közösség állapotával való összefüggését. A vizsgált települések kétharmadában a költözni vágyók aránya magas, 50-70% közötti. Alacsony érték (15%) a jobb jövedelmi helyzetű, romák által alacsonyabban lakott településre jellemző. A települések kétharmadában a vizsgált objektív és szubjektív mutatók között az összefüggés előre jelezhető, azaz magas elkövetői aránykevés közösségi esemény-magas költözni vágyás vagy alacsony bűnelkövetői arány-intenzívebb közösségi élet- alacsonyabb szintű költözni vágyás. Az érdekes kérdés a „furcsán” viselkedő települések helyzetének magyarázata, melyhez az adott hely története, az ott élő kulcs emberek személyisége, viselkedése, tettei adnak információt. **Kulcsszavak:** helyi társadalom, közösségi élet, társadalmi konfliktus, vidék megtartó ereje

### Abstract

In the study, we would like to refine the picture of the Hungarian countryside, the positive pole of which is silence, tranquility, natural beauty, community cohesion, and respect for tradition, while the negative side is narrowing economic opportunities, poverty, loss of cultural capital, and social conflicts. Relying on the results of a questionnaire and additional interview research conducted in 18 settlements of a region that is "lagging behind", we analyze the retaining power of the place and its connection with the state of the local community. In two-thirds of the examined settlements, the proportion of those wishing to move is high, between 50-70%. A low value (15%) is typical for settlements with a better income situation and a lower

---

<sup>1</sup> A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

population of Roma. In two-thirds of the settlements, the relationship between the objective and subjective indicators examined can be predicted, i.e. high rate of offenders - few community events - high desire to move away go together or low rate of offenders - more intensive community life - lower desire to move away. The interesting question is the explanation of why certain settlements behave "strangely", for which information is provided by the history of the given place, the personality, behavior and actions of the key people living there.

**Keywords:** local society, community life, social conflict, countryside

## I. Bevezető

A Miskolci Egyetem Creative Region kutatási projektjén belül 2018-ban 18 abaúji településen folyt kérdőíves kutatás. A projekt az egyetem harmadik missziós törekvéseibe illeszkedik, azon belül is a társadalmi kihívások kezelése és társadalmi innováció terjesztése célkitűzéseibe.<sup>2</sup> A tanulmányban a kérdőíves felmérésnek a társadalmi közérzetre vonatkozó kérdéseit elemezzük objektív és szubjektív mutatók összefüggéseinek vizsgálatával. Az eredmények bemutatása és értelmezése során azonban támaszkodni fogunk interjúinkból nyert információkra is.

A jelenkori vidékszociológia alaptézise, hogy a város-vidék ellentét társadalmi konstrukció eredménye (CSURGÓ-MEGYESI, 2016), azonban a magyar vidékép -és a vidékek tényleges világa- összetett. E kép pozitív pólusán a csend-nyugalom-természeti szépség, közösségi összetartás, hagyománytisztelet állnak, a negatív oldalt pedig a szűkülő gazdasági lehetőségek, szegénység, kulturális tőkevesztés, társadalmi konfliktusok jelentik (KOVÁCH, 2007).

Feltételezésünk, hogy minden település más-és más, látszólagos hasonlóságai ellenére, mintegy „saját személyiséggel” rendelkezik. Tanulmányunkban vizsgálni fogjuk az emberek életükkel való általános elégedettségét, az emberek egymás közti segítségnyújtásának mintázatait, a közöttük előforduló konfliktusok jellegét és megnyilvánulási formáit, a szabadidős aktivitásokat és közösségi életet. Objektív mutatók a települések

---

<sup>2</sup> lsd. erről bővebben: Szabó-Tóth, 2022

jövedelmi helyzete, öregedési indexe, az ott élő romák aránya, és hogy a település lakóinak hány százaléka követett el bűncselekményt.

## II. A kutatási terep bemutatása

Az abaúji térség lakói a rendszerváltás előtt alapvetően a mezőgazdaságból éltek, illetve az ipari városokban találtak munkahelyet - és ingáztak vagy heteltek. Az utóbbi évtizedekben a térség gazdasági státusza „leszakadó” lett, az átlagjövedelem, iskolázottság és a vállalkozások száma is az országos átlag alatti (HAVASI, 2022).

Az Encsi járásban két város, Encs és Forró található, valamint 27 község. A megyeközpont (Miskolc) Encstől 40 km-re van, Kassa 50-re. A községek egy része közelebb van Kassához, mint Miskolchoz.

Kutatásunkba 27 település volt bevonva, kérdőív 18 helyen készült (Encs esetében csak az Abaújvecser elnevezésű településrészen). Nem vettünk fel kérdőívet a legkisebb lakosságszámú településeken (60 fő alatt), illetve Mérán és Szalaszenden. A vizsgált 18 településből kettő város, 12 pedig törpefalu, nagyfalu nincs is közöttük.<sup>3</sup> Kovách (2012) községtipológiája szerint a vizsgált abaúji települések „legrosszabb helyzetű, szegregált, gettósodó”, „hasadt társadalmú, elöregedő” vagy „elöregedett” községek. A két város lakosaik nagy része szerint vidékies városok, Encs, a járásközpont is. Forró pedig még inkább. Itt sokan sajnálják, hogy elszalasztották a lehetőséget, hogy ez a település legyen a kistérség, később járás központja.

A vizsgált települések közül a kistérségi központban, Encsen kb. a megyei átlagnak megfelelő az 1000 főre jutó vállalkozások száma, míg néhány kicsi, romák által nem lakott településen az országos átlagot is jócskán meghaladja. Ezek a vállalkozások ráadásul zömében kis vállalkozások, kevés munkaerőt foglalkoztatnak, illetve relatíve magas köztük a mezőgazdasági vállalkozások aránya (13%, az országos átlag 3%-kal szemben). Mindez nem meglepő, a roma lakosság alacsony iskolai végzettségű és tőkeszegény, ráadásul az elcigányosodó településekről a nem cigány lakosság el is vándorol, különösen a jobb életkilátással rendelkező réteg (HAVASI, 2021).

<sup>3</sup> A településtipológiáról lsd.: Mihályi, 2018

## CREATIVE REGION

Az 1. sz. táblázatban mutatjuk be vizsgált településeinket néhány objektív mutató segítségével. A táblázatban -az összes későbbiben is- ferdén szedtük azokat a településeket, ahol alacsony (8,5% vagy az alatti) a roma lakosok aránya és vastagon szedtük a térség viszonylatában relatíve gazdagabbnak számító kilenc települést, bár ezek közül csak kettő éri el a megyei átlagot az ezer lakosra eső jövedelem tekintetében. (Ez utóbbi 126 646 Ft volt 2019-ben, ami pedig kisebb, mint az országos átlag.)

### 1. Táblázat:

Az abaúji térség vizsgált településeinek jellemzői (lakosság 2019-ben, romák aránya 2011-ben és zárójelben helyi adatközlők becslése ugyanerre vonatkozóan, egy lakosra jutó jövedelem 2019-ben, öregedési index 2017-ben)

	lakosság	romák	egy lakosra jutó nettó jövedelem	öregedési index
<b>Abaújvecser (Encs)</b>	<b>6436</b>	<b>17,8 (25)</b>	<b>1 030 576</b>	<b>100-199</b>
<b>Forró</b>	<b>2683</b>	<b>37,5</b>	<b>883 325</b>	<b>50-99</b>
<b>Ináncs</b>	<b>1204</b>	<b>8,6</b>	<b>1 143 051</b>	<b>100-199</b>
Hernádvécse	1112	42,7 (95)	463 820	<49
Csenyéte	523	89,5	149 561	<49
<b>Krasznokvajda</b>	<b>518</b>	<b>26,6 (50)</b>	<b>974 580</b>	<b>50-99</b>
Fáj	475	1,9 (95)	312 541	<49
Szemere	424	40,1 (60)	697 020	<49
Fulókércs	422	37,4 (80)	521 499	<49
<b>Fancsal</b>	<b>347</b>	<b>0</b>	<b>1 303 673</b>	<b>100-199</b>
Beret	300	56 (75)	470 614	<49
<b>Detek</b>	<b>270</b>	<b>0 (5)</b>	<b>812 718</b>	<b>100-199</b>

Hernádpetri	262	23,1 (80)	440 349	<49
Pusztaradvány	240	28 (80)	515 410	<49
Felsőgagy	216	29,2 (85)	554 575	<49
<b>Büttös</b>	<b>183</b>	<b>4</b>	<b>1 002 499</b>	<b>&gt;200</b>
<b>Szászfa</b>	<b>119</b>	<b>9</b>	<b>707 377</b>	<b>100-199</b>
<b>Alsógagy</b>	<b>89</b>	<b>12,5 (0)</b>	<b>814 047</b>	<b>&gt;200</b>

**Forrás:** saját szerkesztés a nepesseg.com, ksh.hu és Teir adatainak felhasználásával

Elmondható, hogy a térség relatíve magasabb jövedelmű településein a romák aránya 50% vagy az alatti. Ugyanezekben a helyeken az öregedési index magas, többségükben 100 feletti, két kivétellel. 100 és 50 közötti azon a két viszonylagosan magasabb lakosságszámú településen, ahol a romák aránya eléri a 37,5%-ot.

Az objektív mutatók alapján azt gondolhatnánk, hogy három típusú településsel van dolgunk. A városokon kívül vannak alacsony roma lakosságárányal rendelkező, relatíve jobb jövedelmi helyzetű előregedő települések, illetve elcigányosodott, szegény, alacsony öregedési indexszel rendelkező községek.

Ássunk mélyebbre, kezdjük az étellel való általános elégedettség kérdésével!

### III. Élettel való általános elégedettség - ahogy az az elköltözni vágyók arányában tükröződik

Az emberek életükkel való általános elégedettségét azzal a kérdéshármassal mértük, hogy a válaszadók szeretnének-e elköltözni, hova és miért. A költözni vágyók aránya 15% alatt csupán három -társégi viszonylatban- jobb jövedelmi helyzetű, romák által alacsonyabban lakott településre jellemző. Négy helyen a válaszadók egyharmada-fele szeretné elhagyni a települést (köztük a járásközpont is). Az összes többi vizsgált településen a költözni vágyók aránya magas, 50-70%. Ez a csoport nagyon heterogén a település lakosságát, jövedelmi helyzetét és társadalmi összetételét tekintve. Mi lehet a költözni vágyás mögött?

Feltételeztük, hogy:

- Ahol intenzívebb a közösségi élet (több közösségi esemény van), kevésbé akarnak elköltözni az emberek.
- Ahol relatíve jobb a jövedelmi helyzet és alacsony a romák aránya, kevésbé akarnak elköltözni.
- Ahol magasabb a bűnözés, ott többen szeretnének elköltözni.

A közösségi élet kapcsán azt a két egyszerű kérdést tettük fel, hogy vannak-e a településen közösségi események, és ha igen, mik. A 2. sz táblázatban azon válaszadók arányát tüntettük fel, akik szerint nincsenek ilyen események. Valójában minden településen van legalább egy falunap vagy egy ünnepség, de előfordult -igen nagy arányban- hogy a válaszadók szubjektíve nem érzik ezeket közösségi eseménynek.

A települések bűnügyi helyzetének illusztrálására Sági Edit gyűjtését használtuk fel, aki összeadta a 2013-2018 közötti időszakban az adott településen lakó elkövetők számát és az eredményt a település lakosságához viszonyította. Így ugyan egyes elkövetők többször is szerepelhetnek az összesítésben, de kiigazítottuk az egyes évek elkövetői száma közti különbségek. (Megvizsgálva a vonatkozó BM adatokat<sup>4</sup> megállapítottuk, hogy általában a 2018-as évben volt a legalacsonyabb az elkövetők száma, valamint,

---

<sup>4</sup> <https://bsr.bm.hu/Document>

hogy a legalacsonyabb és legmagasabb elkövetői szám között négyszeres, sőt Forrón nyolcszoros különbség is volt a vizsgált éveket összehasonlítva). Bizonyos elkövetők börtönbe kerülhettek, így „nem tudtak megjelenni” minden évben a statisztikákban (és még fontosabb: a településeken). A kapott mutató nem azt adja meg, hogy a lakosság hány százaléka követett már el bűncselekményt, de ad egy jó közelítést erre.

A 2. sz. táblázat tartalmazza a vonatkozó kérdések eredményeit, ahol a kedvezőbb eredményeket szürkével emeltük ki. A bűnelkövetők aránya esetében kedvezőnek a térségi átlagtól (9,8) alacsonyabb értékeket tekintettük kedvezőnek. Az alacsonyabb elkövetői arányszám az alacsonyabb roma lakosságú településeket jellemezte.

A 2. sz. táblázatból láthatjuk, hogy többnyire igaz az összefüggés, hogy intenzívebb közösségi életű településről kevésbé vágnak el az emberek, de Krasznokvajda és Ináncs kivételek, ráadásul relatíve jobb jövedelmi helyzetük dacára.

Az is jellemző, hogy a jobb jövedelmi helyzetű, kevés roma lakossal rendelkező településekről kisebb arányban szeretnének elköltözni, de Deteken épp ellenkező a helyzet.

A bűnelkövetők arányát vizsgálva elmondhatjuk, hogy vannak olyan települések, ahol relatíve alacsony bűnelkövetői arány mellett mégis sokan költöznének (Forró, Ináncs, Krasznokvajda), és találunk olyan helyeket is, ahol az átlagostól több bűnelkövető mellett is relatíve alacsony a költözni nem kívánók aránya.

Ha a három kérdést együtt vizsgáljuk, 10 településen fordul elő (és 8 településen nem azonosítható) „logikus” mintázat, azaz vagy magas elkövetői arány-kevés közösségi esemény-magas költözni vágyás vagy alacsony bűnelkövetői arány-intenzívebb közösségi élet- alacsonyabb szintű költözni vágyás.

## 2. Táblázat:

Közösségi események, civil szervezetek az abaúji településeken

	civil szervezetek száma	nincs közösségi esemény (%)	bűnelkövetők (arány)	elköltözne a településről (%)
<b>Abaújdevecser</b>	<b>1 (Encsen 59)</b>	<b>52</b>	<b>7,6</b>	<b>34</b>
<b>Forró</b>	<b>9</b>	<b>78</b>	<b>9,2</b>	<b>59</b>
<b>Ináncs</b>	<b>7</b>	<b>15</b>	<b>5,3</b>	<b>55</b>
Hernádvécse	13	60	18,9	56
Csenyéte	1	94	36,59	53
<b>Krasznokvajda</b>	<b>2</b>	<b>15</b>	<b>6,5</b>	<b>54</b>
Fáj	2	91	12,9	70
Szemere	1	60	10,1	<b>30</b>
Fulókércs	3	<b>21</b>	9,7	<b>33</b>
<b>Fancsal</b>	<b>1</b>	<b>27</b>	<b>4,65</b>	<b>13</b>
Beret	3	40	7,29	50
<b>Detek</b>	<b>2</b>	<b>29</b>	<b>6</b>	<b>71</b>
Hernádpetri	4	67	21,43	56
Pusztaradvány	1	68	14	50
Felsőagy	0	80	22,54	70
<b>Büttös</b>	<b>3</b>	<b>37</b>	<b>2,87</b>	<b>10</b>
<b>Szászfa</b>	<b>0</b>	<b>50</b>	<b>3,9</b>	<b>15</b>
<b>Alsóagy</b>	<b>2</b>	<b>29</b>	<b>3,3</b>	<b>36</b>

**Forrás:** saját szerkesztés az alábbi adatok alapján: kérdőíves kutatásunk, ksh.hu, teir.hu, és Sági Edit gyűjtése BM statisztikák felhasználásával<sup>5</sup>

Milyen típusú közösségi eseményeket neveztek meg válaszadóink? Mindenhol van legalább falunap, több helyen (kilenc) szerveznek idősek napját, karácsonyi ünnepséget (nyolc), búcsút öt településen említettek, gyereknapot három, elszármazottak ünnepét kettő, főzőverseny/családi főzést két helyen. Egy-egy helyen előforduló közösségi események voltak a meccs Hernádvécсэн, Forrón a Múzeumok éjszakája, Szeretetnap ünnep Abaújdevecserben, Madarak és fák napja, valamint a Biztos Kezdet Gyermekház programjait Hernádvécсэн, disznóvágás Szászfán (de valójában ez utóbbi van máshol is).

<sup>5</sup> <https://bsr.bm.hu/Document>



Csenyété, Fáj és Felsőgagy tartozik a legpasszívabb kategóriába, ahol csak falunapot említettek, illetve Fáj esetében még azt sem - itt az iskolai ünnepeket. Mindhárom település szegény, szinte csak romák lakják, de ezek a jellemzők nem járnak automatikusan azzal, hogy kevés a közösségi esemény egy településen.

A másik végletbe tartozik Ináncs, Krasznokvajda, Fulókércs és Alsógagy, ahol a legalacsonyabb azon válaszadók aránya, akik szerint nincs közösségi esemény a településen. Ez a csoport igen heterogén, van közte magas lakosság számú, a többség relatíve gazdagabb, de Fulókércs szegény, és a cigányság arányát tekintve is teljesen vegyes ez a csoport. Furcsa Hernádvécse esete, ahol sokan vélekednek úgy, hogy nincsenek közösségi események, de itt soroltak fel a legtöbbször a nyílt kérdés során, illetve volt olyan válasz is, hogy „a romáknak vannak közösségi eseményei”.

A költözni vágyás oka mindenhol az anyagiak és munkalehetőségek (hiánya), hét településen említették, hogy a család (gyerekek, unokák) után mennének. Arra számítottunk, hogy a szórakozási lehetőségek hiánya gyakori ok lesz, de mindössze ketten említették ezt. A gyermekek jövője miatti aggodalom két helyen (Szemere, Hernádvécse) merült fel. Hogy kifejezetten rossz az élet, Csenyétén és Hernádvécseán hangzott el („nem jó itt”, „állapotok”, „falu helyzete”). A cigányok, mint költözési ok két településen hangzott el: Hernádvécseán és Forróon.

Hova költöznének legszívesebben az emberek? Kilenc településen merült fel a külföld és tízben a főváros, mindkettő a forrói költözni vágyók közt a legnagyobb arányban. Faluba csak Forróról költöznének, tanyára egy-egy fő több településről is, kisvárosba sokan szeretnének Hernádvécseéről.

Az életminőség fontos dimenziója a szabadidő eltöltésének módja. Erre vonatkozó kérdéseink eredményeit nem településenként, hanem iskolai végzettség szerinti bontásban elemezzük. Ahogy az a 3. táblázatban látható, az iskolai végzettség növekedésével egyre gyakoribbá válnak a legkülönbözőbb típusú szabadidős tevékenységek - leszámítva a televízió nézést, ahol éppen fordítva van.

### 3. Táblázat:

Különböző szabadidős tevékenységek előfordulási gyakorisága iskolai végzettség szerinti bontásban (zárójelben a legjellemzőbb kategória típus, a mellette levő sorban levő számok pedig ezen kategóriák %-os arányát mutatják)

szabadidős tevékenység	8 oszt. alatt	8 oszt.	szakma	érettségi	felsőfokú végzettség
sport (soha)	88	80	62	41	33
olvasás (soha)	32	34	19	9	2
kézműveskedés (soha)	77	58	56	52	17
kertészkedés (soha)	24	20	12	15	6
természetjárás (soha)	73	64	31	23	14
bulizás (soha)	56	55	48	38	34
internet (soha)	77	42	27	4	8
internet (naponta)	12	38	52	69	73
televízió (naponta)	87	86	82	75	70

**Forrás:** saját szerkesztés kérdőíves kutatásunk eredményei alapján

Találtunk különbségeket a romák és nem romák szabadidős aktivitásában is – az internetezést leszámítva:

-Televíziót a romák gyakrabban néznek (romák 87%-a, nem romák 80%-a nézi naponta) és gyakrabban buliznak (soha a romák 40, nem romák 58%-a).

-A romák ugyanakkor kevesebbet olvasnak (romák 30, nem romák 14%-a soha nem olvas), kertészkednek (romák 29, nem romák 12%-a soha), járják a természetet (romák 56, nem romák 42%-a soha), és kézműveskednek (romák 60, nem romák 53%-a soha).

A rokonokkal, barátokkal való időtöltés részben szabadidős tevékenység, részben az emberi kapcsolatok intenzitását érintő kérdés. Utasi (2013) azt azonosította, hogy növekvő iskolai végzettség a családdal való kapcsolattartás intenzitásának csökkenésével, viszont több másodlagos kapcsolattal jár. Mi is hasonló jelenséget tapasztaltunk: az érettségizettektől kezdve kevésbé gyakori a rokonokkal való összejövetel, a felsőfokú végzettségűek esetén pedig a barátokkal való összejövetel is, mint a többi iskolai végzettség szerinti csoportban. Ez utóbbi kategória esetén van egy, az általános mintázatból kilógó értékünk, a szakmával rendelkezők rendkívül kis százaléka tölt időt barátaival heti többször. (4. táblázat)

4. Táblázat:

A barátokkal és rokonokkal való időtöltés gyakorisága iskolai végzettség szerinti bontásban (százalék)

időtöltés	rokonokkal		barátokkal	
	heti több	heti	heti több	heti
8 oszt. alatt	32	45	42	53
8 oszt.	25	42	36	55
szakma	29	46	16	57
érettségi	25	38	39	55
felsőfokú végzettség	16	33	14	35

**Forrás:** saját szerkesztés  
kérdőíves kutatásunk eredményei alapján

## IV. A segítségnyújtás mintázatai, idősköz való viszony

Messing Vera (2006) Budapesten, BAZ és Baranya megyék romák által sűrűn lakott településein vizsgálta a hivatalos létminimum alatt élők körében a háztartások közti támogató kapcsolatok alakulását. Azt állapította meg, hogy a szegénység körében, különösen a romák közt nagy a kapcsolati vákuumban élők aránya. Ők olyan háztartások tagjai, melyek nem adnak senkinek és nem is kapnak senkitől segítséget. Az eredmények azonban eltérőek voltak regionális elhelyezkedés szerint: a baranyai romák közt alacsonyabb volt a kapcsolati vákuumban élők aránya. Ezek az eredmények várakozásaival ellentétesek voltak, mivel azt feltételezte, hogy a szegények „szabadidő gazdagok”, így többet tudnak egymásnak nem anyagi jellegű segítséget nyújtani.

## 4. Táblázat:

Különböző támogatási kapcsolat-hálókkal leírható háztartások aránya a 2004-es szegénység felvétel roma és nem roma almintájában, valamint a KSH2000-es háztartás felvételében

	Teljes lakosság KSH 2000	Szegény-felvétel 2004 nem romák	Szegény-felvétel 2004 romák
kapcsolati vákum	37	29	40
ad, de nem kap	17	13	5
kap, de nem ad	14	30	34
ad is, kap is	32	28	22

**Forrás:** Messing, 2006.

Jelen kutatásunkban a legtöbb településen intenzív segítő kapcsolatokat találtunk. Igaz, kérdésfeltevésünk eltérő volt. A kutatásokban, melyekre Messing alapozott azt kérdezték, hogy az illető anyagi, természetbeni, háztartásbeli támogatásokat kap-e bárkitől, illetve ad-e bárkinek. Ezen kívül a pénzkölcsönökre kérdezték rá, hogy kitől és milyen gyakran kap a kérdezett. Mi azt kérdeztük, a településen szoktak-e az emberek egymásnak segíteni és hogy baj esetében a kérdezett számíthat-e szomszédjai segítségére.

5. Táblázat:

Segítségnyújtás az abaúji térség településein (említés %)

	baj esetén szomszéd segítene-e	szokták-e kölsönösen egymást segíteni (összes)	szokták-e kölsönösen egymást segíteni (romák)	szokták-e kölsönösen egymást segíteni (nem romák)
<b>Abaújdevecser (Encs)</b>	<b>71</b>	<b>73</b>	<b>82</b>	<b>100</b>
<b>Forró</b>	<b>37</b>	<b>27</b>	<b>83</b>	<b>65</b>
<b>Ináncs</b>	<b>80</b>	<b>40</b>	-	<b>47</b>
Hernádvécse	60	60	78	71
Csenyété	84	75	79	-
<b>Krasznokvajda</b>	<b>69</b>	<b>69</b>	<b>50</b>	<b>78</b>
Fáj	82	64	50	100
<b>Szemere</b>	<b>85</b>	<b>50</b>	<b>80</b>	<b>67</b>
Fulókércs	93	93	100	100
<b>Fancsal</b>	<b>67</b>	<b>67</b>	-	<b>80</b>
Beret	50	57	100	75
<b>Detek</b>	<b>71</b>	<b>29</b>	-	<b>20</b>
Hernádpetri	89	78	50	100
Pusztaradvány	68	55	83	80
Felsőgagy	40	35	44	30
<b>Büttös</b>	<b>74</b>	<b>84</b>	-	<b>100</b>
<b>Szászfa</b>	<b>80</b>	<b>40</b>	<b>33</b>	<b>50</b>
<b>Alsógagy</b>	<b>84</b>	<b>55</b>	<b>67</b>	<b>52</b>

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívünk eredményei alapján

Kutatási eredményeink szerint nincs egyértelműen azonosítható mintázat a segítségnyújtás terén. Abban is eltéréseket találtunk, hogy az adott településen inkább a romákra (Forró, Szemere, Beret, Felsőgagy, Alsógagy), vagy inkább a nem romákra (Abaújdevecser, Hernádpetri, Krasznokvajda, Büttös, Szászfű) jellemző az egymás segítése, vagy pedig nincs különbség a két népcsoport között. Magas segítési arány előfordul kis és nagy, gazdag és szegény, alacsony és magas roma lakosságarányú településeken is.

Miben segítenek egymásnak az emberek?

- Minden településen említették a bevásárlást, favágást, ház körüli munkákat és azt, hogy „mindenben”.
- Kölcsön adnak egymásnak a cigányok által nagy arányban lakott településeken, de nem mindegyikben (Hernádpetriben és Fulókércsen nem említették ezt).
- Mezőgazdasági munkákat és a házépítést tizenegy településen említették-érdekes módon, ahol az egyik előfordult, ott szinte minden esetben a másik is. A cigányok által alacsonyabb arányban lakott települések többségében (kivéve: Detek és Krasznokvajdán a házépítés) fordulnak elő ezek a segítség típusok, a többségében cigányok lakta települések közül Hernádvécsén és Fulókércsen mindkettő, Felsőgagyon a házépítés.
- Főzést, ünnepi előkészületeket hét településen említettek (Fulókércsen külön kiemelték a temetéseket).
- Sajátos válasz volt a legszegényebb településen, Csenyétén: „csak magunkra számíthatunk”, „a szegénység összetart”- ismét cáfolva Messing (2006) kutatási eredményeit, de megerősítve sejtését.
- Három, többségében nem romák által lakott településen hangzott el, hogy csak a rokonok közt jellemző a segítségnyújtás, vagy, hogy egyházközségen belül jellemző, illetve, hogy egyre kevésbé jellemző.
- Csak Fulókércsen fordult elő, hogy a falunapokat emlegették, melyeket rendszeresen, évente több alkalommal szerveznek és nagyon sok önkéntes vesz részt a hozzá kapcsolódó munkálatokban. Itt többen hangsúlyozták, hogy az időseket segítik a fiatalok.

Az idősközhöz való viszonyt több kérdéssel mértük. A 60 év feletti válaszadóktól kérdeztük, hogy szokták-e és ha igen, miben segíteni őket a

fiatalok, illetve ők mivel szokták a fiatalokat segíteni. Érdekes módon nagyobb arányban segítik az idősek a fiatalabbakat, mint fordítva. A megkérdezett idősek 67-100 %-a (leszámítva Beretet, ahol mindössze 33%) mondta az egyes településeken, hogy kapnak segítséget (jellemzően favágásban, ház körüli munkákban, ritkán ápolásban), de csak három településen (Fancsal, Fulókércs, Felsőgagy) nyilatkozott így minden megkérdezett. Ezzel szemben hét településen valamennyi idős válaszadó segíti a fiatalokat, négy településen volt alacsonyabb arányú, 25-50 % az e típusú segítségadásról való beszámolás gyakorisága. Általános volt, hogy anyagilag segítik a fiatalokat az idősebbek, hat helyen említették, hogy tanáccsal, hat helyen, hogy befőzéssel-főzéssel, négy településen pedig, hogy vigyáznak a gyerekekre.

A falu kevésbé koros nemzedéke az idősek iránt többségében tiszteletet mutat (80-100%). Alacsonyabb értékek Szemerén (75%), Hernádvécsén (71%) és különösképpen Hernádpetriben (25%) mutatkoztak. Az idősek iránt a családon belüli tisztelet viszont szinte valamennyi válaszadó szerint megvan (Alsógagyon, Abaújdvecesteren volt egy-két kivétel).

## V. Konfliktus térkép

Havasi 2019-es kutatásában vizsgálta a romák lakta településeken előforduló tipikus konfliktusokat. Az azonosított konfliktusok jelentős része nem csak romák lakta településen fordul elő. Felmerülhetnek konfliktusok intézmények között. Ugyan az ilyen típusú konfliktusok is személyek közti konfliktusra vezethetők vissza, de annak manifesztációja, ahol az megjelenik és kibontakozik, mégiscsak az intézmények világa. Előfordulhatnak konfliktusok a települési önkormányzatok, nemzetiségi önkormányzatok, köznevelési intézmények, civil szervezetek között- mindenféle kombinációban. Az intézmény és egyén közötti konfliktusok tipikus megnyilvánulási formái azokon a településeken, ahol laknak mélyszegénységben élők, a gyermekvédelmi rendszerben dolgozó szociális munkásokat érő verbális atrocitások (nagyon ritkán akár tettegesség is előfordul). A romák kapcsán gyakoriak a rendőrök és egyének közti konfliktusok is (amikor nem járnak el a rendőrök bizonyos ügyekben, pedig az érintettek szükségét érzik, vagy éppen fordítva, igazságtalannak vagy túlzónak

talált szankciókat szabnak ki a rendőrök, pl. kerékpárok tulajdonosainak). Az egyének közti konfliktusok eredhetnek abból, hogy bizonyos családok életmódja a többieket zavarja, mert szemetesek, vagy zajosak, bűnöző életmódot folytatnak. Ezek a konfliktusok nem pusztán roma- nem roma viszonylatban merülnek fel, a többségi társadalom normáinak megfelelően élő romák életét is megkeserítik a deviáns roma családok. E viszonyok másik oldala az irigység azokkal szemben, akik többet értek el. Az egyének közti konfliktusok másik formája a családon belüli konfliktusok: férj-feleség között, vagy közeli rokonok között pl. egy örökség kapcsán (HAVASI, 2019).

Jelen kutatásunkban megkérdeztük kérdőívünkben, hogy előfordulnak-e konfliktusok a településen gazdagok-szegények, őslakosok-jöttmentek, polgármester-lakosok, stb. között (lsd. 6. táblázat). A konfliktusok előfordulása szempontjából ismét nagyon vegyes képet kaptunk. Nem volt olyan konfliktus típus, amely mindenhol vagy sehol se fordulna elő.

## 6. Táblázat:

Konfliktus típusok előfordulása az abaúji térség településein (említés %)

konfliktusok	gazdag-szegény	őslakos-jöttment	polgármester-lakosok	hivatal-lakosok	szomszédok	idős-fiatal	romanem roma
<b>Abaújdevecser</b>	<b>16</b>	<b>5</b>	-	-	<b>9</b>	<b>3</b>	<b>16</b>
<b>Forró</b>	<b>21</b>	<b>51</b>	<b>16</b>	<b>7</b>	<b>25</b>	<b>7</b>	<b>33</b>
<b>Ináncs</b>	-	<b>25</b>	-	-	<b>15</b>	-	<b>35</b>
Hernádvécse	13	<b>40</b>	11	<b>24</b>	23	14	21
Csenyéte	25	3	9	-	<b>59</b>	-	-
<b>Krasznokvajda</b>	<b>77</b>	-	<b>15</b>	<b>8</b>	<b>77</b>	<b>8</b>	<b>31</b>
Fáj	<b>46</b>	-	9	9	<b>73</b>	9	18
<b>Szemere</b>	<b>10</b>	<b>5</b>	<b>5</b>	-	<b>20</b>	<b>25</b>	<b>35</b>
Fulókércs	7	3	-	-	7	17	2
<b>Fancsal</b>	-	-	<b>27</b>	<b>7</b>	-	-	-
Beret	10	23	3	7	15	17	3
<b>Detek</b>	<b>29</b>	-	<b>29</b>	<b>57</b>	<b>14</b>	<b>29</b>	<b>43</b>
Hernádpetri	-	22	<b>33</b>	<b>33</b>	33	-	<b>44</b>
Pusztaradvány	14	23	9	-	27	5	9



Felsőgagy	30	-	15	5	25	-	40
<b>Büttös</b>	<b>16</b>	-	-	-	<b>17</b>	-	<b>5</b>
<b>Szászfa</b>	<b>5</b>	<b>25</b>	<b>20</b>	<b>25</b>	<b>35</b>	<b>20</b>	<b>5</b>
<b>Alsógagy</b>	<b>10</b>	-	7	-	-	-	-
Teljes mintában	16	13	14	15	24	12	19

**Forrás:** saját szerkesztés a kérdőíves kutatásunk adatainak felhasználásával

A táblázatban nem tüntettük fel, de kérdeztük az alábbi konfliktustípusok előfordulását:

- Más hatóságok és lakosság között: négy településen említették, a kérdezettek 1-5%-a.
- Vallás miatt: hat településen említették (1-5%).
- Intézmények között: három településen (Hernádvécse, Forró, Beret) említettek ilyet (4-5%).
- Politika miatt: hét településen említették, Forrón 20%, Deteken 43%, a többi helyen 2-6%.
- Pedagógusok és szülők között: hat településen említették, Hernádvécсэн (26%), Deteken (29%), Forrón (17%) Hernádpetriben (11%), Ináncson (10%).<sup>6</sup>

Hogy megállapítsuk, mely település mennyire konfliktusokkal terhelt, konfliktus észlelési indexet számítottunk településenként, az összes konfliktus típus előfordulási arányának átlagával.

Alacsony konfliktus szintű települések Abaújvecser, Fülékércs, Fancsal, Büttös- mind olyan helyek, ahol relatíve alacsony az elköltözni vágyók aránya. A négyből három relatíve gazdag, romák által kis számban lakott település. Van azonban olyan, zömében nem romák lakta, gazdag község, ahol kifejezetten magas a konfliktus észlelési szint (Detek)-és ennek megfelelően a költözni vágyók aránya is magas.

<sup>6</sup> A vizsgált települések közül nyolcban működik óvoda (Krasznokvajda, Szemere, Csenyéte, Fulókércs, Szalaszend, Hernádvécse, Baktakék, Fancsal, Forró) és nyolcban iskola (Krasznokvajda, Szemere, Csenyéte, Fulókércs, Szalaszend, Hernádvécse, Fáj, Baktakék, Forró). (Osváth, 2022)

## 7. Táblázat:

Átlagos konfliktus észlelési szint és konfliktusok megnyilvánulási formái (említés %) az abaúji településeken

	konfliktus észlelési szint	konfliktus megnyilvánulási formája				
		nem beszélnek	veszekeszenek	háta mögött szidja	feljelentéskész	verekednek
<b>Abaújdevecser</b>	<b>5,18</b>	<b>36</b>	<b>14</b>	<b>21</b>	<b>9</b>	<b>1</b>
<b>Forró</b>	<b>18</b>	<b>48</b>	<b>32</b>	<b>42</b>	<b>21</b>	<b>6</b>
<b>Ináncs</b>	<b>8,6</b>	<b>45</b>	<b>10</b>	<b>40</b>	<b>15</b>	<b>10</b>
Hernádvécse	16	43	56	41	47	31
Csenyéte	9,27	83	18	28	13	16
<b>Krasznokvajda</b>	<b>20,7</b>	<b>62</b>	<b>39</b>	<b>46</b>	-	-
Fáj	23,9	55	54	27	-	10
<b>Szemere</b>	<b>9,4</b>	<b>35</b>	<b>15</b>	<b>25</b>	<b>20</b>	<b>20</b>
Fulókércs	3,63	50	10	14	-	1
<b>Fancsal</b>	<b>3,09</b>	<b>2</b>	<b>7</b>	<b>27</b>	-	<b>1</b>
Beret	7,5	77	20	7	-	3
<b>Detek</b>	<b>23,7</b>	<b>71</b>	<b>14</b>	<b>71</b>	-	-
Hernádpetri	16	11	67	33	11	44
Pusztaradvány	8,72	36	36	32	13	22
Felsőgagy	10	35	40	50	-	10
<b>Büttös</b>	<b>3,45</b>	<b>58</b>	<b>21</b>	<b>16</b>	-	<b>1</b>
<b>Szászfa</b>	<b>12,72</b>	<b>55</b>	<b>35</b>	<b>35</b>	<b>20</b>	<b>15</b>
<b>Alsógagy</b>	<b>6</b>	<b>36</b>	<b>3</b>	<b>10</b>	-	<b>10</b>

**Forrás:** saját szerkesztés a kérdőíves kutatásunk adatainak felhasználásával

Változatos képet kaptunk abból a szempontból is, hogy miben nyilvánulnak meg a konfliktusok. Vannak helyek, ahol sokan veszekeszenek, verekszenek, így pl. Hernádpetriben és Hernádvécсэн. Ez utóbbi helyen egymás feljelentgetése is jellemzőnek tűnik. Általában a legjellemzőbb reakció, hogy nem beszélnek a haragosok egymással, de pl. Felsőgagyon és Fancsalon a másik háta mögött való kibeszélése ettől is gyakoribb.

## VI. A vizsgált települések összesített közérzetének összehasonlítása

A települések közérzetének összehasonlítása céljából egy társadalmi közérzet indexet (TKI) számítottunk oly módon, hogy két objektív (jövedelem, bűnelkövetők) és három szubjektív (konfliktus észlelés, közösségi események, elköltözni vágyás) mutató esetében kiszámoltuk a teljes mintánk átlagértékeit és szórásait, valamint a települési átlagokat is. Amely települési eredmények a teljes minta átlagától nem tértek el jobban, mint félszórásnyi terjedelem, azok 0 értéket kaptak, amelyek fél és egyszórásnyira tértek el, azok +, illetve - jelzést kaptak, amely eredmények egyszórásnyitól is távolabb voltak az átlagtól, ott ++ illetve -- jelzést kaptak. Ezeket úgy összesítettük, hogy a + esetén hozzáadtunk egyet, ++ esetén kettőt, - esetén levontunk egyet és -- esetén levontunk kettőt. Az így kapott szám adta a TKI értékét.

A 8. táblázatból láthatjuk, hogy társadalmi közérzet index rendre ott magas, ahol a jövedelem az átlagtól pozitív irányban tér el, kivéve Forrót, ahol alacsony a közérzet index magas jövedelem mellett és Fulókércset, ahol az index magas a jövedelem alacsony értéke ellenére.

Az általános elégedettséget mérő „elköltözne” dimenzió az esetek harmadában nincs összhangban a társadalmi jóllét mutatóval-annak ellenére, hogy a TKI-nek része az elköltözne kérdésre adott válasz is, ami eleve egy irányba terelné a két értéket. Összhangnak azt tekintettük, ha az elköltözne és a TKI is nulla vagy mindkettő negatív vagy mindkettő pozitív értéket, illetve jelzést ért el. Krasznokvajda és Ináncs lakosainak nagyobb része akar elköltözni, mint amit a TKI alapján várhatnánk, Csenyéte, Pusztaradvány és Szászfalva lakosainak pedig kisebb része.

A települések eredményeit egymáshoz hasonlítottuk, hiszen a kiindulási pont a települési eredmények átlaga volt. Ennek ugyan praktikus oka volt, hiszen nincsenek a szubjektív mutatókat tekintve megyei, országos, vagy más földrajzi területről származó hasonló adataink. De elméleti oka is lehetne ennek az eljárásnak, hiszen az emberek óhatatlanul hasonlítják magukat a saját környezetükben élőkhöz, ahhoz, amit közvetlenül látnak, tapasztalnak.

A TKI alapján a legjobb helyzetben Fancsal, Büttös és Fulókércs van. Büttös és Fancsal relatíve jobb anyagi helyzetű települések, minimális vagy nulla roma lakossal, Fulókércs viszont mérsékelten szegény és többségében romák lakta falu.

A három legrosszabb eredményt a TKI szerint Forró, Fáj és Felsőgagy mutat. Forró a nem járásközpont város, Fáj és Felsőgagy szegény, illetve mérsékelten szegény, mindkettő többségében romák lakta település. Érdekes módon a legszegényebb település (Csenyéte) közérzet indexe magasabb ezen településektől, bár még mindig negatív.

Pozitív az indexe Alsógagynak, Szászfának, Beretnek, Szemerének, Krasznokvajdának, Ináncsnak, Abaújdevecsernek. Ezen településeket viszonylagos alacsony roma arány jellemez. Azért viszonylagos, mert ez 60-70%-ot is jelenthet.

Detek sajátos kivétel: negatív társadalmi közérzet indexe, relatíve jobb jövedelmi helyzete dacára, mely nagyon kevés roma lakossal párosul.

Az igazán érdekes kérdés a kivételek magyarázata, illetve azé a jelenségé, hogy a legszegényebb település közérzet indexe bár negatív, de nem a legalacsonyabb a vizsgált településcsoportban. Ez utóbbi magyarázata lehet, hogy ők kevesebbet várnak el az élettől, ahhoz képest a relatív elégedettségük nem olyan rossz. Ennek az ellentétét figyelhetjük meg Forró esetében, amely város lévén magasabb elvárásokat támaszt lakosaiban, ők feltehetően más városokhoz hasonlítják saját életminőségüket és ahhoz képest nagyon rossz az összehasonlítás eredménye. A fulókércsi és deteki kivételek pedig helyi politikai történésekhez köthetők. A fulókércsi vezető egy nagyon barátságos helyi roma ember, mielőtt polgármester lett hosszú-hosszú éveken át civil szervezetek keretében ügyködött azon, hogy jobb legyen a térség románok helyzete. Deteken viszont a polgármester személye megosztó, gyakorlatilag „kettészakadt a falu”, tipikus példája ez a dekonstruktív konfliktusnak, melyben az érzelmek szerepe döntő és a konfliktus a közösség egységének megbontásához, a közösség deizintegrációjához vezet (GYUKITS, 2019).

8. Táblázat:

Társadalmi közérzet index (TKI) és alkotóelemei az abaúji településeken

	bűnel- követők	közösségi esemény	konflik- tus	segítség- nyújtás	jöve- delem	TKI	elköl- tözne
<b>Abaújdevecser</b>	0	0	0	+	++	3	+
<b>Forró</b>	0	--	-	--	+	-4	-
<b>Ináncs</b>	+	++	0	-	++	4	-
Hernádvécse	-	0	-	0	-	-3	-
Csenyéte	--	--	0	++	--	-4	0
<b>Krasznokvajda</b>	+	++	--	+	+	3	0
Fáj	-	--	--	0	--	-7	--
Szemere	0	0	0	0	0	0	+
Fulókércs	0	++	++	++	-	5	+
<b>Fancsal</b>	+	+	++	0	++	6	++
Beret	0	0	3	0	-	0	0
<b>Detek</b>	+	+	--	--	0	-2	--
Hernádpetri	--	-	-	++	-	-3	-
Pusztaradvány	-	0	0	0	-	-3	0
Felsőgagy	--	0	0	--	-	-7	--
<b>Büttös</b>	+	++	++	++	+	7	++
<b>Szászfa</b>	+	0	-	-	0	0	++
<b>Alsógagy</b>	+	+	0	0	0	3	+

**Forrás:** saját szerkesztés a kérdőíves kutatásunk adatainak felhasználásával

Érdeemes kitérni a civil szervezetek szerepére a települések életében. A 2. sz. táblázatban tüntettük fel, hogy melyik településen hány civil szervezet tevékenykedik - vagy legalábbis van bejegyezve. Ahogy Fulókércs példája is mutatja, jól működő civil szervezet nagyon sokat tud tenni a településen lakók életminőségéért, a jó közösségért. A rendszerváltás után a romák önérdékérvényesítésének, önsegítésének egyik módja volt civil szervezetek létrehozása és működtetése. A megnyíló nemzeti, majd később Európai Unió forrásokhoz csak civil szervezetek révén lehetett hozzájutni, és számos fejlesztési programnak is célja volt ilyen szervezetek létrehozásának támogatása, illetve megerősítésükben való segítség nyújtás. Azonban a civil szervezetek léte lehet konfliktus forrás is: egyrészt amiatt, hogy ugyanazokért a forrásokért küzdenek, így rivalizálniuk kell egymással, másrészt amiatt, hogy a segítő tevékenységük -ha végeznek illet- kik számára nyílik meg (HAVASI, 2019). Érdekes szituációval találkozhatunk Hernádvécse esetében, ahol 13 bejegyzett civil szervezet van. A helyi interjúalanyok elmondása

szerint e szervezetek legnagyobb része a saját családjuk tagjait támogatta, ma már legtöbbjük nem is aktív.

A társadalmi tőke nagyságát, innovációs potenciált szokás a civil szervezetek számával mérni, vagy legalábbis a kialakított mérőszámoknak része a civil szervezetek száma. Kutatásunk tanulsága azonban, hogy a nagy számú civil szervezet egy településen egyáltalán nem biztos, hogy viruló civil szféráról, erősebb helyi közösségről tanúskodik.

## VII. Tanulságok, adalékok az életminőség kutatásokhoz, a vizsgált térség kilátásai

Az életminőség kutatásokban egyéneket, egyének csoportjait hasonlítják össze különböző demográfiai jellemzőik alapján, társadalmi csoportba tartozás alapján, esetleg különböző országok lakosságával teszik ugyanezt. Ebben a tanulmányban arra tettünk kísérletet, hogy településeket hasonlítsunk össze, hogy mennyire élhetőek, milyen közösségi élet és milyen társadalmi konfliktusok jellemzik őket, hogy lakosaik mennyire szeretnek ott élni, valamint hogy ezek a tényezők milyen összefüggést mutatnak forrásindikátorokkal (jövedelmi helyzet, romák aránya) és visszacsatoló indikátorokkal (bűnözés mértéke).

A leszakadó térségek életminőségének vizsgálatában különös jelentősége van az anyagiak szerepének és a munkanélküliség következményeinek. Nemzetközi kutatások a gazdagság és boldogság között pozitív, de gyenge kapcsolatot találtak mind országon belüli, mind országok közötti viszonylatban (DIENER [et al], 1985; DI TELLA [et al], 2001; VEENHOVEN, 1995). Hogy miért gyenge e kapcsolat? Abramovitz és Homas szerint a jólét magasabb elvárásokat támaszt, egy vágy kielégítése másikat szül. Kahnemann (1999) ezt a jelenséget az adaptáció fogalmával ragadta meg. A kérdés másik oldalát pedig a megbírkózás jelenti (FREY-STUTZER, 2002). Duesenberry és Marx arra mutatott rá, hogy az elégedettség a relatív jövedelemmel függ össze. Egy ház lehet kicsi vagy nagy, de hogy a tulajdonosok elégedettek-e vele, az attól függ, hogy a környéken milyen házak vannak, milyenek épülnek. (EASTERLIN, 2003) Részben e jelenség következménye, hogy a jövedelem

abszolút mennyiségén kívül a jövedelmi egyenlőtlenségek is számítanak az elégedettségérzet kialakulásában. (DIENER, 1984) Michalos többszörös diszkrepancia elmélete szerint amink van azt hasonlítjuk ahhoz, amit akarunk, amink volt, amiket a múltban akartunk, amik másoknak vannak és amiket mások akarnak. A társadalmi összehasonlítás eredménye attól függ, hogy mi a referencia csoport. Aki maga felett állóhoz hasonlítja saját helyzetét, relatív deprivációt fog érezni.

E jelenségek az elemzett települések szintjén úgy jelentkeznek, hogy van bizonyos összefüggés a településekkel való elégedettségben az anyagi helyzettel, de általános törvényszerűség nem állítható fel. A vizsgált 18 településből mintegy 10 mutatott előre jelezhető mintázatokat.

A munkanélküliség egyéni szinten szubjektív jóllét csökkentő hatású (DI TELLA [et al], 2001), részben az általa okozott alacsonyabb jövedelem miatt, másrészt azért is, mert önbecsülését is elveszti a munkanélküli egyén. A munka jó esetben az önkiteljesítés eszköze. Nem csak az egyén munkaerőpiaci státusza áll összefüggésben az érintett szubjektív elégedettségével, de van kapcsolat a munkanélküliségi ráta és a szubjektív jóllét között is, értelemszerűen negatív irányú (DI TELLA-MACCULLOCH-OSWALD, 2001). A magas munkanélküliséggel sújtott térségekben általában nagy az állásbizonytalanság, gyakran jelentősebb az erőszak szintje, a bűnözés. E tényezők azoknak is érintik az életminőségét, akik maguk nem érintettek a munkanélküliségtől.

Az abaúji térségben a legnagyobb foglalkoztató általában a települési önkormányzat, van néhány kis vállalkozás és nagyobb városokba is eljárni dolgozni az emberek. Annak, hogy nem magas a munkanélküliségi ráta, a kiterjedt közfoglalkoztatási programok az okai. Viszont az életminőség szempontjából a közfoglalkoztatás kevésbé kedvező. Valamelyest növeli a biztonságérzetet, de az elérhető jövedelem alacsony és a végzett munkák jellege többnyire nem jelentenek örömforrást a közfoglalkoztatottak számára. Nem volt tárgya jelen tanulmánynak a közfoglalkoztatási programok elemzése, de tudunk róla, hogy némely településen sikerült igazi értékteremtő programokat működtetni, melyek a benne dolgozók elégedettségét is növelik.

Amartya Sen véleménye szerint az igazi fejlődés az emberek által ténylegesen élvezett szabadság bővülése. A szabadság érték, eszköz (hisz a

fejlődés mértéke függ a szabadságtól), és egy folyamat is (SEN, 2003). A szegénység a negatív szabadságot (a beavatkozástól való mentességet) nem sérti, de a pozitív szabadságot, valamire való szabadságot csökkenti. A működésmód mindazt jelenti, amit az egyén meg tud tenni, amivé válni tud. (SEN, 2003) A kiterjedt és színvonalas közoktatás növelni tudja a boldogságra való készséget és kiterjeszti a működésmódot (SEN, 1986). A tanulmányzárásaként elgondolkozunk azon, hogy vajon az iskolai végzettség növekedésének, a színvonalasabb oktatásnak (aminek jelen körülmények között sajnos nem sok esélye látszik) mi lenne a következménye az érintett leszakadó térségre nézve. Ehhez segítségül hívjuk a kutatásunk eredményeit arra nézve, hogy a különböző végzettségi szintű csoportokban mekkora az elköltözni vágyók aránya. Azt tapasztalhatjuk (9. táblázat), hogy az iskolai végzettség növekedésével nő a térségből való elvagyódás aránya (leszámítva a diplomás réteget), ami az érintett települések további erőforrásvesztését vetíti előre.

### 9. Táblázat:

A vizsgált településről elköltözni vágyó emberek aránya (%)  
iskolai végzettség szerinti bontásban

	<b>8 ált. alatt</b>	<b>8 ált</b>	<b>szakma</b>	<b>érettségi</b>	<b>felsőfokú végzettség</b>
elköltözne	33	43	50	63	56

**Forrás:** saját szerkesztés a kérdőíves kutatásunk adatainak felhasználásával

Ezt az eredményt kiegészítve azzal, hogy az elköltözni vágyás okai jellemzően a munkalehetőségek hiánya és az ettől nem független anyagi kilátások, a térségnek, és más hasonló térségeknek csak akkor van jövője, ha e téren változást tudnak elérni, megújulni.



## Irodalom

- CSURGÓ Bernadett- MEGYESI Boldizsár (2016): Képzelt különbségek a városi és vidéki közösségek, társas kapcsolatok kvantitatív vizsgálata. in: SOCIO.HU, 2016 /7, pp. 48-65.
- DIENER, Ed (1984): Subjective Well-Being. In: Psychological Bulletin. 95/3, pp. 542-575.
- DIENER, E – EMMONS, R A-LARSEN, R J- GRIFFIN, S (1985): The Satisfaction with Life-scale. In: Journal of Personality Assessment, 49, pp 71-75.
- Di TELLA, R- MACCULLOCH, R J- OSWALD, A J (2001): Preferences over Inflation and Employment: Evidence from Surveys of Happiness. In: American Economic Review. 91/1, pp. 335-341.
- Easterlin, S (2003): Explaining Happiness. In: PNAS, 10/19, pp. 11176-11183.
- STUTZER, A (2002): *Happiness and Economics*. Princeton UNIVERSITY PRESS
- GYUKITS, György (2019): Social conflicts in Taktaszada. In: *Szellem és tudomány*. 10. évf. Különszám. ISSN 2062-204X pp 23-40.
- HAVASI Virág (2019): Typical Conflicts in Settlements Inhabited by Romani People – and Why These Do Not Exist in Fulókércs. In: *Szellem és tudomány*. 10. évf. Különszám. ISSN 2062-204X pp 40-63
- HAVASI Virág (2021): Esélyeik ellenére sikeres vállalkozások az abaúji térségben. In: *Multidiszciplináris tudományok*. 11/5. pp 450-459.
- Kahnemann, D (1999): Objective Happiness. In: KAHNEMANN-DIENER-SCWARTZ: *Well-Being. The Foundation of Hedonic Psychology*. Russel Sage, New York, pp 3-25.
- Kovács Imre (2007): A múlt és jelen vidéképe. Bevezetés. In: KOVÁCH I (szerk.): *Falu és vidékép a változó időben*. ARGUMENTUM KIADÓ, Budapest, pp. 7-11.
- KOVÁCH Imre (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Argumentum-MTA TKSZI, Budapest
- MESSING, Vera (2006): Lyukakból szőtt háló. In: *Szociológiai szemle* 2006/2, pp. 36-54.
- MIHÁLYI, Helga (2018): A közösségfejlesztés kvantitatív módszerei. In: *Szellem és tudomány*, 2018/1, pp. 109-124.
- OSVÁTH Andrea (2022): Projektek hatékony összekapcsolódása az abaúji régióban. In: *Szellem és tudomány*, 2022/2, pp.
- Sen, A (1983): Az egyéni szabadság, mint társadalmi elkötelezettség. In: KINDLER-ZSOLNAI (szerk.): *Étika a gazdaságban* Budapest, KERABAN, pp 26-45.
- Sen, A (1986): Capability and well-being. In: NUSSBAUM-SEN (eds): *The quality of life*. Calderon, Oxford, pp. 30-54.

SEN, A (2003): *A fejlődés, mint szabadság*. Budapest, EURÓPA.

Szabó-Tóth Kinga (2022): Felsőoktatás és társadalmi szerepvállalás. Úton az elkötelezett, szolgáltató, negyedik generációs egyetem felé. In: K. NAGY Emese-SZABÓ-TÓTH Kinga (szerk.): *Útkereső. Kutatások az Észak-Magyarországi régió felemelkedéséért*. Miskolc, MISKOLCI EGYETEMI KIADÓ, pp 162-180.

UTASI Ágnes (2013): *Kötélékben. Szolidaritás-hálóok és közélet*. BELVEDERE, Szeged.

Veenhoven, R (1996): The Study of Life Satisfaction. In: SARIS, W E [et al] (eds): *A Comparative Study of Satisfaction with Life in Europe*. Budapest, EÖTVÖS UNIVERSITY PRESS, pp. 11-48.

## *Internetes források*

<https://bsr.bm.hu/Document>

[nepesseg.com](http://nepesseg.com)

[ksh.hu](http://ksh.hu)

[teir.hu](http://teir.hu)

*Mihályi Helga*

## **Az Észak-magyarországi régió társadalmi folyamatai, helyzete a statisztikák tükrében különös tekintettel a „Creative Region” projektben érintett Edelényi- és Encsi Járásban I. –Népesség, népmozgalom, egészségügyi ellátórendszer, a lakosság egészségi állapota–<sup>1</sup>**

### **Absztrakt**

A Creative Region/Kreatív Régió III. a Miskolci Egyetem BTK által vezetett Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program keretében elnyert projekt, melynek keretében a társadalmi és kulturális innovációk régióbeli kutatási tapasztalataira támaszkodva kutatjuk az a társadalmi és kulturális innovációk lehetséges területeit és megvalósítási lehetőségeit. A projekt egy társadalmi – gazdasági - kulturális innovációs modell, melynek alapját jelenleg az Edelényi járás 25 települése komplex képezi. A modell a települések formális és informális vezetőinek, illetve a helyi lakosságnak széleskörű bevonására épít, velük együtt készül el. Jelen tanulmány a kutatás megalapozásának egyik része, melyben a térség népességének, népmozgalmi folyamatainak, egészségügyi ellátórendszerének, illetve az ott élő lakosság egészségi állapotának statisztikai adatokon alapuló feltárása történt meg.

**Kulcsszavak:** régió, járás, település, demográfia, népesség, népesedés, egészségi állapot

### **Abstract**

The Creative Region III. a project awarded within the framework of the Higher Education Institutional Excellence Program led by BTK of the University of Miskolc, in the framework of which we are researching the possible areas and implementation possibilities of social and cultural innovations based on the research experience of social and cultural innovations in the region. The project is a social-economic-cultural innovation model, the basis of which is currently a complex of 25 settlements in the

---

<sup>1</sup> A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

Edelény district. The model is based on the extensive involvement of the formal and informal leaders of the settlements, as well as the local population, and is prepared together with them. This study is one part of the foundation of the research, in which the population of the region, the processes of people's movements, the health care system, and the health status of the population living there were explored based on statistical data.

**Keywords:** region, district, settlement, demography, population, state of health

## I. Bevezetés

Egy földrajzi terület – legyen az egészen kicsi, mint egy kisközség vagy akár egy kontinensnyi ország – helyzetét, fejlődését nagyon sok tényező határozza meg. Az, hogy adott társadalmi – gazdasági – politikai körülmények között melyek erősebben vagy gyengébben, az sokszor előre nem látható események következménye. Napjainkban nem csak globálisan, de lokálisan is gyors változásoknak vagyunk kitéve. Viszont, ahhoz, hogy legyen esély a bizonytalan folyamatokat legalább valamilyen mértékben előre látni, ezekkel tervezni, ahhoz elengedhetetlenül szükséges a rendelkezésre álló statisztikai adatokat tanulmányozni, azokban tendenciákat keresni, illetve meglátni és ennek segítségével közvetlen lakóhelyünk, életterünk lehetséges jövőbeni helyét, szerepét, az esetleges beavatkozási területeket, illetve lehetőségeket számba venni. Jelen tanulmány ehhez a munkához szeretne hozzájárulni úgy, hogy a KSH adatainak segítségével az Észak-Magyarországi régió és három megyéje, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád társadalmát, társadalmi folyamatait leírja, összehasonlíttja egymással, más régiókkal és az országgal.

## II. A régióról

A NUTS rendszert az EUROSTAT hozta létre annak érdekében, hogy megteremtse az Európai Unió országai számára a területi szintek egységes rendszerét. (1) Ez képezi a támogatáspolitikai bázisát, azaz ez alapján határozzák meg a kohéziós és vidékfejlesztési támogatások mértékét, a támogatható tevékenységek körét, a társfinanszírozás arányát, illetve a

versenyszabályok alá tartozó tevékenységek állami/közösségi támogatásának mértékét is. (2)

Magyarország rendszerváltás utáni területi szerkezete ettől a struktúrától jelentősen eltért, ezért a leendő uniós csatlakozás érdekében, hosszas szakmai és politikai egyeztetések után az 1999. évi XCII. törvényben rögzítették az új rendszert. Ennek értelmében a hazai NUTS rendszerben a megyék és a főváros képezték a NUTS 3 egységeket, illetve ezek összevonásával jött létre a hét NUTS 2 szintű tervezési-statisztikai régió. A 2016-os felülvizsgálat során a fővárosi és a Közép-magyarországi régiót kettéválasztották, így 2018-tól új besorolás lépett érvénybe nyolc NUTS 2 szintű és három NUTS 1 szintű egységgel, azaz Közép, Dunántúl, illetve Alföld és Észak nagyrégióval. (3)



MAGYARORSZÁG RÉGIÓI, 2019. JANUÁR 1.



**1. ábra:** Magyarország régiói  
**Forrás:** KSH

Észak-Magyarország az ország észak-keleti részén fekszik, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megyét öleli fel. Keletről szomszédos a Közép-magyarországi, dél-nyugatról az Észak-alföldi, illetve északról a Kelet-

## CREATIVE REGION

Szlovákiai régióval, mellyel gazdag biogeográfiai, történeti és kulturális szálak kötik össze.

Területe 13.428 km<sup>2</sup>, az ország területének 14,4%-a, amivel a negyedik legnagyobb régió. Borsod-Abaúj-Zemplén a régió területének 54%-át, Heves 27%-át, Nógrád a 19%-át adja. A két járás, az Edelényi és az Encsi pedig 5,3%át, illetve 2,8%-át. (4)

Földrajzi, természeti és geológiai adottságok alapján Észak-Magyarország hazánk egyik legváltozatosabb tájegysége. Itt található az Északi-középhegység és az Alföld, keletről a Tisza, nyugatról a Duna határolja, a régióban található hazánk legmagasabb pontja, a Kékes tető. Északon a szlovák határ mentén alacsonyabb közép-hegységek és dombságok húzódnak, amik rengeteg felszín alatti csodát rejtjenek. A Bükk-hegység hazánk barlangokban egyik leggazdagabb vidéke, itt fekszik az ország legmélyebb barlangja, a 254 m mély István-lápai barlang. Az Aggteleki-karszt Szlovákiába is átnyúló barlangrendszere Európában is egyedülálló, ahogy a térségben feltárt „ősemberbarlangok” is.

Észak-Magyarország kimagasló ökológiai potenciállal rendelkezik, hiszen a gyógyvíz, hévíz, ásványvízforrások, Bükkábrányban a nyolc millió éves mocsári ciprusok, valamint az Európa Diplomás Ipolytarnóci Ósmaradványok gazdagítják. Folyóvizei közül jelentősebbek a Tisza, a Bodrog, a Hernád, a Sajó, a Zagyva és az Ipoly. A régió területének 13%-a országos és helyi jelentőségű védett természeti terület, hazánk védett területeinek 22%-a található itt. Az évi középhőmérséklet alacsonyabb az országos átlagnál, a téli hidegrekordot a régió két települése, Szécsény és Zabar tartja.

### 1. Táblázat:

Az Észak-magyarországi régió településszerkezete, 2020

	Város (db)	Nagyközség (db)	Község (db)	Összesen (db)	Városi népesség aránya (%)
<b>B.-A.-Z.</b>	29	9	320	358	58,6
<b>Heves</b>	11	5	105	121	46,9
<b>Nógrád</b>	6	-	125	131	40,6

<b>Edelényi járás</b>	2	-	43	45	42,9
<b>Encsi járás</b>	1	-	27	28	29,0

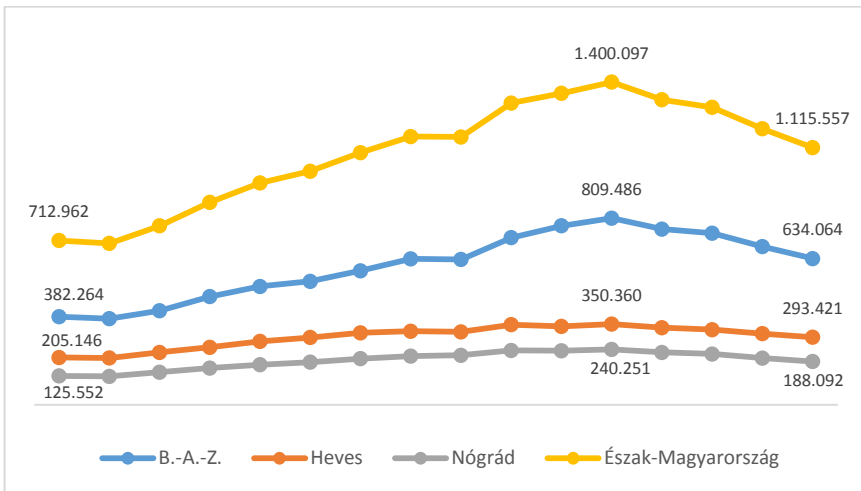
**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

A régióban 610 település van, melyből 46 város, 14 nagyközség és 550 község. A régió hét legnagyobb településének népessége 2021-ben húszezer fő felett volt: Miskolc (150.695), Eger (51.168), Salgótarján (32.304), Ózd (31.234), Gyöngyös (28.179), Kazincbarcika (24.905), Hatvan (20.079). A városi népesség az összes régiót tekintve itt a legalacsonyabb, 52,4%. A népesség koncentrációját jelzi, hogy a városok közül hét a miskolci járásában található (Miskolc, Felsőzsolca, Alsózsolca, Nyékládháza, Emőd, Onga, Sajóbáony). A népsűrűség 83 fő/km<sup>2</sup>, ami a vidéki átlagnak megfelel. Régióon belül Borsod-Abaúj-Zemplén sűrűbben, Nógrád és Heves ritkábban lakott. Az átlagos településnagyság az országos átlagnál kisebb, jelentős az apró- és törpefalvak száma. A települések 57%-át az ezer főnél kisebb népességű falvak alkotják. Ezen belül az ötszáz főnél kisebb települések aránya 32%. (5)

### III. Társadalmi folyamatok és helyzet

A régió társadalmi folyamatainak és helyzetének leírásakor a Központi Statisztikai Hivatal adatait használtam forrásként, egyrészt a TeIR-en (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer), másrészt a központi honlapon keresztül. A struktúra vezérfonalaként az általuk 2010-ben publikált „Az Észak-Magyarország megyéinek gazdasági-társadalmi helyzete” című kiadvány szolgált, így azt forrásként többször külön nem jelzem.

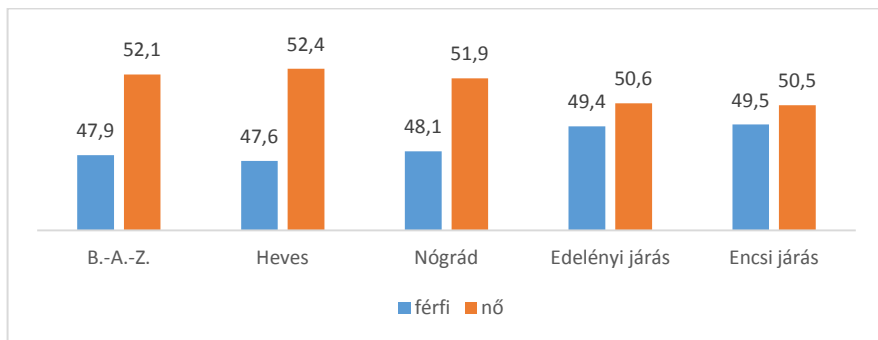
## III.1. Néesség, népmozgalom



**2. ábra.** Az Észak-magyarországi régió népessége (fő), 1870-2020  
**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

Észak-Magyarországon 2020 elején 1.115.577 ember élt, ami az ország népességének 11,4%-a. A lakosság fogyása – mint minden más régióban, így az országban is - az 1980-as években kezdődött és azóta is tart. Az utóbbi évtizedben Magyarországon a népesség száma 2,5%-kal csökkent, míg a régióban ennél sokkal jelentősebben, több mint háromszorosával, azaz 8,4%-kal, ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplénben 9,3%-kal, Hevesben 6,1%-kal, Nógrádban 8,9%-kal, esett vissza. Ugyanakkor az Edelényi és az Encsi járásban növekedés történt 1,6%-kal 33.698 főre, illetve 5,1%-kal 22.472 főre. A természetes fogyás mellett a régióban a jelentős migrációs veszteség is hozzájárult a népesség csökkenéséhez. Ez a folyamat a községeken túl ma a városokat is sújtja, hiszen ebben az időszakban Eger népessége 11,4%-kal, Miskolc 11,9%-kal, míg Salgótarjáné 17,6%-kal csökkent. A nagyvárosok lakosságának fogyásával párhuzamosan a nyugodtabb lakóterületre való kiköltözés igényével nőtt az agglomerációs települések népessége.





**3. ábra:** A népesség nemek szerint Észak-Magyarországon (%), 2020

**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

A régióban 2020 év elején a születéskor várható átlagos élettartam férfiak esetén 70,6 év, nők esetén 78,0 év volt. A három megye közül Borsod-Abaúj-Zemplénben a férfiak (70,1 év), míg Nógrádban a nők (77,6 év) mutatója a legrosszabb és mindkét nem esetén (71,7 év, illetve 78,4 év) Hevesben a legkedvezőbb. Bár minden adat jobb, mint tíz évvel ezelőtt, de akkor is és most is jelentősen elmaradnak az országos átlagtól, ami 72,9 év a férfiak és 79,3 év a nők esetében. Az átlagéletkor tekintetében viszont nincs ilyen lemaradás a férfiaknál (40,2 év, illetve 40,6 év), a nők esetén pedig kedvezőbb a régiós adat (45,1 év), mint az országos (44,8 év).

## 2. Táblázat:

A népesség korcsoportok szerint Észak-Magyarországon (%), 2020

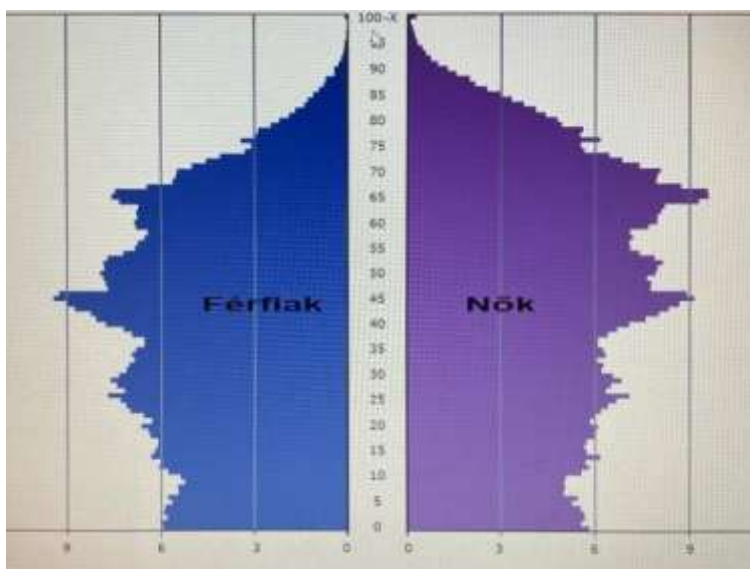
2020	B.-A.-Z.	Heves	Nógrád	Edelényi járás	Encsi járás
<b>0-14 éves</b>	15,9	14,3	13,7	15,2	13,5
<b>15-64 éves</b>	65,1	64,3	65,9	64,6	65,2
<b>65 év feletti</b>	19,0	21,4	21,4	20,2	21,3
<b>Összesen</b>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

Észak-Magyarországon 2020 elején a gyermekkorúak aránya 15,9%-ot, az aktív korúaké 65,1%-ot, míg az időskorúaké 19,0%-ot tett ki. Ezek az adatok az országoshoz képest a legfiatalabbaknál magasabbak, a másik két korcsoportnál alacsonyabbak. A régió megyéiben a gyermekkorúak hányada

## CREATIVE REGION

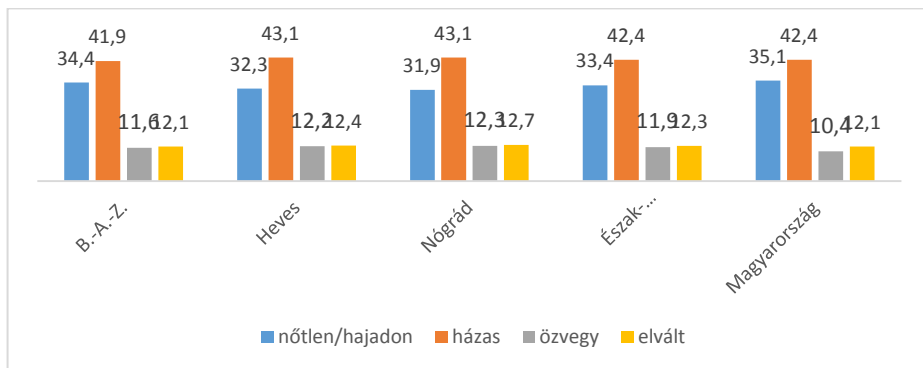
Borsod-Abaúj-Zemplénben a legmagasabb, az időseké pedig Nógrádban. Ha a tíz évvel korábbi adatokkal hasonlítjuk össze ezeket, akkor azt látjuk, hogy a népesség korösszetétele romlott az elmúlt évtizedben, hiszen a hosszabbodó életkorból adódóan tovább gyorsult a népesség öregedése. Így a 0-14 évesek kicsivel, 0,4%-kal, a 65 év felettiak jelentősebben, 1,5%-kal vannak többen és ezekből következően a 15-64 éves aktív korosztályhoz tartozók aránya viszont 1,9%-kal alacsonyabb a korábbinál. Ezekkel az adatokkal párhuzamosan Észak-Magyarországon az öregedési index 132,6%, az eltartottsági ráta értéke pedig 54,2%, ami nagyobb, mint országos átlag, azaz az 51,2%.



**4. ábra:** A népesség korfája Észak-Magyarországon, 2021

**Forrás:** KSH

Az utóbbi évtizedekben általánosságban emelkedett a nőtlenek és hajadonok, valamint az elváltak aránya, ezzel szemben csökkent a házásoké, de nemcsak Észak-Magyarországon, hanem az összes régióban. A házasságkötési kor kitolódott, illetve a párkapcsolatokban egyre inkább elfogadottá vált az élettársi kapcsolat.

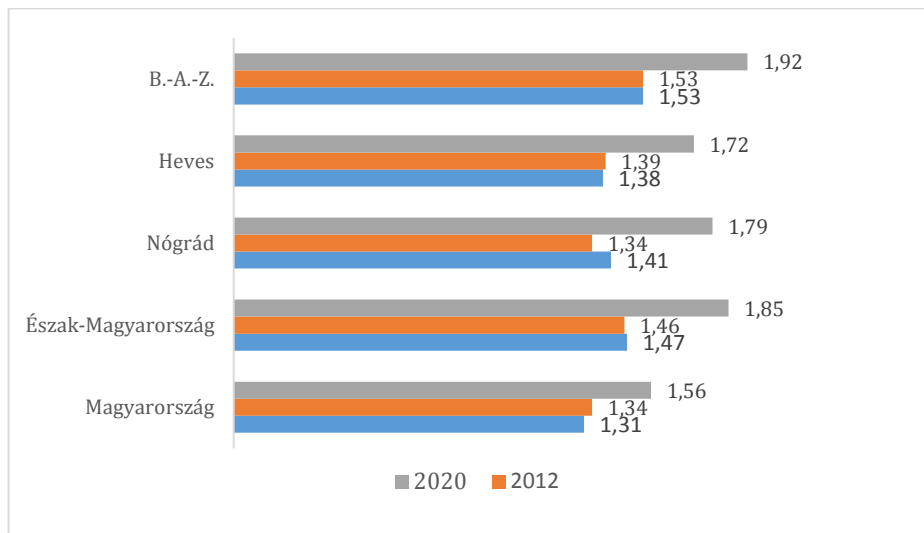


**5. ábra:** A 15 évnél idősebb népesség családi állapota Észak-Magyarországon (%), 2021

**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

Észak-Magyarországon a 15 éves és idősebb népesség esetében az özvegyek és az elváltak aránya magasabb, a nőtleneké alacsonyabb, a házásoké ugyanannyi, mint országosan. A házásokból és özvegyekből Borsod-Abaúj-Zemplén megyében van a legkevesebb, ami összefügghet a roma népesség magas arányával, hiszen körükben a házasságnak kevésbé van társadalmi jelentősége, illetve nekik átlagosan évekkal alacsonyabb a születéskor várható élettartamuk, ami a női özvegyiség alakulására jelentősen hat. (6)

Hazánkban a tavalyi évben 93 ezer élveszületés történt, ami hacsak kicsivel is, de több, mint az elmúlt évben, éveken. A gyerekek 12,8%-a Észak-Magyarországon jött a világra. A régióban a termékenységi mutatók kedvezőbbek, mint országosan. Az ezer lakosra jutó élveszületések száma magasabb (10,7), az Edelényi és az Encsi járásban pedig jelentősen magasabb (14,9, illetve 16,7), mint Magyarországon (9,6). A nyers élveszületési arányszám mellett ezer nőre jutó születések száma Borsod-Abaúj-Zemplénben jelentősen (52,2) – szintén szoros összefüggésben a roma népesség arányával és termékenységgel -, Hevesben (44,5) és Nógrádban (47,2) kisebb mértékben haladja meg az országos átlagot (42,0).



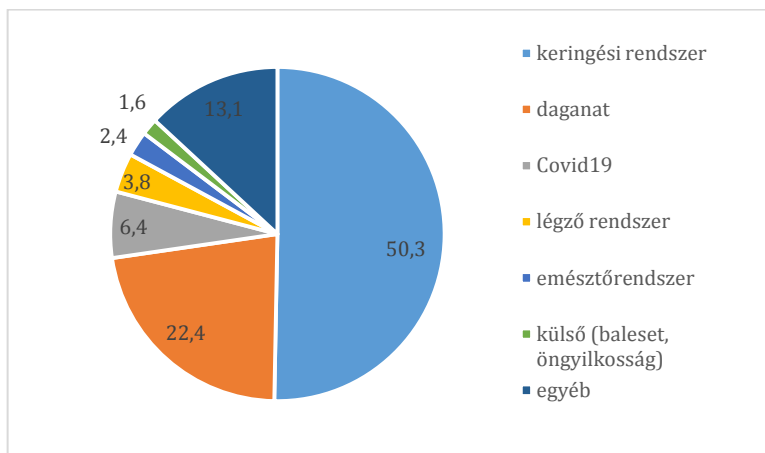
**6. ábra:** A teljes termékenységi arányszám alakulása Észak-Magyarországon, 2001-2020

**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

A születések/termékenység egyik leggyakrabban használt mutatója a teljes termékenységi arányszám, ami egy hipotetikus mutató, mely azt fejezi ki, hogy az adott évi termékenységi szint mellett egy nő, hány gyermeket hozna a világra. A népesség fennmaradásához - azaz zéró reprodukciójához - középtávon minimum 2,1-es érték szükséges. A magyarországi és a fejlett országok adatai évtizedek óta nem érik el ezt a szintet. Hazánkban 2020-ban 1,56 volt a teljes termékenységi arányszám, ami ugyan kedvezőbb, mint az elmúlt húsz ében bármikor, de még ez is messze elmarad a szükségestől. Az Észak-Magyarországi 1,85-ös mutató a régiók között a legmagasabb és kiemelkedik Borsod-Abaúj-Zemplén a maga 1,92-es számával, ami szintén a roma népesség magasabb termékenységével hozható összefüggésbe. (7)

Az alacsony születésszám, illetve a kedvezőtlen termékenység mellett a népességfogyás másik oka a magas halálozási mutatók, illetve a kedvezőtlen halandóság. Magyarországon 2020-ban ezer lakosra számítva 14,5 halálozás jutott, mely az Európai Unió országai esetében is magas értéknek számít. Négy országnak (Bulgária, Lettország, Litvánia, Spanyolország) volt ennél kedvezőtlenebb a mutatója. A Covid hullámai és következményei a már 356

egyébként is rossz adatokat tovább rontották. Észak-Magyarországon a régiók között a legkedvezőtlenebbek a 17,9 mutató, ami Borsod-Abaúj-Zemplénben és az Encsi járásban ennél alacsonyabb, Hevesben és Nógrádban, illetve az Edelényi járásban pedig magasabb.



**7. ábra.** Haláloki struktúra Magyarországon (%), 2020

**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

Magyarországon 2020-ban a halálozások felét a keringési rendszer betegségei, közel egynegyedét a daganatos megbetegedések okozták. Az öt főcsoportba tartozó betegségeknek mellé sajnos bekerült újként a Covid19, ami a harmadik fő halálozási ok volt az évben.

### 3. Táblázat:

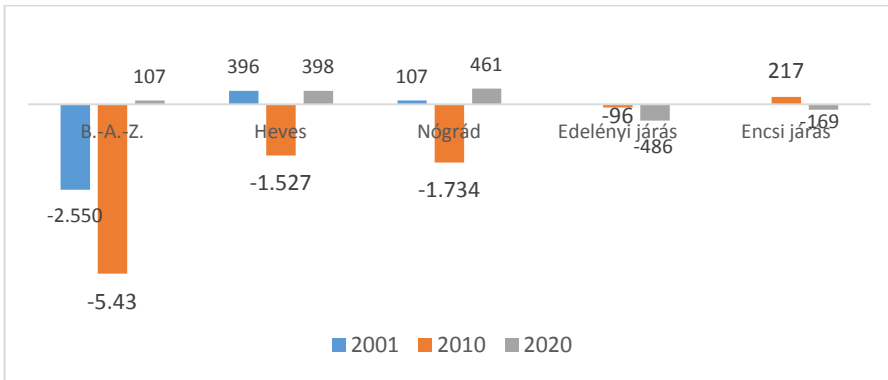
Főbb halálokok Észak-Magyarországon (100 lakosra fő), 2020

2020	B.-A.-Z.	Heves	Nógrád	É-M.ország	Magyarország
<b>keringési</b>	744,1	753,8	853,4	764,9	676,1
<b>daganat</b>	339,7	374,5	349,8	350,5	332,8
<b>légző</b>	78,8	98,1	104,9	88,2	73,4
<b>emésztő</b>	82,7	64,6	74,0	76,5	65,4
<b>külső</b>	61,3	60,1	66,0	61,8	53,2

**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

## CREATIVE REGION

Észak-Magyarországon az országos átlaghoz képest alacsonyabb a daganatos megbetegedések okozta halálozások aránya, ezzel szemben magasabb a keringési-, légző- és emésztőrendszeri, illetve a külső okok miatt bekövetkező halálozások aránya. A három megyét összehasonlítva Borsod-Abaúj-Zemplénben az emésztőrendszeri, Hevesben a daganat okozta, míg Nógrádban a keringési-, a légző rendszeri, illetve a külső okok, azaz a balesetek és öngyilkosságok miatti halálozások száma és aránya a legmagasabb.



**8. ábra:** Belföldi vándorlási különbözet Észak-Magyarországon (fő), 2001-2020  
**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

Észak-Magyarország népességnek fogyásában a természetes népmozgalmi események mellett a jelentős elvándorlás is közrejátszott. Az elmúlt évtizedek minden évében vándorlási veszteség jellemezte a régiót, azaz többen költöztek el, mint ahányan idejöttek. A 2020-as év fordulópont, hiszen a belföldi elvándorlás következtében 2.842 fővel csökkent, ugyanakkor a nemzetközi bevándorlás miatt 3.087 fővel nőtt a népesség, így összesen 245 fővel többen laktak a régióban, mint a megelőző évben úgy, hogy az Edelényi és az Encsi járás továbbra is negatív egyenleggel rendelkezik.

### III.2. Egészségügyi ellátórendszer, a lakosság egészségi állapota

Az elöregedő társadalom, az idősödő népesség egyre növekvő aránya jelentős terheket ró az egészségügyi ellátórendszerre, hiszen az életkor emelkedésével gyakoribbá válik a betegségek előfordulása, illetve romlik az ellenálló és alkalmazkodó képesség.

#### 4. Táblázat:

Praktizáló orvosok és háziorvosok Észak-Magyarországon, 2019

	B.-A.-Z.	Heves	Nógrád	Edelényi járás	Encsi járás
<b>orvos (fő)</b>	1874	886	411	n. a.	n. a.
<b>10 ezer lakosra</b>	29,4	30,2	21,9	n. a.	n. a.
<b>háziorvos (fő)</b>	318	144	91	14	7
<b>gyerekorvos (fő)</b>	82	33	19	3	3
<b>1 orvosra jutó lakos</b>	1.593	1.658	1.710	1.901	2.106

**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

A Miskolci Egyetem Egészségtudományi karán folyik felsőfokú végzettséggel rendelkező egészségügyi szakemberek képzése (ápoló, védőnő, gyógytornász, képző, szociális munkás). Ugyanakkor orvosi képzés nincs és klinikák sem működnek, melyek vonzó és megtartó képességgel bírnak, így a dolgozó orvosok száma (3.171 fő) Közép-dunántúli régió mellett a legalacsonyabb, a tízezer lakosra vetített számuk szerint pedig egyértelműen a legrosszabb, 28,3, miközben az országos átlag 42,3.

Az egészségügyi ellátórendszer meghatározó szereplői, „kapuőrei” a háziorvosok, illetve a házi gyermekorvosok. Magyarországon 2019-ben 4.629 orvos dolgozott ilyen pozícióban, közülük 687 Észak-Magyarországon praktizált (553 háziorvos és 134 házi gyermekorvos). Számuk 2010-hez képest országosan majd 30%-kal, a régióban 10%-kal csökkent. Az ellátáshoz való hozzáférést jellemzi, hogy a magyarországi települések kétharmadán, az észak-magyarországiak 58%-án van háziorvos vagy házi gyermekorvos. Ez főként Borsod- Abaúj-Zemplén, illetve Nógrád aprófalvas település-szerkezetével függ össze. A háziorvosokhoz bejelentkezettek betegségeiről két évente állnak rendelkezésre adatok, legutóbb a 2019-ről. A 18 év alattiaknál, azaz a gyermekeknél a leggyakrabban előforduló betegség az asztma, amely nagyobb arányban érinti a fiúkat. A második helyen a vérképző rendszer betegségei állnak, ami viszont a lányok körében gyakoribb. A vérszegénység szerepel a harmadik helyen. A 18 év felettiéknél, azaz a

felnőtteknél mindkét nem esetében a magas vérnyomás magasan a vezető betegség, mögötte a keringési problémák, illetve a cukorbetegség áll. 2019-ben készült az Európai lakossági egészségfelmérés soron következő vizsgálata, melyből kiderül, hogy az Észak-Magyarországon élőknek nemcsak az objektív, de a szubjektív egészségi állapota is rosszabb, mint az országos átlag.

## 5. Táblázat:

A fekvőbeteg-ellátás számai Észak-Magyarországon, 2020

	B.-A.-Z.	Heves	Nógrád	É-M.ország	Magyarország
<b>működő kórházi ágy (db)</b>	4.471	2.212	1.479	8.162	67.529
<b>10 ezer lakosra jutó ágy</b>	70,7	75,5	79,1	73,4	69,4
<b>átlagos ápolási idő (nap)</b>	9,1	8,2	12,5	9,3	8,3
<b>ágy kihasználás (%)</b>	53,9	53,7	52,1	53,5	55,0

**Forrás:** KSH adatok alapján saját szerkesztés

Észak-Magyarországon járóbeteg-ellátásban 2020-ban összesen 5.251.411 eset került nyilvántartásba, ami az országosnak 10,1%-a. Az öt leggyakoribb megjelenés oka: labor diagnosztika (1.054.669), fizioterápia (521.594), fogászat (451.248), röntgen (320.304), belgyógyászat (305.128). Ezek a teljes esetszám pontosan felét teszik ki. A fekvőbeteg-ellátás 8162 működő kórházi ágyon zajlott, de ezeknek alig több mint a fele kihasznált (53,5%), ami kevéssel elmarad az országos átlagtól. A 10 ezer lakosra jutó kórházi ágyakat tekintve a régió helyzete az országos átlag felett a kedvezőbbek között van, csak a fővárosi, illetve a Dél-Dunántúli régióban jobb ennél. Az átlagos ápolási időben (9,3 nap) viszont Észak-Magyarország meghaladja a hazai átlagot, aminél csak Pest és Közép-Dunántúl mutatói magasabbak. Az egynapos esetek száma (25.676) csakúgy, mint a járóbeteg-szakellátás esetében nagyjából 10%-át teszik ki az országosnak.

## Internetes források

Mihályi Helga: Európai uniós ismeretek, régiófejlesztés, projektírás:  
<https://atti.uni-miskolc.hu/segedanyagok/kitersegiMH.pdf>

A statisztikai célú területi egységek közös nomenklatúrája (NUTS):  
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/99/a-statisztikai-celu-területi-egységek-kozos-nomenklaturaja-nuts->



NUTS rendszer: <https://regionalispolitika.kormany.hu/nuts-rendszer>

Észak-magyarországi operatív program 2007-2013:  
[http://www.terport.hu/webfm\\_send/320](http://www.terport.hu/webfm_send/320)

Észak-Magyarország megyéinek gazdasági-társadalmi helyzete, 2010:  
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/miskolcgazdtars.pdf>

Mihályi Helga: A cigány népesség demográfiai sajátosságai: [https://atti.uni-miskolc.hu/docs/SzellemesTudomany\\_1207.pdf](https://atti.uni-miskolc.hu/docs/SzellemesTudomany_1207.pdf)

Mihályi Helga: Bevezetés a demográfiába. In: Loss Sándor (szerk.): Szociológiai olvasókönyv: <http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/segedanyagok/Olvasokonyv.pdf>

<https://www.ksh.hu/>

<https://www.teir.hu/>

Szepessy Péter

## Ziliz az észrevétlen falu<sup>1</sup>

### Absztrakt

Az írás egy kis település több évszázados túlélési technikájának rekonstrukciójáról szól. A nagy történelmi átalakulások tapasztalatainak felhasználásával a falu újra és újra megtalálja a túlélés módját.

**Kulcsszavak:** társadalmi emlékezet, túlélési technikájának, történelmi átalakulás

### Abstract

The paper is about the reconstruction of a centuries-old survival technique of a small pedestal seat. Using the experiences of great historical transformations, the village finds a way to survive again and again.

**Keywords:** social memory, survival technique, historical transformation

## I. Bevezető

Borsod Abaúj megye edelényi járásában található Ziliz község, amelynek neve sokak számára nem ismeretlen, de nem, mint településnév, hanem, mint egy gyógynövény neve. Már ez a momentum is jelképezi a falu sajátos, jellegzetes tulajdonságát, a rejtőzködést. A község közel van Miskolchoz, de mégsem rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyekkel általában egy agglomerációs település rendelkezni szokott. A falu életébe, létébe nem épül be szervesen a nagyváros közelsége. Közel van, de mégis kívül. A községet megközelíteni Boldva, illetve Edelény felől lehet, de nem a főút mentén terül el, hanem egy völgyben, amelynek eléréséhez a főútról le kell kanyarodni. Lankás dombok veszik körül, melyek jóindulatú ölelésében a falu mintegy elrejtőzik mindenki elől, aki nem kifejezetten oda szeretne eljutni.

---

<sup>1</sup>A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

A falu maga Árpád-kori település. Első, minden kétséget kizáró említése 1267-ből való, igaz ekkor Selyz alakban jegyzik fel. Egy 1284-es feljegyzésből megtudhatjuk, a falu birtokosa egy bizonyos Chekey nemzetségből származó János. A falunak 1332-ben már biztosan volt temploma és a gyülekezetnek plébánosa is. A reformáció nem hagyta érintetlenül a falut, 1576-ban papjával együtt a lakosság egységesen áttért a református hitre. Azonban ez sem mentette meg az ebben az időben egyáltalában nem ritka támadásoktól, fosztogató katonák és rablók portyáitól. Az ezerötven évek végén csak a török és a vele szövetséges tatár csapatok háromszor is rajtaütöttek a falun. A település az 1670-es évekre elnéptelenedett és csak 1699 érkeztek újra telepesek, akik ismét felélesztették a községet és a református hitet is. A falu az ezerhétven években újra életképes állapotba került, a tizennyolcadik század viszonylagos nyugalomát kihasználva erőre kapott, az oda betelepülők megfelelő lehetőségeket kerestek és találtak is maguknak a hosszabb távú megmaradásra. A tizennyolcadik század közepére a falunak már több, mint negyven önálló háztartása volt, amelyből harminchat család reformátusnak vallotta magát, és öt katolikusnak. A tizenkilencedik század elejére kialakultak azok a nemzetiségi és felekezeti arányok és viszonyok, amelyek azóta is jellemzik a falut. A körülbelül százötven-kétszáz év viszonylagos nyugalma megtartotta a falut, stabil lakossággal, és a kornak megfelelő gazdasági működési elvekkel.

A falu természeti adottságai természetesen mezőgazdasági alapú rurális világot alakítottak és működtettek több évszázadon keresztül. Ebben Ziliz nem különbözött a környékbeli településektől, de az általános Kárpát-medencei trendektől sem. A község abban sem különbözött a környezetétől, hogy jelentős – bár nem kiemelkedően értékes – bor és szőlő kultúrát is működtetett. Ennek ma már inkább csak az emlékei vannak meg, néhány pince, présház és nagyon kevés szőlőskert formájában.

## II. Demográfiai helyzet

Ziliz területe kilenc egész három tized négyzetkilométer. Amióta megbízható népszámlálási adatok állnak rendelkezésünkre, azóta jelentős változások nem álltak be a lakosság számban. Ez egyrészt jelenti azt, hogy a falu és annak területe meghatározott számú embert volt képes eltartani a múltba, tradicionális agrárius gazdasági szerkezetben, és manapság sincs az eltartó képességben jelentős változás. Ez a kép azonban csak első ránézésre tűnik egyszerűnek és könnyen átláthatónak. A háttérben bonyolultabb struktúrák rejtőznek.

Az 1870-es népszámlálás 532 lakost írt össze. Az első időpont, amikor a lakosság szám ötszáz alá csökkent az 1920 volt. Ez alapján véve két okra vezethető vissza. Egyrészt a világháborúban elszenvedett emberveszteség Zilizet sem kímélte, másrészt az akkoriban Európa szerte tomboló, és igen magas halálozási arányszámokat produkáló spanyolnátha járvány. 1941-ben a népesség egy rövid időre ismét ötszáz fő fölé emelkedett, de ez csak átmeneti állapotnak bizonyult. A történelem ismét közbeszólt, egy újabb világháború formájában, és Ziliz – hasonlóan az ország és egész Európa településeihez – újból komoly veszteségeket volt kénytelen elviselni. Ziliz történetében volt még egy pillanat, amikor ötszáz főt ért el a lakosság száma hivatalos népszámláláson, 1980-ban. Ezt több szempontból is szimbolikusan tekinthetjük. Egyrészt az adatok szerint Ziliz lakossága 1980-ban 501, azaz ötszázegy fő volt. Az ötszáz fős határt kétségtelenül elérték, de ettől a pillanattól fogva Ziliz lakossága sokáig csökkenő tendenciát mutat.

A másik, ami miatt érdemes az 1980-as évre utalni, az, hogy ebben a jelenségben – a csökkenésben – Ziliz semmilyen különösséget nem mutat. A dolgok itt is úgy történnek, mint az országban általában. Meg kell még említeni, hogy semelyik irányba nem mutat elmozdulást Ziliz demográfiai folyamata. Nincs radikális elnéptelenedés, de nem látszik annak sem jele, hogy a borsodi, sok tekintetben mesterségesen iparosított környezet bármilyen hatással lenne a község demográfiai viszonyira. Az 1980-tól tartó csökkenésben a rendszerváltás sem hozott drámai változást. A csökkenés folyamatos, de nem drasztikus, sőt időnként van némi növekedés is, ha nem is túl jelentős. Az igazán komoly fordulat a kétezres években állt be. A 2001-től 2011-ig tartó időszak látványos csökkenést mutat. Ebben a periódusban a falu lakossága 2.07 %-os csökkenést produkált. Ezt azért fontos külön is kiemelni, mert ilyen mértékű és dinamikájú csökkenés korábban egyszer sem fordult elő a falu történetében, legalábbis azóta, hogy pontos adatok állnak rendelkezésünkre az összehasonlításban. Sem az első világháború, sem a

második világháború, sem járványok, sem rendszerváltások, közvetlenül nem okoztak ekkora változást. Az első világháború következtében a csökkenés az előző tíz éves periódust figyelembe véve -0,61%-os volt, és a 1941 és 1949 közötti csökkenés is -0.61%. Felmerül a kérdés, mivel magyarázható ez a látványos visszaesés?

A rendszerváltás közvetlen hatása mérsékelt volt a zilizi demográfiai helyzetre. A kilencvenes években a lakosság szám, ha enyhe fokban is de, nőtt. Az első igazán komoly visszaesés a nyolcvanas években volt tapasztalható, a második pedig a kétezres években, 2001-től, 2010-ig. Tehát maga a rendszerváltás, és mindaz, ami ezzel együtt járt, a falut sajátosan, mintegy tükör effektusként érintette. A kilencvenes években a faluból való migráció nem jelentett igazán kecsegtető perspektívát. A szűkebb földrajzi és gazdasági környezet jelentősen veszített vonzásából, és nem, hogy felszívni nem tudta az ipari, városi környezetbe igyekvőket, hanem ellenkezőleg, inkább taszította, sőt kilökte magából azokat, akik korábban már megkapaszkodni látszottak.

A kilencvenes években Ziliz – mint, ahogyan több más környékbeli település is – inkább egy menekülési útvonal végállomását jelentette, nem pedig kibocsátó forrást. A rendszerváltás negatív hatása a zilizi demográfiai helyzetre inkább a kétezres években jelentkezett. Ekkorra már a belső és külső migrációs útvonalak jelentősen bővültek, (EU tagság) a falu megtartó ereje pedig ezzel párhuzamosan rohamosan csökkent. A korábban – sok esetben még a szocialista rendszerben – kialakult struktúrák megszűntek, nem egy esetben drasztikusan, olyan gyorsan, hogy erre reagálni képtelenség volt. Elsősorban az állattenyésztéssel összefüggő gazdálkodási formák lehetetlenültek el, de egyéb mezőgazdasági jellegű tevékenységek sem adhattak már sok ember számára biztos megélhetést. Fogalmazhatunk úgy, a modernizáció, vagy pontosabban a kapitalizáció Zilizre a rendszerváltás után érkezett meg igazán, és két évtized alatt elvégezte azt a munkát, ami máshol ennél jóval tovább tartott. Kiemelkedett egy-két mezőgazdasági nagyvállalkozó, a többiek pedig választhattak az „agrárproletár” sors vagy egy, a korábbihoz képest teljesen új életforma között. Sokan ez utóbbit választották, és nem, hogy nem tértek már vissza Zilizre, hanem inkább még többen választották az elköltözést.

2015-től a falu lélekszáma ismét növekedésnek indult. Ez a növekedés azonban már nem illeszthető be a korábbi létszámváltozások trendjébe. Elsősorban nem gazdasági, hanem úgynevezett posztmaterális értékekre vezethető vissza. Mindez a kérdőívek vonatkozó kérdéseire adott válaszokból, és az interjúkból is kiolvasható.

A most zajló népszámlálás adatait még nem ismerjük. A legutóbbi hivatalos becslés 2019-ből való, akkor 407 főre becsülték Ziliz lélekszámát. Ez még mindig alatta marad az 1990-es adatnak is.

Ziliz felekezeti szempontból alapjában véve református falu. A falu egyetlen jól szervezett és működő gyülekezete a református közösség. Beszédes adat, hogy korunk kedvelt kommunikációs eszközén, a facebookon több követője van a zilizi református oldalnak, mint amennyi számon tartott lakosa ma a falunak. Napjainkban is zajlik a református templom renoválása. Élénk közösségi élet jelei mutatkoznak a gyülekezeten belül, van nyugdíjas klub, hittan, stb. A zilizi gyülekezet szoros kapcsolatokat ápol a miskolci Lévy József református gimnáziummal.

Ziliz lakosságára nem jellemző az önálló gazdasági kezdeményezés. Az országos szakkatalógusokban alig található Zilizre bejegyzett vállalkozás. Például a Szakkatalógus kizárólag a zilizi önkormányzatot nevezi meg, egy önálló vállalkozást sem ismer, amely Zilizre lenne bejegyezve. Ugyanakkor a szomszédos és hasonló adottságokkal rendelkező Nyomárról hat cég van bejegyezve, Hangácsról pedig tíz. A településen egy mezőgazdasági nagyvállalkozó működik, aki munkalehetőséget ad, de természetesen korlátozott számban, és ami még árnyalja a képet, nem egyszer idény jelleggel. A faluban két kisbolt működik, az egyikhez egy dohánybolt is tartozik, de a településen nincs vendéglátóhely, de még kocsmá sem. A ziliziek döntő többsége a környező nagyvállalatoknál, illetve a közeli városokban talál magának munkát. Annak ellenére, hogy a község a falusi turizmus működtetéséhez megfelelő adottságokkal rendelkezik, jelenleg egy ilyen típusú vállalkozás sem üzemel. Az is igaz, hogy az „ezeréves fa”, mint a falu egyetlen közismert látványossága, önmagában a turisták számára lehet, hogy kevésnek tűnik. A település elhelyezkedése azonban lehetőséget biztosítana arra, hogy a környéket felfedezni kívánó turisták számára bázisul szolgáljon.

A falu ennek ellenére nem mutatja a lassú enyészeti jeleit. A korösszetétel is megfelelőnek mutatkozik. Az 2022-es becslésen alapuló lélekszám Zilizen 407 fő. Ebből 17 éven aluli 98 fő. A 60 évnél idősebben száma 86 fő. Úgy tűnik, a ziliziek otthonuknak tekintik a falut, amennyiben módjukban áll, azt nem hagyják el, mint lakóhelyet. A megélhetéshez szükséges munkát helyben nem találnak, ezért azt máshol keresik, de a falut, mint otthont szeretik, ahhoz ragaszkodnak.

Ziliz földrajzi elhelyezkedéséből következik, hogy – fogalmazzunk így – nincs szem előtt. Ez a láthatatlanság sokszor előnyére vált a falunak, sőt azt is a történelmi tapasztalatok közé sorolhatjuk, hogy ennek ellenkezője a falu számára veszélyekkel járhat. A történelmi emlékezet, és az ebből fakadó

kollektív történelmi tudás, arra ösztönzi a zilizieket, hogy amennyire csak lehet, őrizzék településük észrevétlenségét. Az igazán nagy és gyökeres gazdasági, vagy még pontosabban gazdálkodási változás a rendszerváltás utáni években érte a falut. Két évtized alatt szinte minden átalakult, ami addig szokásban volt.

A falu jelentős részének nem jelenthetett már sem megélhetést, sem jelentős jövedelem kiegészítést a mezőgazdasági munka. Sem a növénytermesztés, sem az állattenyésztés, ezen belül is a tejtermelés. Amíg a szocializmus évei alatt ezek a tevékenységek jól megfértek az ipari jellegű munkahelyeken végzett munka mellett is, addig az új keletű piaci viszonyok néhány évtized alatt bedarálták, ellehetetlenítették a korábbi gazdálkodási formákat. A hagyományos gazdálkodási formákkal együtt eltűnőben vannak azok a szokások, azok az érintkezési formák, együttélési normák, amelyek korábban jellemezték a falut. Nem csak Zilizet, hanem általában azokat a kisebb településeket, ahol a tradicionális életforma, legalább még nyomokban megmaradt. Ziliz úgy látszik felismerte azt a lehetőséget, amit elhelyezkedése és csendes, mondhatni eseménytelen története kínál. Sajátos rurális kultúrát alakít ki magának, a külső megfigyelő számára úgy tűnik nem reflektált módon, a tudatosság, mintegy a cselekvések mögöttes támaszaként jelenik csak meg.

Ziliz csendes „alvó faluvá” vált az utóbbi évtizedekben. Gazdasági alapjait elvesztette, de ezt külső erőforrásokat felhasználva – eddig legalábbis – képes pótolni. Minden mást azonban próbál megőrizni. Kicsit befelé forduló, ugyanakkor a külvilágtól nem elzárkózó társadalom, amely a külső világgal elsősorban úgy szeretne érintkezni, hogy ő megy oda, és kevésbé tartja szerencsésnek, hogy ha a külvilág látogat el Zilizre. A falu nyugalma és csöndje az ott lakók számára mindennél többet jelent. Nem ellentmondásmentes és súrlódásmentes a falu élete, de ezek a konfliktusok az ő konfliktusaik, amikhez kívülről nem szeretnének megoldásokat kapni, és különösen nem szeretnének újabb, tőlük idegen, ugyanakkor megosztó jellegű problémákkal szembesülni. Az a megoldás, amit választott a falu a maga számára, az észrevétlenség.

## *Irodalom*

Központi Statisztikai Hivatal: 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. Területi adatok 3.5.  
Borsod-Abaúj-Zemplén megye. KSH. 2013.

## *Internetes források*

<http://nepesseg.com/borsod-abauj-zemplen/ziliz>

<https://hunmix.hu/telepules/ziliz.html>

<https://www.ziliz.hu/>

<https://www.szakkatalogus.hu/>



Barna László

## „Őseim csontjával megáldott, szent föld ez” – Szűcs Ilona, a hegymegi kortárs író- és költő<sup>1</sup>

„Borsod megye apró gyöngye/  
szívemben laksz mindörökre”  
(Szűcs, 2021:157)

### Absztrakt

Szűcs Ilona egy kortárs író- és költő, akit a magyar irodalom még nem fedezett fel magának, jóllehet változatos és meglehetősen színvonalas irodalmi munkássága kitüntetett figyelmet érdemelne. A dolgozat elsősorban – leíró módon – egy rövid biográfiát közöl, a Hegymegen született művész életének fontosabb állomásait mutatja be, miközben egy-egy kötetét ki is emeli. A szerző írásaiban szülőfalujának, Hegymegnek a képe ugyancsak megismerszik, ami – ha közvetett módon is, de – az 1957 és 1964 közötti időszak településtörténetéhez, valamint településjellemzőihez szubjektív, ám helyi, belső perspektívából szintén hozzájárul. A dolgozat nem titkolt szándéka továbbá, hogy Szűcs Ilonára, Hegymeg község szülöttjére és munkásságára irányítsa az olvasók, illetve az irodalomtörténeti diskurzus figyelmét.

**Kulcsszavak:** Szűcs Ilona, Hegymeg, kortárs magyar irodalom

### Abstract

Ilona Szűcs is a contemporary female author and poet, whom the Hungarian literature hasn't discovered for itself yet, although her diverse and high-standard literary activity is worth for special attention. Primarily, the study communicates – in a descriptive way – a short biography: it shows the most important stages of the life of the writer born in Hegymeg, while some of her volumes get highlighted as well. Likewise, in the writings of the author, the picture of her native village appears, which also contributes – even if in an indirect way – to the settlement history resp. settlement characteristics of the

---

<sup>1</sup> A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

time period between 1957 and 1964 from a subjective, yet local, inner perspective. A not hidden intention of the study is furthermore to draw the attention of the readers and the discourse of literary history to Ilona Szűcs, the born of village Hegymeg, and to her activity.

**Keywords:** Ilona Szűcs, Hegymeg, contemporary Hungarian literature

Az alábbi tanulmány egy Hegymegen született kortárs író- és költő, Szűcs Ilona életének fontosabb állomásait mutatja be, amiből nemcsak a szerző biográfiája, hanem Hegymeghez való kapcsolata is kirajzolódik, műveiből pedig (2019a, 2021) Hegymeg 1957 és 1964 közötti településképe egy szubjektív, ám helyi perspektívából szintén megmutatkozik. Ekképp járulhatnak hozzá a szövegek a község településtörténetének és -jellemzőinek egy időszakához. Szűcs Ilona eddigi, háromkötetes munkásságát (2016; 2019a, 2021) a magyar irodalom még nem fedezte fel magának, azonban változatos és meglehetősen színvonalas irodalmi életműve kitüntetett figyelmet érdemelne. A dolgozat tehát elsősorban – leíró módon – egy rövid biográfiát közöl, a Hegymegen született művész életének fontosabb állomásait emeli ki, miközben egy-egy kötetét is megemlíti. A dolgozat nem titkolt szándéka továbbá, hogy Szűcs Ilonára, Hegymeg község szülőltjére és munkásságára irányítsa az olvasók, illetve az irodalomtörténeti diskurzus figyelmét.

## I. A biográfia forrásai

A szerzővel volt lehetőségem találkozni és jelenleg is értekezünk egymással, így az életrajz alapjául egyrészt a Szűcs Ilonával folytatott beszélgetéseim, a szerzőről készült korábbi cikkek, interjúk (HEGYI, 2017; SZŰCS, 2019b; ZSOLDOS-ZSOLDOS, 2019) szolgálnak, másrészt az életút rövid leírásánál az író- és költő kötetei (2019; 2021) is hangsúlyos tájékozódási pontok, hiszen bevallottan életrajzi ihlettségű írásokról van szó. Ezek a biografikus tematikájú versek, prózai szövegrészek, illetve képek – amelyeket Szűcs Ilona legújabb kötete (2021) is tartalmaz – ráadásul nemcsak életrajzi ihlettségűek, hanem egyenest a szerző életútjának egy korai szakaszát teszik

370

plasztikusan láthatóvá, miközben szülőföldjének, Hegyemegnek a szeretetét is megörökítik. A *Bölcsőtől a sírig* (2021) című alkotásban a műnemek váltakozása, illetve a vizualizáció gyakori előfordulása, így a köteten belüli műfaji hibriditás emellett egészen elevenen ábrázolja az író- és költőnő fiatalkori emlékeit. Általánosságban az irodalomtörténeti és -elméleti diskurzus számára az a hozzáállás, miszerint a szerző egyes műveinek tartalmi elemeiből rekonstruálható a szerző életének egy-egy állomása és inverz, az adatok hitelessége szempontjából – joggal – nem akceptábilis, s noha nekem is ellenérzéseim vannak ezzel kapcsolatban, e speciális esetben külön ki kell emelni, hogy a tanulmányban szereplő valamennyi – interjú alapján felvett, a cikkek alapján, illetve a szerző kötetei alapján megírt – biografikus adat helyes: Szűcs Ilona maga lektorálta a dolgozatot. Ekképp az irodalomtudomány pozitivistá, közelebbről biografista szemléletmódját – sokszor érthetően – bíráló kutatóinak is szükséges belátni, jelen esetben olyan szépirodalmi művekben szereplő életrajzi elemekkel van dolga az olvasónak, amelyek csakugyan valóságosak – persze amennyire a történeti valóság megírható; jelen esetben is inkább *egy* szubjektív történeti valóságról beszélhetünk.

Köztudott, hogy Gárdonyi Géza is komoly kutatásokat végzett történelmi regényeinek (1959; 1964) megírása előtt és közben. Korának történettudományi tanulmányirodalmát felhasználva igyekezett pontos képet festeni regénye cselekményének a korszakáról. Gárdonyi cselekményszövéseinek és a jellemábrázolásának tekintetében természetesen felhasználta írói kreativitását – Szűcs Ilona művei e szempontból ezért is talán jobban hasonlítanak Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjének* (SZABÓ, 1957) egyes darabjaira, ha a műnemi változatosságot nem vesszük figyelembe. A művek címei is előrevetítik, mit olvashatunk alattuk: Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjének* az alcíme *Rajzok egy élet tájairól*, Szűcs Ilona autobiografikus tartalmú köteteinek a címei pedig *Élet-morzsa* (2019) és *Bölcsőtől a sírig* (2021), amelyekben hasonlóan életüknek állomásait – igaz, különböző módokon – írják le. Ebből is látszik, hogy a magyar irodalomban nem mindennapi alkotásokként kell számon tartanunk az író- és költőnő műveit. Maga Szűcs Ilona jelentette ki, hogy az írásainál plasztikusabban nem tudná újra leírni az életét. Így a szépirodalmi alkotásainak információs tartalma gyakorlatilag életrajzi tartalmakká avanszálnak: a fikció valósággá lesz, s inverz, a valóság

együttal egy szépirodalmi, fiktív térben jelenik meg. Ahogy a *Bölcsőtől a sírig* című kötet omnipotens, egyes szám első személyű narrátora írja: „[n]em akartam sem korrajzot festeni, sem szakmai tanulmányt írni, csak jólesett emlékezni, újra gyerekeknek lenni. Visszatérni a gyökereimhez, mert innen indult minden [ti. a hegymegi ifjúkori évektől], egy apró kis mozzanattal, amikor megszülettem”.

Szűcs Ilona köteteinek (2019a; 2021) a műfaji besorolását tehát nemcsak írásainak tartalmát tekintve speciális nézőpontja, hanem az olvasói percepciót könnyebbé tevő, illusztráló sajátosság, jelesül a különböző műfajok keveredése is megnehezíti. A szerző életének fontosabb fejezeteit írja meg olyan prózában, amelynek formáját számos alkalommal rímes versekkel és képekkel töri meg. E költemények és vizuális elemek ugyanakkor az elbeszélés fonálát, a hegymegi életeseményeket mesélő narratívát nem hagyják el, inkább hipotiposzisztikusan illusztrálják azt. E tekintetben egzakt műfajdefiníciót – a hivatkozott kötetek egyedisége miatt – e tanulmány sem szeretne adni, de felvet néhány lehetséges, a líra és az epika műnemei között álló, kevert műfaji meghatározást: modern életrajzi verses elbeszélés, modern verses és epikus önéletrajz, verses életrajzi napló vagy amennyiben a kötetek lírai oldalát emeljük ki, életrajzi verseskötet epikus elemekkel.

## II. Szűcs Ilona élete különös tekintettel irodalmi pályafutására és Hegymeghez való kötődésére

„[S]zülőfalum földjén/  
öröm-virág nyílik/  
áldása elkísér/  
bölcstől a sírig”  
(Szűcs 2021: hátlap)

Szűcs Ilona, férjezett nevén Kovács Gáborné 1951.06.12-én született Hegymegen, ahol 13 éves koráig, 1964-ig élt családjával, de szakadatlanul ma is szoros kapcsolatot ápol a községgel. Az általános iskola első öt osztályát szülőfalujában végezte, a hatodik és hetedik osztályt Lak községben, az úgynevezett szakosított iskolában. Itt már külön oktatták a tantárgyakat osztályok szerint, míg Hegymegen ez összevontan történt.<sup>2</sup> Nyolcadik osztályos diák pedig már Miskolc–Hejőcsabán volt Szűcs Ilona. A középiskolai érettségét Miskolcon, a Zrínyi Ilona Gimnáziumban tette le. Tanári pályát szeretett volna választani, az irodalom már abban az időben is érdeklődési körének középpontjában állt, de mivel akkoriban, a '60-as évek végén Miskolcon ilyen szakkal rendelkező felsőoktatási képzés nem volt, sajnos anyagi okok miatt ez meghiúsult.<sup>3</sup> Érettségi után esti és levelező tagozaton képezte tovább magát a szerző: elvégezte a gyors- és gépíró iskolát, majd egy közgazdasági technikumi oklevelet is szerzett kiváló eredménnyel.

Édesapja Szűcs Béla, édesanyja Baranyai Ilona földművesek voltak. Egyikük sem tanulhatott tovább az elemi iskola elvégzése után részben a szegénység, részben a háború miatt. Szűcs Ilona édesapja Miskolcon a DIGÉP-ben volt betanított munkás, édesanyja a Miskolci Egyetemen takarító munkát végzett, majd egy varrodában dolgozott.

---

<sup>2</sup> Együtt tanult az alsó és együtt a felső tagozat.

<sup>3</sup> Az irodalom iránti érdeklődés később is megmutatkozik az író- és költőnő családjában – mintha Szűcs Ilona vágya valósulna két generációval később, amikor a szerző a következőket fogalmazza meg: „mindhárom unokám tanul még és [Balázs] Zsófia a Miskolci Egyetem ötödéves hallgatója etika és magyar nyelv és irodalom középiskolai tanári szakon. A Magazin című egyetemi lapban jelennek meg írásai, de ír verset és jelent már meg antológiában is. Mintha az én vágyam, ami nem valósulhatott meg, most folytatódna benne és ő valóra váltaná.”

A szerző nyilatkozata szerint: „kevés pénzből, de becsületben és szeretettel neveltek, erejükhöz mértén támogatták életkezdesi terveinket. Azért a többes szám, mert van két testvérem, egy bátyám, Béla és egy öcsém, László. Mindketten a Miskolci Egyetemen, amit akkor még Nehézipari Műszaki Egyetemnek hívtak, szereztek diplomát. Aztán a sors engem is ide vezérelt: itt dolgoztam csaknem 40 évig pénzügyi előadóként, innen jöttem nyugdíjba.”

1964-ben Miskolcra költözött egy albérletbe, és már 1965 májusától a mai napig Miskolc–Hejőcsaba városrészen él egy kertesházban a családjával egy komolyabb, 1979 és 2004 közötti megszakítással, amikor is az avasi lakótelepen lakott férjével, Kovács Gáborral. Vele 1975-ben házasodtak össze, s nem sokkal ezután megszületett első lányuk, Gabriella, majd öt évvel később fiuk, Attila.<sup>4</sup>

A szerző első kötete nem oly régen, 2016-ban készült el *Egyedüli reményem* (2016) címmel, amellyel édesapjának állított emléket. A kötet tartalmának valóságreferenciája jelen esetben is erős: Szűcs Ilona édesapja idős korában leírta katonasága és hadifogsága viszontagságait írásos emlékekkel, imádságos és katonakönyvvel, a lágerben írt és onnan küldött levelezőlapokkal is bizonyítva annak valódiságát. A szöveget és az írásos emlékeket, képeket az író- és költőnő gondozta, állította össze, hozzáfűzve saját gondolatait. Hegymeg község polgármestere, Boschánszky Iván szívügyének tekintette, hogy Szűcs Ilona törekvéseit támogassa, így 2017. március 24-én Hegymegen megtartották a könyv bemutatóját. Külön érdekesség, hogy a bemutatót a három női leszármazott tartotta, Balázs Zsófia, a szerző unokája, Kovács Gabriella, a szerző lánya, illetve maga az író- és költőnő. Szűcs Ilona így emlékszik vissza az eseményre: „szép ünnepség volt és méltó megemlékezés”. Ezt követően 2017. április 4-én jelent meg róla egy hosszabb cikk *Az a keserves harminckilenc hónap* címmel (HEGYI, 2017).

---

<sup>4</sup> Hogy pontosan mikor fogalmazódott meg Szűcs Ilonában, hogy szeretne írni és költeni, azt a következő sorok plauzibilisen illusztrálják: „az unokáimnak tavaszi szünet volt, így mindhárman nálunk voltak. Zsófi anatókozott. Az Észak-Magyarország napilap arra buzdította az olvasókat, faragjanak húsvéti rímeket és küldjék be. Zsófi noszogattott, írjunk mi is. Én, verset? Végül ráálltam és szaporodtak a sorok. Beküldtük és meg is jelent belőlük egy-kettő a lapban. Volt nagy öröm és engem akkor megérintett valami. Kezdtem másképp látni dolgokat, másképp gondolkodni és végül az írás beépült az életembe.”

E kötettel járó munkálatok inspirálták Szűcs Ilonát további írói és költői tevékenységre, így kezdte meg az alkotómunkát, hatvanévesen. Beszélgetésünk során úgy fogalmazott a szerző: „először játék volt, majd ennél több”. Gyűltek az írások, majd összeállt egy válogatáskötet *Élet-morzsa*k címmel. (2019a) A könyv kiadója és bemutatója az Irodalmi Rádió volt 2019. március 9-én, a kötet kiadását pedig Boschánszky Iván, Hegyemeg polgármestere újfent támogatta. A bemutatónak a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár adott otthont. Szűcs Ilona ekkor már az Irodalmi Rádió tagja volt néhány éve és jelenleg is az.

Hegyemeg – újra a polgármesternek köszönhetően – lehetőséget kapott egy kis könyvtár kialakítására. Ez egészen egyedülálló egy alig több mint száz fős településen. Ennek 2020. augusztus 26-i megnyitójára meghívták Szűcs Ilonát is, aki felolvasta néhány versét, amelyeknek középpontjában éppen Hegyemeg község áll. Az író- és költőné saját bevallása szerint: „felemelő érzés volt – az Irodalmi Rádióval közösen gyűjtöttünk erre az alkalomra a szerzőik által megjelent novellás, illetve mesekönyveket és a tagok szívesen adakoztak. Az Irodalmi Rádió vezetői, Zsoldos Árpád és Zsoldos Adrienn is részt vettek az ünnepélyes átadón. S az a megtiszteltetés ért, hogy elkülönítettek az írásaimnak egy kis polcot, ahová a nevemet is kiírták.” Ebből a nyilatkozatból is látszik, hogy nemcsak Szűcs Ilona büszke szülőhelyére, hanem a község is az szülőltjére. Egy kisebb közösség kulturális identitásának megteremtésére és megerősítésére kevés cselekedet lehet az előbbieken leírtaknál adekvátabb, noha hívták már a szerzőt Mikulás és karácsonyi ünnepekre, falunapokra egyaránt, amely meghívásokat rendszerint el is fogad: Hegyemeg és Szűcs Ilona kapcsolata élő és jól működő.

Az író- és költőné nagy vágya volt az elmúlt években, hogy a szülőföldjéhez kapcsolódó írásait egy kötetben kiadják, hogy a következő nemzedékek is láthassák, „hol és hogyan nőttek fel a szüleik, nagyszüleik”. Ez az álom 2021-ben vált valóra a már többször említett *Bölcsőtől a sír*ig című kötet megjelenésével (2021). A kötet kiadását Hegyemeg és Tomor község önkormányzata támogatta. Ennek a bemutatója is természetesen Hegyemegen volt először, majd a hejőcsabai református egyház gyülekezeti termében Jobbágy Bertalan tisztelendő úr támogatásával. Egy évvel később, 2022. október 29-én Szűcs Ilona eddigi irodalmi munkásságának elismeréseként Budapesten, az Irodalmi Rádió 20. születésnapjára ünnepségén „kiemelkedő

színvonalú költői munkásságáért” megkapta az Irodalmi Rádió Szépirodalmi Életműdíját.

Szűcs Ilona Hegymeghez való kötődését továbbá az is erősíti, hogy a községben nyugszanak anyai nagyszülei, ahogy meséli: „ebben a temetőben állva békére lelek. A templom küszöbét nem léptem át évtizedeken keresztül, majd évekig nem is lehetett, annak rossz állapota miatt. Majd közös összefogással és pályázat útján sikerült felújítani a templomot (itt is kiemelném polgármester úr és felesége áldozatos munkáját), ahol azóta már többször részt vehettem vasárnapi és ünnepi alkalmakon”.

Az író- és költőné 2011-ben megszervezte a Hegymegről „elszármazottak” találkozóját is. Az összejövetelel olyan Hegymegen született és felnőtt emberek vettek részt, akik 40 éve nem találkoztak egymással. Közösen bejárták a falut, felidézve a régi gyermekkori emlékeiket, újraélve ifjúkorukat, s gyertyát gyújtottak azokért, akik már nem lehetnek velük.

Az imént említettek közül nemcsak Szűcs Ilona kiváló szervező-, rendező-, kultúra- és irodalomismertető képessége ismerszik fel, hanem az is, mennyire hálás szülőhelyének, s mennyire fontosnak tartja szülőfaluja sorsát és gyarapodását: „gyerekkori vágyak/ messze-messze járnak/ kedves kis falumban/ mindig hazavárnak/ domboldalon állva/ lelkeimet kitárom/ szülőfalum képét/ a szívembe zárom” (SZŰCS, 2021:37).

### *II.1. Az író- és költőné jótékonyági tevékenysége*

A szerző kiemelkedő jótékonyági munkát is végez már sok éve. Szülőfaluja rászoruló lakosainak, gyermekeinek visz adományokat ruhák, ágyneműk és játékok formájában. Óvodák részére indított gyűjtésekben szintén részt vállal: rengeteg ruhát, játékot ajándékoz, ágyneműket, fára akasztható karácsonyi kiscsizmákat varr, kispárnákat, kislányoknak táncfellépésre szoknyákat, kötényeket, bagolyfigurákat készít. Egyházi szervezésű gyerektáborok résztvevőinek süt-főz rendszeresen. Szűcs Ilona kiemelkedő karitatív tevékenységét – amelyet még mindig töretlen kedvvel és lelkesedéssel végez – 2010.05.05-én és 2013.03.23-án is, két ízben az Észak-Magyarország a „Segítünk Segítője Díj” plakettel ismerte el. Ugyancsak az Észak-Magyarország napilap szerkesztői karácsony előtti időszakokban két alkalommal is



meghívták az író- és költőnőt vendégkommentátornak (2014; 2015), hogy gondolatait ossza meg az olvasókkal.

## II.2. Összefoglalás, további kutatási irány

Bízom benne, hogy e dolgozatban sikerült röviden megrajzolnom az író- és költőnő életének fontosabb állomásait, különös tekintettel a Hegymeg községhez való kötődésére. Céлом volt továbbá, hogy felhívjam a figyelmet irodalmi munkásságára<sup>5</sup> – ehhez további izgalmas kutatási irányként Szűcs Ilona műveinek Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjével* való összehasonlítását jelölném ki. A komparatív elemzés során tematikailag, sőt strukturálisan is számos egyezést fedezhetünk fel, hiszen mindkét szerző a lírai és az epikai elemek (a *Tücsökzenében* is gyakoriak a prózai részek) harmonikus egybeolvasztására törekszik. Ez a szintézis ráadásul mindkét szerzőnél hozzájárul ahhoz is, hogy a művekben összhangba kerüljenek az önéletrajzi elemek a meditatív életfilozófiával.

## Irodalom

GÁRDONYI Géza (1959): *Egri csillagok*. Budapest: SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ.

GÁRDONYI Géza (1964): *Isten rabjai*. Budapest: SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ.

HEGYI Erika (2017): Az a keserves harminckilenc hónap. *Észak-Magyarország*, 2017.04.04., 5.

Hegymeg község honlapja. Letöltve: <http://www.hegymeg.hu/> (Utolsó letöltés: 2022.11.08.)

SZABÓ Lőrinc (1957): *Tücsökzene: Rajzok egy élet tájairól*. Budapest: SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ.

Szűcs Ilona (2014): Ünnepre hangolódva. *Észak-Magyarország*, 2014.12.20., 2.

Szűcs Ilona (2015): Karácsonyvárás. *Észak-Magyarország*, 2015.12.05., 2.

Szűcs Ilona (2016): *Egyedüli reményem: Édesapám hadifogságának története*. Miskolc: KÖNYVMŰHELY.

---

<sup>5</sup> Itt kell megjegyeznem: Szűcs Ilona kötetei igen limitált darabszámban érhetőek el, noha irodalmi értékük jelentős, ezért is lenne fontos foglalkozni velük, esetleg újra kiadni azokat. Az *Egyedüli reményem* és az *Élet-morzsa* mindössze 100-100, a *Bölcsőtől a sírig* pedig csupán 150 példányban jelent meg.

## CREATIVE REGION

---

Szűcs Ilona (2019a): Élet-morzszak. Miskolc: *Irodalmi Rádió*.

Szűcs Ilona (2019b): Költőien az örök otthonról. *Észak-Magyarország*, 2019.03.11., 7.

Szűcs Ilona (2021): *Bölcsőtől a sírig*. Miskolc: ME SOKSZOROSÍTÓ ÜZEME.

ZSOLDOS Árpád -ZSOLDOS Adrienn (2019): Szűcs Ilona: Élet-morzszak könyvbemutató. Irodalmi Rádió. Letöltve: <https://irodalmiradio.hu/2019/03/13/szucs-ilona-let-morzszak-konyvbemutato/> (Utolsó letöltés: 2022.11.08.)

## **Szerzőink**

Ted BAILEY: 1994 óta tanít amerikai irodalmat, amerikanisztikát és írást a Miskolci Egyetemen. A Debreceni Egyetemen 2009-ben szerzett PhD fokozatot a 19. századi afroamerikai szépirodalomból írt disszertációjával.

BÁNYAI Emőke (Budapest, 1961): Szociológus, szupervízor, szociálismunka-oktató. 2006-ben szerezte doktori fokozatát az ELTE-en szociológiából (szociálpolitika szakirány): az intenzív családmegtartó szolgáltatásokat vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett szupervizorként támogatja különféle gyermekvédelmi intézményekben dolgozó szociális munkások tevékenységét. Kutatási területe: gyermekvédelem, a családok megerősítése.

CSIZMADIA Ervin (1958) 1998 óta tanít a Miskolci egyetemen, először a Politikatudományi Tanszéken, majd az Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetében. Kutatóként Budapesten a Politikatudományi Intézetben dolgozik. Eddig 13 könyve és száznál több tanulmánya jelent meg. Fő kutatási területe a politikai fejlődés vizsgálata. A témáról átfogó monográfiát jelentetett meg: A magyar politikai fejlődés logikája (Gondolat Kiadó, 2017).

DOBOS Csilla: 1983 szeptembere óta dolgozik a Miskolci Egyetemen, 1983-tól 1990-ig a Nyelvi Intézetben nyelvtanárként, 1990-től 2001-ig adjunktusként az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéken, 2002-től egyetemi docensként az Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszéken. 1990-ben egyetemi doktori fokozatot szerzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, 2001-ben PhD fokozatot szerzett a Debreceni Egyetem Elméleti és Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Iskolájában, 2011-ben habilitált az Ötvös Lóránd Tudományegyetemen, a nyelvtudományok habilitált doktora. 2002-től a Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító szakirányú továbbképzés és a Fordító Program, 2012-től a Fordító és tolmács MA szakfelelőse. 2005 és 2012 között gazdasági dékánhelyettes, 2017 és 2018-ban az Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék intézeti tanszékvezetője, 2012 és 2020 között a Modern Filológiai Intézet intézetigazgatója. Kutatási területei: inter- és intralingvális fordítás, fordításelmélet, pragmatika, szaknyelvkutatás, jogi szaknyelv kutatása.

HAVASI Virág (Budapest, 1973): Szociológus, közgazdász, jogász. 2009-ben szerezte doktori fokozatát a DE-en közgazdaságtudományból: az értékrend és életminőség összefüggéseit vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett közösségfejlesztőként is aktív szerepet vállal. Kutatási területe: érték- és attitűdkutatás, fenntartható fejlődés, környezetszociológia.

KISS Róbert (1996) gyakornokként tevékenykedik a TK Politikatudományi intézetében 2020 februárja óta, valamint a Méltányosság Politikaelemző Központnál is 2021-től. Jelenleg az NKE nemzetközi tanulmányok angol nyelven c. mesterszak hallgatója, aktuális félévét pedig Erasmuson, az Istanbul Kültür Universtyn tölti. Befejezett már tanulmányokat egyrészt a politológia alapképzést a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen (2018) – mely során szintén Erasmuson vett részt Lille Catholic Univerity-n (2017) – valamint mesterdiplomát szerzett az ELTE ÁJK-n politikatudományból (2020). Jelentek már meg írásai a politikai fejlődéssel és az Amerikai Politikai fejlődéssel kapcsolatban is, egyrészt a PTI blogján (2021) (2022), valamint a Politikatudományi Szemlében is (2022), továbbá a Méltányosság „Mélyfúrás” projectjében is szerkesztőként vesz részt.

MAKAI Péter (Devecser, 1972): PhD, morálfilozófus. 2004-től a Veszprémi (ma: Pannon) Egyetem Antropológia és Etika Tanszékének munkatársa, részt vesz az etikatanári képzés szakmai-oktatói profiljának kialakításában; 2016-tól a Miskolci Egyetem Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézetének oktatója. A perszonalista gondolkodói hagyományt követi. Felelősségetikájának középpontjában a második személyre irányuló figyelem és az ebből eredő ún. alternális felelősség áll; továbbá egy olyan, fenomenológiai realizmusként leírható ontológia (noumenológia), mely az újkori gondolkodást alapvetően formáló transzcendentálisizmus kritikai meghaladására irányul.

- MIHÁLYI Helga (Miskolc, 1975): Szociológus, középiskolai tanár, európai uniós szakközgazdász. a Miskolci Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének oktatója. Érdeklődési és kutatási területei: demográfiai folyamatok, európai uniós intézmények, gazdaságszociológia, területfejlesztés.
- MOKRAINÉ OROSZ Angéla Alkalmazott nyelvész angol specializációval, angol-matematika szakos tanár, menedzser –humán menedzser szakiránnyal, valamint MBA végzettséggel rendelkezik. PhD tanulmányait a Miskolci Egyetem „Vállalkozáselemélet és gyakorlat” doktori iskolájában végezte, az abszolutóriumot 2012 decemberében teljesítette. 2012 óta a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának oktatója, 2018-tól az Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék vezetője, mesteroktatója. A Fordító és tolmács MA, valamint a szakfordító képzésben vesz részt, többek között olyan kurzusokat vezet, mint gazdasági és jogi szakfordítás, fordítástechnika, terminológia, gazdasági alapismeretek, protokoll, nemzetközi szervezetek. Kutatási területei a szakfordítás, szakmai terminológiák, valamint a teljesítménymenedzsment.
- NAGY Gábor (Szombathely, 1964) történész, az ELTE BTK latin-történelem szakján szerzett diplomát 1988-ban. 2002 óta a ME BTK TTI főállású oktatója, egyetemi docens. Jelenleg Skandinávia kora újkori történetével, illetve kora újkori latin nyelvű történetírással foglalkozik, az OSzK Kulácsr Péter Historiográfiai Kutatócsoportjának a tagja.
- NYÍRÓ Miklós (Várpalota, 1960): 26 éve tanít a Miskolci Egyetemen, jelenleg habilitált egyetemi docens az Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézetében, főképp filozófiai, illetve a kultúráközvetítéssel kapcsolatos kurzusokat vezet. 2004-ben szerezte doktori fokozatát a hermeneutikai filozófia témakörében írt dolgozatával. Érdeklődési területei: filozófiai hermeneutika, (neo)pragmatizmus, 19-20. századi kontinentális filozófiatörténet.
- PAKSY Tünde, germanista, irodalmár, 2002. óta a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézet Német Nyelv- és Irodalomtudományi tanszékének oktatója. Fő kutatási területe a 19. sz-i német irodalom, a német romantika és E.T.A. Hoffmann irodalmi munkássága, de figyelemmel kíséri a kortárs német irodalmat is. Emellett narratológiai kérdésekkel valamint inter- és transzmediális aspektusokkal is foglalkozik irodalmi művek és filmváltozataik elemzése során.
- SZEPESSY Péter (Gödöllő, 1960): 22 éve tanít a Miskolci Egyetemen, jelenleg adjunktus az Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetben, főképp szociológiatörténeti kurzusokat vezet. 2009-ben szerezte doktori fokozatát tudásszociológiai témában írt dolgozatával. Érdeklődési területe: Kultúraszociológia, modernitás-elméletek, filmszociológia.
- SZIRBIK Gabriella (1971) szociológus 1996-2007: Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar Szociális Munka és Szociálpolitika tanszék. 2008-tól megbízott októja, majd 2021-től főállású mesteroktatója a Miskolci Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományi Intézetének. Doktori abszolutóriumát a BME Multidiszciplináris Doktori Iskolában szerezte, jelenleg, a PhD képzés disszertációs szakaszában, az ELTE Szociológiai Doktori Iskola Szociálpolitika Alprogram hallgatója. Kutatási és tudományos érdeklődési területe a szociálpolitika, a tudásszociológia és az oktatásszociológia.
- VRAUKÓ Tamás (Békéscsaba, 1959): 13 éve tanít a Miskolci Egyetemen, jelenleg docens a Modern Filológiai Intézetben, főképp országismereti és fordítástudományi kurzusokat vezet. 2004-ben szerezte doktori fokozatát amerikai országismeretből a Varsói Egyetemen. Érdeklődési területe: történelem, fordítás, filmszociológia
- ZSOLT Péter (Budapest, 1965): Tanulmányait az ELTE Kulturális antropológia, és a szociológia szakán folytatta. Két évet elvégzett a SOTE Gyógyszerészi Szakán is. 1992-94 között dolgozott a Valóság szerkesztőjeként, majd számos felsőoktatási intézményben oktatott, többek között a Miskolci Egyetem Szociológia tanszékén. Elsősorban szociológus, kommunikáció szakos, újságíróképző és politológus hallgatókat tanít. Szakterülete a médiaetika, a szociálpszichológia, kommunikáció, integritás, médiaszociológia. Egyetemi docens, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem oktatója.